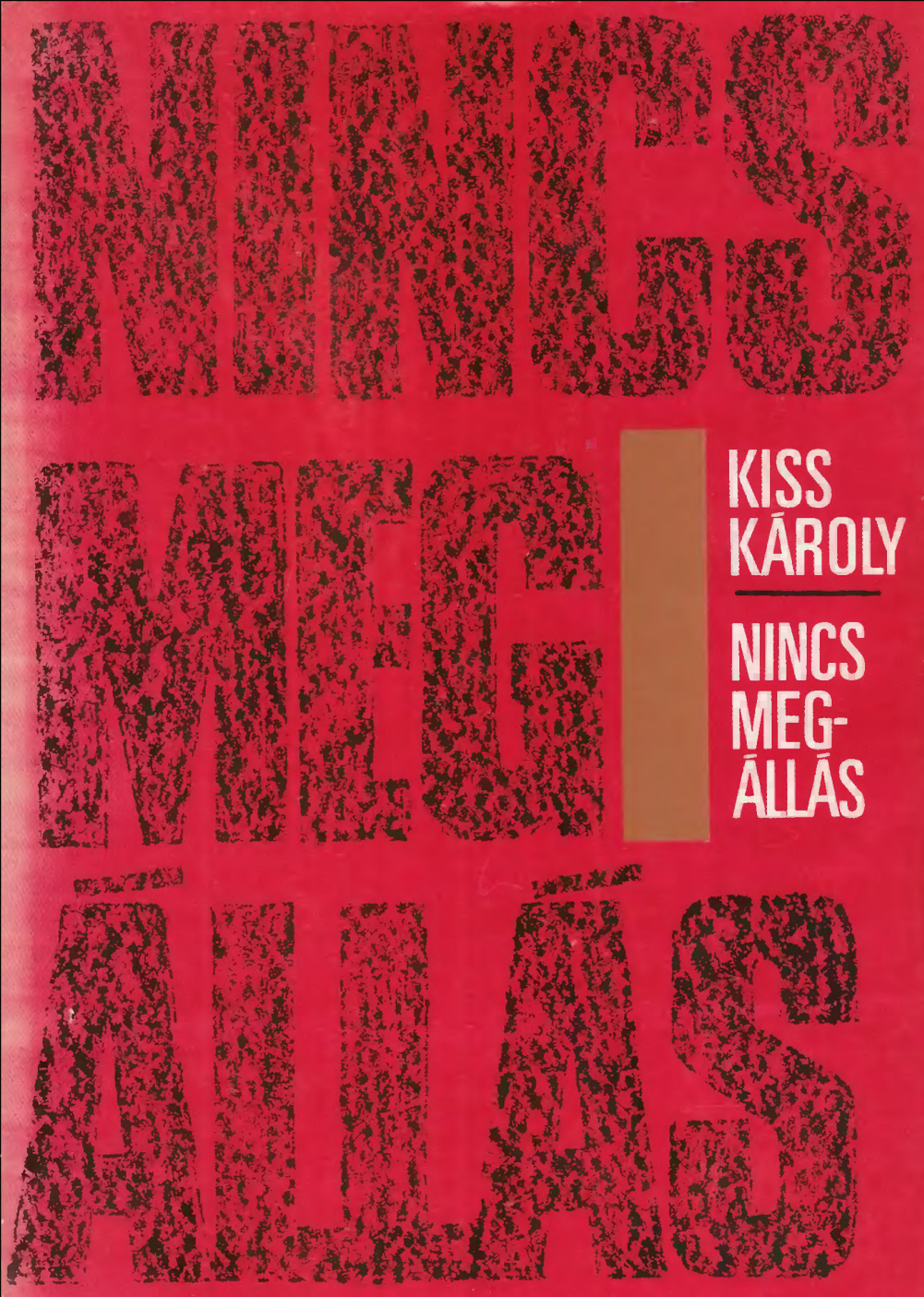
NINCS
MEG-
ÁLLÁS
KISS
KÁROLY
NINCS
MEG-
ÁLLÁS

NINCS
MEG-
ÁLLÁS

KISS KÁROLY

NINCS MEGÁLLÁS

Szepesi Imrének
megbecsüléssel.
1975. 11. 6 án
Kiss Károly

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1974

Lektorálta:
BORSÁNYI GYÖRGY

ISBN 963 09 0070 X

© *Kiss Károly 1974*

BÉCSI KÜLDETÉS

Egy meleg nyári délután, szokásomhoz híven, a gyárból a szakszervezetbe mentem. Itt azt az értesítést kaptam, legyek este 8-kor a városligeti Iparcsarnok előtt, ahol egy ismerős fog várni rám. Még benéztem a Magyarországi Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Hernád utca 23. szám alatti központi helyiségébe, ahol ezekben a hónapokban – 1925-öt írtunk – délutánonként és esténként lázas munka folyt. Vidéki küldöttek érkeztek, budapesti látogatók érdeklődtek, tárgyaltak. Néhányan a hosszú asztalokon fekvő újságokat, nyomtatványokat csomagolták a kerületi és a vidéki szervezetek részére. Mivel a Bethlen-kormány az MSZMP-nek nem adott lapengedélyt, a párt kénytelen volt időszaki sajtót kiadni más-más címmel: a *Munkás*, a *Harc*, *Előre*, *Szikra*, *Fáklya* stb. Ezek nem napilapok, hanem tartalmukban is időálló pártközlönyök, mozgalmi híradók voltak, agitatív cikkekkel.

Az üzlethelyiségben berendezett pártközpont most is zsúfolt. A belső kis irodahelyiségben tárgyal a vezetőség. Egyesek az eladott újságok árát hozták be a kerületekből, mások a tagsági bélyegek árával akarnak elszámolni. Mindenki a titkárt keresi. De már itt is van Palotás Imre, az építőmunkásból lett párttitkár. Kutató pillantást vet a nyüzsgő tömegre, mintha keresne valakit, kezében jegyzetblokk. – Elvtársak! A VIII. és IX. kerület több körzetében kell pártnapot tartanunk. Ki vállal pártnapi előadást? – kérdi.

Sollner József aranyműves, Zwickli József vas- és Pető János bőripari munkás jelentkezik.

Pezsgő élet van minden este az MSZMP központjában, a párt április 14-én történt hivatalos megalakulása óta. Az üzemek, ke-

rületek, vidéki csoportok tanácsot, felvilágosítást kérő küldöttei csak késő este, gyakran éjfél után hagyják el a párthelyiséget. Mindez az 1925-ös esztendő fellendülő munkásmozgalmának tükörképe.

A városligeti Iparcsarnok előtt Őri Károly famunkás, a szakszervezeti ellenzéki mozgalom egyik vezetője várt rám. Őri Károlyt csaknem két éve ismertem. Időnként eljött a bőripari dolgozók szakszervezetébe beszélgetni, vitatkozni. Amikor 1924-ben a Szociáldemokrata Pártban (SZDP) levő baloldali csoportok mind népesebbek lettek, és a kerületi pártszervezetekben a munkások egyre élesebben ítélték el a jobboldali vezetők megalkuvó politikáját, a szakmaközi megbeszéléseken mindig ott volt Őri Károly, a sok gyalulástól kissé hajlott hátú bútorasztalos. A Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakulását megelőző megbeszéléseken azonos véleményt képviseltünk, s mire eljött az 1925-ös esztendő, már mint a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) egyik vezetőjével, felső kapcsolatommal találkoztam.

– Itt nyugodtabban beszélgethetünk, mint a Hernád utcai központban – kezdte Őri. – Fontos hírt kell közölnöm: elküldünk egy rövid tanfolyamra Bécsbe. Két, esetleg három hétig leszel távol. Okosan készítsd elő utazásodat, hogy visszatérhess a gyárba. Persze senki ne tudja meg, hogy külföldre utazol. Volt-e már valamilyen hatósági eljárás ellened? – kérdezte végül.

Meglepetésemben alig jutottam szóhoz. – Nem, még sohasem volt bajom a hatóságokkal.

– Akkor nincs is semmi akadálya az útlevélkérésnek – folytatta Őri –, már holnap szedd össze a szükséges iratokat. Tervünk van veled. A tanfolyam után új feladatokat bízunk rád. Még csak annyit, ha megvan az útleveled, szóljál Fiala Ferencnek, esténként bent találod az MSZMP központjában.

Egyedül maradtam a városligeti úton, nem tudtam hazamenni. Sokáig sétáltam az esti csendben, gondolkoztam. Őri közlése meglepett és örömmel töltött el. Három éve voltam az illegális KMP tagja, egy gyári sejtben és a cipészmunkások szakszervezetének kommunista frakciójában végeztem pártmunkát. S most valahogy úgy éreztem, ezzel a megbízatással, ezzel a bécsi utazással még jobban elkötelezem magam a forradalmi munkásmozgalom szolgálatá-

nak. Huszonkettedik évemben jártam, három éve jöttem a fővárosba dolgozni. Első utam a szakszervezetbe vezetett, talán azért, mert sok ismerősöm volt ott. Apám ugyanis 1914-től az első világháború végéig a kelenföldi hadfelszerelési gyár bakancs- és csizmaüzemében dolgozott. Mint hadimunkást, felmentették a fegyveres szolgálat alól. Tizenkét éves koromban, 1916-ban vitt be apám a gyárba, ahol 1918 végéig dolgoztam. Ez idő alatt szinte mindenkivel megismerkedtem. Amikor 1922-ben a cipészszakmában felszabadultam és a szakszervezetbe léptem, ezek a munkások nagy barátsággal azonnal maguk közé fogadtak.

Már az első évben tagja lettem a szakszervezet belső rendjére ügyelő rendügyi gárdának, 1924-ben pedig beválasztottak a cipészmunkások szakszervezete budapesti csoportjának központi vezetőségébe. Alig néhány hete dolgoztam Budapesten, amikor egyik szaktársammal elmentem a Szociáldemokrata Párt budai, I. kerületi szervezetébe pártnapra. Utána beléptem a pártba. Munkába mindig szakszervezeti közvetítéssel helyezkedtem el. Éveket töltöttem a Korondi Cipőgyárban, ahol szervezett munkások dolgoztak; kollektív szerződésünk volt a gyárossal és nyolcórás munkaidő. Itt igen jó munkáskollektíva került össze, akik segítették egymást, s a szakmai tudást is szívesen átadták. Szakmailag is sokat fejlődtem közöttük.

Még mindent kézzel készítettünk a gyárban. Egymás közelsége lehetővé tette, hogy munka közben is beszélgessünk. Megvitattuk az országos politikai eseményeket, egy-egy *Népszava*-cikket. Később a bizalmiak egyikének is megválasztottak. Munka után minden estét szakszervezetünk központjában töltöttem. Hová is mentem volna? Lakásomra – ahol egy kis szobában hárman voltunk ágybérlők – csak aludni jártam. Mozgalmas élet folyt a szakszervezetben, ahová nemcsak bőripari munkások jöttek; gyakran kőművesek, fások és aranyművesek is betértek. Talán mert több hírt hallottak nálunk, jó sakkpartnereket is találtak és jobb, nagyobb helyiségünk volt.

Rideg Sándor – aki vásárcsarnoki hordár volt ez időben – itt olvasta fel első novelláit az őt körülülő munkásoknak.

A szakszervezetbe időnként sápadt, rongyos emberek jöttek, a zalaegerszegi internáló táborból szabadult szaktársaink. Némán hallgattam szenvedéseikről szóló beszámolóikat, az 1919-es tevékeny-

ségükért elszenvedett meghurcoltatásukat. A jelenlevők szó nélkül nyúltak zsebükbe, aprópénz került elő, egy kis átmeneti segítség a kiszabadult részére.

1922 nyarán kaptam az első illegális kommunista lapot, a *Kommünt*. – Jól vigyázz rá, és nézd meg, kinek adod tovább – mondotta Lakatos Vince, a szakszervezeti vezetőség tagja, akivel később egy sejtben végeztem pártmunkát. Még ez év őszén, Gerő Ernő letartóztatása nyomán, több bőripari munkást is letartóztatott a rendőrség kommunista szervezkedés címén. Közöttük volt Holové János is, akit később a szakszervezet elnökévé választottak, s akinek sokat köszönhettem mind szakmai fejlődésem, mind politikai ismereteim bővítése terén. Ezután hosszú ideig nem jutott hozzánk kommunista sajtótermék. Hiányoltam, mert sok kérdésben eligazított, ahogyan az alább idézett sorok is mutatják.

„Tanulni és olvasni kell . . . – írta a *Kommün*. – Aki mostanában üzemben, szakszervezetben, valamely újság kiadóhivatala előtt, gyűlésen vagy akárhol olyan helyen megfordult, ahol nagyobb munkáscsoportok voltak együtt, megfigyelhette, hogy a munkások csoportokba verődve vitatják meg a politikai eseményeket s értékelik az egyes tényeket ilyen vagy olyan szempontból. A munkásokat érdekli a politika, nem mondják többé, hogy az az urak dolga, hanem maguk is foglalkoznak vele . . .

Bizonyos, hogy ezen viták megindítói, ha nem is mindig kommunisták, de többnyire baloldali, forradalmi elemek. S ez helyesen is van így s nem is lehetséges másképpen. A kommunistáknak arra kell törekedniük, hogy ezeket a szinte maguktól keletkező vitákat általánossá, rendszeressé fejlesszék ki, s azoknak határozott irányt adjanak. Igyekezni kell minden kommunistának, hogy az ilyen viták középpontjába kerüljön s a maga kommunista felfogását a vitában érvényre juttassa . . .

Ahhoz azonban, hogy a kommunisták vezetni, irányítani tudják a vitákat, az szükséges, hogy többet tudjanak társaiknál, tapasztaltabbak legyenek, nagyobb olvasottságuk legyen. A tudás pedig nem pottyan le az égből, hanem mindenkinek, aki azzal rendelkezni akar, meg kell azt szerezni: *tanulni és olvasni kell . . .**

* Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. III. köt. Szikra 1954. 73–74. old.

Munkahelyemen a bérrel mindig bajok voltak, különösen az 1923-as év vágtató inflációja idején. A tőkések egy része az ipari termelésben már nem látta biztosítva a kellő profitot; inkább kivonták tőkéjüket a termelésből, és pénzügyi, tőzsdei spekulációk útján igyekeztek gazdagodni. A tőzsdén máról holnapra hatalmas vagyonok cseréltek gazdát, ugyanakkor a munkásosztály helyzete rohamosan romlott. Növekedett a munkanélküliség, s ezzel egy időben csökkent szakszervezetünk taglétszáma.

Munkahelyemen igen aktívan részt vettem a bérmozgalmakban. 1923-ban szinte havonta megjelentünk a gyáros irodájában, hogy bejelentsük béremelési igényünket. Előfordult, hogy megegyeztünk, de legtöbb esetben csak munkabeszüntetéssel értük el követelésünk teljesítését. Ha a sztrájk tovább tartott egy hétnél, a szakszervezet segélyt is adott, szerény kis összeget, de többet, mint ami a heti lakbéremre kellett. A gyárat sztrájk esetén őriztük, hogy tudjuk, mi történik ott távollétünkben. Nem engedhettük meg, hogy a gyáros hirdetés útján szerzett sztrájktörőket vegyen fel. Ez nem is ment könnyen, mert egy olyan gyár, amelyik vigyázott termékei minőségére, begyakorolt embereit nem tudta gyorsan szervezetlen munkásokkal pótolni. Mégis több esetben próbált sztrájktörőket alkalmazni a Korondi Cipőgyár is, s hogy ezt megakadályozzuk, órára beosztva őriztük a gyárat. Reggel a munkába igyekvő sztrájktörőket igyekeztük meggyőzni, milyen káros, ha nagyobb bérért harcoló szaktársaikat hátba támadják. Hívtuk, lépjenek be a szakszervezetbe, ahonnan a sztrájk után kiközvetítjük őket munkára.

Nemegyszer kaptam azt a választ: – Nézze szaktárs, nagyon kell nekem a pénz, de kihozom a szerszámomat és elmegyek innen. – Voltak azonban, akik nem hallgattak meg, sőt rendőrért kiáltottak. Ezeket este munka után megvártuk, s ha a bérharc hosszú hetekre elhúzódott, és az a veszély is fennállt, hogy a gyár mint munkahely esetleg elvész a szakszervezeti tagok részére, erősebb eszközöket kellett alkalmazni. Ilyen esetekben rendszerint elcsattant néhány pofon. Nem gyakran, nem szívesen, de csak így tudtuk megvédeni munkahelyünket. Az esti akciókra én nem éreztem magamat eléggé rátermettnek, de gyakran kisegítettek bennünket kőműves barátaink. Az ő segítségüknek két előnye is volt. Egyrészt érdesebb volt a tenyerük, másrészt nem ismerték őket a szakmában.

Megegyezés után visszamentünk dolgozni; sem a gyáros, sem mi nem beszéltünk többé az ügyről. Egy hosszú sztrájk alkalmával, amikor hat hétig őriztük a gyárat, az inasoktól megtudtuk: a gyáros zsákszámra csomagoltatja az anyagot, hogy vidékre küldje feldolgoztatni. Megszereztük a címet, útiköltséget adtunk össze, és a gyár főbizalmija harmadmagával elutazott Jászárokszállásra a sztrájktörő kisiparoshoz. Becsomagolták az anyagot, visszahozták Budapestre, s a gyáros nagy meglepetésére másnap megjelentünk vele a főnöki irodában.

– Korondi úr! – kezdte a főbizalmi –, mi szerződést kötöttünk. Ezt a kollektív szerződést mi évek óta betartjuk, de ön felrúgta. Megszegte azt a megállapodásunkat, hogy csak a szakszervezetből közvetített munkással dolgoztat.

Ezek után a gyáros és társa elképedésére a két zsák anyagot kiborítottuk az irodában, és távoztunk. Küzdelmünk nem volt hiábavaló, sikerült megegyeznünk, és rövidesen folytattuk a munkát. Ez volt a leghosszabb sztrájk, amiben részt vettem. Később a szakszervezet jogászának elmondtuk, hogyan hoztuk vissza a sztrájktörőktől a gyárba a kiadott munkát. A jogász magyarázott valamit a magánlaksértésről, de végül is nem lett az ügyből semmi bonyodalom.

Állandó látogatója voltam a szakszervezet könyvtárának. A könyvtárosok ismerős, megbízható munkások részére gyakran félretettek nyilvánosan nem terjeszthető, betiltott magyar kiadású könyveket, s még inkább egy pozsonyi könyvkiadó oroszból fordított könyveit. Ekkor olvastam el többek között Taraszov–Rodionov „Csokoládé", Gladkov „Cement", Lebegyev „Egy hét", Szerafimovics „Vasáradat" című művét. Szabad időmben, a nyár végi és téli holt szezonban, amikor napokra, nemritkán hetekre „kizecceltek", sokat olvastam. Ilyenkor máshol is kevés volt a munka, nem lett volna értelme, hogy megszokott helyemet otthagyjam.

1923 ősz utóján Hubai János, a Bőripari Munkások Szövetségének főtitkára hívatott.

– Kiss szaktárs! – mondotta – maga aktívan részt vesz az üzemszervező munkában, és mint a rendügyi gárda tagja csaknem minden este eljön a szakszervezetbe. Azt akarjuk, hogy a fiatal szakszervezeti vezetők fejlődjenek, ezért beosztottuk egy tanfolyamra, amelyet a Szociáldemokrata Párt Erzsébet körúti központjában tar-

tunk szakszervezeti és pártszervezeti aktívák részére. Nagyon jó előadók lesznek, s a költségeket a szakszervezeti központ vállalja.

Eddig szociáldemokrata párttagságom azt jelentette, hogy fizettem a tagsági díjat, eljártam pártnapokra, segítettem a választási agitációban, és eleinte érdeklődéssel figyeltem, majd magam is belesodródtam a vezetőséget bíráló ellenzéki mozgalomba.

Egész télen át jártam a Szociáldemokrata Párt központjában tartott tanfolyamra. Vezető oktatónk, Braun Soma, az őskorról adott elő. Jegyzeteket kaptam tőle, és később műve, a „Primitív kultúra" szolgált tankönyvül. A társadalmi harcok és a munkásmozgalom története is szerepelt a tanfolyam tematikájában. De az ezekről szóló előadások egyre késtek. Múltak a hetek, és mi élvezettel hallgattuk Braun Soma előadását, mert lelkes s mindent megértetni akaró tanár volt. Mégis szerettük volna, ha előbbre jutunk. Érdeklődésemre, miért nem fordítanak több időt a társadalmi harcok és a forradalmi munkásmozgalom megismertetésére, azt a választ kaptam, hogy ez esetben tárgyalni kellene az 1905 és 1917-es orosz forradalom történetét, s nehéz lenne kihagyni az 1919-es magyar proletárdiktatúra bemutatását, ami jelenleg nem tanácsos.

Így aztán elolvastuk a témáról rendelkezésre álló elég szegényes irodalmat, s ezt csak rövid előadással egészítették ki; kérdésekre nem maradt már idő. Hónapokon át tanultuk a primitív kultúrát, az őskort. Már tavaszodott, amikor egyik előadásra várva a mellettem ülő vasmunkás fülembe súgta: – Ma lejön.

Kérdően néztem rá. – Ki jön le?

– Az ősember a fáról, amire egész télen át vártunk az előadások során.

A tanfolyamon vizsgatételnek a finn munkásmozgalom történetét kaptam, ebből kellett kiselőadást tartanom. Nem volt irodalom hozzá, ezért elmentem egyik előadónkhoz, Mónus Illéshez adatokat kérni. Mónus németből lefordított néhány történelmileg fontos részt, aminek segítségével felkészülhettem a kiselőadásra.

1924-ben ismerkedtem meg Vági Istvánnal. Ekkoriban a VIII. kerületben laktam, s ott jártam pártnapokra. Ha Vági adott elő, tömve volt a terem hallgatósággal. Vági István, a kitűnő szónok, egyszerű szavakkal, de harcosan érvelt.

A szakszervezeti baloldal időnként megbeszélést tartott a Szo-

ciáldemokrata Pártban tevékenykedő ellenzéki vezetőkkel. Szívesen hallgattuk Hámán Kató tisztviselő, Hajdu Henrik író és Weisshaus Aladár felszólalásait ezeken az összejöveteleken.

A bőripari munkások 1924. évi küldöttközgyűlésén a budapesti csoport központi vezetőségébe választottak. Az elnök, Holové János, és a vezetőség nagyobb része a kommunista szakszervezeti frakció tagja lett. A felszólalók erősen bírálták a szakszervezet országos központjának jobboldali vezetőit és a Szociáldemokrata Párt megalkuvó politikáját. A kongresszus után a *Bőripari Munkás* április 19-i számának „Szemle" című rovatában a következő – most még óvatosan megfogalmazott – megjegyzést fűzte a felszólalásokhoz:

„Nem hallgathatjuk el, hogy az országos értekezleten kínos feltűnést keltett néhány szaktársunk viselkedése. Mindenki azt a felfogást és meggyőződést képviseli, amelyet az összmunkásság érdeke és a saját meggyőződése tőle megkövetel... de mindezt csak úgy szabad képviselnünk, hogy az egyéni tisztesség és a felvilágosult szocialista felfogás határait és korlátait túl ne lépje... Mi sem természetesebb, minthogy azt kívánjuk, hogy a mi szaktársaink mindenhol, ahol mint küldöttek jelennek meg, úgy viselkedjenek, hogy abból az egész szakmára csak megbecsülés és értékes erkölcsi tőke származzon. Reméljük, hogy mindenki, akit a cipészmunkásság valahová megbízottként küld és a maga képviseletével megtisztelt, vigyázni fog arra, hogy magatartásával és működésével megbízóinak tiszteletet és megbecsülést szerezzen."

A figyelmeztetés és kioktatás azoknak a szaktársaknak szólt, akik bírálni merészelték az osztályharc feladásának helytelen politikáját, és a régi, harcos tömegmozgalmak folytatását követelték a semmittevés, a meghunyászkodás és osztály-együttműködés reformista politikája helyett.

Az első világháború utáni zilált gazdasági helyzet stabilizációja a munkások rovására történt. A nemzetközi tőkés világ szükségesnek tartotta, hogy segítsen a válságos gazdasági állapotba került magyar ellenforradalmi kormányon. Mindezt nem önzetlenül tette. A Bethlen-kormány a népszövetségi és más külföldi bankkölcsönök törlesztése és visszafizetése biztosítására lekötötte a legfontosabb állami bevételeket, mint a vám, só, dohány, cukor jövedel-

mét. A Bethlen-féle „szanálás" súlyos következményekkel járt a munkásokra. A vám- és adóterhek emelkedtek, a munkabérek csökkentek. A „szanálás" és az azt követő intézkedések nyomán sok üzem csődbe jutott. Az én munkahelyem, a Korondi Cipőgyár is tönkrement, és tulajdonosa kivándorolt az országból. Jó időre munka nélkül maradtam.

Illés, a szakszervezet titkára hívatott. – Kiss szaktárs, mivel tölti az idejét?

– Mint munkanélküli, mivel tölteném? Délelőtt itt ülök a szakszervezetben munkaközvetítésre várva, délután olvasok és sétálok.

– Összeállítottam a budapesti cipésziparosok címlistáját – folytatta Illés –, szeretném, ha végigjárná és megállapítaná, ki hány munkást alkalmaz, s mennyi ezekből a szervezetlen munkás. Vegyen maga mellé még egy munkanélküli fiatalembert, és fogjanak hozzá délutánonként. A belvárosi mesterekkel kezdje, mert ezek a legfontosabbak. Ha a mesterek megkérdezik, mi célból érdeklődik, felelje azt, hogy tiltakozni akarunk a külföldi cipőbehozatal ellen. Ezt akarjuk adatokkal alátámasztani. A villamosköltségét megfizetjük.

Másodmagammal néhány hétig jártam a kisiparosok, kistermelők műhelyeit. Volt, ahonnan egyszerűen kidobtak bennünket, de a legtöbb helyen megszereztük a munkásoktól a szükséges adatokat. Hogy Illés azután miképp hasznosította az összegyűjtött adatokat, sohasem tudtam meg. Nekem e munka során annyi helyismeretet sikerült összegyűjtenem, és annyi személyes kapcsolatra tettem szert, hogy annak még évek múlva is hasznát vettem, amikor az illegális kommunista mozgalom részére kerestem helyet nyomdának, lerakóvagy búvóhelynek.

Szabad időmben, vasárnaponként részt vettem a *Népszava* által meghirdetett előadásokon, múzeumlátogatásokon. A bőripari munkások szakszervezetében is igen gyakran rendeztek ünnepnapokon irodalmi, társadalomtudományi előadásokat, melyeken csoportosan megjelentünk. Nyáridőben kedvelt kirándulóhelyünk a Csillebérc volt. Játék és ének váltakozott tréfás és komoly beszélgetéssel. Ittott egy tiltott könyv cserélt gazdát, esetenként kiselőadásokat is hallhattunk.

Kezdtem a szabad időmmel tervszerűen gazdálkodni, hogy ne

folyjon el haszontalanul, hanem minél több jusson tanulásra, ismereteim bővítésére. Eljártam az antialkoholista mozgalom előadásaira, közös kirándulásaira. Ezeken számos neves embert ismertem meg, akikkel később a KMP-ben találkoztam, így dr. Schönstein Sándorral is.

Rövid ideig még eszperantista is voltam. Az eszperantisták Márton utcai helyiségében részt vettem egy tanfolyamon, mert meggyőztek, hogy az eszperantó a legkönnyebb nyelv. Ott ismerkedtem meg Tóth Györggyel és Huber Istvánnal, akiket később az MSZMP-ben és KMP-ben láttam viszont. Az eszperantó nyelv valóban könnyű volt. Néhány hónapos foglalkozás után még egy kis mesekönyvet is elolvastam, s ezzel be is fejeződött kirándulásom dr. Zamenhof szépen megszerkesztett nyelvtudományába.

Olykor hazalátogattam Bicskére a szüleimhez. Volt iskolatársaimmal azonban már nem mindig találtuk meg a régi baráti hangot. Ők odahaza maradtak, nem kerültek be ebbe az embert alakító, nevelő szakszervezeti életbe, jóval kevesebb ismeretet szereztek, mint én. Rendszerint azokról a dolgokról kezdtem beszélni, amiket Budapesten a gyári életben tapasztaltam, tanultam, de őket ez nem érdekelte annyira, mint engem, nem foglalkoztak a munkásosztály problémáival. Bernát János vasmunkás sportolóval mégis megpróbáltuk összefogni a fiatalokat, és a budapesti Munkás Testedző Egyesület tanácsára beadtunk kérelmet helyi szervezet alakítására. A fiatal bicskeiek különösen a birkózás iránt érdeklődtek. Gyorsan összegyűjtöttek egy birkózószőnyegre való pénzt, s a szőnyeget a helyi kárpitosmester el is készítette. A nagyvendéglő helyiségében megkezdődött az oktatás. Nem sokáig tartott, mert néhány órás edzés után megjelent Kövy Pál csendőr őrmester, a bicskei őrs parancsnoka, és kijelentette: – Igaz, hogy beadták a kérvényt a Munkás Testedző Egyesület helyi szervezetének megalakítására, de amíg az engedélyt nem kapják meg, addig nem jöhetnek össze, különben tiltott gyülekezés címén eljárást indítok maguk ellen.

Ezzel be is fejeződött Bicskén ilyen irányú próbálkozásom. Az engedély soha nem érkezett meg. Valami eredményt mégis elértem: egy kis csoport fiatal munkás, Varga Dezső és Speidler István vezetésével egészen 1945-ig időnként meg-megszakadó kapcsolatot tartott a budapesti kommunista mozgalommal.

Bicskei látogatásaim megritkultak. Mindjobban lefoglalt a tanulás, a szakszervezeti és pártmozgalom Budapesten. Esti tanfolyamra jártam a Technológiai Iparmúzeum iskolájába, hogy szakmai ismereteimet bővítsem. A féléves tanulásért tandíjat fizettünk. Szakmai rajzot, modelltervezést, anyagismeretet, szabást tanultam. Uhry Imre tanárom mindenáron éreztette a tanfolyam hallgatóival, hogy ő milyen kevés fizetést kap, mert amikor valamit kérdeztem, válasza rendszerint az volt: – Ha nem értette meg az előadásomat, be kell iratkoznia még egy tanfolyamra. – Végül is kiváló eredménnyel vizsgáztam.

A szakszervezet segítségével újra dolgozhattam a központi műhelynek nevezett üzemben, ahol a különböző munkaadóktól kapott anyagot a munkások, szakmai kifejezéssel élve, „zitzen" – külső munkahelyen – készítették el. A helyiséget a szakszervezet bérelte, s közösen fedeztük a lakbért. Itt dolgozott a szakszervezeti vezetőség egy része is. E műhelyben kitűnő szakmunkásokat ismertem meg, akik az elérhető legmagasabb bért kapták. Közülük többen megjárták már Berlin és Párizs előkelő, finom munkát készítő üzemeit, mások pedig később politikai elveik, kommunista meggyőződésük rendőri üldöztetése miatt vándoroltak külföldre. Nagyon szerettem itt dolgozni. Az üzemben erős kommunista sejt tevékenykedett. Szakmai kérdésekben, politikai vitákban a kitűnő szakmunkás, Holové János, a szakszervezet elnöke és a KMP tagja volt a hangadó. Az itt dolgozó KMP-tagok közül Holové János később Párizsban telepedett le, Krajkó András pedig Szegeden vett részt az illegális munkában.

1922-ben kerültem a Bőripari Munkások Szövetségének kommunista frakciójába. Akkori munkahelyemen, a Korondi Cipőgyárban is volt kommunista sejt. Rajtam kívül Liebe István és Brezina István végeztek itt pártmunkát, igen aktívan. E tevékenység az MSZMP megalakulását megelőző szakszervezeti és SZDP ellenzék szervezéséből és az agitációban való részvételből állt.

A szakszervezet kommunista csoportjába Lakatos Vince vont be és ismertetett meg azokkal a KMP-tagokkal, akikkel ezután összehangoltan tevékenykedtem: György Benedekkel, Német Gyulával és Holové Jánossal. Az utóbbit 1922-ben bebörtönözték kommunista tevékenységéért. Bár a Kommunista Ifjúmunkások Magyar-

országi Szövetségének (KIMSZ) voltak tagjai a szakszervezetükben, én mint tizenkilenc éves munkás, kezdettől fogva a KMP-től kaptam pártmegbízatásokat.

Különösen az 1924-es esztendő második felében gyorsult meg és szélesedett a Szociáldemokrata Párt soraiban az ellenzék agitációs munkája. Minden ilyen összejövetelen, gyűlésen visszatérő téma volt a Bethlen–Peyer-paktum.

Az ellenzéki gyűléseken felszólalók igen élesen bírálták az SZDP jobboldali vezetőit, a paktum aláíróit. Ugyanakkor a szociáldemokrata pártvezetőség az ellenzéki mozgalom részvevőit „lelkiismeretlen kalandoroknak, hiszékeny félbolondoknak" nevezte, akik a reakció szolgálatába szegődtek, kapcsolatban állnak az Ébredő Magyarokkal.

1925 elején, úgy emlékszem, februárban levelet kaptam az SZDP pártközpontjából, melyben közölték, hogy kizártak a pártból. Így szűnt meg három év után a szociáldemokrata párti tagságom. A kizárások akkor tömegesek voltak, ezért nem is fellebbeztem, hiszen a politikai tömegmunka az SZDP keretein kívül az ellenzéki gyűléseken, a szakszervezeti ellenzék értekezletein folyt. Sok összejövetelen, kisértekezleten, nyilvános gyűlésen érlelődött egy új párt alakításának terve, míg végül 1925. április 5-én a Váci út 146. sz. alatti ellenzéki gyűlés kimondta, hogy meg kell alakítani a Magyarországi Szocialista Munkáspártot.

A cipőgyárak és kisműhelyek munkásainak már hónapok óta terjesztettem az ellenzék röplapjait. Ezek legálisan, budapesti kis nyomdákban készültek, felelős kiadóval. De ügyelni kellett, hogy a kinyomtatás után gyorsan eljussanak a munkásokhoz. Munkahelyemen a déli szünetben elolvastak egy-egy ilyen röplapot.

„Nem apró taktika és praktika... hanem munkáspolitika kell. Tiszta és tisztességes. Osztályharc kell. Bátor és becsületes..." – szögezte le az ellenzéknek közvetlenül az MSZMP megalakulása előtt megjelent röplapja.*

Április 8-án a Sándor utcai régi képviselőházban az ellenzéki mozgalom vezetői nyilvános gyűlést hívtak össze. Több cipészműhely munkásait értesítettem erről, és este együtt igyekeztünk a gyűlésre.

* PI Arch. 734 Fond.

A régi képviselőházban nagy kiabálás és csörömpölés fogadott. A karzati emelvényeket a már korábban érkezett szociáldemokrata jobboldal által irányítottak szállták meg. Szitkokat szórtak Vági Istvánra és az ellenzéki vezetőkre. Többen fakereplők forgatásával fokozták a hangorkánt, majd viszketőport szórtak az emelvényről az alul állókra. A még csoportokban érkező munkások már csak a gyűlés rendőrségi feloszlatásáról értesültek. Az MSZMP megalakulását kimondó gyűlést későbbre kellett halasztani.

Április 14-én az Aréna (ma Dózsa György) úti Grádó kávéházban sikerült végül megtartani az alakuló gyűlést. Zwickli József elnökölt. A bőrösökkel én is ott ültem a teremben, hallgattam Weisshaus Aladár és Vági István előadását, majd Gőgös Ignác előterjesztette az ideiglenes vezetőség listáját.

Nemegyszer tűnődtem azon, mi tette az MSZMP-mozgalmat 1925-ben olyan élettelivé. Azáltal vált népszerűvé, hogy legálisan hirdette meg a következetes osztályharcot. Ma már történészek foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Liptai Ervinné „A Magyarországi Szocialista Munkáspárt" című művében így jellemezte létrejöttének körülményeit: „Egy ritkán adódó, kedvező lehetőség nyílott egy osztályharcos munkáspárt megalakítására." Ezt a ritkán adódó pillanatot ragadta meg az illegális Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Pártban levő baloldali ellenzék. Az ellenzék 1924 végén–1925 elején kilépett az SZDP-ből, és az új párt, az MSZMP keretében széles, harcos tömegeket mozgatott meg. Számos munkástársammal együtt én is mint a szakszervezeti és a szociáldemokrata ellenzék tagja találkoztam az MSZMP-vel. Ez a párt többet nyújtott, mint a szakszervezet, de többet is kívánt: aktív, tevékeny forradalmi harcot. S mi, munkások, hónapról hónapra teljesítettük ezt a kívánságot.

A munkásság tömegeiből gyorsan emelkedtek ki a főváros kerületeiben, a vidéki városokban, községekben a helyi vezetők. És milyen tekintélyre tettek szert, mennyire hallgattak a szavukra! Milyen gyorsan lehetett összehívni egy gyűlést vagy összejövetelt! Ehhez persze az is hozzájárult, hogy a részvétel ebben a legális, de osztályharcos mozgalomban akkor még nem járt súlyos kockázattal. Mert mégiscsak más volt, ha azt mondtuk társainknak az üzemben vagy az üzemen kívüli ismerősöknek, hogy gyűlés lesz egy vendéglő udvarán, ahol a lakbéremelésről és az aktuális politikai kér-

désekről esik szó, gyertek el – és az emberek eljöttek. És az is más, amikor valaki illegális találkozót beszél meg a kommunista sejt tagjával és így figyelmezteti: „Nagyon vigyázz! Ha letartóztatnának, tartsd magadat, bár lehet, hogy úgy megvernek, hogy két hétig sem tudsz lábra állni."

Igen, a kettő között volt különbség. S a harcos politika, a legális mozgalom és a fenti különbség is hozzájárult, hogy az MSZMP-nek gyorsan nőttek a tömegei.

Egy napon Fiala Ferenc szólított meg az MSZMP központjában.

– Menjünk el sétálni – javasolta –, hogy nyugodtan beszélgethessünk. Megkaptad az útlevelet?

– Igen, minden nehézség nélkül megkaptam.

– Akkor két nap múlva utazunk Bécsbe. Itt van az útiköltséged, tedd el. – Ezzel átadott egy borítékot. – Én is utazom – folytatta –, de a vonaton ne szálljunk egy kocsiba. Ha a bécsi Ostbahnhofon a kiszállásnál nem találkoznánk, nézd meg a borítékban levő kis cédulát, arra feljegyeztem, milyen újságot tartsál ismertetőjelként a bal kezedben.

Bécsben Szántó Zoltán várt a vonatnál, ő intézte elhelyezésünket. Másnap találkoztam a tanfolyam többi hallgatójával. Még ketten jöttek a bőrös szakszervezetből: Gazda Pál és Weiszenhoffer József bőripari munkás. Ugyancsak Budapestről érkezett: Németh István famunkás, Lukács Jenő kőműves, Oancz József rézöntő és Fiala Ferenc villanyszerelő. A tanfolyamon előadott: Kun Béla, Révai József, Landler Jenő, Szántó Béla és Lukács György. Előbb igen részletesen kikérdeztek a hazai munkásmozgalomról, a bőrös szakszervezetről és az üzemi viszonyokról. Érdekelte őket, mit olvasok, milyen könyvek vannak a szakszervezet könyvtárában. Első napokban az Osztrák Kommunista Párt egyik vezetőjének lakásán jöttünk össze, majd később a Glockengasse 6. szám alatti könyvtár helyiségében, ahol a KMP I. kongresszusa is ülésezett 1925 augusztusában. Kun Béla az SZKP és a Komintern történetét adta elő, Révai József a nemzetközi munkásmozgalom történetét, Szántó Béla a szakszervezeti mozgalmat ismertette, Landler Jenő az 1919-es forradalom és bukásának tanulságait, az illegális mozgalomban elengedhetetlen konspirációt magyarázta.

Naponta négy-öt órát voltunk együtt. Utána a javasolt irodalmat

olvasgattuk, és hogy Bécs nevezetességeiből is lássunk valamit, Szántó Zoltán gondoskodott kevés szabad időnk okos felhasználásáról.

A kellemes szeptember eleji időben órákat töltöttem könyvvel a kezemben a schönbrunni palota, az osztrák császárok volt fényes lakhelyének hatalmas parkjában, ahol az egyenesre nyírott fasorok között kényelmes padokon most a bécsi polgárok pihentek. Nézegettem a hatalmas palotát, ahol Bacsányi János, Bessenyei György, Báróczi Sándor testőrökként szolgáltak, és egy szabad, kulturált hazáról szőtt elképzeléseiket rótták papírra. Esténként Landler Jenő és Révai József külön beszélgetett velem. Landler ismételten hangsúlyozta a konspiráció fontosságát. Elmondotta, hogy Bécsben neki is konspirálnia kell minden magyar vonatkozású munkájában.

– Tanulja meg Kiss elvtárs – figyelmeztetett –, soha ne jöjjön zavarba, amikor bajba kerül. Ha nem veszti el a fejét, még ilyen esetben is találhat kiutat a nehéz helyzetből. Nemrégiben – folytatta Landler – a lakásomon fontos kommunista írásokat szerkesztettünk. A gépírónővel zárt ajtók mögött dolgoztam, amikor az osztrák rendőrség meglepetésszerűen házkutatást akart tartani nálam. Verték az ajtót, nyissam ki, rendőrség. Természetesen nem nyitottam ki, csak miután mindent elégettünk. A házkutatásnál nem találtak olyasmit, ami magyar munkásmozgalmi anyag lett volna. Dühösek voltak a kudarcért, és behívattak a rendőrségre. Kérdőre vontak, miért nem nyitottam rögtön ajtót. Ott azonban megmondtam Pressernek: – Uram, ha én egy nővel vagyok bezárkózva egy lakásban, még a rendőrségnek is csak bizonyos idő után nyithatok ajtót.

Landler Jenőnek szokása volt, hogy kiválasztott magának a tanfolyam hallgatói közül egyet-egyet. Meghívta esti sétára, és órákon át beszélgetett vele. Kipuhatolta, mit lehet kihozni az emberből, mit lehet rábízni, lehet-e rá számítani. Több estét töltöttünk el így kettesben beszélgetve.

Landler Jenőt elhallgattam volna fél éjszaka is, de hát már néhány pohár sört megittunk, és másnap reggel Kun Béla vár ránk.

Az előadások szüneteiben Kun Béla a Szovjetunió polgárháborús történeteinek egyes részleteit mondotta el. Több alkalommal olvasott fel Hidas Antal verseiből:

„Ki hitte volna, ki hitte volna, ki hitte volna,
jaj, ki hitte volna . . .?
Itt minden perc a mienk volt,
itt munka volt, itt élet volt,
itt proletárdiktatúra volt,
itt forradalom volt, itt kommün volt,
itt gyár, bánya, épület,
itt minden föld a mienk volt.
Világteremtő kikelet
ránk hajnal-meleg sugárt szórt.
Itt minden perc miértünk volt.
Itt Vörös Hadsereg is volt.
Itt forradalom volt,
itt kommün volt,
itt proletárdiktatúra volt . . .*

Kun Béla olvasta és olvasta átszellemülten, elérzékenyülve az egész huszonnégy versszakból álló ciklust. Szeméből kibuggyant egy könnycsepp.

– Ezt elküldjük Magyarországra. Kinyomtatjuk. Csak szervezzenek lerakóhelyeket odahaza.

Előadóink szinte egyenként vizsgálgattak bennünket. Mi voltunk az új erősítés, akiket nem hurcoltak meg 1919 után. Fiatalok voltunk, lelkesek, tanulnivágyók. A konspiráció alkalmazásáról csak Landler Jenő beszélt részletesebben, egyébként erről kevés szó esett. Sajnos, később keserves szenvedések árán kellett megtanulnom mindazt, amire nem hívták fel idejében a figyelmemet.

Bécsben találkoztam Szekér Nándorral, aki Budapesten az ifjúmunkás-mozgalom vezetője volt, s most Moszkvába készült tanfolyamra. Egyik tanulási szünetben Németh István famunkás megkérdezte Kun Bélát, hogy Szekér Nándor, aki szintén famunkás volt, mikor jön haza. – Most tanulni küldjük – felelte Kun Béla –, jót fog tenni neki.

Landler Jenő és Révai József elutazásom előtt közölték velem, hogy fokozatosan térjek át a vasasüzemekkel való kapcsolatok ki-

* *Hidas Antal:* Megtaláltalak. Magvető 1964.

építésére. – Adja át a bőrös kapcsolatait másnak, és dolgozzanak Petri Miklóssal vasas területen. Ott kell most erősítés – mondotta Landler Jenő. – Hagyjon itt egy-két címet, levélben küldünk majd előadásvázlatot a sejtüléseken való politikai beszámolók megkönnyítésére.

Szeptember közepén utaztam vissza Budapestre. Magammal hoztam a Munka és Tudás kiadóvállalat néhány kötet könyvét, noha ez nem vallott nagy óvatosságra. Már néhány nap múlva Kispesten vettem részt a gyári kommunista sejtek vezetőinek megbeszélésén, amit Petri Miklós szervezett meg egy lakáson. Nagyobb lehetőség nyílt arra, hogy a növekvő számú kommunista szimpatizánsból, az illegális röplapok olvasóiból és terjesztőiből, az MSZMP legharcosabb tagjaiból KMP-alapszerveket, sejteket hozzunk létre. Ebben az időben még nem szedtek tagsági díjat a KMP-szervezetekben, csak a későbbi években fizettünk, de nem mindig rendszeresen. Az illegális sajtóért is csak később kértünk 20 fillért, 1925-ben még az igen kapós *Új Márciust* is ingyen terjesztettük. Akkoriban kezdte meg a Vörös Segély szervezett formában munkáját. Az esetenkénti gyűjtéseket a letartóztatottak és hozzátartozóik támogatására önként vállalt, rendszeres Vörös Segély-járulékok helyettesítették, melyeket a szombati bérkifizetéskor a Vörös Segély-megbízott csendben összegyűjtött.

Hosszas tűnődés után végleg eldöntöttem, hogy a gyárban, a tömegtermelésben maradok. A szakma legjobbjai szintjére, az úgynevezett belvárosi cipészmunkások közé, egyévi kevés keresettel járó gyakorlás után eljutottam volna. Ismeretségem és munkásmozgalmi kapcsolataim révén a legjobb munkásoktól kaphattam volna segítséget ehhez. De e magas igényeket kielégítő szaktársaim, ha munka nélkül maradtak, fél évig, nemritkán egy évig is vártak, míg ismét el tudtak helyezkedni. Noha magasabb bért kaptak, mint a tömegtermelő gyárakban, a hosszabb-rövidebb munkakiesések miatt lényegében évi átlagkeresetük nem volt több a cipőgyári munkásokénál.

ELSŐ LETARTÓZTATÁSOM

1925. szeptember 22-én, számomra emlékezetes napon, munka után a szakszervezetben találkoztam Lakatos Vincével. Beszámolt arról, hogy a kis cipőüzemekben jól halad az illegális kommunista szervezetek létrehozása. Szokásomhoz híven gyalog mentem haza a Futó utcai kis földszintes házban levő lakásomra. Kellemes, meleg őszi este volt. Lajos és Józsi, két vasmunkás szobatársam már lefeküdt. Hárman voltunk ágybérlők a szoba-konyhás lakásban, amelynek tulajdonosa, Szabó néni, a görnyedt hátú kis öregasszony, még a konyhában matatott. A lakásban villany nem lévén – az egyetlen kis petróleumlámpát Szabó néni használta –, sötétben bújtam ágyamba. Még nem szunnyadtam el, 11 óra lehetett, amikor „rendőrség, nyissák ki" felszólítással rávertek a konyhaajtó kilincsére. Az öregasszony hangtalan ijedtséggel nyitott ajtót. Két megtermett detektív lépett be, mögöttük tágra nyílt szemmel lapult a házmester.

– Kiss Károlyt keressük! – szólt az egyik detektív.

Az öregasszony a félig nyitott ajtón át ágyamra mutatott. – Most feküdt le éppen.

– Azonnal öltözzön fel, velünk jön – fordult hozzám a detektív. – Hol a bejelentő lapja?

Kihúztam a zsebtárcámból és átnyújtottam.

Társa körülnézett a gyéren világított szobában. – Hol vannak a holmijai?

Egyetlen szekrényben volt három lakó és a főbérlő kis ruhaneműje elhelyezve. Az öregasszony kinyitotta a szekrényt. – Kiss úré a felső polc – mondotta.

– Világítson ide – mordult rá a detektív, s Szabó néni reszkető kézzel emelte a kis petróleumlámpát a szekrényhez.

– Szedje ki a holmiját – intett felém a detektív –, s rakja az asztalra.

Egyetlen mozdulattal kiemeltem három ingem és néhány más fehérneműmet, amibe egyikük belevájt.

– Még mije van?

– A szekrény tetején levő kis koffer.

– Azt is nyissa ki!

Kinyitottam. Üres volt.

– Mehetünk – mondotta az egyik detektív, és belém karolt.

Lajos és Józsi felébredtek, és szó nélkül nézték, mi történik. A két rendőrségi ember csak egy pillantást vetett feléjük, nem kérdeztek semmit. Nem is kutattak tovább, lakótársaim holmiját sem nézték meg. Ahogy az udvarra kiléptem, megdöbbenésemet egy pici kis jó érzés enyhítette. Lakásomon volt elrejtve a „Munka és Tudás Könyvtára" kiadásában megjelent „A Kommunista Internacionálé alapkövei", az „Irányelvek és tézisek a kommunista pártmunkáról" című és még egy Bécsből hozott könyv – utóbbi a bécsi Verlag der Arbeiterbuch-Handlung kiadásában. Ezeket nem találták meg. Az utcán egy harmadik detektív csatlakozott hozzánk; villamoson vittek a főkapitányság Vigyázó Ferenc utcai politikai osztályára. Itt nagy élénkség volt. Egy szobába vezettek, ahol több detektív alaposan szemügyre vett.

Még nem kérdeztek semmit. Egy asztal elé állítottak; velem szemben és a hátam mögött többen álltak. A szemben levők egyike hirtelen előrehajolva elkapta a fejemet és ráhúzott az asztalra. Hátulról néhányat rám vertek gumibottal. E procedura nem folytatódott, mert újabb embert hoztak be, engem pedig egy nagy üres szobába vittek, ahol csupán a fal mellett sorakozott néhány szék. Az ajtóban két öreg rendőr őrmester állt. Egyikük utasított, üljek egy székre, arccal a fal felé. Ott ültem reggelig.

Közben újabb letartóztatottakat hoztak; reggelre már tizenöten voltunk a szobában. Még a padlón is ültek, sőt feküdtek, ismerős és ismeretlen emberek. Majd betoltak egy hosszú padot a szoba közepére, az is megtelt hamarosan újabb letartóztatottakkal. Néhány nő is volt közöttünk; egy fiatal lánnyal együtt behozták az

édesanyját is. Az egymás mellett ülők halkan beszélgettek. Időnként detektívek jöttek az ajtóhoz, bekiáltottak egy nevet, és az illetőt kihallgatásra kísérték. Volt, akit bántatlanul hoztak vissza, de a legtöbbjüket megtépázva. Egy kivételével mindazokat viszontláttam itt, akikkel Bécsben a tanfolyamon találkoztam. Azok közül is letartóztattak néhányat, akik 1925 augusztusában részt vettek a KMP I. kongresszusán Bécsben. Volt még a szobában néhány ismerősöm az MSZMP központjából. Friss Istvánt hozták éppen kihallgatásról, összetört szemüvegét tartotta kezében. S voltak előttem ismeretlen emberek, így a kommunista ifjúmunkás-mozgalom néhány részvevője. Számos letartóztatottat természetesen elkülönítve őriztek.

Három napig nem vittek kihallgatásra. Amikor sorra kerültem, első kérdésük volt: – Mit csináltál Bécsben?

A három nap alatt volt időm átgondolni, hogy mit is mondjak. Útlevelem nem találták meg, mégis, a háromhetes távollétet nehéz lett volna itthon igazolni. Azt válaszoltam: – Turista úton voltam Bécsben, mert még nem láttam a világot.

Két nagy pofont kaptam, s utána az egyik detektív azt mondotta: – Meg kell gyorsítani a dolgot. – Átment a szomszéd szobába, és bevezette Fiala Ferencet, aki bécsi utazásomat intézte.

– Mondd a szemébe, miért is küldted Bécsbe Kiss Károlyt – kiáltott Fialára.

Ő rám nézett. Megtörten, roggyantan állt előttem, s halkan, alig hallhatóan mondotta: – A KMP tanfolyamára küldtelek, nincs értelme ezt tagadnod.

Most már valóban nem lett volna értelme ezt a tényt továbbra is tagadnom. Ez került végül is a jegyzőkönyvbe. Közben folyt társaim kihallgatása. Pár nap múlva még Őri Károllyal szembesítettek. Ismét a bécsi tanfolyamról volt szó. Őri is megerősítette ottlétemet. Az 1925. szeptemberi letartóztatás folyamán főképp fiatal, a forradalmi munkásmozgalomban két-három éve részt vevő munkások kerültek a rendőrség kezére. Konspirációt keveset tanultunk, még a mozgalom vezetői is durva hibákat követtek el. Így fordulhatott elő, hogy Őri Károlynál megtalálták a bécsi pártiskolán részt vettek névsorát. Később a fogház magánzárkájában, álmatlan éjszakákon rájöttem: a politikai osztálynak az is egyik fogása volt, hogy a letartóztatott vagy csak előállított, szervezkedéssel gyanú-

sított emberek húsz-huszonöt főből álló csoportját egy szobában őriztette.

Már egy hete ott tartottak a főkapitányságon, amikor behozták Oancz József rézöntőt. Egy tanfolyamon vettünk részt Bécsben. Oancz elmondotta, hogy a detektívek nem találták őt otthon, s miután családja értesítette, szökni próbált. Útlevele megvolt, így felszállt a bécsi gyorsvonatra. Ezen utazott egy ismerőse, Sámuel Lajos bádogos is, aki kint volt 1925 nyarán a KMP kongresszusán Bécsben. Sámuel kérdéseire Oancz elmondta, hogy Bécsbe utazik. A kelenföldi állomáson Oanczot két detektív leszállította a vonatról, behozták a főkapitányságra, Sámuel Lajos pedig továbbutazott.

A zsúfolt helyiségben a letartóztatottak halkan tárgyalták egymás közöt Oancz csetét, s egyértelműen megállapították: Sámuel Lajos rendőrspicli.

Nap mint nap ruhástól aludtunk a padlón. Egyik este néhány pokrócot dobtak be részünkre, s három-négy ember összebújva használhatott egyet. Nappal a hosszú pad háttámlájára pokrócot terítettünk, s e mögött, mint valami spanyolfal hátterében, a padlón heverve folyt a susmogás egész nap. A bejáratnál őrködő két öreg rendőr őrmester ügyet sem vetett a beszélgetőkre. Rendszerint az ajtónál álltak, látszólag nem érdekelte őket az sem, mi folyik a spanyolfal mögöt. Ott pedig a nap folyamán egész kis kupaktanács alakult ki. Megtárgyalták, kitől mit kérdeztek a kihallgatáson, találgatták, mit tud és mit nem a rendőrség.

Kétnaponként megjelenik Sombor-Schweinitzer József, a politikai osztály helyettes vezetője, mögötte újságírók. Schweinitzer karjával széles mozdulatot tesz az ajtóból. – Íme, uraim! Ők azok. – Kíváncsi tekintetek pásztáznak végig a gyűrött ruhákban álló, egy hete nem borotvált őrizeteseken.

Alig látni letört embert, szinte senki sincs elkeseredve, csak két asszony sírdogál, de ők sem a letartóztatás, inkább otthon maradt kisgyermekük miatt. Igyekszünk őket megnyugtatni.

Egyik reggel Hetényi főkapitány-helyettest vezette be hozzánk Schweinitzer. – Vigyázz! – ordított az őrmester, s mivel ennek nem volt különösebb hatása, csendesebben hozzátette: – Álljanak fel!

Hetényi pattogós ember volt, a szituáción mosolygó néhány letar-

tóztatotthoz fordulva kiabálni kezdett: – Ne mosolyogjon, majd mindjárt elveszem ettől a kedvét.

Szabó Péter endrődi kubikost egy vasútépítkezésről hozták a főkapitányságra. Ő volt a földmunkások küldötte a KMP bécsi kongresszusán. Most itt van közöttünk, s szőrtarisznyáját nyújtja felém; fél parasztkenyér és jó darab szalonna van benne. – Egyetek elvtársak, bár egy kissé kunyhószagú, mert földkunyhóban lakom a kubikon.

Jól jött a kínálás, a rendőrség nem adott kosztot. Akinek a családja hozott be ennivalót, azt gondosan megvizsgálva odaadták. Ők aztán megosztották a többi letartóztatottal élelmüket. Időnként egy detektív összeírta, milyen ennivalót vásároljanak számunkra; persze csak az hozathatott, akinek volt pénze. Egyszer azt is megkérdezték, ki akar meleg ebédet hozatni egy vendéglőből. De annyi pénze az itt őrzöttek közül senkinek sem volt, amit azért fizetni kellett volna. Így kenyeret, vajat, szalonnát megosztva egymás között, éltünk már második hete.

Meindl Irmát korábban nem ismertem. Itt láttam először a letartóztatottak között; rendszerint a pokrócból vont spanyolfal mögött feküdt a padlón. Igazán nem volt kicsinyes, bőséges belátást engedett felül és alul az érdeklődőknek. Igyekezett helyet szorítani azoknak, akiket a kihallgatásról visszakísértek, s részvéttel kérdezősködött: – Bántottak-e? Mit kérdeztek? Mit tudnak a detektívek? Ugye, hogy nem tudnak mindent? Nem bizony! Fiúk, fogunk mi még együtt dolgozni, csak ismét kerüljünk ki – s egyet szundítani Zwickli József mellé húzódott a takaró alá.

Eszembe jutott egy beszélgetés, amelyet Bécsben, Friedländerék Rüdiger Gasse-i lakásán folytattunk. Rajtam kívül Landler, Révai és Kun Béla volt jelen. Természetesen a budapesti mozgalomról volt szó.

Landler megjegyezte: – Tudjátok, hogy Szekér Nándor továbbra is több mint gyanúsnak tartja Meindl Irmát?

– De hát Weisshaus Aladár szerint ez minden alapot nélkülöző rágalom – vetette közbe Kun Béla. – Valami vizsgálat is volt már, ami tisztázta ezt a föltevést.

Révai egy pohár limonádét szürcsölve csak ennyit mondott: – Weisshaus mentegeti a szeretőjét.

Közben hazaérkeztek Friedländerék, és ez a téma félbeszakadt.

Hogy mennyit sikerült a rendőrségnek a KMP-szervezetekből felgöngyölíteni, azt még nem tudhattuk, de annyit elszigeteltségünkben is meg lehetett állapítani, hogy a bécsi tanfolyamok részvevőit mind letartóztatták. A KMP I. kongresszusán küldöttként megjelentek nagyobb része is itt volt. Üzemi összekötőim, akikkel sejtvezetői megbeszéléseken találkoztam, nem voltak a letartóztatottak között. Tehát nem mindenkiről tudott a rendőrség.

Tizenegy nap után törzskönyvezni vittek egy szobába, ahol már fogházti sztviselő töltött ki rólam kérdőívet. Fogházba szállítás előtt egy nappal Pápa József, a fiatal költő azzal tért vissza hozzánk a jegyzőkönyvezésből, hogy sikerült több letartóztatottal beszélnie. Megtudta, hogy a különzártak éhségsztrájkba kezdtek. Csatlakozzunk hozzájuk, üzenték, és tiltakozzunk ezzel is az ügyészség azon javaslata ellen, hogy a KMP-szervezetek letartóztatott vezetőit rögtönítélő bíróság elé állítsák. Napok óta olyan híreket kaptunk, hogy Rákosi Mátyást, Vas Zoltánt, Őri Károlyt, Gőgös Ignácot és Hámán Katót rögtönítélő bíróság elé akarják állítani és halálra ítéltetni.

Pápa közlése után egész nap megbeszélést folytattunk. Mit tegyünk? Mi, akik a bécsi pártiskolán együtt voltunk és a köztünk levő MSZMP-vezetők elhatároztuk, hogy csatlakozunk az éhségsztrájkolókhoz, és ezt az ajtónál őrt álló rendőr őrmesterek útján be is jelentjük. Véleményünket azonban nem osztotta mindenki. Többen nem csatlakoztak, mert azt gondolták, hogy talán nem szállítják őket fogházba, s a tárgyalásig szabadlábon maradnak. Meindl Irma sem akart az éhségsztrájkban részt venni. Mi kiraktuk maradék kenyerünket az ajtó elé, és bejelentettük, hogy mindaddig nem fogadunk el élelmet, amíg nem kapunk értesítést, hogy mindannyiunk ügyében rendes bíróság ítélkezik. Egy óra múlva Schweinitzer beszólt az ajtón: – Hülyék vagytok, különben is estére a fogházban lesztek! Ott majd éhségsztrájkolhattok.

Az elszállítás hírére Pápa József kis cédulákra felírta, hogy a politikai foglyok éhségsztrájkba léptek, tiltakozásul a rögtönítélő bírósági eljárás ellen. Ezeket a cédulákat a rabszállító autó szellőzőablakának rácsain akartuk kidobni, hogy így adjunk hírt tiltakozásunkról. Késő délután lekísértek a főkapitányság udvarára, s több

csoportban a Pestvidéki fogházba szállítottak bennünket. Az öt fővádlott, akit rögtönítélő bíróság elé szándékoztak állítani, a Markó utcai fogházba került. A velünk együtt letartóztatottak közül egyeseket elvittek a főkapitányságról, ezek – így Meindl Irma is – kiszabadultak.

A Pestvidéki fogházban már érkezésnél szigorúan elkülönítettek egymástól. Fürdő, fertőtlenítés következett. Ideiglenesen elnyűtt, rongyos rabruhát kaptam. Amikor a harmadik emeleti szűk kis magánzárka ajtaját becsapta az őr mögöttem, a négy csupasz fal között, a kis rácsos ablak előtt egyszerre rám tört mindaz a keserűség és fájdalom, amit a főkapitányságon töltött tizenegy nap alatt visszafojtottam, mindaz, amire ott nem gondoltam, mert nem is akartam gondolni. Eddig a bennem halmozódó feszültséget a sorstársaimmal való beszélgetés, a közös megpróbáltatás enyhítette.

Szinte lerogytam az ülőkére, és száz kérdés tört rám hirtelen. Meddig fog ez tartani? Mikor lesz vége? És hogy fog ez az ügy befejeződni? Hol vétettem el valamit? Kell-e módosítani vallomásomon, s ha igen, mit? Mindez még nem volt világos előttem. Vajon szüleim, testvéreim tudják-e Bicskén, hogy fogházban vagyok. S ez a tény milyen kihatással lesz életükre? Zaklatni fogják-e apámat? De még ha nem zaklatják is, neki, a köztiszteletben álló falusi embernek éppen elég, hogy a fia fogházba került. Hogyan és hol kapok munkát, ha kiszabadulok? És mikor szabadulok ki? Kérdések, kérdések, s egyre sem tudtam válaszolni. Töprengésemből arra riadtam fel, hogy fázom.

Durva rabingemen nem volt gomb; összehúztam magamon a csíkos vászonzubbonyt, s hirtelen eszembe jutott, hogy most lettem huszonkét éves. Igen, most volt a születésnapom, szeptember 24-én, azon a napon, amikor a kihallgatást végző detektívtől a két hatalmas pofont kaptam. Ültem mozdulatlan a sötétedő zárkában, igazán nem sok hija volt, hogy elsírjam magam.

Hirtelen kivágódott az ajtó. Az őr felcsavarta a villanyt, és csajkában valami levesfélét tett az asztalkára.

– Nem fogadom el az élelmet – mondottam.

– Ne marháskodjon – felelte az őr, és távozott.

Reggel visszakaptam a ruhámat, a fertőtlenítéstől olyan lett, mint a kapcarongy, de mégis jobban éreztem magam benne, mint a rab-

ruhában. Megborotváltak, mert előállítottak a fogházgondnokhoz mint új jövevényt. A fogházfolyosó falára pillantva megállapítottam, hogy jobb oldali szomszédom Palotás Imre, az MSZMP titkára, míg a bal oldali magánzárkába Zwickli József vezetőségi tagot, az MSZMP alakuló gyűlésének elnökét helyezték el.

A gondnoki iroda előtti folyosón megláttam társaimat egymástól elkülönítve. Négyesével vittek az irodába, ahol Richter, a Pestvidéki fogház gondnoka a törzslapok előtt ült. Feszes fogháztiszti egyenruháján háborús kitüntetések szalagjai, monokliját fekete zsinóron lóbálta, majd szemére illesztve nevünket olvasta a törzslapról. Lasztróczy, a tiszthelyettes, már a folyosón kioktatta a foglyokat, hogy nevük hallatára igennel válaszoljanak. Az egész procedura néhány másodpercig tartott.

– Jobbra át, gyorsan kifelé! – erélyeskedett a tiszthelyettes, s egy őrmester az ajtónál jókorát lökött a hátamon. Társaimmal csak egy szempillantást tudtam váltani, de ez is elég volt ahhoz, hogy a zárkába visszatérve megállapíthassam: az esti rossz hangulatomnak vége. Derűsen, magabiztosan róttam lépteimet a zárka piros cementpadlóján: öt lépés előre, öt lépés vissza.

Szabó, az emeleti kulcsos őr, naponta elmondta: – Olvassa el a falon függő fogházszabályzatot! – Krecsány Demeter, a nagy darab, széles vállú, román származású őrmester minden délelőtt ellenőrizte a magánzárkás politikai foglyokat. Ő is megkérdezte: – Olvasta már a háziszabályzatot?

– Olvastam – feleltem.

– Olvassa el még egyszer, tanulja meg.

Nem olvastam el többször, de az egyedüllétben hetekig nem volt mivel töltenem az időt, s unalmamban megszámoltam a szabályzat magánhangzóit és mássalhangzóit. Végül már rá sem tudtam nézni. Húsz pontba szedve tüntették fel mindazt, amit nem szabad tenni a fogolynak. Volt szó benne a lélekről is. A 8. § kimondta: „A lélekre és testre lassan ölő méregként ható önfertőzés szigorúan tilos."

– Ügyvédi beszélőre hívják – kiáltott be Szabó, a kulcsár, ajtónyitás közben, s átadott egy oldalfegyveres őrnek. Az őr végigtapogatott. Nem tudtam elképzelni, miért, mert egy kanálon kívül semmim sem volt a zárkában. De ez rutin szokás lehetett abból az

időből, amikor a politikai fogoly még személyes tárgyait is megtarthatta.

Az irodában középkorú férfi várt rám.

– Foglaljon helyet – szólalt meg –, dr. Timár Miklós ügyvéd vagyok. Kiss Irma női szabósegéd kért fel a maga védelmének ellátására. Ismeri?

– Igen, ismerem, a testvérhúgom.

– Csak azért kérdeztem, hogy valóban hozzátartozója-e? Különben akkor is felkerestem volna, ha másvalaki kér fel erre – mondotta nagyon meleg, barátságos hangon az ügyvéd. – Írja alá a megbízólevelet.

Őröm két lépéssel hátrább ült mögöttem, látszólag nem érdekelte, miről beszélgetünk.

Timár Miklós informált, hogy Rákosi Mátyás és négy vádlotttársa ügyét a rögtönítélő bíróság tárgyalta, de határozatával a rendes bíróság elé utalta. – Ez azt jelenti, hogy ügyeiket egyesítették, és valamennyiük sorsáról egy bíróság fog dönteni – tette hozzá magyarázólag.

Az ügyvédtől megtudtam, hogy a rendőrség a külföldön dolgozó magyar munkások szervezeteit nyomozza, kapcsolatba akarja hozni az itthoni perrel, s más sötét provokációk is voltak e napokban folyamatban. Hetényi Imre főkapitány-helyettes és Schweinitzer József rendőrkapitány, a politikai nyomozó csoport vezetője, miután a Rákosi-per gyanúsítottjait átadták az ügyészségnek, hogy saját személyük fontosságát kiemeljék, fölötteseiknek a következőket jelentették:

„Egyik bizalmas emberünk vallja, hogy Bécsben neki a *Rote Fahne* szerkesztői helyiségében dr. Hamburger és más személyek ajánlatot tettek Hetényi és Schweinitzer meggyilkolására. Tízezer dollárt ajánlottak fel, ha másokkal együtt elteszi a két rendőrtisztet láb alól. Erre a megbízók szerint azért lenne szükség, hogy mire a Rákosi-per tárgyalásra kerül, Hetényi és Schweinitzer ne éljenek."

A jelentés kelte: 1925. október 9. Bennünket 1925. október 3–4-én kísértek a főkapitányságról az ügyészségre. Utána gyártották ezt a kitalált merénylettervről szóló jelentést.*

* PI Arch. 614. f. 1/1925–8771 őe.

Koholmányok szerkesztése mindig szerepet játszott a politikai szervezetek nyomozását irányító rendőrségi szervek munkájában. Ez esetben az osztrák Kommunista Párt napilapjának szerkesztőségét próbálták provokációjukba bevonni.

Hetényi és Schweinitzer koholmánya azonban nem nyerte el fölötteseik helyeslését.

– Rövidesen vizsgálóbíróhoz viszik. Én időnként majd hívatom ügyvédi beszélőre – mondotta búcsúzóul dr. Timár.

Az ügyvédi látogatás valósággal felrázott. Szívem hevesebben vert, jóleső melegség járt át. Sokáig róttam a zárkában fel és le a rövid távolságot, miközben arra gondoltam: lám, elvtársaim nem hagytak el, gondoskodnak rólam, törődnek velem. Nem vagyok egyedül!

Mit tehet az ember négy fal közé zárva, ha nincs nála semmi, amivel foglalkozhatna? Nincs könyve, nincs írószerszáma, nincs papírja, nincs semmi dolga. Legegyszerűbb ilyen esetben gondolkodni. Én hetekig ezt tettem.

Végiggondoltam életemet, eddigi munkámat. Ismerőseim életét, tevékenységüket. Felidéztem olvasmányaimat. Ez olyan jó foglalkozásnak bizonyult, hogy észre se vettem az órák múlását. Különösen jó időtöltés volt a történelmi dátumok ismétlése, emlékezetből való előhalászása. Ha ezt az egyiptomi piramisok építésénél kezdtem és folytattam a rómaiak, a keresztes hadak háborús évszámaival, a parasztháborúkéval, azután a jelenkori fontosabb évszámokkal, nem végeztem velük estig sem.

Csörrenve nyílik ajtóm keresztzárja. Szabó kulcsár Melita nővért, a kékfátyolos missziós apácát engedi be a zárkámba. Melita nővért egy házimunkás fogoly követi, karján egy csomó könyvvel, amit az asztalomra tesz. Az apáca barátságosan mondja: – Ezentúl könyvet is kapnak, választhat ezekből két kötetet. Minden héten cserélheti őket.

Nézegetem a könyveket. Valamennyi a Szent István Társulat kiadványa. Első oldalukra a római katolikus egyházi cenzúra latin nyelvű engedélyét nyomták. Választok két könyvet. Elmenőben Melita nővér mosolyogva mondja: – Vasárnap reggel misénk van. Jöjjön el maga is. Gyónni nem akar?

– Nem járok misére – feleltem. – Egyébként is református családban születtem.

– Ó, az nem jelent akadályt, attól még eljöhet – s kilibben a zárkából, hosszú kék fátyla úszik utána.

Már van olvasnivalóm, de hamar rájövök, hogy nincs sok öröm benne. Régi egyházi, egyházfilozófiai könyvek ezek, a természettudományos kutatások, a materialista tudomány bizonyítása ellen született vitairatok. A cserénél elkértem Vörösmarty Mihály és Arany János költeményeit.

A házimunkás megsúgta, hogy jelentkezzem orvosi vizitre, ott a folyosón a rendelésre várva lehet pár szót társaimmal is beszélgetni. Este a zárásnál feliratkoztam orvoshoz.

A rendelő előtt sorakoztak a foglyok, s valóban sikerült két elvtársammal is szót váltani. Egy rossz és egy jó hírt hallottam tőlük. Németh István famunkás, aki velem volt a bécsi pártiskolán, súlyos betegen fekszik a fogház kórházában; kiújult a tüdőbaja, tüdővérzést kapott, állapota aggasztó. Védője kérte gyógykezelés céljából szabadlábra helyezését, de azt a vizsgálóbíró elutasította. Jó hírként mondták, hogy a fogházkönyvtárban azért van egy-két kötet, amit érdemes tanulmányozni. Kérjem Acsády „A magyar jobbágyság története" című művét. A legközelebbi cserénél meg is kaptam a könyvet, de Melita nővér aggódó pillantással nyújtotta át, mondván: – Ma három magánzárkás kérte már a „Jobbágyság történetét". Az isten szerelmére, nincs ebben a könyvben valami kommunistaság?

Igyekeztem megnyugtatni az apácát. De a könyvet, miután visszaadtam, kivonták a könyvtárból, mert ha a kommunisták egymásután kérik, ott mégis lehet valami . . .

Havonta egyszer Enyedy Róberthez, a vizsgálóbíróhoz vittek. Csak az első alkalommal foglalkozott velem hosszabb ideig. Vallomásom forgatva, nézegetve néhány életrajzi adatot megismételtetett. Azután néhányszor fel és alá járt az irodában, kissé húzva az egyik lábát. – Hmm, micsoda marhaságokba keveredett. Most aztán jól behúzták magát. – Közben szemrevételezett, figyelte a hatást. Látván, hogy nyugodtan ülök a börtönőr mellett, folytatta: – Azért vannak maguk között igen képzett emberek. Miről szokott Vági Istvánnal beszélgetni?

Vági Istvánról nem volt szó a vallomásomban, ezért Enyedy kér-

désére azt feleltem, hogy Vági Istvánnal sohasem beszéltem, de hallottam őt szónokolni több gyűlésen.

Enyedy folytatta. – Itt van ez az Őri Károly is, jó bútorasztalos, igazán kár érte. Hiszen ismeri maga is. Gyakran voltak együtt?

A vizsgálóbíró kissé szélesíteni akarta illegális kapcsolataim jegyzőkönyvbe foglalt körét, de nem mentem bele ezekbe a csapdákba.

A végén jegyzőkönyvbe diktálta: „Vallomását fenntartja. Vági Istvánt csak futólag ismeri. Őri Károllyal nem volt kapcsolata." – Na, itt írja alá. Letartóztatását fenntartom, s a vizsgálati fogságot egy hónappal meghosszabbítom.

Ez a meghosszabbítás a főtárgyalásig tíz alkalommal ismétlődött meg.

Meguntam a Pestvidéki fogház rossz könyveit, és elhatároztam, megpróbálok nyelvet tanulni zárkai magányomban. Vasárnaponként ötperces beszélőt engedélyeztek a vizsgálati foglyoknak. Most rendszeresen jött beszélőre Irma húgom, aki közben Vörös Segély-aktíva lett, és tevékenyen dolgozott a kommunista foglyok családtagjainak megsegítése ügyében. Jöttek a szakszervezetből és a cipőgyárból is, ahol korábban dolgoztam. Egyik beszélő alkalmával kértem, szerezzenek nekem egy magántanuló részére alkalmas német nyelvtant.

Az esti zárásnál szóltam Szabó kulcsárnak, hogy engedélyt kérek nyelvtanulásra. A kulcsár hümmögött. – Ez furcsa kívánság. Leghelyesebb, ha holnap a zárkavizitnél szól Krecsány őrmester úrnak – tanácsolta végül is.

Másnap kértem az őrmestert, adjon lehetőséget, hogy kérvényt írjak a főügyészhez, mert nyelvet szeretnék tanulni. Krecsány Demeter sokáig elmélázott, végül megjegyezte, hogy ilyen engedély megadása nem a főügyész, hanem a nagyságos gondnok úrra tartozik. Akkor a gondnok úrhoz írnék kérvényt. Krecsány őrmester sokáig toporgott a zárkában. Benézett a kis falra szegezett polc fiókjába, végighúzta ujját a deszkán, megnézte, nem lett-e poros. Aztán az ágyamat vette szemügyre, elég sima és cléggé sarkos-e a szalmazsák. Láttam rajta, keres valami kis hibát, hogy a kérést egyszerűen elutasíthassa.

Szabó kulcsár ideges pillantással kísérte Krecsány őrmester minden mozdulatát. Már az sem tetszett neki, hogy egy fogoly az inspiciáló őrmester ennyi idejét igénybe veszi. Végre megszólalt az őr-

mester: – Ilyen ügyben nem kérvényt kell írni a gondnok úrnak, hanem személyes kihallgatást kell kérni.

– Kérem, vezessenek engem személyes kihallgatásra.

De Krecsány őrmester még latolgatta a döntést. Előbb megkérdezte: – Mondja Kiss, jogvégzett ember maga?

– Nem vagyok jogot végzett ember – feleltem –, cipészsegéd vagyok.

– No ugye – szakadt fel az őrmesterben az indulat –, akkor miért foglalkozik politikával? Politikával csak jogvégzett ember foglalkozzon.

– Bizony ez így igaz – bólogatott Szabó kulcsár egyetértően.

S néztük egymást csendesen.

Krecsány végre kifelé indult a zárkámból, és elmenőben mondta: – Szabó úr, írja fel Kiss Károlyt holnap délelőttre a gondnok úrhoz kihallgatásra.

Másnap délelőtt a gondnoki iroda előtt még Lasztróczy tiszthelyettes ellenőrizte, hogy miért is megyek kihallgatásra.

– Nyelvtanulásra kérek engedélyt – feleltem. – Szigorúan, roszszallólag nézett rám, s megjegyezte:

– Mivel nem zavarják a nagyságos gondnok urat! – majd a következő fogolyhoz lépett.

Richter fogházgondnok kérésem hallatára egy kis ideig ceruzájával kopogott az íróasztalon, majd katonásan pattogva megszólalt: – Őrmester, a füzetnek minden oldalát meg kell számozni, a ceruzáját este záráskor mindig fel kell mutatnia! – S rám tekintve folytatta: – Vigyázzon, nagyon vigyázzon, ha az írószert más célra használja, szigorúan megbüntetem. Engedélyezem, leléphet.

Két hét múlva beküldték részemre a német nyelvtant, füzetet, ceruzát. A kékfátyolos Melita nővérnek leadtam a nálam levő két könyvet és megmondtam, többé ne hozzon újabbat. Elkezdtem németül tanulni.

Dr. Timár Miklós védőügyvédem hívatott. Kérdésemre azt válaszolta, hogy a főtárgyalás kitűzéséről még szó sincs. A vádirat is lassan készül, s nem tudja, mikor fogják a letartóztatottaknak kézbesíteni.

– Módomban állt vallomását átolvasni – mondotta –, s ennek alapján megállapítottam, hogy az 1921. III. tc. 1. §-át nem tudja a

bíróság maga ellen alkalmazni. Így fegyházbüntetést nem kaphat. Valószínűnek tartom a 2. § szerinti ítéletet.

– És az mennyi lehet ügyvédi tapasztalata szerint? – érdeklődtem.

– Nehéz így választ adni, a bíróság egy hónaptól három évig terjedő büntetést szabhat ki.

A beszélgetés után sem láttam világosabban sorsom alakulását, mégis nagyon örültem dr. Timár látogatásának. Ez mindig jó napot jelentett a fogházban.

A vizsgálati fogolynak engedélyezett levélírásról szívesen lemondtam, mert a Pestvidéki fogházban e téren is sajátságos rendelkezés volt érvényben. A fogoly egy-két tenyérnyi darab papírt kapott, amelynek az egyik oldalára pár sort írhatott. Majd a papír két végét összehajtogatva egymásba csúsztatta, s külső felén megcímezte. Boríték nélkül, természetesen szigorú cenzúrázás után, küldték tovább. Sehogy sem tudtam elfogadni ezt a levélírási rendszert, így ritkán vettem igénybe.

Általában a késő délutáni órákban került sor a kintről érkezett, cenzúrázott levelek szétosztására. A magánzárkás foglyok csendes folyosóján minden zörejnek, lépésnek megvan a jelentősége. Az óvatos, lopakodó lépések jelentik, hogy az őr a „cirkliken" figyeli, mit csinál a fogoly. Határozott, kemény lépéssel megy a kulcsár, ha a folyosó végén felbukkan az ellenőrző tiszthelyettes, s jelentést tesz neki. Unottan, lassan lépdel az őr délután, itt-ott megáll, kinyit egy zárkaajtót – ez a postaosztás.

Bár a leveleken kívül-belül a cenzúra pecsétje, azért a kulcsár is elolvas néhányat; hiába, a délutáni órák a legunalmasabbak. Délelőtt kísérik a foglyokat az ügyészségre, a vizsgálóbíróhoz, ügyvédi beszélőre. De délután már csend honol, ilyenkor majd leragad az őr szeme. Még jó, hogy éppen most jön a posta, olvasgathatja a foglyok leveleit. Mindez részemre csak múló bosszúság, amit könnyen feledtet az öröm. Hónapokon át egyedül a négy fal között, s egyszerre csak kintről érkezett levél; vele együtt mintha a félig nyitott, vasalt ajtón a simogató, jótékony napsugár is beszökött volna a komor zárkafalak közé. Most már nemcsak húgomtól, de a szakszervezetből, a gyárból is kaptam időnként levelet. Anyám csak egyszer írt, akkor is keseregve, hogy „egy fia van és az is a börtön lakója". Megértet-

tem anyámat, de nem tudtam, nem is szándékoztam keserűségét azzal enyhíteni, hogy megváltozom.

Reggeltől estig lekötött a német nyelv tanulása. Teltek a hónapok, s én fejezetről fejezetre haladtam előre. Tanultam a szavakat, ragoztam az igéket, a nap minden részében el voltam foglalva. Reggel 6-kor ébresztő, fél 7-re rendbe hoztam a zárkát, s már nyújtotta is be a házimunkás a fél csajka rántott levest. Utána harminc perc séta az udvaron. A politikai foglyok egyesével lépkedtek a bűnügyiek kettős sorfala között. A tégla alakú udvar minden kockáját ismertem már a naponta kétszer tett séták nyomán. Az alagsorban egyik oldalon volt a konyha, ahonnan télen-nyáron egyaránt a rothadó savanyú káposzta bűze áradt az udvarra, a másikon a házi szabóság és a cipészműhely. Az udvart a fogház és az ügyészség épülete zárta körül. A bűnügyiek időnként cserélődtek, csak a politikai foglyok maradtak ugyanazok hónapról hónapra. Bármilyen kis változás történt, azt az udvaron rögtön észrevettem.

A sarokfordulónál fejmagasságban lakott egy keresztes pók. Naponta javítgatta hálóját, majd beült a téglaréshez tapasztott, alagútszerű résbe, onnan leste a háló körül szálló legyeket. De egy idő óta mindezeket az udvari megfigyeléseket is abbahagytam. Most már a sétát is arra használom, hogy a korábban tanult nyelvleckéket ismételgessem. Magamban, hangtalanul mondogatom a szavakat, számolok, ragozok. Ez fel is tűnhetett társaimnak. A sor elején Rákosi Mátyás sétál, utána Gőgös Ignác. Két politikai fogoly között négy bűnügyi rója az udvart, de Rákosi és Gőgös közé hatot állítanak. Lehajtott fejjel, a német szövegeket mormolva járok a sétán hónapok óta. A sarkokon, ahol az előrehaladó egy ideig szembekerül azzal, aki már megfordult, Rákosi erősen rám néz. Szemével int: mi van magával? Felveti fejét, mutatja: fel a fejjel! Azt hiszi, összetört a vizsgálati fogság. De az őrök figyelnek, s máris eltávolodunk egymástól. Így nem mondhatom meg, hogy én most német közmondásokat ismételek.

Sárospataky, a Pestvidéki fogház főügyésze hiú ember volt. Havonta egyszer végigjárta a fogház folyosóit, s betekintett a zárkákba. Ez nem közönséges ceremóniával járt. Már előtte bejelentette a kulcsár, hogy jön a főügyész, vigyázzak. Azután benyitott az őrmester, körülnézett. – Nagyon vigyázzon! – mondta, s továbbsietett. Végül

megérkezett a főügyész. Szikár alak, fülig érő, kipödört, hegyes bajusszal. Hogy magasságát még kihangsúlyozza, cipőjét is magas sarokkal csináltatta. A fogoly házimunkás információja szerint a főügyész különleges bajuszát egy hosszabb időre elítélt borbély gondozta, akinek csak ez volt a napi feladata. A zárkába belépett egy őr, vigyázzban állt szemben a főügyésszel, aki mögött Richter gondnok állt, jobbra Lasztróczy, a tiszthelyettes, balra Krecsány őrmester.

– Vigyázz!! – kiáltott az őr. A főügyész megkérdezte: – Van-e panasza vagy kérése?

Panaszkodni nem szoktam, kérni pedig nem akartam Sárospataky főügyésztől semmit. De Palotás Imre szomszédom egy alkalommal elpanaszolta: már nyolcadik hónapja tartják bezárva anélkül, hogy a vádiratot látta volna, s a tárgyalási napot sem tűzték ki ügyében.

– Várjon türelemmel – felelte a főügyész.

Zwickli József, a második szomszédom levélpapírt és borítékot kért saját költségére, hogy ne kelljen az itt szokásos kis papírra írnia. – Tiltja a fogházszabály – hangzott a válasz. Sohasem hallottam a hosszú idő alatt, hogy valakinek az ilyen ügyészi látogatás alkalmával előadott panasza vagy kérése elintéződött volna. Mégis, ezek az évek 1925 körül, a kapitalista konszolidáció évei voltak Magyarországon. Héjjas és Prónay véres kezű legényei banktisztviselők és forgalmi adóellenőrök lettek. Ha a gyilkosságokat, rablásokat nem lehetett eltussolni, vagy akkor is folytatta a különítményes fehérterrorista, amikor ez már a bethleni stabilizációt nagyon zavarta, külföldre tanácsolták, nagy ritkán börtönbe is csukták. Így a fogházakban is rend volt. Letartóztatott politikai foglyot agyonverni a fogházban, mint pár évvel ezelőtt, már nem lehetett. S úgy agyonverni a kommunistát letartóztatása után, mint néhány év múlva, még nem lehetett. Ügyeinken, aktáinkon most sokáig ültek az urak, és méricskéltek, hogyan is lehetne bennünket nagyon hosszú időre bezárni.

No, valami azért még maradt itt a Pestvidéki fogházban is a közelmúltból. Zwickli József zárkája megürült mellettem, mert kórházba vitték. Kitették az egyik ágyat, és helyébe egy nagy, ajtószerű faalkotmányt támasztottak a falhoz. Ezen kötötték ki a foglyokat, ami mindig hirtelen történt és nagy zajjal járt. Ottlétem alatt politikai

foglyot nem kötöttek ki, de bűnügyieket gyakorta. Nem tudtuk, milyen okból, nem volt rá fegyelmi határozat, csak a tiszthelyettes adta ki az utasítást.

Már vége volt a délutáni sétának, amikor a lépcsőn felfelé menet egy Grubács nevű őr durván rákiáltott az egyik fogolyra. – Ne menjen közel az előtte állóhoz. – Majd hangosabban megismételte: – Nem hallotta, mit mondtam? Úgy rúgok magába, hogy keze-lába törik.

Különben ez a Grubács a délelőtti sétánál is ott állt az udvaron. Akkor csendes volt, most viszont egészen kikelt magából. Lehet, hogy összeveszett az ebédnél a feleségével, vagy rossz jegyet hozott a fia az iskolából . . .

A piszkálódásul kiszemelt fogoly is elvesztette türelmét és visszaszólt: – Hagyjon engem békében, inkább törődjön a jó édesanyjával.

Felérve az emeletre, Grubács kirántotta az embert a sorból. Hívták Lasztróczyt, a tiszthelyettest, s a mellettem levő zárkában rettenetes verés következett. Verés után – ami jó ideig tartott – az áldozatot még kikötötték. Az összevert ember hangos jajgatása betöltötte az egész hatemeletes fogházépületet. Már nem tudott jajgatni, már csak hörgött, amikor megjelent a folyosón Melita nővér, az apáca. – Ó, Istenem! Ó, édes Jézusom – hajtogatta a zárkám előtt fel-alá járkálva. Amikor az őrök kijöttek a kikötött fogolytól, Melita nővér ment be a zárkába. – Ne jajgasson, most már ne jajgasson, mert még jobban felingerli a tiszthelyettes urat – mondotta. – Imádkozzon, akkor megnyugszik. – De még elmenőben is tovább mormolta: – Én édes Jézusom, ó, Istenkém.

Hírhordozónk bent a fogházban a házimunkás volt. Mindennap végigcsúszta térden a folyosót, fényesre dörzsölte a műkő padlózatot. Közben az ajtónál suttogva közölte, hogy hoztak-e új politikai foglyot. Közvetítette a magánzárkában levők üzeneteit, kit hívatott a védője, vagy kit vittek rendkívüli beszélőre. A házimunkást időnként, amikor csomagot kaptam, egy darab szalonnával jutalmaztam.

Nem tudtam egyetérteni a fogházgondnok utasításával, hogy minden fogolynak bajuszt kell növesztenie. A hetenkénti borotválás alkalmával ott állt az őr, nehogy a borbély hozzáérjen a fogoly bajuszához. Vadul nőtt a szőrzet, gondozatlan bozóttá az emberek arcán. – Miért kell ez az ostoba rendelkezés, ha semmi lehetősége nincs

egy fogolynak arra, hogy formában, rendben is tarthassa rákényszerített bajuszát? – kérdeztem egy alkalommal az éppen jókedvében levő kulcsártól.

– Ezt az utasítást a főügyész úr kívánságára hozta a gondnok úr – válaszolta Szabó kulcsár. – Meg akarják állapítani, nő-e még egy embernek akkora bajusza az évek folyamán, mint Sárospataky főügyész úrnak.

Ekkor már elhatároztam, én nem várom ki, amíg akkora lesz a bajuszom, mint a főügyésznek. Vasárnapi beszélőn – ami rendszerint öt percig tartott – kihasználtam az alkalmat, míg az őr hátam mögül a másik fogolyra figyelt, és megsúgtam látogatómnak: a tiszta fehérneművel együtt küldjenek részemre egy fogporos dobozban razolt.

Használták ezt a fehér port annak idején olyan borbélymesterek, akikhez ortodox zsidók jártak, akik valamilyen vallási okokból nem engedték magukat acélkéssel borotválni.

A razolt fogpornak nézve átengedték a csomagvizsgálatnál. Most már a heti borotválkozás után csak kevertem egy kis pépet, bajuszomat bekentem vele, s kis idő múltán az evőkanál nyelével simára borotválkoztam. Már jó ideje jártam bajusztalanul, amikor Krecsány őrmester egy zárkavizit alkalmával rám meresztette a szemét.

– Kiss, miért nincs bajusza?

– Mert nem nő – feleltem.

– Hogy mondhat ilyet, hiszen volt bajusza! Már hosszú bajusza volt!

– Ez igaz, de azután egyszerre nem nőtt tovább, és elkeseredésemben szálanként kitéptem. Azóta nem nő.

– Hallott már ilyet, Szabó úr? – fordult Krecsány a kulcsárhoz. – De Szabó nem felelt semmit, csak egy mozdulatot tett a karjával, megcsörrentve a kulcscsomót.

Elmúlt az ősz, a tél, már a tavasz végén róttam a napi kétszeri sétát a kis tégla alakú udvaron, örülve egy röpke napsugárnak, ha a fordulóban arcomat érte. Hat hónap alatt mindent megtanultam, ami a német nyelvtankönyvből megtanulható volt. Egy Toussaint–Langenscheidt német–magyar szótár segítségével elkezdtem német könyveket olvasni. Elsőként Tolsztoj „Háború és béke" című kétkötetes művét, melyet a beküldött könyvek közül a cenzúra engedélyezett.

Reggeltől estig olvastam, szótárral a kezemben. Nem siettem, gondosan kiírtam a még ismeretlen szavakat füzetembe, hogy megtanuljam. Ez hetekig tartó jó időtöltés volt. Ma is örülök, hogy a Pest-vidéki fogházban vizsgálati fogságom holt idejét ezzel ütöttem agyon.

– Ügyvédi beszélőre hívják – szól be a zárkába Szabó kulcsár, még mielőtt kinyitja a zárat. Timár Miklós védőm derűs arccal fogad. – Készen vannak a vádiratok – kezdi az információt –, holnap kiosztják valamennyiüknek. Ez azt jelenti, hogy egy hónap múlva meglesz a főtárgyalás is, Azért jöttem, még mielőtt kézbe kapja a vádiratot, hogy megmondjam, ne keseredjen el. Az ügyész magát is az 1921. III. tc. 1. §-ának alapján vádolja. De ez egyben a vád gyengeségét is jelenti, mert mindenkit egyformán súlyosan vádol, márpedig ez a bíróság előtt tarthatatlan lesz.

Beszélt még a védőügyvéd arról is, hogy komoly előkészületek folynak az ötvenkét vádlott védelmére. Tekintélyes ügyvédeket kértek fel, a tárgyaláson sok védő fog szerepelni. – A tárgyalás idejére – tette hozzá – mostani védenceim közül néhánynak a védelmét én is más ügyvédnek fogom átadni. Az egész védősereg élén egy igen tekintélyes ügyvéd, dr. Lengyel Zoltán fog állni. – Ezután hangját egészen halkra fogva hozzátette: – Lengyelt maga Landler Jenő kérte fel erre Bécsben ... El ne felejtse – szólt búcsúzóul –, ha megkapta idézését a főtárgyalásra, azonnal kérjen engedélyt irattanulmányozásra. Olvassa el a per iratait, ne jöjjön zavarba a tárgyaláson.

Vegyes érzelmekkel köszöntem el Timár Miklóstól. Örültem a hírnek, hogy közeledik a főtárgyalás ideje és megszűnik a bizonytalanság. Másrészt növekedett aggodalmam: hátha mégis fegyházbüntetésnek nézek elébe. A házimunkás útján üzentem Czeiner Ferenc és Gőgös Ignác vádlott-társaimnak, hogy rövidesen megkapjuk a vádiratot.

A vasárnapi beszélőre vizsgálati fogolyhoz két személy jöhetett. Irma húgomon kívül meglátogattak az MSZMP-ből, a Vörös Segélytől, a bőrös szakszervezetből és hol egyik, hol másik cipőgyárból. Rövid volt a pár perces találkozó, mégis megtudtam valamit a külvilágról. A látogatóktól és a védőügyvédemtől kapott híreket összevetettem azzal, amit havonként egyszer a rabszállító kocsiban hallottam. Rendszerint tizedmagammal szállítottak a vizsgálóbíróhoz a Markó utcai fogházba. Ameddig Budáról Pestre értünk, beszélgethettünk a bezárt kocsiban; ilyenkor cseréltük ki híreinket egymás között. A Markó utcai fogházban ismét szétválasztották a politikai foglyokat, és egyesével fél napra a közönséges foglyokkal egy zárkában helyezték el őket. Különböző valós és valótlan híreket hallottam ilyenkor fél napon át. Ezekből a mozaikokból raktam össze magamnak a képet: milyen lehet most a munkásmozgalom, amitől idestova egy éve élek távol.

Letartóztatásom után, 1925. szeptember 24-én, a Bőripari Munkások Szövetségének központi vezetősége – ahol a cipészmunkások kisebbségben voltak – elhatározta:

1. A budapesti I. számú cipészcsoport önkormányzatának felfüggesztését;

2. Az I. számú csoport vezetőségének elmozdítását és a huszonkét tagú vezetőségnek a szakszervezetből való kizárását.

Mint a vezetőség tagját, engem is kizártak a szakszervezetből. Egyébként a cipészszakszervezet huszonkét tagú vezetőségéből csak engem tartóztattak le 1925. szeptember 22-én. György Benedek, aki a KMP I. kongresszusán a bőrösszakszervezeti frakciót képviselte,

külföldre távozott, nem tudták letartóztatni. A kizárásokkal Hubai János főtitkár és jobboldali társai megbontották a bőripari munkások szakszervezetének egységét. Így álltak bosszút azokon, akik Vági István gyűlésére jártak, akik Hajdú Henrik írót meghívták a szakszervezetbe előadást tartani, akik beléptek az MSZMP-be. A szaklap hasábjain Hubaiék a „despoták és vakmerő brávók kicsiny, de elszánt csapata" címet aggatták rám és társaimra. Gyalázkodtak és félrevezették a kívülállókat. A budapesti I. számú cipészcsoport vezetősége „csak a politikai lázálom után szaladgált" – írja a *Bőripari Munkás* 1925. szeptember 25-i számában.

A letartóztatott kommunisták szidalmazásában nem maradt el a *Népszava* sem. 1925. október 8-án a következőket írta: „Nincs a modern munkásmozgalomnak veszedelmesebb ellensége, mint azok a pénzzel megvásárolt bolsevista agitátorok, akiket minden országban azért pénzelnek, hogy elsősorban a szociáldemokrata mozgalmat destruálják, akik a cél érdekében minden erkölcsi érzésből kivetkőzve, ha szükséges, még a rendőrségnek is spicliszolgálatokat teljesítenek a munkásosztály egységének megbontására."

A polgárok és a hatóságok el is hitték ezeket a rágalmakat. Amikor apám bicskei kis nádfödeles házát új léckerítéssel vette körül, megjelent Kövy csendőr őrmester, és apámnak pontosan számot kellett adnia, honnan vette a pénzt a kerítésre.

A szakszervezeti egység ellen elkövetett ilyen súlyos merényletet megdöbbenéssel fogadta nemcsak a cipészmunkások túlnyomó többsége, hanem az egész munkásközvélemény is.

Magától értetődik, hogy a kizárt vezetőség sem maradhatott tétlen a rázúdított vádakkal és elszenvedett erőszakosságokkal szemben. Röpiratban fordult a szervezett cipészmunkásokhoz, feltárva előttük az események igazi okait.

„Cipő- és Bőripari Munkásokhoz!

A bőripari munkások központi vezetősége, amelynek összetételében nyolc titkár és hat rokon szakmai munkás van, szeptember 24-én a budapesti csoport vezetőségét felfüggesztette működésétől, és huszonkét vezetőségi tagot kizárt alapszabály-ellenesen . . . A csoport helyiségét bezáratta, és hatósági őrizettel csupán azt engedi be, aki aláír nekik, hogy mindenben alárendeli magát parancsaiknak . . .

S mindez miért?

Mert egységet, demokráciát és a munkanélküliek felkarolását akarjuk.

Mert hamisítatlan osztályharcos szervezetet és osztálytudatos munkásokat akarunk.

Mert azt akarjuk, hogy a szakszervezet ne csak arra legyen jó, hogy egy csomó alkalmazott élete végéig gondtalan életet élhessen . . . .

Erről és más egyebekről majd még beszélünk egy legközelebb megtartandó taggyűlésen, amelynek helyét és idejét közölni fogjuk veletek.

Éljen az egység! Le az egységbontókkal!

Felelős kiadó: Ispánki Lajos cipészmunkás."

Amikor az I. számú szakosztály önkormányzatát felfüggesztették, a vezetőséget kizárták, velük együtt kivonult a szakszervezetből 2500 cipész- és felsőrészkészítő munkás. A bőrösszakszervezet átmenetileg megbénult. A kizárt vezetőség arra törekedett, hogy a több ezer bőripari munkást valami szervezeti keretbe fogja össze. De ennek sok akadálya volt.

A kizártak névsorát leközölte a *Népszava,* jelezve ezzel, kik a kommunista érzelmű munkások. Erős rendőrségi nyomás nehezedett a szakszervezetből kikerült bőrös csoportokra. S még ilyen körülmények között is bérmozgalmakat szerveztek. Harcoltak a munkaidő-meghosszabbítási kísérletek ellen. Igaz, 1926-ban gyengült a bőriparban a sztrájkmozgalom, ami részben annak tulajdonítható, hogy a rendőrség a szakma legképzettebb, legáldozatkészebb tagjai ellen folytatta hadjáratát.

Egyes cipőgyárakban csak a kizártakkal tartó munkások dolgoztak. Összejöveteleiket egy ideig vendéglőkben tartották. Még munkaközvetítéssel is megpróbálkoztak; Bossák Ferenc kizárt vezetőségi tag ajánlotta fel erre a célra lakását. De mindez csak átmeneti időre szólhatott.

Miénk-e a szakszervezet vagy Hubai Jánosé? – kérdezték egymástól itt is ott is a cipőgyári munkások. Könnyű feladat lett volna a kizárt és kivált munkások tömegét, a szervezett bőripari munkásság többségét rávenni arra, hogy csatlakozzon egy újonnan ala-

kítandó egyesülethez. A tömegekben megvolt a kellő hangulat ehhez. Tisztán a kommunisták és a mögöttük felsorakozott ellenzék józanságán, fegyelmezettségén múlt, hogy ez nem következett be. Nem vállalták a szakszervezeti egység megbontásának, pontosabban további bomlasztásának azt a helytelen módját, amelyet a Hubai János főtitkár vezette jobboldali központi vezetőség alkalmazott.

Nem, az ellenzéki bőripari munkások ehelyett az üzemek felé fordultak. Ők maguk is üzemekben dolgozó proletárok voltak, de kapcsolatban, összeköttetésben álltak úgyszólván minden számottevő gyárral, műhellyel. A szakszervezet helyiségéből ugyan kitiltotta őket a jobboldali központi vezetőség, de az üzemek kapuit nem zárhatták be előttük. Ily módon, állandó és szoros kapcsolatot tartva a szakma dolgozóinak tömegeivel, mégis az ellenzék maradt a helyzet ura. A következő években lejátszódott sorozatos bérharcokat szinte kivétel nélkül a kizárt ellenzék szervezte és vezette. Az is természetes, hogy ezekben a harcokban újabb és újabb munkásrétegek ismerték fel a reformisták munkásellenes szerepét, tették magukévá az ellenzék programját.

Az a sajátságos helyzet alakult ki, hogy miután a bőrösszakszervezet jobboldali vezetői egy ideig úrrá lettek a szétzilált, meggyengült budapesti cipészcsoporton, a meghunyászkodást, a békés megegyezést hirdették a bérmozgalmakban. Így még azok az üzemek és műhelyek is elfogadták a kizártak vezetését, amelyek egyébként távol tartották magukat tőlük. Ugyanez volt a helyzet vidéki viszonylatban is. A kommunista frakció és az ellenzék már a kizárás előtt is szoros kapcsolatban állt számos jelentős bőripari szervezettel Debrecenben, Szombathelyen, Szegeden stb., ahol a szaktársak szívesen fogadták az ellenzéki vezetők látogatásait, megfogadták tanácsaikat, és irányításuk mellett egymásután rendezték meg többé-kevésbé eredményes bérmozgalmaikat. Ilyen vonatkozásban még kis haszon is származott a különösen Budapesten nagy arányokat öltő munkanélküliségből. Ez kényszerített rá sok munkást, hogy vidéken helyezkedjen el, ahol természetesen ellensúlyozták a központ féktelen rágalmazó hadjáratát a letartóztatott kommunisták és a szakszervezeti ellenzékkel szemben.

A kizárt bőripari munkások a kényszertől hajtva kiépítettek bizo-

nyos szervezetet, de külön önálló szakszervezet alakítására nem törekedtek. Lazán összefüggő testület alakult így ki, amely végzett ugyan bizonyos szakszervezeti funkciókat, szervező bizottságot hozott létre, de mindezt egyes áldozatkész és megbízható kommunista bőripari munkás lakásán, igen kis adminisztrációval és még kevesebb költséggel. Ezt a szervezeti formát talán legtalálóbban féllegalitásnak lehetne nevezni.

A hatóságok, a csendőrség természetesen tudott az ellenzék működéséről, de beérte esetenkénti zaklatással. Arra számítottak, hogy a kizárt bőrösök előbb-utóbb teljesen szakítanak az anyaszervezettel, önálló egyesületet alakítanak, és a két tábor egymás ellen harcolva teljesen megbontja a munkásság egységét. Ez a számításuk nem vált be, de azt sem jelentette, hogy a csendőrség szabad kezet adott volna a bőrös ellenzék szervezkedésének. A szokott brutalitással avatkoztak be a megismétlődő bérmozgalmakba, s ha módját ejtették, még az egyszerű műhelyértekezleteket is megakadályozták.

A szakszervezeti ellenzék politikai vezetője, lelke a viszonylag kisszámú, de fegyelmezett és egységes kommunista frakció volt. Ők szervezték és irányították az ellenzéki bőrmunkások tömegeit, felmérték a mindenkori helyzetet, és ebből kiindulva szabták meg a feladatokat, az elérhető reális célokat. A bőrös kommunista frakció ebben az időben épült ki az illegális mozgalom egyik legszilárdabb, legmegbízhatóbb és legtevékenyebb szervévé.

Hogyan tudta ezt elérni? Úgy, hogy szoros és állandó kapcsolatban állt a szakmában dolgozó tömegekkel, és harci szervezetként működött. Következetes és szívós gazdasági harcot folytatott a tőkések ellen, ugyanakkor igyekezett meggyőzni a munkásság tömegeit arról, hogy a filléres gazdasági követeléseken, a tőkések állandó támadásainak visszaverésén túl, harcolni kell az egész horthysta tőkés rendszer megdöntéséért is. Vagyis, a bérmozgalmakat politikai tartalommal kell megtölteni, és meg kell értetni a bőripari dolgozókkal a gazdasági és politikai harc szoros és elválaszthatatlan összefüggését. Ezt a feladatot meg lehetett oldani, mert a munkásokban még elevenen élt a proletárdiktatúra emléke. Kisszámú tagsága ellenére is élenjáró erővé fejlődött a bőripari kommunista frakció, mert egy pillanatra sem szüntette be a harcot a jobboldali vezetők megalkuvó, behódoló, vereséghangulatot terjesztő tevékenységével szemben.

A kommunista frakció és a bőrös központ jobboldali vezetői között a harc sokszor elfajult. Sokszor használtak röpiratokban és egyéb kiadványaikban egymással szemben olyan kifejezéseket, jelzőket, amelyek alig bírták el a nyomdafestéket. Évtizedek távlatából nézve hiba lenne ezt a harcot külsőségek alapján elmarasztalni. Nem csekélységről van szó, nem személyes érdekekért folyt a harc. Politikai irányzatok, eszmék ütköztek össze. Forradalmi erők csatája volt ez az opportunizmus erőivel szemben. Szenvedélyes összecsapások követték egymást; ki csodálkozhat azon, hogy a küzdelem néha elfajult?

A bőrösszakszervezetben dolgozó kommunisták számára is jelentős segítséget nyújtott a KMP I. kongresszusa 1925 augusztusában. Ez a tanácskozás sok vonatkozásban tisztázta a párt előtt álló feladatokat, elemezte a Horthy-rendszer helyzetét, megszabta a forradalmi mozgalom stratégiáját és taktikáját az elkövetkező időszakra.

Szakszervezeti vonalon a KMP I. kongresszusa is az osztályharcos egység megteremtését jelölte meg fő feladatként. A kongresszuson a bőripari kommunistákat György Benedek képviselte.

A letartóztatás érzékeny csapást jelentett a bőrösök között folyó mozgalomra, hiszen rajtam kívül még Németh Gyula, Erdős László, Gazda Pál és Weiszenhoffer József kerültek a szakszervezetből fogházba. Bár a többiek nem voltak vezetőségi tagok, mégis valamennyit kizárták a szakszervezetből.

Súlyos volt a letartóztatások okozta csapás, de a mozgalmat csak átmenetileg és csak a szakszervezetben bénította meg. Ott is csak azért, mert a jobboldali központ tömegesen zárta ki a harcos szakszervezeti tagokat.

Az MSZMP Hernád utcai központjában a letartóztatások ellenére fellendült a szervezeti élet. Jelentkeztek új harcosok, akik a lebukottak helyére álltak, s a mozgalomban okozott átmeneti rést betömték. Az MSZMP szervezetileg 1926-ban jelentősen erősödött, széles vidéki hálózatot épített ki. A budapesti kerületi szervezetek pedig a politikai munka mellett kulturális tevékenységet is fejtettek ki.

Jólesett mindezekről hallani a fogház magányában. Könnyebb volt elviselni a rabságot abban a tudatban, hogy a forradalmi munkásmozgalom halad tovább, hogy a párt él, és elvtársaink ismét magasra emelik a kezünkből kicsavart lobogót.

A vádiratot megkaptam, s röviddel utána a főtárgyalást is kitűzte a budapesti törvényszék Szemák Jenő tanácsa 1926. július 12-re. Gondosan tanulmányoztam a vádiratot.

„A vádlottak illegális munkával veszélyeztették az állam és a társadalom rendjét. Ebből a célból a Kommunisták Magyarországi Pártja és a Szocialista Munkáspárt vezetői összedolgoztak, egységfrontban voltak. A Szocialista Munkáspárt tulajdonképpen a Kommunista Párt fedőpártja" – olvasom. Védőügyvédem helyesen informált, az ügyész személyemet is igen súlyosan vádolja. Fegyházbüntetést kér ügyemben. Indokolja is, hogy „megjavulására csak tartós elzárás útján van remény". Elhatároztam, hogy irattanulmányozásra kérek engedélyt.

Csoportosan szállítottak bennünket a Markó utcai fogházba, s onnét szuronyos őr kísért a szomszédos törvényszék épületébe. Tízen olvasgattuk egyszerre az iratokat a hosszú asztalnál. Kaptam néhány papírlapot és ceruzát.

Jegyzetet is készíthettem. Két hatalmas, gurtnival átkötött dossziéban rakta elénk a törvényszéki irattáros a Rákosi-per anyagát, amely ötvenhárom vádlottat érintett. Fél napon át tanulmányozhattuk az iratokat. Közben ügyvédeink is bejöttek a terembe, s az őrök nem túl erélyes tiltakozása ellenére beszélgettünk védőinkkel és halkan egymással is. Az iratok között voltak a „bűnjelek": feljegyzések, illegális röplapok és könyvek – kinél mit találtak.

Az én irataimhoz semmit sem csatoltak; jólesően állapítottam meg, hogy a lakásomon elrejtett tiltott könyvek utólag sem kerültek a rendőrség kezére. Vallomásomat átolvasva arra az elhatározásra jutottam, hogy a tárgyaláson nem lenne helyes változtatnom rajta. Hogy minél több periratot elolvashassak, ismét kértem engedélyt, s így két fél napon át alkalmam volt tanulmányozni és egymás közt kissé meg is beszélni ügyünket. Az elvtársaimmal való beszélgetés, amire már a Markó utcába szállítás közben is nyílott korlátozott lehetőség, s a védőkkel való találkozás kissé felrázott a tízhónapos magánzárka nyomasztó hatása alól. Másrészt új gondok is foglalkoztattak. Az iratok elolvasása során meg kellett állapítanom: sok mindent megtudott a rendőrség. Sikerült spiclijét mélyen beépítenie az illegális mozgalomba. Bár a periratokban Sámuel Lajost szökésben levő vádlottnak tüntették fel, besúgó szerepe a letartóztatottak

és még inkább a KMP külföldön élő vezetői előtt napnál is világosabb volt. Sok mindent elárultak ezek az iratok a KMP illegális szervezeteiben dolgozók és az MSZMP összefonódásából. Feltárták, hogy Gőgös Ignác esetenként nagy mennyiségű MSZMP pártbélyeget elégetett, majd ezt az összeget az MSZMP pénztárában bevételként könyvelték el. A per harmadrendű vádlottja, Őri Károly Bécsben tanult és dolgozott, hazatérése után pedig két éven át végzett nagy konspirációt igénylő illegális pártmunkát, hosszú ideig a KMP hazai Titkárságát vezette. Most meglepetéssel olvastam iratai között mindhárom bécsi tanfolyam résztvevőinek névsorát, amit a házkutatás alkalmával lakásán találtak meg a detektívek.

Őrit, ezt a fáradhatatlan, lelkesen dolgozó bútorasztalos kommunistát nagyon szerettem. Mégsem értettem, ha már szükség volt erre a névsorra, miért nem rejtette el jobban? Miért tartotta otthon? Igaz, ilyen durva konspirációs hibák a későbbi időben már nem fordultak elő.

Megdöbbentett a per fővádlottjának, Rákosi Mátyásnak a vallomása. Rákosi nemcsak magyarországi tevékenységét részletezte, hanem beszámolt ezt megelőzően Olaszországban tett illegális útjairól és az olasz illegális Kommunista Párttal való kapcsolatairól is. Mivel egy rövid ideig a Budapesten illegálisan lakó Rákosi Mátyás és a kommunista ifjúmunkás mozgalmat szervező Vas Zoltán között az összekötő a rendőrspicli Sámuel Lajos volt, mozgalmi tevékenységük bizonyos részeit ismerte a rendőrség.

Rákosi Mátyás hamis névre szóló útlevelét Olaszországban a milánói magyar konzulátus állította ki. Az útlevelet a rendőrség megtalálta, így erre bizonyítékuk volt. De miért vallott Rákosi olaszországi illegális tevékenységéről? Annál is inkább elgondolkoztató volt ez a tény számomra, mert tudtam, hogy az 1925. szeptemberi letartóztatás alkalmával Rákosi Mátyást nem verték meg a rendőrségen.

Vas Zoltán is ír erről kiszabadulása után megjelent könyvében.

„1925. szeptember 28. Hétfő.

Kínozzák a letartóztatott elvtársakat!" Majd magára vonatkoztatva folytatja: „De most még nem kínoznak. Tudtommal Rákosit sem. Vajon miért csak elvtársainkat kínozzák? . . .

A rendőrpribékek parancsnoka, Schweinitzer rendőrkapitány cinikusan megmondta, hogy Rákosit és engem miért nem kínoztat:

– Rákosi és maga csak annyiban érdeklik a rendőrséget, hogy biztos lakat alatt legyenek. Magukkal majd a hóhér foglalkozik."*

Amikor visszatérve zárkamagányomba ismételten emlékezetembe idéztem az ötvenhárom letartóztatott kommunista vallomását, megint csak felmerült előttem a kérdés: miért adott számot Rákosi Mátyás olaszországi illegális munkájáról? Akárhogyan is gondolkodtam ezen, nem találtam választ a kérdésre.

Végre eljött július 12-e, a főtárgyalás napja. Kora reggel átszállítottak a Markó utcai fogházba, és az őrök feltűzött szuronnyal, hosszú sorban kísérték a foglyokat az esküdtszéki nagyterembe. Tizenhét tárgyalási napon, augusztus 4-ig folyt a főtárgyalás. A Rákosi-perről könyv jelent meg, ezért csak röviden írok erről.

A tárgyalás második napján reggel, még az átszállítás előtt megjelent a Pestvidéki fogházban levő zárkámban Melita, a missziós apáca. – Ott voltam a főtárgyalásuk megnyitó napján – kezdte mondókáját, kék fátylát kissé idegesen tekergetve keze fejére. – Szemák Jenő, a tanács elnöke áldott jó ember, de maguk legyenek már egy kicsit bűnbánóak.

– Sajnos, én semmit sem tudok Szemák Jenő vezető bíró jóságáról – feleltem a missziós nővérnek –, olyan bűneim sincsenek, amelyeket éppen előtte kellene megbánnom. – Még hallottam a többi magánzárka ajtóinak csapódását, ami arra mutatott, hogy elvtársaimat is meglátogatta a missziós nővér.

Rendőrségi vallomásomat a bíróság előtt is fenntartottam, vállalva a bécsi pártiskolán való részvételt. Rendőrségi kínzásra hivatkozva többen visszavonták vallomásukat. Tanúként idézte meg a bíróság a detektíveket és Schweinitzer József rendőrtanácsost, a politikai osztály helyettes vezetőjét. Ők eskü alatt vallották, hogy senkit sem bántottak.

Dr. Lengyel Zoltán ügyvéd ült a védők sora élén; innét Schweinitzerhez fordulva megkérdezte:

– Kapitány úr, a letartóztatottak kihallgatása több szobában folyt. Ön nem lehetett ott mindenütt. Azokban a helyiségekben, ahol ön nem volt jelen, történhetett valami bántalmazás, amit ön nem látott.

* *Vas Zoltán:* Tizenhat év fegyházban. Szikra 1952. 31–32. old.

Schweinitzer: – Nem történhetett, mert én állandóan ki-be jártam a szobákban, ahol a kihallgatások folytak.

Miskolczy Ágost, a vád képviselője, fenntartotta a vádiratban megfogalmazott álláspontját. Indítványozta, hogy a bíróság valamennyi vádlott ellen az 1921. III. tc. alapján hozzon ítéletet, mert „a bíróság nemcsak a vádlottak sorsát, hanem a társadalom jövőjét is a kezében tartja, amikor ítéletet mond ebben az ügyben", s ezért olyan szigorú büntetést szabjon ki, hogy az „intő példa legyen minden felbujtó számára".

Eljött az ítélethirdetés napja. Szemák elnök zárt tárgyalást rendelt el. Mi tagadás, feszülten hallgattam az ítéletek felolvasását. Nem mindegy az, hogy mennyi ideig kell még a magánzárka lakója lennem. Végre a kilencedik vádlott, Kiss Károly következett.

A bíróság az 1921. III. tc. alapján, állam és társadalom erőszakos felforgatására irányuló vétség címén egy év és tíz hónap fogházra ítélt. Ilyen ítéletet kaptak azok a társaim is, akik velem együtt vettek részt a bécsi pártiskolán. Az ügyész súlyosbításért, én büntetésem enyhítéséért fellebbeztem. A bíróság húsz főt felmentett a vád alól. Ezzel zárult a hosszú per, amely megmutatta, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja ismét fontos tényezője a magyar munkásmozgalomnak.

Az *Új Március* a per tanulságairól a következőket írja:

„A Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottsága megállapítja:

1. A Kommunisták Magyarországi Pártjának kötelessége, hogy illegalitása ellenére megtalálja az útját és eszközeit annak, hogy az ellenforradalmi rendszer ellen kialakuló népmozgalom élére álljon, azt forradalmi irányba terelje. A per megmutatta, hogy a pártnak olyan vezető gárdája van, mely gyökeret vert a tömegekben. Ez az első előfeltétele ennek a feladatnak az elvégzésére.

2. A per a Kommunisták Magyarországi Pártjának fejlődésében lezárta azt a szakaszt, amelyben a pártszervezés munkája nem tarthatott lépést a kialakuló baloldali munkásmozgalom lendületével, de ennek a szakasznak a pártmunkája, az abnormis illegalitás körülményei között is, lerakta a párt szervezeti kiépülésének alapjait.

3. A per a Kommunisták Magyarországi Pártja fejlődésében új szakaszt nyit meg: azt a szakaszt, melyben a párt politikai és szer-

vező munkájának a széles tömegekkel való *kapcsolat* megteremtésére és kiépítésére kell irányulnia. Megmutatta a per, hogy a pártnak még a Horthy–Bethlen-rendszer terrorja és a rendőrség üldözése ellen is legjobb fegyvere a saját organizáltsága és szervezeteinek a munkásmozgalom minden ágába való beleágyazása."*

Egy évem volt még hátra a büntetésből, ennek letöltésére a Gyűjtőfogházba szállítottak. Ez időben ilyen szállítás a Markó utcai fogházból még villamoson történt. A foglyokat kettesével sorba állították; én a jobb kezemre, míg a mellém állított Czeiner Ferenc a bal kezére kapta az acélbilincset, amelynek összecsukódó végén egy hosszú láncot húztak keresztül. Erre fűzték az összes foglyokat, s a lánc végét a sor elején és végén nagy lakattal rögzítették. Így mentünk egy reggel a Markó utcából a villamosmegállóhoz, ahol külön e célra bérelt villamosba szálltunk.

Huszonkét kommunista volt a menetben, s még néhány egyéb ügyekben elítéltet láncoltak hozzánk. A kőbányai Gyűjtőfogházban a kommunistákat egy osztályon, a jobb csillag harmadik szárnyában, egymással szembe nyíló magánzárkákban helyezték el. Mint fellebbező fogoly, még saját ruhámban járhattam, élelem feljavítására hetenként kis csomagot is kaphattam. A magánzárka mindenütt egyforma: négy csupasz fal és egy kisablak. Itt a berendezéshez még egy feketére festett kübli is tartozott; ezt a házimunkás minden reggel elvitte kiüríteni. Ha a zárkából kiléptem, a folyosó közepén levő vasrácsra kellett állnom, amely alatt a fogház elavult fűtőcsövei húzódtak.

Bognár főfegyőr részletesen magyarázta a szabályokat, számtalanszor idézve a „nagyságos igazgató úr" rendelkezéseit. Majd a kulcsárok felé fordulva folytatta:

– No látják, ismét vannak kommunistáink. Sok kommunistát őriztem én itt már. Voltak nagyon rendes emberek közöttük, de hát kicserélte őket a Szovjetunió, lejárt a büntetésük, vagy fegyházba szállították őket. Így aztán már egy sincs az osztályon. S most ismét kaptunk kommunistákat. Hát ez nagyon jó . . .

– Na, emberek – fordult hozzánk –, pakoljanak csak ki mindent. Hányan is vannak?

* Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. III. köt. 140. old.

– Huszonketten, jelentem alásan – szólt Kovács kulcsár, aki később az állami ítéletvégrehajtó lett.

– Azután el ne felejtsék – tette még hozzá a főfegyőr –, mindenre engedélyt kell kérniük. Csomag, fehérnemű beküldésére, levélírásra, beszélőre, és ha a beszélőn meg akarja csókolni a hozzátartozóját, erre a nagyságos igazgató úr külön engedélye szükséges. Hát csak becsüljék meg magukat, úgy nem lesz semmi baj.

Bár a napi kétszeri séta alkalmával három lépés távolságot kellett tartani egymástól, itt az izoláltság mégis kisebb volt. A sétára való felsorakozásnál válthattam néhány szót szomszédaimmal. A kéthetenkénti tusolásnál is nyílt erre lehetőség, s ez elviselhetőbbé tette a magánzárka nyomasztó hatását. Még egy ideig huzavona volt a könyvbeadás engedélyezése körül, addig is a Gyűjtőfogház könyvtárából adtak hetenként egy könyvet. Ebben azonban nem volt köszönet, mert nagyon is kincstári módon történt a könyvellátás.

Szombaton délben a három börtönszárny összezárulásánál levő csillagközpontból bekiált egy őr: – Házimunkás, jöjjön könyvekért. – S kihoznak a könyvtárból a börtönlétszámnak megfelelő számú könyvet. A kulcsár nyitogatja az ajtókat, és a házimunkás minden zárkába behajít egy kötetet. Nézem, lapozgatom a tiszta véletlen adományt; nem is annyira a könyv az érdekes, mint a szélére írt megjegyzések: halálraítéltek búcsúszavai, 1919-es kommunisták utókornak szánt mondatai. Elkeseredett kifakadások. „Hej árpa-asztag, zab-asztag, nekünk bizony be..." Még alá is írta az elkeseredett rab. Mindegy volt neki.

Vasárnap azután a délutáni séta alkalmával Bognár főfegyőr ostoba jóakarattal kiáltja a folyosón: – Házimunkás, cserélje ki a könyveket, már biztosan elolvasták. – S mire visszamegyek, már egy másik könyv fekszik az asztalomon.

Végre megkaptam az engedélyt, hogy kintről küldött német könyveket olvashassak. Most már minden a fogházcenzúrától függ, ami egyszer ilyen, máskor olyan, de mindig találok valami kiutat. Egy évet kell még itt letöltenem, hacsak a fellebbezés elbírálásánál a Tábla nem változtat egy év tízhónapos büntetésemen. Még fellebbező vagyok, minden levelet megkapok, amit a cenzúra beenged. Írhat barát, ismerős, munkatárs vagy elvtárs, nem csupán családtag. Ha büntetésem jogerős lesz, ez megváltozik. Sok levelet kapok, ami nagyon

felvidít. Minden levéllel a kinti élet egy darabja tárul elém. Felidézem íróját, vele kapcsolatos emlékeimet, találkozásunkat. Hát még a külföldről érkezett levél! Berlinből írtak ismerőseim, és megkérdezték, milyen könyveket küldhetnek a Gyűjtőfogházba. Előfizették részemre az Ullstein Verlag polgári képeslapját, a *Berliner Illustriertet*. Meg is kaptam egy ideig rendszeresen. Ilja Ehrenburg néhány, még magyar nyelven kiadatlan munkáját, több más kommunista orosz író könyvét olvashattam németül. Anatole France műveit azonban nem engedte be a fogházcenzor, egy idős, római katolikus lelkész. Meg is reklamáltam egyszer – Anatole France „Pingvinek szigete" című regényét –, gondolván, itt valami tévedés lehet. Maga a főfegyőr hozta a választ az idős egyházi cenzortól. Nincs tévedés, Anatole France írásaiban megsértette a pápát, ezért könyveit nem engedélyezi a fogházcenzúra. Mindez jókedvre hangolt, és derűs levelekben válaszoltam a kintieknek. Leveleim tréfálkozó hangja azonban nem tetszett a cenzornak. Ennek köszönhettem, hogy felkeresett zárkámban a Gyűjtőfogház református papja.

– Atyámfia – kezdte az alacsony emberke, ágyam szélére ülve –, nem jár a templomba, de én azért meglátogatom időnként azokat is, akik nem vesznek részt a vasárnapi ájtatosságon. Most azonban nem ezért jöttem magához. Én cenzúrázom a leveleit, és nagyon nem helyeslem azok hangját. Eddig még átengedtem, de meg kell mondanom magának, atyámfia, ezt nem fogom tenni a jövőben. Szálljon kissé magába. Gondolkodjon el fiatal életén. Börtönben van, el van ítélve! Bűnbánó leveleket írjon, ne olyanokat, ami nevetésre késztet. Arra gondoljon, atyámfia, mi lesz magából? – mondta elmenőben.

Egy szép őszi napon nagy kocsi szalmát hoztak a fogházudvarra. – Szalmazsáktömés lesz – adta ki a délutáni sorakozón az utasítást Bognár főfegyőr. – De a kommunisták nem keveredhetnek más elítéltekkel. Ma délután a bűnügyiek, holnap délelőtt a kommunisták tömik meg friss szalmával zsákjaikat.

Igazán nem nehezteltünk az ilyen elkülönítés miatt, s másnap meleg, napos időben fogtunk hozzá a szalmazsáktöméshez. Abban rögtön megegyeztünk egymás között, hogy ennek a munkának lehetőleg sokáig kell tartania. E célból ketten fogtunk egy szalmazsák töméséhez, és csendes beszélgetés mellett egyikünk beletömte a szalmát a zsákba, a másik meg kiszedte. Azután partnert cseréltünk, hogy má-

sik társunkkal is beszélgethessünk. Így fél nap alatt nem végeztünk, délután kellett folytatni a munkát. Őrünk jóakaratúlag bóbiskolt a napon. Már alkonyodott, amikor az udvaron ellenőrző útját járó őrsparancsnok szóvá tette, hogy lassan dolgozunk. Erre Bognár befejezte a szalmatömést, de még elmenőben megjegyezte: – Na, a kommunistáink kibeszélgették magukat.

Minden szerdán megkérdezte a kulcsár őr, akarok-e kérőlapot a vasárnapi látogatáshoz. A kis kartonra már előre rányomtatták a szöveget, a fogoly csak beírta, hogy látogatóba jövő hozzátartozói közül a feleségét, testvérét, anyját vagy menyasszonyát szeretné megcsókolni. Az engedélyt a Gyűjtőfogház igazgatója adta meg, hangulatától függően.

A Vörös Segély gondosan szervezte a politikai foglyok látogatását. Így az is kapott látogatót, akinek nem lakott Budapesten hozzátartozója. Velem nem volt ilyen gondja a Vörös Segélynek, mert Irma húgom, volt munkahelyem dolgozói, a bőrösszakszervezetből kizárt ellenzéki munkások rendszeresen meglátogattak a Gyűjtőfogházban is.

Sajátságos feszültséggel telítődött a vasárnap délelőtt a fogházban. Reggel a házimunkások kitettek a folyosóra egy kis asztalt, rajta az engedélyek. Előtte ül a főfegyőr. Csattog a folyosó vasrácsán a katonásan lépkedő őr bakancsa, s amikor elér a csillagközpontba, bekiáltja jó hangosan a folyosóra: – Kiss Károlyt beszélőre!

A főfegyőr kikeresi az asztalkán az engedélyt, és visszakiáltja: – Csókolózni is szabad neki. Ez időben a látogató még szemben állva beszélgethetett a fogollyal egy hosszú folyosón. Pár hónap múlva azonban sűrű dróthálót szereltek fel itt is, s így a csókolózási lehetőségek megszűntek.

Az idő gyorsan múlt, elmerültem az olvasásban. A Vörös Segélyben dolgozó lelkes lányok, Geisler Eta és társai tucatszám kölcsönözték ki a Fővárosi Könyvtárból a könyveket, elosztották, és beküldték a fogházba. Itt azután, amit a cenzúra beengedett, abba nagy kerek pecsétet nyomtak, „engedélyezte az Országos Gyűjtőfogház" feliratal. Egy ideig ment a dolog, míg egyszer a Fővárosi Könyvtárban a visszaadás alkalmával észrevették a pecséteket, s a könyvkölcsönzést ilyen célra beszüntették. Más megoldást kellett találni, mert csak az ittlevő huszonkét politikai fogolynak is havonta sok könyv kellett.

Arra kértük a cenzúrát, hogy a könyvekbe e célból beragasztott és könnyen eltávolítható tiszta lapra üsse a pecsétet. Kérésünket ilyen formában teljesítették, így újra kaptunk közkönyvtári könyveket. Első időben csak annak örültem, hogy a könyvellátásom ismét rendes kerékvágásba zökkent, s nem ismertem fel, milyen nagyszerű lehetőséget jelent a könyvbe beragasztott üres lap.

A fogház belső élete nemcsak merev szabályok összessége. Szívós törekvéssel esetenként kedvezőbb légkört is tudtam teremteni magam körül. Őreim ez időben emberségesek voltak, és nem törekedtek a fogolyélet megnehezítésére. Vasárnap, amikor reggel a templomozáshoz kinyitották a zárkákat, a kulcsár az enyémet is kinyitotta és beszólt: – Jöhet a rabruharaktárba könyvet cserélni.

A politikai foglyokra vonatkozó rendelkezések gyakran változtak. Most két könyvet lehetett a zárkában tartani, s ha ennél több volt, azt a raktárba zárták. Vettem hát a könyvet, s mentem az őr után az emeleti raktárba, ahol a cenzúrázott és a nem engedélyezett könyveim is voltak. Az utóbbiakat hétfőn, a csomagbeadási napon, a szennyes fehérneművel együtt szoktam kiküldeni. De ilyenkor megnéztem nyugodtan, mi is az, amit a cenzor nem engedélyezett. Azután a már kiolvasott könyvből kivettem azt a papírlapocskát, amire a cenzor ráütötte a bélyegzőt, és belehelyeztem abba, amit a tilalom ellenére el akartam olvasni.

– No, Kiss, ha már cserélt könyvet, jöjjön, mert bezárom a raktárt – szólt a kulcsár a ruháspolcok mögött matatva. Így azután megvoltunk egymással egész év folyamán.

1927. január 17-én tárgyalta az Ítélőtábla fellebbezésemet. Nem változtatott az egy év tízhónapos büntetésen. Általában mindenki büntetését helybenhagyta, csak Vas Zoltán nyolc évét szállította le hat évre. Mivel ismét fellebbeztem a Kúriához, folytatódtak az eseménytelen, csendes hónapok a Gyűjtőfogház magánzárkájában.

A kinti élet azonban korántsem volt ilyen csendes. Látogatóimtól, levelekből, védőügyvédem szavaiból, no meg bizalmas közleményekből értesültem a mozgalom jó és rossz híreiről. Ha a vasárnapi beszélőn azt közölték velem: „A fehérneműdet megjavították" – ez azt jelentette, hogy a hétfőn beadott tiszta ingen lesz egy nagy folt. A folt alá pedig hártyapapírt helyeztek, amelyre apró betűkkel írták le a fontosabb eseményeket. Így tudtam meg, hogy az MSZMP-ben éles

belső harcok folynak, Weisshaus Aladár egy kisebb csoporttal hatalmába akarta keríteni a pártot. Ezért az MSZMP Központi Vezetősége Weisshaus Aladárt előbb a vezetőségből, majd tizennyolc társával együtt likvidátorság miatt az MSZMP-ből is kizárta. Mindez nagy vihart kavart, Weisshaus hívei a Hernád utcai központi helyiségben és egyes kerületi pártszervezetekben botrányos jeleneteket, verekedéseket is rendeztek. Már perünk főtárgyalásán, amikor a tárgyalási szünetekben a hallgatóság soraiban levő MSZMP-aktívákkal beszélgettem, hallottam Weisshaus elhajlási törekvéseiről. „Ha okosan politizálunk, bekerülhetünk a parlamenbe" – idézték Weisshaus kijelentését. Az MSZMP vezetősége bekapcsolódott az 1926-os decemberi választási agitációba, s Vági István vezetésével központi választási iroda alakult. Képzett politikai munkásokat küldtek vidéki városokba; Szolnokra Poll Sándort, Salgótarjánba Házi Ferencet, Debrecenbe Rostás Istvánt és még másokat. Volt rá remény, hogy egy-két helyen sikerülhet mandátumot nyerni. De kérdés, milyen áron? Weisshaus és társai ezt az MSZMP elvi, osztályharcos politikájának feladása árán vélték elérhetőnek.

Az MSZMP agitációjának középpontjában a demokratikus köztársaság követelése állt. Az MSZMP 1926. október 10-én tartott választmányi ülésén határozatban világította meg ezt a követelést.

„A rendszer megbuktatása másként nem lehetséges, mint ha ezt a harcot a parasztsággal való szövetségben a munkásosztály vezeti, és ha ez a harc nem csupán a demokrácia egyes foszlányaiért, hanem a demokratikus jogok összességéért, tehát a köztársaságért való célkitűzéssel folyik . . ."

Végül is az MSZMP nem indulhatott a választásokon. A rendőrség és az ügyészség ezer akadályt gördítettek elébe.

Bognár főfegyőr izgatottan érkezett vissza a fogházigazgató irodájából. Már a folyosón kiabálta: – A kommunistákat sorakoztatni!

Sorban csapódtak ki a zárkaajtók, a kulcsárok sürgetése közben felsorakoztunk a folyosón. Bognár nagy, tarka zsebkendővel törölgette izzadó nyakát és homlokát. Mi is történt tulajdonképpen? A kommunisták részére beadott könyveket egy „stroglira" rakva vitték a cenzúrára, amikor dr. Szlachányi Béla, a Gyűjtőfogház igazgatója, éppen kilépett irodájából, találomra benyúlt a könyvek közé, kiemel-

te Upton Sinclair „Kutató Sámuel" című kisregényét, hazavitte, elolvasta, és nagyon felháborodott. Valószínűleg fogházigazgatói lelkülete nem bírta el, hogy egy jámbor fiatalember, akinek vallásos anyja azt a tanácsot adta az életre: „Sámuel, kutass" – a bibliától a sztrájkolókig, sőt egy utcai tüntetésig jut el, ahol a vörös zászlóval kezében, golyótól találva elesik. Behívatta az osztályvezető főfegyőröket, és azt az utasítást adta, hogy Upton Sinclairtől többé nem szabad könyvet bevinni.

Bognár főfegyőr kissé lehiggadt, s hozzákezdett mondókájához: – Ide figyeljenek, emberek! A nagyságos igazgató úr elrendelte, hogy a Kutató Sámuel nevű írótól ezentúl nem szabad könyvet beadni. Ne okozzanak nekem kellemetlenségeket. A beszélőn mondják ezt meg a hozzátartozójuknak.

Az igazgatói határozat kissé eltorzult, amíg az igazgatói irodától a jobb három börtönosztályig ért. De hát nem volt ez egyedüli a kincstári intézkedések során.

Némán álltunk a főfegyőr előtt. Legtöbben azonnal észrevettük a fatális cserét. A csendet Őri Károly törte meg. – Főfegyőr úr – szólt barátságosan –, Kutató Sámuel életében csak egy könyvet írt.

– Azért csak mondják meg a vasárnapi beszélőn. Leléphetnek – zárta le a rendkívüli raportot Bognár.

Ügyem kúriai tárgyalására meg sem idéztek, csak az ítélethirdetésre állítottak elő. Büntetésem a Kúria is megerősítette, jogerős lett az egy év tíz hónap.

Közben óvatos puhatolódzás indult a Bethlen-kormánynál, hogy a per legnagyobb büntetést kapott fővádlottjait a Szovjetunióba kimentsék. Landler Jenő, akit régi jogászkapcsolat fűzött dr. Lengyel Zoltán ügyvédhez, perünk fővédőjéhez, a KÜB megbízásából őt kérte fel a kiszabadításra vonatkozó ajánlat megtételére.

Az alábbi két levél tanúsága szerint dr. Lengyel Zoltán a kérésnek eleget is tett. 1927. június 9-én a következő levelet intézte Bethlen István grófhoz a Szovjetunió kormányának tárgyalási ajánlatáról.

„Tisztelt Barátom!

Három ízben kértem a miniszterelnökségen kihallgatást, de nem kaptam rá választ. Pedig – nézetem szerint – a kérdés meghallgatásomat s aztán döntésedet kívánja.

Ezúton jelentem tehát a következőket:

1. Fölajánlottak még az angolokkal való szakítás előtt 3–5 millió dollár rendelést a folyó lóvásárláson felül.

2. A pétervári hadimúzeumban őrzött kb. 200 db magyar hadizászlót visszaadnák Rákosi és 3–4 társának kicserélése esetén.

A feszült és előttem jól ismert nemzetközi helyzetre való tekintettel erről senki nem tud, és ezekről szeretném véleményemet elmondani és elhatározásodat kikérni.

Az utóbbi pont különösen olyan, hogy egy románok elleni esetben kitűnő volna; ma szerintem nem volna időszerű, de a jövő elől az utat nem szabad eltorlaszolni.

Ezért kérlek, légy kegyes egy negyedórányi kihallgatást számomra rezerválni.

Őszinte tisztelő híved:
Dr. Lengyel Zoltán"

Bethlen István gróf 1927. június 21-én írt levelében elutasítja az ajánlatot.

„Tisztelt Barátom!

Válaszolva folyó hó 9-i kelettel hozzám intézett nagybecsű leveledre, tájékoztatásul szíves tudomásodra hozom, hogy az általad felhozottakat az elmúlt minisztertanácson szóvá tettem, hol is miniszter társaimmal az idevonatkozó lehetőségeket megbeszéltem. Ennek eredményeképpen közlöm veled, hogy a leveledben említett kicserélési akcióról a mai helyzet mellett nem lehet szó.

Szívélyes üdvözlettel

tisztelő híved:*

Ezután a kiszabadítás ügye hosszú időre lekerült a napirendről.

Még egy hónapom volt hátra a szabadulásig. Rabruhába öltöztettek, zsákba kötötték civil ruhámat, és beosztottak munkára a Gyűjtőfogház cipészműhelyébe. Őri Károlyt és Gőgös Ignácot a váci fegyházba szállították. Vége volt az egész napi tanulásnak és olvasásnak. Egy év alatt negyvennyolc, nagyobbrészt német nyelvű könyvet ol-

* Bethlen István titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó 1972. 285–286. old.

vastam el. Ahogy közeledett a szabadulás ideje, a politikai foglyok között lopva folytatott beszélgetések alkalmával mind gyakrabban merült fel a „negyed" kérvényezésének kérdése.

Törvény szerint a jó magaviseletű fogoly igényt tarthatott büntetése egynegyedének elengedésére. Ehhez azonban az kellett, hogy a fogház lelkésze javasolja. Még ilyen esetben sem volt ennek megadása feltétlenül biztos, hát még ha kommunistáról volt szó. Nem jártam templomba, nem is vártam semmiféle engedményre. Nem mindenki osztotta ezt a nézetet közöttünk. L. A. fogolytársam, akinek ugyancsak egy év és tíz hónap volt a büntetése, nem bírt ellenállni felesége ösztönzésének. – Legyen eszed – biztatta a vasárnapi beszélőkön az asszony –, nem mindegy az, hogy öt hónappal hamarabb kiszabadulsz. Öthavi kereset, nagy segítség lesz az a családnak.

Mi tagadás, keserves helyzetben voltak az elítélt kommunisták családjai. A szervezetileg és anyagilag mind jobban erősödő Vörös Segély igyekezett segíteni, de a kereső családfő kiesett keresetét nem tudta pótolni. Fogolytársam megtett mindent, hogy a „negyedet" elengedjék. Elkezdett szorgalmasan templomba járni, meggyónt, megáldozott, és várta a „negyedet". Állítólag javasolta is a papja, de hiába volt törvényben, a horthysta hatóság kommunista elítélteknek nem adta meg a kedvezményt.

Számoltam a napokat. Igen, a napokat, mert már csak néhány nap volt a büntetésemből hátra. Reggel a kulcsár figyelmeztetett: – Kiss, négy nap múlva szabadul, joga van ruhavasalásra engedélyt kérni. Azért mondom – tette hozzá –, mert kivettem a ruháját a zsákból, és istentelenül gyűrött.

Így hát kértem engedélyt, és a szabóműhelyben kivasalták a ruhámat.

Eljött a várva várt utolsó nap is. Kiiktattak a törzskönyvekből. Délután megkaptam a civil ruhámat, és elhelyeztek a szabaduló zárkában. Ha a régi helyemen hagynak, talán tudtam volna aludni, de a szabály az szabály: az utolsó éjszakát más zárkában kell tölteni. Talán ezért, talán az izgalom miatt, egy percet sem aludtam.

Reggel 6-kor nyílik a szabaduló zárka ajtaja, s a foglyot a fogházkapuhoz kísérik. A kapus még egyszer megnézi a szabadulólevelet, kaput nyit, s a fogoly kiléphet a szabad életbe. Kiléphet, ha történetesen zsebtolvaj, betörő, gyilkos vagy rabló az illető. De az én ese-

tem más volt, én kommunista voltam. Így hozzám egy őr lépett a zárkába, és azt mondta barátságosan: – Kiss úr, én kísérem a Mosonyi utcai Toloncházba.

Papíron már szabad voltam, levelem is volt erről, sőt most először szólított egy őr úrnak, ami szintén szabadulásom bizonyítéka volt, de a valóságban mégsem voltam szabad.

A toloncházban a kisfogházba kerültem. A politikai foglyok zárkájába. Itt találkoztam össze az MSZMP vezetői és aktívái közül többekkel, akik pártnapi előadások, engedély nélküli gyűlések, tiltott összejöveteleknek minősített MSZMP értekezletek miatt kapott rendőrbírósági büntetésüket töltötték. Ilyen címen hattól kilencven napig terjedő büntetést szabtak ki. Voltak vagy húszan, közöttük Palotás Imre, Sollner József – neki három hónapja volt –, Liebe István és mások.

Informáltak – mint a helyzet ismerői –, hogy egy, esetleg két hétig is itt tartanak, míg Murgai, a rendőrbíró dönt sorsomról. De hát kitöltöttem büntetésemet, miről kell még az én ügyemben dönteni? – kérdeztem nem minden izgalom nélkül.

Palotás Imre, az ügyek jó ismerője válaszolt: – Most döntenek arról, hogy milyen rendőri felügyeletet adjanak. Kitiltsanak Budapestről vagy pedig itt adják meg a házi internálást. Itt ügyvéddel sem érsz sokat, mindenesetre, így vagy úgy, rövidesen kiszabadulsz.

– Most pedig, kedves barátom – vette át a szót Sollner József –, keress magadnak a sarokban egy sodronyt. Azon fogsz aludni. Lehetőleg olyat, amiben a drótok még nincsenek eltörve, mert az összetépi a ruhádat, s még az arcodat is felsebzi, ha éjjel forgolódsz.

Az őszinte baráti fogadtatás, a sok friss hír a kinti életről, a pártmunkáról, az MSZMP tevékenységéről, enyhítette keserűségemet.

Naponta kétszer az összes zárkából egyszerre mindenkit kiengedtek az udvarra. Néztem ezt a hullámzó tömeget. Itt voltak a társadalom legelesettebb, legnyomorúságosabb alakjai. Koldusok és álkoldusok, csavargók, az itt a piros, hol a piros művelői. Bárcás kurvák, akik olyan utcában stricheltek, ahol ez rendőrileg tilos, „franka" kurvák, akiket elítéltek, mert nem váltottak az iparhoz bárcát. Toprongyos alakok vegyültek igen elegáns ficsúrokkal, a „stricikkel".

Negyven év körüli, igen kopott ruhás férfi lépett hozzám.

– Fiatalember, maga új itt, magát még nem láttam a toloncházban. Honnan hozták ide?

– A Gyűjtőfogházból.

– El volt ítélve?

– Igen – feleltem –, elítéltek.

– Akkor most priusza van.

– Valószínűleg.

– Rossz lehet magának. Nézze, uram – vetette fel büszkén a fejét emberem –, én csavargó vagyok. Tizenharmadszor vagyok a toloncházban, de kezemhez nem tapad bűn. Elítélve soha nem voltam, priuszom sincs.

– S most mióta van itt? – kérdeztem.

– Harminc napot kaptam, ismét csavargásért.

– Ez is büntetés – feleltem.

– Már hogy lenne ez büntetés! Uram, ez nem priusz – kiáltotta, és jókedvűen továbbment.

Reggel 4 órakor megkondult a toloncház kápolnájának kisharangja, és az apácák, akik ennek az igen vegyes összetételű társaságnak lelki ügyeit gondozták, első imára mentek. Ronda, rozsdás csajkában hozták a reggeli levest. Ezután elhízott rendőr őrmester nyitott ajtót. – Sorakozó – kiáltotta –, aki beteg, lépjen elő!

Az orvos fehér köpenyben jött, mellette egy segédápoló, akit a női elítéltek közül emeltek ki. Rajta már nem volt köpeny, hivatalos rangját fehér fityula jelezte, elöl vörös kereszttel. A nő a nyakába akasztott zsinóron fatálcát tartott, rajta egy uborkásüveg ricinusolaj és egy doboz aszpirin tabletta volt. Ez volt a toloncház „standard" gyógyszere.

– Mi baja? – kérdezte az orvos a jelentkezőtől.

– Nagyon fáj a gyomrom.

– Adjon neki egy kanál olajat – rendelkezett az orvos.

S a vöröskeresztes már nyúlt is a kanállal az uborkásüvegbe. A betegnek a ricinusolajat rögtön le kellett nyelnie.

Természetesen mindenki ugyanazzal a kanállal kapta a ricinust, végig az egész toloncházban.

– Mi baja? – folytatta az orvos a rendelést.

– Nagy fejfájásom van napok óta – hangzik a válasz.

– Tátsa ki a száját – s az orvos egy aszpirin tablettát hajított a beteg szájába.

Ezzel a napi gyógyszerellátás megtörtént. Gyógyszert kézbe senki sem kaphatott, nehogy „elseftelje". Volt alkalmam végignézni a folyosóról több nagy zárka vizitjét, és minden tiszteletem az orvosé, aki ugyan soha nem vizsgálta meg a beteget, mégis tudta, milyen gyógyszert adjon neki. Emellett olyan nagy gyakorlattal rendelkezett, hogy még a távolabb álló beteg nyitott szájába is mindig be tudta hajítani a tablettát, egyszer sem vétette el.

Egyheti toloncházi fogva tartás után Murgai rendőrbíró közölte, hogy rendőri felügyelet alá helyeznek és még aznap elengednek. Kaptam egy papírt, rajta felsorolva mindaz, ami részemre ezentúl tilos. De ez egy cseppet sem zavart. Fő, hogy végre szabad vagyok. Elbúcsúztam Sollnertől, Palotástól és a többiektől. Átvettem tőlük néhány üzenetet az MSZMP vezetősége részére, s vártam, hogy a nagykapuhoz szólítsanak.

Tompán dörrenve csapódik be a toloncház Mosonyi utcai, vaslemezzel borított kapuja. Huszonnégy éves vagyok, s mögöttem van első büntetésem. Előttem . . .? Előttem a Baross tér; nagy léptekkel vágok keresztül rajta.

A FORRADALMI MUNKÁSMOZGALOM SŰRŰJÉBEN

Gyönyörű júliusi nyár volt. Néhány napon át a Csillebérc szép füves, bokros kirándulóhelyén élveztem a szabadságot. Eljártam a dunai ingyenuszodába vagy a munkások nyaralóhelyére, Gödre. Jól esett elvegyülni a járókelők közé. És a lányok! Milyen szépek a lányok! Mintha az elmúlt két évben valamennyi megszépült volna.

Egy vasárnap meglátogattam Bicskén a szüleimet. Nem volt könnyű ez a nap. Itt mindenki ismert, itt gyerekeskedtem, és most közbámulat tárgya lettem a községben. De azért végigsétáltam délután a főutcán, ahol az emberek kint ültek mind a házak előtti kispadon. Egyesek szinte megkövülten néztek rám. Emelt fővel, mosolyogva köszöngettem – mind ismerősök voltak –, mintha tegnap találkoztunk volna utoljára. Hátam mögött összedugták a fejüket; nézd, most jött ki a börtönből – hallottam a megjegyzéseiket. Kellemetlen érzés volt.

Dr. Hébelt Ede ügyvéd üzent, keressem fel. Kissé csodálkoztam, mert Hébelt üzenete úgy szólt, hogy reggel 6-ra vár. Egy Teréz körúti irodában fogadott. Már ismertük egymást, még szociáldemokrata párttag koromból, amikor mint a vezetőképző tanfolyam hallgatója találkoztunk.

– Örülök, hogy kiszabadult – kezdte a beszélgetést, miközben könyvespolcáról egy vastag jogi könyvet emelt le. Egy ideig lapozgatott benne, majd kivett egy papírlapot, s azt nézegette. Hát igen, magának még 20 pengőt tudok most adni a Vörös Segély-alapból. Többre ne számítson. Igyekezzen nagyon gyorsan elhelyezkedni, nehogy a rendőrség belekössön magába. Rendőri felügyeletes?

– Igen, az vagyok.

– Barátai, gondolom, segíteni fognak a munkakeresésben, bár tudom, most a cipésziparban nyári pangás van.

Dr. Hébeltnek igaza volt, a szakmában júliusban nem vettek fel új munkást az üzemek. A régieknek ilyenkor azt szokták mondani: – Szaktárs, nézzen be majd úgy egy hónap múlva, talán akkor már megindul a munka.

Hébelt Ede a fogházviszonyokról érdeklődött.

Részletesen informáltam, nemcsak erről, de a felháborítóan ocsmány toloncházi állapotokról is.

– Ami a toloncházban folyik, az az ország szégyene – erősítette meg véleményemet Hébelt. – Tudok róla, többször szóvá tettem már a szociáldemokrata pártközpontban is. A legfelháborítóbb az, hogy most mind gyakrabban politikai foglyokat tartanak ott bezárva.

Elköszöntem a kiváló jogásztól, aki ez időben a Vörös Segély ügyeit is intézte.

– Ha jogi tanácsra lesz szüksége, nyugodtan forduljon hozzám – szólt búcsúzóul utánam.

A szakszervezetből kizárt bőrösök megbízásából Stamler József keresett fel.

– Megvan a munkahelyed – adta át az üzenetet –, a Biermann Cipőgyárban fogsz dolgozni. Most nincs ugyan munkásfelvétel, de az üzemben dolgozó szakszervezetből kizártak elintézték, hogy felvegyenek.

Ismét volt munkám, méghozzá igen jó társaságban. Itt dolgozott a szakszervezet budapesti cipészcsoportja 1925-ben kizárt vezetőségének nagyobb része. Szakszervezet nélküli szervezett élet folyt a gyárban. Időnként egy vendéglőben tartottunk értekezletet. Főbizalmit és bizalmit választottunk. Rendezett munkaidőnk és munkarendünk volt. Az akkor elérhető legjobb cipőgyári bért kaptuk, esetenként heti 40 pengőt is elértünk.

Egyszer behívott Biermann az irodába valami munkabeosztási ügyben.

– Azt mondják, maga most szabadult a börtönből – fordult hozzám kérdőleg. – Kommunistaságért ítélték el?

– Igen, most szabadultam – feleltem, kommunista voltomat nem tartottam szükségesnek megerősíteni.

– A bátyám, Biermann István kommunista lett. Moszkvában él

mint 1919-es emigráns. A nyáron találkoztam vele Bécsben, de megmondtam neki, én már csak megmaradok kapitalistának – zárta le a témát a gyártulajdonos. Ez a kérdés többé nem is került szóba, amíg a gyárban dolgoztam.

Az illegális Kommunista Párttal szinte napok alatt helyreállt a kapcsolatom. *Új Márciust* kaptam, és a „Munka és Tudás Könyvtára" sorozatnak néhány Bécsből becsempészett példányát. Hogy olvasni és tanulmányozni tudjam a kapott irodalmat, megfelelő körülményeket kellett létrehoznom. Brezina István, akivel még 1924-ben a Korondi Cipőgyár kommunista sejtjében dolgoztam együtt, befogadott albérlőként szoba-konyhás lakásába.

Mint rendőri felügyeletes mindig számíthattam meglepetésszerű házkutatásra. Márpedig valami illegális irodalom hazavitele elkerülhetetlen volt. Ezért egy munkaasztalt átalakítottunk dupla fedelűvé, s így megfelelő rejtekhelyen tarthattam az ilyen írásokat. Bár később volt részem házkutatásokban, az én rejtekhelyem mindig kiállta a próbát.

Megbízást kaptam, hogy kapcsolódjak be a párt az időben megjelent legális sajtónak, a *100*%-nak terjesztésébe. A gyárban, ahol dolgoztam, minden számból tíz darabot tudtam eladni, s még tíz darabot Kispesten, Petri Miklós vasmunkás segítségével helyeztem el.

A *100*% első számát kissé idegenül forgatták az üzem munkásai. Idegen volt a címlapja, és az első számok még sok formalista, nehezen érthető írást tartalmaztak. A szerkesztők szándékosan helyeztek el ilyen írásokat a lapban, hogy ezzel is eltereljék a rendőrség figyelmét a burkoltan bár, mégis a párt programját hirdető írásokról. Később, amikor a lap már szélesebb körben elterjedt, csökkentették a formalista írások számát, s mind nagyobb helyet kaptak a közérthető politikai és kulturális tárgyú cikkek, versek, novellák.

A *100*% olvasói később igen megszerették a folyóiratot. Kézről kézre adták, mert az ára, 80 fillér, sok munkásnak magas volt. A cikkek egy részét a Kommunisták Magyarországi Pártja Külföldi Bizottságának tagjai Bécsben írták, és futárral küldték Budapestre. De idehaza is nagyszerű munkatársakkal rendelkezett a lap. Tamás Aladár szerkesztő mellett Antal János, Gergely Sándor, Gereblyés László, Molnár Erik, dr. Schönstein Sándor dolgoztak a *100*%-nak, hogy csak néhányat említsek a lelkes munkatársak közül.

Időnként ellátogattam a Magyarországi Szocialista Munkáspárt Hernád utcai központjába. MSZMP-tagságomat azonban nem újítottam meg, mert ez időben a rendőrség sorozatos letartóztatásokkal bénította a párt munkáját. Szántó Zoltán és hetven társa 1927. február 26-án történt letartóztatása után szinte mindenkit számon tartott a rendőrség, aki a Hernád utcai központba járt. Kommunista felső kapcsolatom is óvott attól, hogy a Hernád utcai MSZMP-központot látogassam.

Megfogadtam a figyelmeztetést, annál is inkább, mert mind fontosabb és bonyolultabb feladatokat kaptam az illegális munkában. Ezenkívül mint rendőri felügyelet alatt álló, alkalmat adtam volna a rendőrségnek, amely ez időben már állandóan szemmel tartotta az MSZMP-központot, hogy házi internálás megszegése címén elítéljenek. Így végleg elmaradtam a legalitásuk utolsó harcait vívó MSZMP-szervezetektől.

Sehogy sem tudtam azonban belenyugodni abba, hogy a szakszervezettől is távol legyek. A Biermann Cipőgyárban dolgozó valamennyi munkást kizárták a szakszervezetből. Mint említettem, ennek ellenére erősen szervezkedtünk. Működött a gyárban a „spórkassza", aminek a heti befizetőhelye egy vendéglő különszobája volt. A „spórkasszába" minden munkás befizetett szombaton néhány pengőt, amit év végén összegyűjtve megkapott. A bizalmiak az értekezleteket is a vendéglő különtermében tartották. Mi voltunk a szakszervezet nélküli szervezett munkások. A vendéglős szemet hunyt, mert legalább egy kisfröccsöt fogyasztottak a jelenlevők, de a rendőrség bármikor belénk köthetett.

Röviddel a fogházból való szabadulásom után a bőripari munkások központi vezetőségéhez fordultam azzal a kéréssel, hogy ismét a szakszervezet tagja lehessek. Kérvényembe megírtam: ne büntessen engem a szakszervezet vezetősége kizárással ugyanazért, amiért az osztálybíróság már egy év és tízhónapi fogházzal büntetett. Hubai János, a szakszervezet főtitkára behívatott a központba. Mint olyan szociáldemokrata vezető, aki maga mögött érezte pártja teljes súlyát és a rendőrség csendes, de aktív támogatását, igen fölényesen, gúnyosan beszélt a kommunistákról, az ellenzékről.

– Nézze, Kiss szaktárs – kezdte Hubai a beszélgetést –, még nem foglalkoztunk a kérvényével, de majd a központ titkársága elé

terjesztjük. Úgy értesültünk, hogy Moszkvából nagy összegű pénz érkezett a szakszervezetek szétzilálásának finanszírozására. Gondolom, maga is kap majd ilyen utasítást, s mit fog akkor csinálni?

A tömzsi kis ember íróasztala szélén ülve egy csatát nyert vezér fölényével lóbálta apró lábát, s várakozásteljesen nézett rám. A jelenlevő Güntner Péter pénztáros, Hubai mindenben hűséges embere, szótlanul szívta cigarettáját, nem kapcsolódott a beszélgetésbe.

– Rosszak az értesülései Hubai szaktársnak – válaszoltam –, esetenként valóban érkezik pénz külföldről, még Moszkvából is a bebörtönzött munkások és családtagjaik támogatására. Ami pedig a szakszervezetek szétzilálását illeti, az sajnos már megtörtént, mert Hubai szaktárs százával záratott ki bennünket a szakszervezetből. De ezt tették a famunkásoknál, nemesfémeseknél, vasasoknál is. Ezzel rombolják szét a szakszervezeteket, nem pedig a minduntalan hangoztatott „guruló rubelekkel". Három éve, az 1924. évi küldöttközgyűlésünk alkalmával, a cipészmunkások szakszervezetének 13 290 tagja volt. Kizárásunk után, 1925 végén 5000 maradt. Hová lett a többi? Önök zárták ki őket, mert osztályharcos szakszervezeti politikát alkalmaztak munkájukban. Akit nem zártak ki, azok ezrével a kizártak után mentek. S nagyon sokan, akik mindezt látták, de nem értették meg és nem helyeslik, azok se ide nem lépnek be, sem a kizártakhoz nem tartoznak. Növelik a szervezetlen munkások amúgy is nagyszámú táborát. Ma már 5000 tagjuk sincs, Hubai szaktárs. Menjen fel este a szakszervezet első emeleti nagytermébe, s nézzen körül. Hová lett a pezsgő mozgalmi élet, amikor esténként a műhelyek és gyárak dolgozói egymásnak adták át a helyet, hogy megtartsák értekezleteiket. Ön is tudja, hogy 1924-ben Illés titkár irányításával feldolgoztuk Budapesten a szervezetlen munkásokkal dolgoztató műhelyek adatait. Megszereztük a munkások címét, és csoportosan, vasárnapjainkat feláldozva meglátogattuk ezeket a cipészmunkásokat otthonaikban. Meggyőztük őket, hogy jobb keresetet és jobb műhelyviszonyokat érhetnek el, ha a szakszervezet vezeti bérmozgalmukat. Ezeket az aktivistákat, a bőrösszakszervezet leghűségesebb tagjait zárták ki önök a szakszervezetből. Én itt dolgozok a Biermann Cipőgyárban, a szakszervezeti székház melletti épületben. Hozzánk ma, a kizárás után két évvel is annyian járnak tanácsért, útmutatásért más üzemek munkatársai megbízásából, hogy a szakszer-

vezetbe sem járnak többen. Ezt Hubai szaktárs talán nem látja, mert mindennap elkerüli a szomszédos Dob utcai házat, amikor mi a déli ebédidőben az utcán napozunk.

Beszélgetésünket Róna Manó bőrdíszműves érkezése szakította félbe. A lakájszerűen viselkedő Róna Hubai embere volt. Ő vitte minden hétfőn a befizetett tagsági díjak összegét a Törekvés Takarékpénztárba, míg egyszer rájöttek, hogy Róna már egy éve belehamisítja a takarékkönyvbe a számokat és a bélyegzőt, a pénzt pedig elsikkasztja. Letartóztatása után kijelentette, hogy a sikkasztott szakszervezeti pénzt gyermekei taníttatására fordította. Letöltötte a sikkasztásért kapott pár hónapos büntetését, és ezzel eltűnt a szakszervezeti mozgalomból.

Hubai János azzal vált el tőlem, hogy két hét múlva választ kapok a szakszervezetbe való visszavételi kérelmemre. Be is tartotta szavát. A választ megkaptam. Visszavételi kérelmemet elutasították. Ezzel azonban még nem zárult le végleg az ügy, mert visszavételi kérvényem vagy annak másolata a rendőrség kezébe került, és a kérvényben írt „burzsoázia osztálybírósága" meghatározást egy későbbi letartóztatásom alkalmával felhasználták ellenem.

Illegális felső kapcsolatomtól mind több feladatot kaptam. Lakásokat szereztem egy vagy több illegális ülés céljára, irodalom-lerakóhelyeket, ahol az Ausztriából vagy Csehszlovákiából érkező csempész leadhatta az *Új Márciust* és más illegális irodalomcsomagot. Bevontak az északi kerület nyolcas számú sejtjébe. Sejtgyűléseket egy ideig Lakatos Vince lakásán tartottunk. A hattagú sejt tagjai különböző cipőgyárakban dolgoztak. A Biermann-gyárban csak én voltam illegális kommunista sejtbe osztott párttag, de az egész üzem munkásgárdája szimpatizáló volt, akikből egy-egy akcióra mindig akadt jelentkező – legyen az röpgyűlés, kirándulás, röplapterjesztés vagy gyűjtés a Vörös Segélynek. Az üzem dolgozói ellenzékieknek vallották magukat.

Keserves, nehéz tél volt 1927 végén. Nőtt a munkanélküliség, a harmincas évek gazdasági válsága már előre vetette árnyékát. A cipőgyárral szemben volt egy fővárosi hómunkás-felvételi iroda, ahol a jelentkezők verekedtek egymással egy hólapátért. Akinek jutott lapát, az nyolc órán át dolgozhatott. A végén kapott 2 pengő napszámot. Ezért a 2 pengős munkáért ömlött be a főváros környékének

munkanélküli tömege. Amikor egy csoportot felvettek s munkába indult, rögtön sorba álltak a következő felvételre várva a kopott, éhes emberek. Nyolc órát vártak, hogy nyolc órát havat hányhassanak 2 pengőért. Nem tudtuk nézni fűtött munkahelyünkről ezt a kínlódást tétlenül. Órákon át, hidegtől dermedten ugráltak, toporogtak az emberek, egymást lökdösve, marva. Kiment a bizamink, és tízesével behívta a várakozókat a cipőgyárba melegedni. Amikor egy csoport felmelegedett, váltotta a másik. Így ment ez napokon keresztül reggeltől estig. Mással mi sem tudtunk segíteni.

1928 elején tagja lettem a KMP északi kerületi bizottságának. Már nem veszek részt a nyolcas sejt ülésein. Rajtam kívül Fürst Sándor és Bergmann József kárpitos tagja a kerületi bizottságnak. A kerületi bizottság ülései és más megbeszélések céljára sikerült állandó lakást szereznem. Ispánki Lajos cipészmunkás a Rákóczi út 51-ben levő hatodik emeleti szoba-konyhás lakásának szobáját nekünk adta állandó használatra. Csupán azt kötötte ki, hogy jelentsünk be valakit, egy nem létező személyt hozzá lakónak. Így is történt, és ezzel a szomszédok előtt igazolva volt az odajárásunk. A lakást sokáig használtuk illegális összejövetelekre.

A munkaelosztásnál én a kerület angyalföldi részét kaptam. Itt a Váci úti gyárakban sok sejtünk, illetve egyes kapcsolataink voltak. A Láng, a Ganz Hajó és a Siemens-gyárral én tartottam az összeköttetést, Kruzslák Béla és Venéczi János több más üzemmel, ahova közvetítették az irodalmat és az illegális sajtót. Venéczi János a Rákospatak mentén lakott, s mindig kéznél volt, ha valamiben segíteni kellett. Ha a Külföldi Bizottság egy-egy tagja érkezett, először az északi kerület vezetőjével akart találkozni. Faggattak, hogy van, mit csinál most Venéczi János? Mintegy két esztendőt dolgoztunk együtt Angyalföldön. Mindig jó összhangban, baj és zavar nélkül.

A Röppentyű utca és Rákospatak találkozásánál, a famegmunkáló gyár környékén, nagy, vastag farönkökön üldögélve beszélgettem hetenként egyszer-kétszer a Váci úti sejtek vezetőivel. Tavasztól őszig a környező rétek és füves térség, a fatelep áztató, rakodótelepe volt a találkahelyünk. Itt tartotta Sollner József a szabadban két-három személynek kiselőadásait, szemináriumait is. Hogy kinek van szüksége a mozgalomba bevont munkások közül ilyen ideológiai oktatásra, azt Venéczi János és Kruzslák Béla közölte velem, s beosztottuk őket

Sollner Józsefhez, aki évekig végezte ezt a munkát fáradhatatlan szorgalommal.

Őszi, téli időben, amikor már nem lehetett a réten heverészve beszélgetni, órákig sétált a fiatalokkal, úgy tartott kiselőadást. Ilyen célra ritkán tudtunk lakást szerezni, nyilvános helyen, vendéglőben vagy kávézóban pedig párthatározat is tiltotta a megbeszéléseket. Ezenkívül ilyen helyen valamit fogyasztani is kellett, s erre nemigen futotta a pénzükből.

Szívós és tervszerűen végzett munkával sikerült számos, 1927 elején megszakadt kapcsolatot ismét helyreállítani. Az északi kerületben 1929 elejére már komoly eredményeket értünk el. Szorgalmasan kutattam a lehetőségeket, hogy az illegális ülések, sejtvezetőkkel való megbeszélések, kerületi bizottsági ülések megtartására lakásokat szerezzek. A Titkárság is sürgette ennek a feladatnak a megoldását, és a KÜB Bécsből állandóan érdeklődött, milyen eredményeket értünk el e téren.

Időtől, időjárástól függetlenné kellett tenni az összejöveteleket, ugyanakkor jó időben továbbra is felkerestük Hűvösvölgy, Csillebérc, Rómaifürdő kirándulóhelyeit. Lassan javult a helyzet. Semperger Sándor villamoskalauz, egy BSZKRT-nál dolgozó munkásokból álló kommunista sejt tagja, felajánlotta Bajza utcai lakását illegális összejövetelekre. Itt találkoztam egész év folyamán a Siemens és a Mezőgazdasági Gépgyár kommunista megbízottaival. Itt tartotta Schillinger László, a magántisztviselők szakszervezete kommunista frakciójának tagja, a KMP Titkárságának megbízásából beszámolóit az északi kerület sejtvezetőinek a Kommunista Internacionálé 1928 nyarán tartott VI. kongresszusáról. Semperger szlovák nyelvű felesége nagyszerűen fedezte ezeket az összejöveteleket.

A Kommunista Internacionálé VI. kongresszusára Moszkvába az én munkatársaim közül Csapó József vasmunkást küldték. Mivel több hetes kinntartózkodását még a felesége előtt is titkolnia kellett, azt mondotta feleségének, hogy külföldön vállalt munkát. Amíg távol volt, kéthetenként felkerestem az asszonyt, s pénzt vittem azzal, hogy a férje küldte, ne nyugtalankodjon, rövidesen hazajön. Így kellett eljárnom akkor is, ha hosszabb tanfolyamra küldtünk családos embert.

A XIII. kerületi Szabolcs utcában két fiatal munkás kibérelt egy

lakást, melyet a KIMSZ-szel közösen használtunk. S ami a legfontosabb, sikerült a Titkárság részére állandó irodának megfelelő ülésező helyet szerezni: a Lehel úti központi lakást. Fajnor István szabómunkással Párizsban állapodott meg a KÜB, hogy hazatérve Budapesten bérel a KMP részére egy kétszobás lakást. A most már egymást háromhavonta rendszeresen váltó KÜB-tagok itt találkoztak a hazai vezetőkkel. Itt tartottuk a titkársági üléseket, és ide hoztam azokat az elvtársakat, akikkel a külföldről érkezett vezetők meg akartak ismerkedni. Ide hívták össze időnként a kerületek vezetőit értekezletre. Konspirációs szempontokat tekintve, túl sokan megfordultak e helyen az 1928-as év folyamán.

Nyáron Lukács György érkezett Bécsből, a KÜB-től. Minden kerületi vezetővel egyenként akart beszélni. Csak azt kötötte ki, hogy a Rákóczi út és a Nemzeti Színház környékére ne szervezzenek részére találkozót, mert a Nemzeti Színház színészei felismerhetik.

– 1919-ben sok dolgom volt színészekkel – mondotta –, most vigyáznom kell, nehogy találkozzam valamelyikkel.

Lukács György megkért, hogy sürgősen hozzam össze dr. Sándor Pállal, aki nemrég érkezett haza külföldről, miután tanulmányait befejezte. Két nap múlva már a Lehel úti lakásba vittem Sándor Pált, ahol hármasban megbeszéltük beosztását. Lukács vitte a szót.

– Ide figyeljen, Sándor elvtárs! Én sokat bajlódtam magával, hogy a vizsgáit sikeresen letegye. Most itthon van, és kész ember. Tessék dolgozni! Álljon az északi kerület rendelkezésére. Legyen íródeákjuk vagy ami kell.

Nagyon meglepődtem, ahogyan Lukács György kereken, határozottan megmondta, mit vár Sándor Páltól. De ő mindezt széles mosollyal vette tudomásul, amihez hozzájárult nagy meglepetése is, hogy Lukács Györggyel itt, Budapesten találkozik. Lukácsot Révai József váltotta három hónap múlva.

Jelszavas találkára mentem, de közölték előre, hogy ismerős jön, s valóban nem volt szükség ismertetőjelre. Hosszan sétáltunk a Városligetben Révaival, akit minden és mindenki érdekelt. 1925 nyara óta nem láttuk egymást, s most sok volt a megbeszélnivalónk. Révai bejelentette, hogy rövidesen nyomtatott újságunk jelenik meg, ezért a kerületben és egyéb kapcsolataim útján tegyem meg a terjesztésre és

elosztásra az előkészületeket. Felhívta arra is a figyelmemet, hogy a *Kommunista* terjesztésével egyidejűleg meg kell szervezni a munkáslevelezést. – A szerkesztőségnek bő anyagra van szüksége gyárakból, üzemekből, irodákból, mindenhonnan, ahol a KMP-nek tagjai vagy szimpatizálói vannak – hangsúlyozta Révai.

Mind többféle feladatot bíztak rám. Gyömrőnek és Rákoscsabának is én lettem a felső kapcsolata. Lerakóhelyeket biztosítottam az Ausztriából érkező irodalomnak, ahol a csempész – ez időben egy falusi parasztember – az egész szállítmányt letehette, majd innen szétcsomagolva gyorsan továbbítottuk a kerületi és vidéki csoportoknak. Főleg a műhelyükben lakó cipész- és szabómestereknél voltak lerakóhelyeim, ahova éjjel-nappal be lehetett menni anélkül, hogy a házmester vagy a házban lakók ezt számon tarthatták volna.

Az illegális nyomda termékét, a KMP itthoni lapját is lerakóhelyen csomagolta a kerületi sajtós annyi felé, ahány sejt vagy szervezet volt a kerületben. A *Kommunista* ára 20 fillér volt. Amikor a sajtós egy csomagot átadott, rendszerint átvette az előbbi szállítmányért járó pénzt is. A kerületi sajtósnak gyakran segítettem az elosztásban, különösen a vidéki megbízottaknak igyekeztem, a találkozókat csökkentve, átadni a sajtót is.

Ezt a feladatot lehetőleg úgy végeztem, hogy ha netalán valaki nem jött el az illegális találkozóra, a nálam maradt *Kommunista*-sajtócsomagot ne kelljen hazavinnem. Ilyen esetben a lakásomhoz nem messze levő ismerős kisiparos műhelyébe tértem be, és ott hagytam a csomagot megőrzésre. Erre konspirációs okokból szükség volt, mert 1928 folyamán kétszer jöttek hozzám este 10 óra után detektívek ellenőrizni a rendőri felügyelet betartását, s kisebbszerű házkutatást tartottak. Véletlenül mindkét esetben otthon voltam. Sok száz embernek volt Budapesten rendőri felügyelete, túl sok ahhoz, hogy állandóan ellenőrizni tudják őket.

1928 első felében két esemény mélyen megrázta az illegális mozgalom vezetőit. Landler Jenő halála és Kun Béla Bécsben történt letartóztatása.

Landler Jenő halála nemcsak azokat a kommunistákat rendítette meg, akik személyesen ismerték, akikre – mint reám is – egyénisége, a forradalmi mozgalom iránti elkötelezettsége, ember- és jellemnevelő képessége hatással volt, de azokat is, akik csak írásait ismerték. A

régi, 1919-es harcosok mellett a magyar forradalmi munkásmozgalom azóta felnőtt új, fiatal gárdája is olyan embernek tartotta Landler Jenőt, aki elmondhatta magáról azt, hogy „felolvadt a munkásosztályban, annak harcaiban, ideáljában. A szocializmus azonban nemcsak ideál volt az ő számára, nem messze időknek varázslatos álomképe, hanem szakadatlan, kíméletlen, lankadatlan, állhatatos harc."*

Kun Béla bécsi letartóztatásának híre az én munkaterületemen kétféleképpen hatott a kommunista sejtek tagjaira. Egyrészt mélységes aggodalommal latolgatták, mi fog történni vele, elegendő lesz-e a Szovjetunió és a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom tiltakozása ahhoz, hogy megakadályozza kiadatását az ellenforradalmi magyar hatóságoknak. Másrészt örömmel tárgyalták egymás között, hogy Kun Béla itt volt Bécsben, a közelben. Innen kísérte figyelemmel a magyar forradalmi munkásmozgalmat, vett részt annak irányításában. Tetszett, hogy ezt nem a biztonságot és sérthetetlenséget nyújtó távoli Moszkvából tette.

A magyar hatóságok minden követ megmozgattak, hogy Kun Bélát kiadják. Sőt, amikor az osztrák kormány a kiadási kérelmet elutasította, még újabb kísérleteket tettek.

Illegális szervezeteink számban és befolyásban is nőttek. Erős sejtünk volt a Fővárosi Vízműveknél; tagjai röplapterjesztésben is igen aktívak voltak. Vezetőjükkel hónapokon át rendszeresen találkoztam a XIII. kerületi tüdőgondozó helyiségében, a Dévai utcában. A tüdőgondozó csendes szobái, padokkal ellátott, esti órákban már néptelen folyosói alkalmasak voltak illegális találkozókra. Hogy ne tűnjön fel ismétlődő találkozásunk, új megoldásokat kerestem.

A Széchenyi-fürdő pálmákkal díszített ásványvíz ivócsarnokában két személy nyugodtan beszélgethetett egy krigli meleg ásványvíz mellett, ami mindössze 4 fillérbe került. Ezt a helyet főleg őszi és téli időben vettem igénybe. 1928 nyár közepén olyan elfoglalt ember lettem, hogy szinte minden estére volt valami illegális találkám vagy ülésem. Nem is beszélve a vasárnapokról, amikor rendszerint ilyen feladatokat végeztem.

Egy ideig nyelvtanórákat vettem egy idős tanártól, hogy a börtön-

* Új Március, 1929 február. IV. évf. különszám. 1. old.

ben szerzett német nyelvtudásomat tökéletesítsem. De csakhamar abba kellett hagynom, mert az esték másra kellettek, azután a gyárban csökkent a munka, elbocsátottak, s nem tudtam fizetni az óradíjakat.

Jól informáltság nélkül illegális szervezetek vezetője nem tudott dolgozni. Különösen Révai József oktatott erre találkozásaink alkalmával. Mivel esténként a város távoli kerületeiben voltak találkozóim, vagy értekezleten kellett részt vennem, olvasásra a kora reggeli órákat használtam fel. Munkahelyemen ebédidőben, de gyakran munkaközben is megbeszéltünk politikai eseményeket, ezért előnyös volt a *Népszavát* már kora reggel, még a munkakezdés előtt áttanulmányozni. Így könnyebb volt beszélgetéseket kezdeményezni vagy ilyenekbe bekapcsolódni.

A KMP üzemi szervezetei és a szakszervezetekben levő kommunista frakciók a szakszervezet egységéért harcoltak. Arra törekedtünk, hogy a kizárt és kivált szakszervezeti tagokat meggyőzzük a szakszervezetbe való visszatérés helyességéről. A Hackspacher vezetése alatt működő kivált vasesztergályosokhoz egy Moszkvából jött vasesztergályost küldtünk azzal a feladattal, hogy hangulatot teremtsen az anyaszervezetbe való visszatéréshez. Mivel igen nehéz volt vasesztergályosnak elhelyezkedni, emberünk mindennap ott ült a Hackspacher-csoport Reitter Ferenc utcai helyiségében, és munkaközvetítésre várt. Beszélgetett, vitatkozott, és igen nehezen bírta ezt a tétlenséggel összekötött pártmunkát. Közben más nehézsége is támadt. Albérleti lakásán – ahol mint vidéki munkás volt bejelentve – éjjel, álmában oroszul beszélt, és lakásadói ezt a különös jelenséget már a szomszédokkal is megtárgyalták. Kénytelenek voltunk visszaküldeni a Szovjetunióba.

A KMP Titkárság igyekezett megakadályozni az újabb kiválást a vasmunkás szakszervezetből. Ezt a mozgalmat a vasasszakszervezetből kizárt Schwarz Aladár vezette. 1928 nyarán gyűlést hirdettek egy városligeti nagyvendéglő tánctermében. A KMP Titkárság utasítására mozgósítottam a bőripari munkásokat, hogy a gyűlésen összegyűlt vasmunkás kommunistákkal együtt a kiválás ellen szavazzunk. Meg is jelentem egy bőröscsoporttal a gyűlésen, ahol már ott találtam néhány csepeli kommunistát, akik a kiválás ellen agitáltak, de tevékenységünk nem vezetett sikerre. Szavazásra nem került sor, a

kiválás megtörtént, létrejött a „tarka Schwarz"-ék vasasszervezete. Ma sem világos előttem, hogy miért nevezték munkáskörökben ezt a csoportot „tarkának".

Egyesek kiváltak, mások visszatértek a szakszervezetbe. A bőripari munkások szakszervezetének központja is békülékenyebb hangot ütött meg: „Erőnket nem az egymás ellen való veszekedéssel kell elfecsérelni, hanem a cipészmunkások szervezésére kell fordítani."*

A jobboldali központ rákényszerült erre a lépésre, mert a szakszervezet bevétele annyira csökkent, hogy a központi alkalmazottak elég magas fizetésének folyósítása is veszélyben forgott. A kizártak visszavételétől azonban még elzárkóztak.

Munkanélküli lettem, mert a Biermann-gyárban elbocsátások voltak. A konspiráció, többféle illegális megbízatásom és rendőri felügyeletem miatt is sürgőssé vált a gyors elhelyezkedés. Munkát azonban csak Budapest legrosszabb cipőgyárában, a Próféta utcai Goldmann Cipőgyárban találtam, ahol igen alacsony bérért hosszú ideig kellett dolgozni. Reggel 6-kor kezdtünk. Este 7-kor pedig, amikor kiléptem az ajtón, a főnök utánam szólt. – Szaktárs, hová megy maga ilyen korán? – Nem, ez a hely nem volt nekem való. Később megszervezték és sztrájkba vitték a bőrösök ennek a gyárnak a munkásait is, de én azt már nem vártam meg. A munkások tizennégy–tizenöt órát dolgoztak naponta, voltak, akik bőrkötegeken ott aludtak a gyárhelyiségben, majd fáradtságukat és keserűségüket a hét végén lerészegedéssel tompították.

Ismét a kizárt bőrösök segítettek, a Nefelejcs utcai Taurus Cipőgyárban szereztek munkát. Ebben a gyárban a szakszervezetből kizártak, a velük szolidáris kiváltak és szakszervezeti tagok dolgoztak harcos egyetértésben. A gyárban erős KMP-sejt működött, tagjai igen aktívan vettek részt az illegális sajtó terjesztésében, a Vörös Segély szervezésében. Alig kerültem be a gyárba, máris erőteljes bérmozgalom kezdődött.

A Szakszervezeti Tanács kimutatása szerint 1928-ban egy öttagú család létminimumához heti 73 pengő kellett. A cipőiparban ez időben az átlagkereset 34 pengő volt. Mivel a Taurus Cipőgyárban az üzemvezető, Pető János is KMP-tag volt, fontos információkat kap-

* Bőripari Munkás, 1927. február 1.

tunk tőle a rendelésekről. A gyár divatos termékét, a mogyorószínű, könnyű, ragasztott női cipőt valósággal elkapkodták a pesti kereskedők. Így a helyzet alkalmas volt bérmozgalomra.

A gyárban leginkább kizárt, kivált munkások dolgoztak, s nem engedtek be bennünket a szakszervezetbe még egy gyári értekezlet megtartására sem, ezért egy közeli vendéglőbe mentünk. Abban állapodtunk meg, hogy 25%-os béremelést követelünk, amit a bizalmiak másnap reggel be is jelentettek a gyárosnak. Mivel a felháborodott gyáros nem teljesítette kérésünket, sőt észrevehető előkészületeket tett, hogy az egész munkásgárdát szervezetlen új munkásokkal cserélje ki, sztrájkba léptünk, és szokás szerint őrséget állítottunk a gyár körül a sztrájktörők eltanácsolására. A gyáros rendőri segítséget kért és kapott, de a rendőrök csak a gyár bejáratánál őrködtek, a sztrájkolók pedig távolabb a gyártól. Megismerték ők már száz méterről, ki a cipészmunkás, és megfelelően tájékoztatták, eltanácsolták a sztrájktöréstől.

Mégis munkába állt több sztrájktörő, akiket nem sikerült erről a munkásérdeket eláruló szándékáról lebeszélni. A gyári kommunista sejt már a sztrájk kezdetén úgy határozott, hogy Pető János üzemvezető nem sztrájkolhat. A gyárban kell maradnia, hogy továbbítsa nekünk a híreket és akadályozza a sztrájktörők munkáját. Ez meg is történt: az üzemvezető este jelentette a gyárosnak, hogy az újonnan felvett emberek munkája nem megfelelő, nem üti meg az itt megkívánt mértéket. Egyébként Pető János gondoskodott arról, hogy ne is lehessen megfelelő a sztrájktörők munkája. Alaposan kikérdezte őket, hol és mit dolgoztak, s olyan munkát adott nekik, amihez kevésbé értettek. Diamant gyáros tíz nap múlva belátta, hogy előnyösebb részére a megegyezés, és 15 százalékos béremelésben megállapodást kötött a bizalmiakkal.

Ezután egyesztendős nyugodt munka következett. Heti 40–50 pengőt kerestem, hasonlóan a többiek is. Ez a szakmában akkor elérhető jobb keresetek közé tartozott. A Taurus Cipőgyár az illegális kommunista szervezeteknek több szempontból is hasznos támpontja lett 1929-ben.

A Budapesti Pártbizottság állandóan levélcímeket kért tőlem. Most rendelkezésemre állt a Taurus Cipőgyár több munkásának a címe. Ezekre érkeztek a vegytintával írt levelek, ahol a banális szöveg

mögött csak előhívással olvasható fontos illegális szervezeti közlések voltak. Így közvetítettem a már megerősödött Nógrád megyei KMP-szervezetek leveleit Salgótarján, Kisterenye, Baglyasalja és más helyiségekből a Budapesti Pártbizottsághoz. Így jelentette be sifrírozott levélben Pothornyik József, a kommunista bányászok vezetője, vagy Oczel János, ha Budapestre akart jönni, hogy a Külföldi Bizottság éppen itt-tartózkodó tagjával tárgyaljon. A levelet munkatársam reggel behozta a gyárba, délben már telefonon felhívtam egy e célra adott számot, és bemondtam a jelszót: „Gyógyul a sógor", azaz levél érkezett. Este, munka után pedig átadtam.

Kommunista művészeink szép metszeteket készítettek a politikai foglyok börtönéletének egyes mozzanatairól. Ezekből a Vörös Segély több ezer levelezőlapot nyomtatott, amit azután gyárakban, kiránduló-helyeken, irodákban árusítottak a bebörtönzöttek segélyalapja javára. Normai Ernőné, a Vörös Segély egyik vezetője megkért, segítsek levelezőlapokat elrejteni olyan helyre, ahonnan bármikor elhozhatnak kisebb mennyiséget belőle. Erre is a Taurus Cipőgyár munkásöltözőjét találtam megfelelőnek, ahol a falburkolat mögé helyeztem tízezer darabot. Megadott címekre a sejt egyik tagja bármikor szállíthatott belőle a Vörös Segély szervezőinek.

A gyárban elrejtett illegális sajtót nemcsak az északi kerületnek, hanem olykor más kerület részére is itt osztottam szét előzetes rendelés szerint, s a kis csomagokat munka után, utcai találkán továbbították társaim. Időnként megbíztak egy csomag röplap vidékre juttatásával. Erre a munkára rendszerint a lelkes Solymosi Ignác kubikos vállalkozott, aki szívesen végzett minden pártfeladatot. De betegsége miatt később Moszkvába küldtük.

Az északi kerület illegális szervezetei hamarosan rendbe jöttek. Egy-egy különfeladat elvégzésére is minden esetben kaptam segítséget a gyári sejttagoktól. Engem bíztak meg azzal, hogy juttassam el a KMP május elsejei felhívását Hűvösvölgy és Csillebérc egyes helyeire, ahová a *Népszava* 1929. május 1-re kirándulást hirdetett. Két társam vállalta ezt a munkát, s magam is csatlakoztam hozzájuk, hogy segítsem és ellenőrizzem a feladat elvégzését. Május elseje előtti este mentünk ki Hűvösvölgybe; mindegyikünk vitt egy doboz rajszeget és száz darabot a májusi felhívásból. A nyomtatványokat a

munkások által kedvelt helyeken rajzszegekkel a fákra és bokrok ágaira rögzítettük.

Sötét este lett, mire a jól teljesített munka örömével visszatértünk a városba. Másnap társaim a kirándulókkal a Hűvösvölgybe, illetve Csillebércre mentek, hogy megfigyeljék, mi történik a röplapokkal. Mint utóbb jelentették, az ünnepségre érkező munkások leszedték a fákra akasztott lapokat. Egyesek gondosan zsebre vágták, mások hangosan felolvasták:

„Magyarország munkásságához!
Világ proletárjai, egyesüljetek!

Május elsejét, a forradalmi proletariátus harcos nemzetközi seregszemléjét tíz esztendő óta nem az utcán ünnepli Magyarország munkássága. Az ellenforradalom szuronyai és a szociáldemokrácia árulása őrködnek rajta, hogy a vörös május elseje, 1919 diadalmas májusa, amikor a felfegyverzett munkásság tízezreinek lépte alatt dübörögtek meg Budapest utcái, ne ismétlődhessék meg. Harcoljatok az utcáért! Hódítsátok vissza az elrablott utcát! Ne engedjétek, hogy május elsejét az ellenforradalom elrabolja a munkásság százezreitől...

1929. május 1-én a világ forradalmi munkássága a készülő új imperialista háború elleni forradalmi harc jegyében vonul fel a burzsoázia fővárosainak utcáin. A magyar munkásságnak minden oka megvan, hogy kivegye részét e harcból. Az imperialista államok leszerelésről, békéről fecsegnek, hogy port hintsenek a dolgozók szemébe. Valójában lázasan fegyverkeznek, új és új gyilkoló szerszámokat találnak fel, száz- és százmilliókat ölnek bele a hadseregek, hadiflották, légiflották kiépítésére. És ez a lázas fegyverkezés az orosz munkásosztály állama, a világ proletariátusának és elnyomott népeinek előharcosa és védőbástyája, a szocialista Szovjetunió ellen folyik..."*

A munkásoknak tetszett, hogy ezen a monstre kiránduláson ilyenképpen jelen volt a Kommunista Párt is. Peyer Károly viszont hangos káromkodással fejezte ki előző esti munkánk feletti véleményét.

* Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1919–1929. Kossuth Könyvkiadó 1964. 424. old.

A KMP szervezeti keretei mind jobban kiépültek. Volt északi, déli, keleti és budai kerületi bizottságunk. Működött a gyömrő–gödöllői pártbizottság. Nőttek a vidéki kapcsolatok. Köszönet a lelkes, veszélyt és fáradtságot nem ismerő földmunkásoknak, sajtónk és röplapjaink messze vidéken is megjelentek. Holler Mihály és Solymosi Ignác kubikosok végeztek e téren kimagaslóan jó munkát. A KMP szavát a munkástömegek szívesen fogadták. Érezhető volt a Kommunista Párt ideológiai, politikai befolyásának növekedése. Sok szó esett erről Fürst Sándorral való beszélgetéseim alkalmával, és megállapítottuk, hogy most öröm az illegális pártmunka.

A Külföldi Bizottság tagjai háromhónapos időközökben váltották egymást. Az volt a vélemény akkoriban, hogy a szigorú illegális körülmények között végzett felelősségteljes munkát, a hamis néven való bejelentéssel járó feszültségeket, az ilyen élettel járó állandó éber figyelmet legfeljebb három hónapig lehet kibírni. Ezért szabályosan háromhavonta váltották egymást a Külföldi Bizottság tagjai Budapesten. Még távol volt az az idő, amikor a fenti veszélyekkel teli feszültségeket, az illegális pártmunkát, álnéven lakást, a rendőrség üldözését, hajszáját nem három hónapig, hanem hosszú évekig kellett kibírni. Amikor már nem volt váltás ebben a munkában, amikor csak egy lehetőség volt: kitartasz vagy elpusztulsz. Ez az idő később következett be, most még csak előrevetette sötét árnyékát. Révai József, Lukács György, Müller Ernő, Hirossik János, majd 1929-ben Orosz Nándor érkezett Bécsből, hogy részt vegyen az itthoni illegális szervezetek munkájának irányításában. Valamennyiükkel találkoztam, s mindegyiket össze kellett hoznom más párttagokkal is, mert sokoldalúan akartak informálódni. Ezek a találkozások leggyakrabban az egy év óta illegális beszélgetésekre fenntartott Lehel úti lakásban történtek. Volt néhány más, ilyen célra alkalmas lakásunk is, de, hogy minél kevesebb ember ismerje ezeket a helyeket, gyakran közvetítettem utcai találkákat még a KÜB-tagok részére is. Rájöttem, hogy a Kis-Hárshegy ápolt, padokkal ellátott sétányain nyáron két ember nyugodtan beszélgethet órákon át. Ki is használtuk ezt és a főváros más csendes helyeit fontos megbeszélésekre.

Egy hideg, ősz végi estén a Várban járkáltam Révaival. Már mindenről beszámoltam, amikor megemlítettem, hogy Venéczi János, a

Váci és Lehel úti gyári kapcsolatok kiépítője, legjobb munkatársam, igen nehéz helyzetben van. Régen munkanélküli, és most ki akarják lakoltatni, mert hónapok óta nem tud lakbért fizetni. Révai elgondolkozva nézegette a Mátyás-templom csipkésre faragott oszlopait, majd hozzám fordult.

– Venéczi Jánost nem hagyhatjuk ilyen bajban. Mennyi az az összeg, ami átmenetileg kisegítené?

– Háromhavi lakbér – feleltem, s megneveztem az összeget. Kezembe nyomta a pénzt.

– Még ma vidd el Venéczinek. – Ezzel el is búcsúztunk egymástól. Már éjfél felé járt, amikor Venéczi lakásán megjelentem. Nővére, aki egy nyomdában éjjeli műszakban dolgozott, éppen munkába indult. Amikor meglátott, rémülten kiáltotta: – János, kelj fel, letartóztatások vannak.

– Honnan veszi, hogy letartóztatások vannak? – kérdeztem megütközve.

– Mire gondoljak, ha maga éjjel jön hozzánk?!

– Legyen nyugodt, nincs semmi baj, sőt ellenkezőleg, segítség érkezett. – S átadtam Venéczinek a küldött összeget.

Nehéz idők voltak, és a kommunisták, ha szokatlan körülmények között találkoztak, mindjárt balsejtelmeik támadtak.

A Budapesti Pártbizottság új munkaterületet jelölt ki részemre. Az északi kerületi bizottság a főváros V., VI., VII. kerületében, Angyalföldön, Újpesten és Rákospalotán már szervezetten dolgozó kommunista csoportokkal, sejtekkel állt kapcsolatban. Cipészek, asztalosok és textilmunkások közül segítőkész aktívákat választottam ki egyes feladatok elvégzésére. Sokat dolgoztak a nemesfémesek is. Már nem voltam a kerület mindenese. A *Kommunista* szétosztása, terjesztése szervezettebb formában történt. Az illegális nyomdából érkezett sajtót több lerakóhelyen csomagolták és továbbították.

Sokat köszönhettem az e munkában közreműködő Vig testvéreknek. A Rózsa utcában lakó Vig testvérek ablakpucolók voltak. Esténként egy kis bőröndben kapták meg a *Kommunistát*, melyet a megadott terv szerint kis egységekre bontottak, és korán reggel vállukon az elmaradhatatlan létrával, karjukon a vizesvödörrel, benne az újságkötegekkel, munkába indultak. Kapuk alatt, utcai találkákon átadták a lapokat, s nyugodtan várták a következő szállítmány érke-

zését. A Vig testvérekkel élvezet volt együtt dolgozni. Lakásuk sokáig a *Kommunista* sajtóterjesztés egyik fontos állomása volt.

A Budapesti Pártbizottság talán azért tett meg a déli kerület vezetőjének, mert úgy vélte, hogy az északi kerületben rendben megy a pártmunka. A VIII. és a IX. kerület, Pesterzsébet és Csepel lett az új munkaterületem. Legerősebb sejtünk a Ganz Vagongyárban volt. Itt *Ganz Vagongyári Proli* címen még üzemi lapot is jelentettünk meg. Az új területen új emberekkel ismerkedtem meg. A déli kerületi bizottságban ez időben Szipka József és egy aranyműves munkás dolgozott velem együtt. A kerületi bizottsági üléseket Szipka Gát utcai lakásán tartottuk. Munka után messzebb kellett járnom illegális találkozókra. Erzsébeten és Csepelen jelszavas találkozókon átvettem a jelentéseket és a sejtülésekről szóló rövid jegyzőkönyveket. Ezeket a Budapesti Pártbizottság futárral továbbította a KÜB-nek Bécsbe, majd onnan juttatták el a Központi Bizottság Moszkvában dolgozó tagjainak és Kun Bélának.

Évekig nem tudtam ezzel a munkamódszerrel megbarátkozni. Minden ülésről jelentést kellett írni és a felsőbb pártkapcsolatnak továbbítani. Most, hogy Csepel, Erzsébet, a déli kerület gyáraiban dolgozó kommunisták jelentéseit olvastam és továbbítottam, még inkább megerősödött bennem az a korábbi vélemény, hogy feleslegesen veszélyeztetjük elvtársainkat. Igaz, volt némi javulás a konspiráció terén. A gyári sejtvezetők pontosan érkeztek a találkozókra. Öt percnél tovább senkire sem vártam, ha ez idő alatt nem jelent meg, távoztam. Az is igaz, hogy a jelentéseket mind mozgalmi néven írták alá, viszont valamennyit kézírással, feltüntetve a gyár vagy üzem nevét. Ha ilyen jelentés a rendőrség kezébe kerül, súlyos bizonyítékkal szolgál írójának elítéléséhez. A Külföldi Bizottság a jelentésekből, az ülésekről szóló jegyzőkönyvekből nyert képet az itthoni pártszervek munkájáról. Ezek alapján írtak cikkeket, tanulmányokat, dolgoztak ki terveket. Mindezt tudtam, mérlegeltem, s mégsem értettem egyet ezzel a veszélyes gyakorlattal. Véleményemnek hangot adtam a kerületi vezetők ülésén, amelyen Hirossik János is jelen volt a KÜB részéről. Elmondottam, milyen veszélyt jelent a gyári sejtek megbeszéléseiről szóló írásos anyagoknak a továbbítása. Feltettem a kérdést, miért nem elég, ha a kerületi vezetők mindenről beszámolnak a Budapesti Pártbizottságnak és az összesített jelentést továb-

bítják Bécsbe. Amikor a Budapesten dolgozó külföldi bizottsági tag visszatér Bécsbe, élőszóval is megerősítheti az itthonról küldött összesítő jelentést. Elmondtam, hogy a gyári sejtek írásaiba óhatatlanul belekerülnek olyan kitételek, amelyek alapján, ha a hatóság kezébe jut, kémkedési vádat emelhetnek a KMP-tag ellen. Mutattam Hirossiknak ilyen részeket. „Üzemünk rátért a lőszerek gyártására; nagyon sokat túlóráztunk, mert nagyobb repülőalkatrész-rendelést kapott a gyár" – írták a csepeli Jupiter-üzem kommunistái.

A jelenlevők osztották nézetemet, s azt mondották, hogy csak a kerületi ülésekről adjunk rövid írásos jelentést. Hirossik János nyugodtan meghallgatta valamennyiünk érvelését. Számtalanszor megtömte kis pipáját, s minduntalan újra rágyújtott, elgondolkozva tekingetve hol egyikünkre, hol másikunkra. E szokásáért mondogatták társaim, hogy Hirossik Sztálint utánozza a pipakezelésben.

– A sejtülésekről szóló jelentésekre szükség van – zárta le a vitát Hirossik. – Ezek kijutnak Moszkvába, s reális helyzetképet adnak a Központi Bizottság külföldön dolgozó tagjainak. E jelentések történelmi dokumentumok, ezekből fogják egyszer majd megírni a KMP harcának történetét.

Folytattuk tehát a jelentésírást. Számos kommunista jutott a későbbi években e miatt a katonai ügyészség Conti utcai börtönébe. Mert a jelentések útközben időnként elakadtak, hiába őrködtünk itt Budapesten a konspiráció betartásán. Még az is előfordult, hogy rendőrség jelent meg a bécsi irodában. Ilyenkor az ott érintettek könnyebben megúszták a bajt, mint mi Magyarországon, de a rendőrkézre került írásokat megkapta a budapesti rendőrség is. Ezt pedig letartóztatás követte.

Sokáig nem hagyott nyugton a probléma. Mindinkább megerősödött az a nézetem, hogy a Külföldi Bizottság tagjai, a Moszkvában és Bécsben élő KMP-vezetők ellenőrzik egymást, és a mozgalom menetét illetően több kérdésben eltér a véleményük. Úgy gondoltam. nem szűnt meg teljesen a Kun Béla és Landler Jenő körül csoportosuló magyar kommunisták frakcióharca. 1925-ben Landler Jenővel beszélgettem erről, s ő akkor azt mondta, hogy a magyarországi pártmunka kérdésében teljesen megegyezett a két frakció. – Nincs is már frakció, egységben dolgozunk – mondotta Landler.

E beszélgetés óta három év telt el. Landler Jenő meghalt, de mint-

ha még mindig lennének nézeteltérések a KÜB-ben. Még inkább megbizonyosodtam erről, amikor egy jó fél év múlva Orosz Nándor jött Moszkvából, hogy a KÜB képviseletében részt vegyen a Budapesti Pártbizottság munkájában. Első alkalommal én kísértem a Lehel úti irodánkba, ahol a kerületi vezetők voltak jelen. Velük volt egy kissé molett vasmunkás is, akit Moszkvából küldtek haza illegális munkára, de a nevét már elfelejtettem. Az elvtársat a „tarka Schwarzékhoz", a kivált vasmunkások szervezetébe küldtük, hogy ott dolgozzon és segítse azokat, akik az anyaszervezetbe való visszatérést szorgalmazzák.

Várakozással teli tisztelettel tekintettek a jelenlevők a KÜB küldöttére. Amikor Orosz Nándor a mi vasasunkat meglátta, maró gúnnyal odavetette:

– Mi az, maga itt? Ki van hízva, mint egy bárcás kurva!

A jelenlevők a megdöbbenéstől szóhoz sem jutottak. A vasmunkás felugrott helyéről, és elvörösödve mondta:

– Elvtársak! Ezt kérem azonnal jegyzőkönyvbe venni és a legközelebbi futárral Bécsbe küldeni.

Nem vettünk semmit jegyzőkönyvbe, s a futár is másra kellett nekünk, mint ilyen ügyek továbbítására.

Orosz Nándorhoz fordulva csendesen megjegyeztem: – Köztünk, itthoni pártmunkások között ez a hang és modor eddig ismeretlen volt. Jó lenne, ha Orosz elvtárs sem honosítaná meg. Nem segítené az amúgy is nehéz munkánkat.

Ezzel a kínos jelenet fölött napirendre tértünk. De a moszkvai és bécsi magyar kommunisták közötti frakciós civódás már hozzánk is behatolt.

Emelkedett a munkanélküliek száma. A bőripari munkások szakszervezete 1928 végén 1577 fizető tagot tartott nyilván. Sok üzem megszűnt, s 1929 elejére már 1074 bőripari munkás maradt munka nélkül.*

Azt a megbízást kaptam, hogy a munkanélküliekből válasszak ki vidéki pártszervező munkára alkalmas kommunistákat, és azokat hozzam össze a KMP vidéki osztályát vezető elvtársakkal. Így küldtük Pécsre Gazda Pált, Győrbe Czeiner Ferencet. A továbbiakban

* A bőripari munkások szakszervezetének története. (Kézirat) 272. old.

Kaposvárra és Szegedre is küldtünk az illegális pártszervek erősítésére budapesti kommunistákat.

Már bedolgoztam magam a déli kerület munkájába, s mind gyakrabban vontak be a Budapesti Pártbizottság vagy a Titkárság munkájába. Megkezdődött a KMP II. kongresszusának előkészítése. Tőlem is kértek fényképeket, hogy a bécsi pártapparátusban az utazáshoz szükséges útlevelet elkészíthessék. Rendszeresen érkezett az *Új Március* és egyéb külföldön nyomtatott irodalom. Ezeket, a nehéz illegális viszonyokhoz alkalmazkodva, hártyavékony papírra nyomtatták, hogy kevés helyet foglaljon el és kisebb legyen a súlya. Ily módon könnyítették a szállítást.

Erzsébetfalván sikerült egy otthon dolgozó cipésznél lerakóhelyet biztosítani, ahová csempészünk, egy határmenti parasztember, több szállítmányt vitt. Az elosztás is mind szervezettebb lett. A sajtóért már csaknem mindenütt fizettek. Az illegális könyveket viszont ingyen adtuk a mozgalmi vezetőknek, akik olvasás után továbbadták. Az erősödő, mind jobban kiépülő kerületek igen kicsiny költséggel dolgoztak, s egyre többen fizettek párttagsági díjat. Munkaterületemen, az északi kerületben, majd utána a déli kerületben nem volt függetlenített pártmunkás. A szigorú illegalitásban dolgozó KÜB-tag és az állandó nyomdászunk azonban függetlenített volt, fizetést kapott. A Budapesti Pártbizottság tagjainak nem volt szükségük a párt anyagi támogatására; Fürst Sándor gumigyári tisztviselő, Szipka József a Helvey vegyészeti gyár munkása volt. Az én Taurus cipőgyári munkahelyem állandónak bizonyult. Keresetemből megéltem, s már a börtönben lerongyolódott ruháimat is pótoltam. Pénzbe kerültek a futárok utazásai. Az irodalomcsomagokat szállító csempészek sem lelkesedésből reszkírozták, hogy csendőrgolyót kapjanak a határátlépésnél. Papírt és sokszorosítógépet többször kellett vásárolni és a vidékre utazók útiköltségeit fizetni.

Ilyen és még sok más apróságból állt össze a mi illegális pártmunkánk havi költségvetése. Ez az összeg nem volt sok, de előteremtésének nehézségeit tekintve nem is kevés. Szigorú takarékosság mellett, fillérre pontos elszámolásokat készítettem havonta a futárposta részére.

Bár évekkel később történt, ide kívánkozik a következő eset. A Titkárság részére kellett iroda és ülések céljára lakást szereznem. Is-

mertem a magántisztviselők szakszervezetéből egy kommunistát, aki hajlandó volt kibérelni egy kétszobás lakást, ha a lakbérét fizetjük. Miután megkapta tőlem a pénzt, ki is bérelt egy lakást. A feleségét, akit nem avatott be teljesen ügyünkbe, azzal nyugtatta meg, hogy jómódú albérlőt talált, aki máris kivette az egyik szobát. Később azt mondta az asszonynak, hogy az albérlő nem fog náluk lakni, csak hébe-hóba megy oda a barátaival. Erre az asszony, aki ismerte férje kommunista beállítottságát, megijedt, és nem egyezett bele a lakás ilyen célra való felhasználásába. Már kifizettem 120 pengőt, és most kiderült, mégsem használhatjuk a helyiséget. Nosza, lett is ebből kellemetlenségem. A KÜB Bécsből küldött sifrírozott levélben írásbeli megrovásban részesített, mert nem voltam elég elővigyázatos.

Tudomásul vettem a Külföldi Bizottság döntését, de azért a legközelebbi futárpostával elküldtem a választ. Megírtam, hogy az elvtárs már korábban is bérelt a pártnak lakást. Igaz, akkor még nőtlen ember volt. Mégis jogosan bíztam abban, hogy meggyőzi a feleségét. A veszély nagysága azonban többet nyomott a latban, mint a meggyőzés ereje.

Kegyetlenül hideg volt 1929 januárjában. Szinte lehetetlenné vált, hogy utcai találkozókon folytassunk megbeszéléseket. Sollner József is beszüntette a sétálás közben tartott kétszemélyes szemináriumait.

Vasárnap délután ülésre jöttünk össze a párt Lehel úti irodájában. Jelen voltak a kerület vezetői és az erősebb szakszervezeti frakciók képviselői is. Ezen a hosszúra nyúlt értekezleten beszélt Révai József először határozottan és nyíltan a vörös szakszervezetek alakításának szükségességéről.

– „Nyílt sisakos politikát" kell folytatnunk – hangsúlyozta. – Nem elkendőzve, nem ellenzéknek nevezve, hanem mint új vörös szakszervezet fogjuk össze az elégedetlen munkások tömegeit. Jó munkát végeztek az elvtársak a szakszervezeti frakciók kiépítése terén, de ez ma már nem elég. Nem létezésünk bizonyításáról, hanem pártunk hatalommá való kiépítéséről van ma szó. Nem csupán dacolnunk kell az ellenforradalommal, hanem az üldözésekkel dacolva ki kell szélesíteni sorainkat, a magyar munkásosztály pártunkat kereső legjobb elemeinek bevonásával kell megerősíteni sorainkat, hogy a munkásmozgalom minden területén valóban szembe tudjunk

szállni a paktum-szocializmussal, hogy valóban nekikezdhessünk az igazi feladatnak: kicsavarni a szociáldemokrácia kezéből a munkásmozgalom vezetésének a monopóliumát, melyet Peyerék és Propperék Bethlennek és Schweinitzernek köszönhetnek.

Révai nagy hévvel adott elő. Szívesen hallgattuk, de a felvetett új jelszó, a vörös szakszervezetek létrehozásának terve senkit nem lelkesített közülünk. Sorban szót kértünk, s Révai türelmesen meghallgatott minden érvet, ami javaslatával szemben felmerült.

Én is elmondtam, hogy a bőrös kizártak és kiváltak három éve kínlódnak, mivel tömegeik összefogására még nem találtak megfelelő formát. Többen visszamentek a szakszervezetbe, így a budapesti cipészcsoport vezetése részben ismét kommunisták kezébe került. Néhány hónapja még a bőrösök szavazatával akartuk Schwarz Aladár lakatos csoportjának a vasmunkás szakszervezetből való kiválását megakadályozni.

– Éppen azért – vetette közbe Révai –, mert nem tudtuk a kiválásokat megakadályozni, álljunk az élére. Ezekkel a szakmai csoportokkal hozzunk létre új szakszervezeteket. Milyen más lesz, ha a kivált építőmunkások új szervezetének élén Gattyán Márton fogja a vörös zászlót lobogtatni – mondotta a mellette ülő Gattyán Mártont barátságosan átölelve.

Estig nem jutottunk közös álláspontra. Ekkor Révai javasolta, hogy a kérdés megér egy éjszakát, maradjunk együtt reggeli kapunyitásig. Megvitatjuk ezt a problémát és csak reggel távozunk. Szokatlan volt a javaslat, de egyetértettünk vele, csupán Gattyán Márton mondta, hogy éhes, nem is tud így vitatkozni. Révai pénzt vett elő, és Fajnorné elszaladt valami ennivalót venni.

Hamarosan kenyér és felvágott fogyasztása mellett folytattuk egymás meggyőzését. Révai azt hangoztatta, hogy fogjunk hozzá a vörös szakszervezetek létrehozásához, mi pedig azzal érveltünk, hogy nálunk ez nem lehetséges, keressünk valami más megoldást. Ennél többre reggelig sem jutottunk. Kapunyitás után egyenként kiosontunk a házból. Amikor hazaértem, lakásadóim, Brezináék feldúlt arccal ültek a konyhában.

– Hát téged nem tartóztattak le? – meredtek rám.

– Nincs semmi baj – feleltem –, csak kissé elbeszélgettem az időt.

– Mi meg biztosak voltunk, hogy lebuktál, és itthon már minden irodalmat elégettünk, várva a rendőrség házkutatását.

Erre sem Révai, sem mi nem gondoltunk. Ha egy illegális párttag nem megy haza éjszaka, hozzátartozói jogosan gondolják azt, hogy lebukott.

Ellátogattam Bicskére. Szüleim, testvéreim örültek, ha egy napig körükben voltam. Tudták, hogy nem élek fényesen, s noha ők sem bővelkedtek, soha nem engedtek el egy kis csomag hazai nélkül. Jólesett figyelmességük. Egy esetben anyám félrehívott bizalmas beszélszélgetésre.

– Fiacskám – kezdte könnyes szemmel, keresve a szót –, nyugtalan az életed. Gyerekkori barátaid már mind megnősültek. Huszonhat éves vagy, neked is gondolnod kellene családalapításra. Ismerek egy jóravaló kislányt – meg is nevezte a bicskei kisiparos lányát –, aki bizonyára szívesen lenne a feleséged.

Néztem anyám aggódó arcát, s megkérdeztem: – Ugye, nyugodt, harmonikus életre vágyik az a lány?

– Természetesen, fiam. Mi másra vágyna egy ilyen jóravaló teremtés!

– Mert nagyon nyugodt életem, édesanyám, nekem még jó ideig nem lesz, s azért nagyon meg kell gondolnom, kivel kötöm össze a sorsomat. Ha én csapásokat kapok, azok a feleségemet is érik, s neki is helyt kell állnia.

Soha többé nem került szóba ez a kérdés a szülői házban. Fiatalon könnyebb a terhek, gondok viselése, a szerelem pedig rögös talajon is virul. A forradalmi munkásmozgalomban és az azt körülvevő szimpatizálók gyűrűjében is voltak, akik szerelemre lobbantak. Derűs, csókos, örömmel, emberi melegséggel teli pihenést nyújtottak, s a forró ölelés és csók után azzal búcsúztak: – Nagyon vigyázz magadra! De ez nekem kevés volt. Olyan nő után vágytam, aki azt mondja: én is harcolni fogok, miben segíthetek? Őt kerestem, meg is találtam, csak kissé később.

Hetekig készítettük elő az 1929. május 1-i tüntetést. A KÜB és a Budapesti Pártbizottság, a „nyílt sisakos" politikai vonalnak megfelelően, KMP-jelszavakkal összehívott demonstrációt szervezett. Tüntetésünk azonban nem sikerült. Jóformán csak a KMP tagjai

mentek ki a Tisza Kálmán (ma Köztársaság) térre, s amikor megjelent a rendőrség, gyorsan szétoszlottak. Még nem tudtunk tömegeket mozgósítani. A gyakori letartóztatások és ezek nyomán a munkáscsaládokra háruló nélkülözések is sokakat visszatartottak. Jobban sikerültek a munkásházakban tartott röpgyűlések. Ehhez néhány bátor, mozgékony kommunista kellett. A kiválasztott bérkaszárnyák lakói összetételét már előzőleg tanulmányoztuk. A kora esti órákban azután megjelentek a ház előtt az erre a feladatra kijelölt elvtársak. Elállták a kaput, és amíg a röpgyűlés tartott, nem engedtek ki senkit, csak bemenni lehetett. Egy emberünk végigfutott a folyosókon és kihívta a lakókat, esetleg megzörgette a házmesteri lakás előtt levő kolompot. A szónok hat-nyolc percig beszélt, mondanivalóját a KMP jelszavai alapján állította össze. Tíz perc múlva elköszöntek a lakóktól, olykor elénekeltek egy-egy munkásdalt. Az ilyen röpgyűlés beszédtéma lett a környéken. Nagy meglepetést keltett. Nem történt lebukás, mert gyorsan zajlott le.

Konspirációs hibák az illegális munkában a nagy tapasztalatokkal rendelkező bécsi Külföldi Bizottságnál is előfordultak. 1929. május 5-én egy bécsi pártirodában fontos dokumentumok – jelentések és iratok a hazai illegális munkáról, elszámolások, irodalmi szállítmányokról nyugták stb. – jutottak az osztrák rendőrség kezére. A KMP II. kongresszusára készülő több budapesti kommunista fényképe is ott volt, akiknek útlevelet kellett volna készíteni. A rossz hír vétele után itthon kapkodva intézkedtünk, hogy mentsük, ami még menthető. Még szerencse, hogy az osztrák rendőrség nem azonnal értesítette a magyar rendőrség politikai ügyekben dolgozó csoportját. Így mi Budapesten előbb tudtuk meg, kinek a fényképe került a rendőrség kezére, mint Schweinitzerék. Rohantam a Láng-gyárba, ahol egyik érintett emberünk dolgozott. Kihívattam, s közöltem vele, hogy azonnal el kell tűnnie Budapestről.

– Legjobb lenne, ha már vissza sem térnél a gyárba – mondtam a meglepetéstől elnémult embernek. De mégis visszament, hogy valamiféle rokoni halálesettel indokolja távozását, este pedig már vitték is át az osztrák határon. Izgalmas esetekben is gyors, higgadt intézkedésekre volt szükség.

Sajnos a KÜB, hogy saját felelősségét és hibáját leplezze, az itthó-

ni vezetőket csak nagy vonalakban informálta arról, mi minden jutott bécsi irodájában a rendőrség kezébe. Így nem tudtuk a szükséges óvintézkedéseket maradéktalanul megtenni, s ennek később súlyos következményei lettek.

Kongresszusi utazásomhoz Bécsből futárral küldték az útlevelemet. Ugyanakkor hozta a futár a kongresszus anyagául szolgáló téziseket is, azzal az utasítással, hogy további intézkedésig helyezzük őket biztonságba, majd később döntenek arról, mikor és ki kaphat a gondosan lezárt, számozott borítékos anyagból.

Ezek voltak a pártkörökben „Blum-tézisek"-nek nevezett írások, melyeket a Külföldi Bizottság később visszavont. A téziseket Lukács György írta, és egy példányt én is kaptam, de az utasításnak megfelelően útlevelemmel együtt felbontatlanul elrejtettem. Budapesten nem is kerültek kiosztásra, utóbb megsemmisítették, így én sem olvashattam a későbbi idők során jobboldalinak és opportunistának nyilvánított téziseket. Párttörténészeink csak esztendők múltán állapították meg, mi benne a helyes és mi a helytelen.

A rohanó események áradata engem a KMP II. kongresszusát előkészítők sorából rövidesen elsodort. Lukács György ezzel kapcsolatos önkritikájáról is csak jóval később értesültem. Régen elfelejtettem már, hogy léteztek valaha „Blum-tézisek", amikor 1956-ban, nyár végén megjelent nálam H. Gy. író azzal a kéréssel, hogy mint régi pártmunkásnak, nincs-e egy példányom a „Blum-tézisek"-ből, mert erre most nagy szükség lenne. Kérését nem tudtam teljesíteni, nem volt a tézisekből példányom, azt azonban megmondtam, hogy az akkori bajokban, amelyeknek elhárításán már számosan tevékenykedtünk, a huszonnyolc évvel korábbi „Blum-tézisek" előkotorászása nem jelenthet segítséget.

Orosz Nándor érkezésének idején én már a budapesti Titkárságban dolgoztam. Hetenként találkoztam a kerületi bizottságok vezetőivel, és sok olyan alkalmi feladatot bíztak rám, amely éberséget és illegális tapasztalatot igényelt. Így például Bécsből a Külföldi Bizottság illetőségi bizonyítványokhoz szükséges űrlapokat kért, lehetőleg faluról, hogy a külföldről hazatérő pártmunkásokat ilyen igazolvánnyal elláthassák. Bicskén kértem saját részemre illetőségi bizonyítványt a községi bírótól, majd a községházáról szereztem egy csomó űrlapot, amit kiküldtem Bécsbe.

A Lehel úti pártirodába – mint már említettem – én vittem fel Orosz Nándort. Itt találkozott érkezése után először a hazai mozgalmi vezetőkkel. Közölte, hogy sürgősen találkozni akar a szakszervezeti kommunista frakciók vezetőivel is. Érthető volt ez a kívánság, mert a kongresszus előtt voltunk, s mint a KÜB tagja, látni akarta, kik azok, akik kongresszusi küldöttként számba jöhetnek. Megállapodtunk abban, hogy egy hét múlva összehívjuk a legerősebb szakszervezeti frakciók vezetőit egy lakásban, hogy Orosz Nándor megismerje őket és beszámoljon a közvetlen feladatokról.

Az én sorsom alakulásában is lényeges szerepet játszó illegális megbeszélés 1929. június 9-én történt egy Tisza utcai szimpatizáló munkás lakásán.

Vasárnap kora délután Orosz Nándorral együtt mentem a Tisza utcai lakásba. Lehettünk vagy tízen, valamennyien kommunisták, akik különböző szakszervezetekben dolgoztak, így Szerényi Sándor és Barna (Bergmann) József a fásoknál, Jolsvai Vilmos és Boér Ferenc a vasasoknál, Oancz József a rézöntőknél stb. Orosz Nándor hosszabb előadással vezette be a vitát. Az asztalon előtte feküdt a kongresszusra szánt határozattervezet.

„Égetően merült fel annak szükségessége, hogy a KMP nyílt sisakkal álljon a tömegek harcainak élére, szervezze gazdasági és politikai akcióikat" – hangsúlyozta Orosz Nándor.

Órákon át folyt a vita a szakszervezeti ellenzéki munka megjavításáról és arról, hogy mennyire felel meg a most folyó szakszervezeti munka a Kommunista Internacionálé VI. és a Vörös Szakszervezeti Internacionálé IV. kongresszusa határozatainak. E határozatok fokozott harcot követeltek a szakszervezeti ellenzéki munkában előforduló jobboldali opportunista hibák ellen. Orosz Nándor az előtte levő írásból egyes részeket szó szerint idézett.

„A nyílt sisakos politikára való áttérés egyik leglényegesebb akadályát a konferencia abban látja, hogy pártunk még mindig nem hajtotta végre következetesen az egész vonalon a KI-nek (Kommunista Internacionálé) a párttagoknak alapszervezetekbe és frakciókba való bevonására irányuló utasításait. Ennek következtében a párt összes tagjai még nincsenek alárendelve a központi szervektől kiinduló egységes irányításnak és a bolsevizmus alapelvei szerint értelmezett, az öntudaton alapuló katonai vasfegyelemnek. Felszólítja a kongresz-

szust, hozzon határozatot, mely szerint nem tekinthető párttagnak az, aki a párt alapszervezetein kívül fejt ki tevékenységet."*

Késő este távoztunk az ülésről. Először Orosz Nándor és én hagytuk el a házat. Száz méternél többet nem mehettünk. A Váci út és a Tisza utca sarkán intettem egy üres taxinak, amely rögtön az úttest mellé állt. Orosz Nándor már beült, de amikor én is beszállni készültem, Hain Péter detektívfelügyelő vezetésével detektívek rohantak meg bennünket. Megbilincseltek. Hain és egy társa a taxiba nyomott, a többiek lemaradtak. Revolverüket kézben tartva vittek kettőnket a főkapitányság politikai osztályára, a Vigyázó Ferenc utcába.

Egymástól elválasztva, más-más szobában töltöttük az éjszakát. Ahogy ez itt szokásos, két öreg törzsőrmester ült jobbról-balról mellettem szótlanul. Egy éjszaka állt rendelkezésemre átgondolni, mit tegyek, hogyan építsem fel vallomásomat. Száz kérdés meredt elém. Kiket tartóztattak le rajtunk kívül? Ki volt a nyomra vezető? Hol és ki vétett konspirációs szabályaink ellen? Egyenként sorra vettem a délutáni ülés résztvevőit, s gondolatban végigfutottam életükön. Ki a megbízhatatlan? S egy még szörnyűbb kérdés: ki a spicli?

Nem, egyikük sem lehet spicli, csak súlyos konspirációs hiba történt valahol. De hol?

Megnyugtató, hogy nem találtak nálam semmi terhelő anyagot. De vajon mit találtak másnál?

Kérdések, kétségek, melyekre nem találtam választ. A széken ülve félig lehunyt szemmel, szinte elmosódottan láttam magam mellett a két kihízott őrmestert. Csak a kétóránként megjelenő váltásnál, a bokaösszecsapás, a szolgálat átadásának zajára zökkentem ki egy-két pillanatra vadul kergetőző gondolataimból.

Hajnalodott. Ennek a napnak a dátumát jól megjegyeztem: 1929. június 10. volt. Sok mindent végiggondoltam az elmúlt éjszakán, sok száz kérdés gyötört, melyekre nem találtam választ, megoldást. A gondok és gondolatok között, amelyekkel ezen az éjszakán némán viaskodtam, minduntalan felmerült egy komor, kínos, de e helyen nagyon is reális kérdés: milyen tortúra vár rám és mikor? Senki nem néz ilyen procedurák elé kínos viszolygás nélkül. Igyekeztem lelkileg felkészülni a legrosszabbra is.

* PI Arch. 653. f. 4/V. 1933–6380.

Reggel bejött Schweinitzer József, a politikai osztály helyettes vezetője. Szó nélkül végigmért. Még egy fél napig hagytak egy helyben ülni, csak késő délután vittek kihallgatásra. Közben minden zajra, neszre feszülten figyeltem. A nagy letartóztatások alkalmával szokásos élénk mozgás a főkapitányság politikai osztályán most nem volt érezhető.

Beidegződött szokásom volt illegális találkozások alkalmával – ismert vagy ismeretlen személy volt a partner –, hogy az első percet konspirációs megállapodásnak szenteljem. Előző délután is ezt tettem, amikor Orosz Nándorral találkoztam. – Miben állapodjunk meg, Orosz elvtárs? Gondolom, legjobb, ha azt mondjuk, hogy először látjuk egymást. Maga hívott, mert szerctett volna egyet-mást megtudni a bőrösökről. – Helyes – felelte Orosz Nándor, majd hozzátette –, be akartam magát szervezni a KMP-be.

Ezen mindketten jót nevettünk.

Két detektív kísért Hain Péter felügyelő szobájába. Leültettek, nézegettek.

– No halljuk – kezdte Hain –, mi dolgod volt a moszkvai főemberrel?

– Nem ismerek moszkvai főembert – feleltem.

– Majd mi bemutatjuk – emelte fel a hangját Hain. – Orosz Nándorral tartóztattalak le, akit 1921-ben illegális kommunista szervezkedésért tíz évre elítéltek. A Szovjetunió kicserélte, azóta Moszkvában élt. Hazatérése után Hajós Béla néven lakott a Zsigmond utca 23-ban. Nehogy megpróbáld elhitetni velünk, hogy a rézöntésről tárgyaltatok, mert Orosz nem azért jött haza, hogy a Schlick-gyárban dolgozzon.

Itt Hain Orosz Nándor szakmájára célzott, aki tudvalevően rézműves volt. Jegyzőkönyvbe mondtam, hogy egy ismeretlen embertől kapott üzenet alapján mentem el vasárnap a találkozóra. Orosz Nándort korábban nem ismertem. Ő érdeklődött a bőripar helyzetéről, és erről beszélgettünk.

– Ezt a kását akarod velünk megetetni? – vetette közbe az egyik detektív, majd a szomszéd szobába távozott. Néhány perc múlva Schweinitzer Józseffel tért vissza, aki egy csomó írást tett le az asztalra, csak néhány gépelt lap maradt a kezében.

Az asztalra rakott írások tetején rögtön megismertem a kongresz-

szusi határozattervezetet, amelyből Orosz Nándor az előző napi értekezleten a beszámolóját tartotta.

Schweinitzer olvasni kezdte a kezében tartott írást: „Moszkvából való hazatérésem óta Kiss Károlyon kívül más senkivel nem találkoztam. A zsebeimben talált írásokat és a lakásomon talált anyagot Kiss Károlytól kaptam."

Kissé elsötétült előttem a szoba.

– Ez Orosz Nándor vallomásából való. No, mit szólsz hozzá? – vetette oda a kérdést a politikai osztály vezetője. – Némán ültem. Minden szem rám szegeződött.

Schweinitzer hangja mintha a távolból jönne. Nehéz pillanatok ezek. Mit válaszoljak? Vajon miért nem tartotta magát Orosz Nándor a megbeszélt konspirációhoz? Mi késztette arra, hogy a régi jó szokástól eltérve, vallomásában nem kitalált személyre hárította a felelősséget. Nem, ebbe az utcába én nem léphetek be. Megdöbbenésem mellett az volt az érzésem, hogy most több letartóztatás nem történt.

– Honnan kaptad az Orosz Nándornak adott anyagokat? – vetette felém Hain Péter.

Igyekeztem nyugodtan felelni. – Nem kaptam és nem is adtam semmiféle írásos anyagot senkinek. Amennyiben ezt állítja Orosz Nándor, kérem, szembesítsenek vele. Állítása tévedésen alapul.

Még jó ideig faggattak, vallattak, dobálták a kérdéseket. Természetesen nem szembesítettek. Mindezek folyamán néhány tény tisztázódott előttem. Először is az, hogy lakásomon semmit sem talált a letartóztatásom utáni házkutatás. Másodszor, az értekezlet résztvevői közül csak én és Orosz Nándor vagyunk a rendőrségen. Végül is azt vették írásba, amit először mondtam: az ismeretlentől kapott üzenetet és találkozót Orosz Nándorral, az utcán folytatott beszélgetést a bőripari munkások helyzetéről, s hogy semmit nem adtam át, mert nem veszek részt semmiféle mozgalomban.

A kihallgatásnál az én elég széles körű illegális munkaterületemről senki és semmiféle adat, bizonyíték nem került említésre. Előttem csak az Orosz Nándor zsebéből kivett, Bécsben szerkesztett határozati javaslatot lobogtatták.

A kihallgatás alkalmával ez esetben nem vertek meg. Később megtudtam, Orosz Nándort sem verték. Ez a tény letartóztatásunk

még nem világos részleteit bonyolította. Ezután a kétszázasnak nevezett főkapitányságí fogdába kísértek, ahol egy mocskos, poloskáktól hemzsegő magánzárkában helyeztek el.

Napokig nem szóltak hozzám, csak naponta háromszor beadtak egy darab kenyeret és reggelenként egy korsó vizet. Volt időm gondolkodni: hogy kerültünk a rendőrség kezébe? A vasárnapi találkozókra biztosítási fogásokkal mentem, s mielőtt Orosz Nándorral az értekezlet színhelyére értünk, fél órát sétáltunk különböző zegzugos utcákon, hogy senki ne követhessen bennünket. Este elsőnek távoztunk. És más senki nem bukott le a tíz kommunistából.

Amikor a főkapitányság politikai osztályára felkísértek, Hain Péter levette kezemről a bilincset, és belépett a szomszéd szobába, de félig nyitva hagyta maga mögött az ajtót. Telefonált Schweinitzernek, jó hangosan, hogy én a szomszédban értsem minden szavát.

„A csónakházból jöttem – mondotta –, és a Váci úton taxiba akartam ülni. Ugyanazt a taxit akarta igénybe venni Kiss Károly kommunista büntetett is. Felismertem és letartóztattam."

A detektívfelügyelő ezzel letartóztatásunk véletlenségét akarta megjátszani. Szomorú lett volna, ha ennek bedőlök, és nem veszem észre a félrevezető szándékot.

Később a fővárosi munkáskörökben olyan híreket terjesztettek, hogy Kiss Károly egy taxi igénybevétele miatt összeveszett egy detektívvel, így került sor a letartóztatására. A párt vezetői ezt nem hitték el, és keresték az igazi okot. Keresték, és meg is találták, csak kissé később.

A letartóztatásunk utáni napokban azonban egy ideig még egyes KÜB-tagok is hitelt adtak a politikai rendőrség által terjesztett, a rendőrségi besúgót védő híreknek. Erre utal a KÜB Bécsből, 1929. június 18-án Kun Bélához írt levele. „A bécsi iroda lebukásának megtörtént az otthoni igen súlyos következménye: Schmidt (Orosz), Kálmán (Kiss), Kocsis és még két elvtárs lebukásával . . . és úgy látszik, hogy éppen Kálmán volt az, aki a szálat adta a rendőrség kezébe."*

Éjjelente hánykolódtam a rozsdás sodronyon, amire esténként egy férges, rossz pokrócot dobott be az őr. Nem jött álom szemeimre.

* PI Arch. KI–113/85.

Nem hagyott pihenni a gyötrő bizonytalanság, hogy kerültünk ebbe a helyzetbe?

És újra belém szúrt a kegyetlen gyanú: ki a spicli? Gondolatban végigvonultak előttem ismételten a vasárnapi értekezlet résztvevői. Lehetséges lenne, hogy közülünk valaki? És látom őket a koromsötét zárkában: Szerényi, Jolsvai, Bergmann, Boér, Oancz és a többiek, mind kipróbált, részben börtönben edzett kommunisták. Ki a rendőrspicli ezek közül? A hideg futott végig rajtam a gondolatra. Nem, ez nem lehetséges. Közöttünk nem lehet a spicli.

A letartóztatásunk utáni reggel Simon Jolán elment Orosz Nándor lakására, hogy néhány, a pártsajtóba írt cikket és újságot átadjon. Ott azonban már detektívek fogadták. Letartóztatták egy találkahelyen Cserző (Ritscher) Mátyás futárunkat is, akinek Orosz Nándorral kellett volna találkoznia. A találka helye Orosznál fel volt írva, így ő is a rendőrség kezébe került. Mindketten edzett kommunisták voltak, senkiről nem tettek említést, senki nem bukott le utánuk. Kocsis János nemrég szabadult a börtönből, semmi kapcsolatunk nem volt egymással, most mégis letartóztatták, és velünk együtt adták át az ügyészségnek. Kocsist néhány nap múlva a vizsgálóbíró szabadlábra helyezte, és a párt Moszkvába küldte.

A főkapitányságtól a Markó utcai fogházig nem nagy a távolság. A rabszállító kocsi pár perc alatt megteszi. De az a pár perc elég arra, hogy két kommunista szót értsen. Öten ülünk a sötét kocsiban. Kívül az ajtón nagy lakat, ahányat zökken a kocsi, annyi koccanás az ajtón. A motor zúg, egymás szavát csak úgy értjük, ha közel hajolunk egymáshoz.

Orosz Nándor mellett ülük. 1929. június 14-et írunk. Öt napja, hogy letartóztattak bennünket, azóta nem láttuk egymást. Öt nap, s már visznek az ügyészségre. Ez is szokatlan. Más esetekben tíz-tizenöt napot tölt itt egy kommunista, mielőtt átszállítanák a Markóba. Ennyi idő mindig kell, hogy a verések nyomai kissé behegedjenek. De rajtunk most nincsenek sebek. Ezért vinnének ilyen gyorsan az ügyészségre?

– Orosz elvtárs – szólok, halkra fogva a szót –, a vizsgálóbírónál vonja vissza a vallomása reám vonatkozó részét. Állítson be helyettem egy nem létező személyt. Így ahogy most van, magának semmit sem használ, nekem pedig sokat árt. Igazítson rajta.

Orosz Nándor zárkózott, hangja fagyos és kimért. – Nem változtatok semmit a vallomásomon. Nem is lenne mire hivatkoznom, ha változtatnék rajta, mert nem bántalmaztak. Okom van rá, hogy így vallottam, és ezen nincs mit változtatni. – De már a Markó utcai fogház udvarán vagyunk, csörren a lakat, nyílik az ajtó, és minket szétválasztanak, hogy hosszú ideig ne találkozhassunk.

Még jó másfél évet kellett várnunk, amíg 1930. november közepén a párt szívós munkával felderítette, leleplezte és ártalmatlanná tette a rendőrség besúgóját, azt az embert, aki Orosz Nándort és engem a rendőrség kezére juttatott. Nem vágok az időnek elébe és nem nevezem meg a leleplezés időpontjáig. Igen nehéz másfél év volt ez két okból is. Egyrészt, a forradalmi munkásmozgalom legkártékonyabb férge, a rendőrbesúgó tevékenységének következtében még nagyon sok kommunista mögött csapódott be a börtön magánzárkájának ajtaja. Másrészt, Orosz Nándor ez idő alatt még mindig azt hitte, hogy én buktattam le. Ezért nem akarta visszavonni a vallomását. Ha én buktattam le, úgy ő rám hárítja a nála talált kommunista írásokért a felelősséget, kijelentve, hogy mindezt tőlem kapta. Gyanúját elmondta védőügyvédjének, aki nemcsak ezt továbbította a pártnak, hanem vallomásainkat is lemásolta, s azok tíz nap múlva, a Vörös Segély gyors és jó munkája következtében, már Bécsben, a Külföldi Bizottság asztalán voltak.

Ott nem osztották Orosz Nándor gyanúját. Más tájon keresték és végül meg is találták lebukásunk magyarázatát. Orosz Nándor rendőrségi magatartását pedig hibásnak nyilvánították, és ezért szigorú pártbüntetésben részesítették.

Kiszabadulásom után még harminc esztendeig dolgoztam a párt és a munkásmozgalom különböző területein egy célért Orosz Nándorral jó barátságban, minden zökkenő nélkül. Sokszor esett szó köztünk a régi szenvedésekről, az 1929-es lebukásunkról is. Az ilyen visszaemlékezést azzal zártuk le mindketten, hogy mozgalmi tapasztalatokkal rendelkező, magas szinten dolgozó kommunista vezetőnek is lehetnek esetenként nagy tévedései.

A Pestvidéki fogház negyedik emeletén van a magánzárkám. Két őröm, Babota és Sztancsik, szabályokhoz ragaszkodó, de nem rosszakaratú emberek. Két nap múlva a házimunkás kissé hosszabban motoszkált a folyosó takarításánál ajtóm előtt. Néhányszor az ajtónak koccintotta a súrolókefét, mintegy figyelmeztetésül, és egy keskeny papírcsíkot dugott be az ajtó alatt. A morzejelek ábécéje volt a cédulán. Gyorsan megtanultam, és halkan az ujjam hegyével gyakoroltam az asztal lapján. Azután szomszédommal a falon át, az alattam és felettem levő emelet magánzárkásával pedig a fűtőcsövön kopogtatva beszélgettem. Miután megismertem az elérhető zárkákban levő politikai foglyokat, rendszerint nevünk kezdőbetűjét leadva hívtuk egymást.

Úgy véltem, hosszú időre kell berendezkednem a fogházban, sajnos sokkal rosszabb körülmények között, mint 1925-ben. Igen gyenge volt a koszt; a vizsgálati fogolynak sem engedtek be csomagot; a könyvellátást az apácák intézték. Szóval az elmúlt években minden tekintetben rosszabbodott a kommunista letartóztatottak helyzete.

Pár hónap alatt erősen lefogytam, és a fogházorvos tüdőcsúcs-hurutot állapított meg. Egy emelettel feljebb, a kórházi részen helyeztek magánzárkába. Félkórházi kosztot kaptam, ami abban különbözött a szokásos rabkoszttól, hogy délben a levesembe két evőkanál vízben főtt köleskását kaptam. Ezenkívül az orvos napfürdőt is engedélyezett. Nyár volt, s ha nem volt borús az idő, naponta harminc percig a fogházudvar kövére fekhettek a napfürdőzők. Igyekeztem úgy elhelyezkedni, hogy Nádas János, egy korábbi kommunista letartóztatás vádlottja mellé kerüljek. Halkan beszélgetve kicseréltük híreinket.

Puha mamuszban csoszog az őr zárás után és éjjel a fogház folyosóin. Benéz a zárkába, „cirklizik". Főleg a kommunistákat kell szemmel tartania. Benéz a kémlelőn, a „cirklin", amikor átveszi a szolgálatot, benéz, amikor átadja. Van, aki ezt mechanikusan csinálja, de egyesek érdemeket akarnak szerezni, jelenteni a gyorsabb előléptetés reményében. A börtönélet apró neszeiből összerakom, amit nem látok. Tudom, mikor van a váltás, s az őr lépteiből, szuszogásából, köhentéséből igyekszem kitalálni, ki állt szolgálatba. S amikor

a folyosó végén megáll az emeleti őrrel beszélgetni, az ágyon fekve, a takaró alatt, leadom a hívójelet a fogkefe nyelével. Roth István tanár a szomszédom. Nem alszik ő sem, várja az esti beszélgetést. Sok jó tanácsot ad a tanuláshoz, továbbképzéshez. Csendes estéken távolabbi fogolytársaimmal kockázatos morzézni, de közvetlen szomszédommal, ha elég gyakorlott, órák hosszat beszélgethetek. Jön az őr. Úgy teszek, mintha aludnék.

A morzézást nem minden politikai fogoly tudja megszokni, egyeseket idegesít az ilyen beszélgetés lassúsága, bonyolultsága. Némely betűhöz öt, sőt kilenc koppantás szükséges. Gyakorlat kell hozzá, de itt van idő a gyakorlásra. Szeretek Róth Istvánnal beszélgetni, mindig akad mondanivalója. Egy ideig együtt dolgoztam a bátyjával, Pállal, aki íróember. Kemény és céltudatos, nem retten vissza az illegális szervező és agitációs munka nehézségei elől. István hasonlít hozzá, de őt csak itt, a fogházban ismertem meg. A séták, a kéthetenkénti zuhanyozás alkalmával egy intéssel, egy szemvillanással, egy lopva odavetett szóval biztatja esetenként elkenődött társait.

A magánzárka idegőrlő. Nem mindenki bírja. Naponta testmozgás, némi tornagyakorlat és gondolattréning is kell hozzá, hogy estére fáradtnak érezzem magam. Jó, hogy Róth István a szomszédom. A késő esti beszélgetések felfrissítenek, erőt adnak. Késő van, tá – tá – ti – tá – aludjunk.

A Vörös Segély konyhát állított fel Budapesten, s a rossz egészségi állapotban levő kommunista vizsgálati foglyoknak, köztük nekem is, minden délben beadták az aznapi élelmet. Lassan javult egészségi állapotom. De nem sokáig tartott ez, talán csak egy hónapig, mert a rendőrség felfigyelt a napi élelemszállításra, és lehetetlenné tette, hogy a Vörös Segély ilyen módon is támogasson bennünket.

A sor elején Lukács Jenő, a kőműves sétált. Már az első fordulóban észrevettem, hogy valami közölnivalója van. A tégla alakú börtönudvar mind a négy sarkában egy köpőcsésze volt elhelyezve. Lukács az egyik sarokba lépett, s két kezét a falburkolat kőlapjának szélére támasztva a csészébe köpött. Utána fejével felém biccentett, imitálva a műveletet. Minden kanyarnál, amikor a sor eleje elfordult, szembe tudtunk nézni néhány másodpercig. Lukács úgy tekintett rám és intett a fejével a sarok felé, hogy észre kellett vennem, akar valamit.

Miért integet, teli ideges feszültséggel? Már a séta utolsó köreit róttuk, amikor rádöbbentem, mit akarhat Lukács Jenő. Hogy én is lépjek az udvar sarkába és tegyem azt, amit ő.

A fordulónál odaléptem, két kezem a méter magas vörös kőlap szegélyére támasztva a köpőcsésze fölé hajoltam. Mintha késsel szúrtak volna meg, nyilalt belém a felismerés. A falszegélyen egy kis barna papírgöngyöleg lapult. Olyan volt, mint egy kis, rövid szivar. Ezt érinthettem kezemmel, ahogy támaszkodtam. Ezt jelezte, erre hívta fel a figyelmemet Lukács. Ezt a barna papírvalamit tette oda részemre, amikor a séta elején odalépett a köpőcsészéhez. Nem tartott az egész jelenet két-három másodpercnél tovább. Minden világos. Kezemben a szegélyről leemelt papírtekerccsel visszaléptem a helyemre. Az őrök nem vettek észre semmit. A séta végén feszült izgalommal mentem a zárkámba. A kis papírtekercset első pillanatban szalmazsákomba rejtettem, várva, hogy bezárják zárkám ajtaját és elcsendesedjen a folyosón a zaj.

Mi lehet az üzenet? Bizonyára fontos, különben ennyi kockázatot

nem vállal a fogoly. Végre csend lett, elővettem az elrejtett küldeményt. Nézegettem, háttal az ajtónak állva, hogy ha benéz rajta az őr, ne láthassa, mi van a kezemben. Meg kell adni, ügyes munka. Barna papírtekercs, rajta áztatott rabkenyérből kis ragacsos csomók. Pontosan olyanok, mint a fogházudvar falának barna, fröcskölt malterral készült vakolata. Kibontottam a tekercset: levél. Nem is levél, üzenet ez vagy talán inkább parancs.

„Kedves Testvér! F. hó 21-én országos éhségsztrájk kezdődik, amelyben minden elvtárs részt vesz. Cél: politikai fogolyként való elismertetés. Politikai fogolyként való kezelés alatt nagyjában a következőket értjük: 1. látogatókat bármikor korlátlanul és ellenőrzés nélkül fogadhatni, 2. könyvek, folyóiratok, napilapok, mindenféle sajtótermék, hetenként élelmiszer, dohányzási cikkek ... korlátozás nélküli megkapása ... Azok az elvtársak, akik nincsenek olyan helyzetben, hogy önkosztosok lehessenek, valamint a jogerős büntetést töltő, börtönre és fegyházra ítéltek egészségileg már csaknem tönkrementek. Van, aki 3 hó alatt 15 kg-ot fogyott (Vági), de van olyan is, aki 2 hónap alatt fogyott 11 kg-ot. Ezek az állapotok idézték elő, hogy nem hajlandók elvtársaink lassú halállal elpusztulni, hanem a segítésnek ehhez a módjához nyúlnak ... Tedd meg tőled telhetően kötelességed, hogy emberi bánásmódban lehessen ezután részetek. A sztrájkot mindaddig kell folytatni, míg az élelmiszer-beadást nem engedélyezik és a törvényben biztosított azokat a jogokat is visszaadják, amelyeket eddig megvontak ..."*

Igen, ez a Vörös Segély levele. Nem, ezt nem lehetett volna morzével leadni a fűtőtest csövén. Ezt így kellett továbbadni. Elolvasom háromszor, négyszer. Megjegyzem minden sorát, azután apróra tépve ráhúzom a vécé vizét. Tehát országos éhségsztrájk készül, és néhány nap múlva megkezdődik.

Hogy ne legyenek kétségeim, a vasárnapi beszélőn Tóth György jött be hozzám. Ellenőrizni akarták, megkaptam-e az üzenetet. Tóth keményen és érthetően mondta, hogy minden elő van készítve.

– Hétfőn indul a kocsi. Tizenhat napig megy a kocsi. Aki nem bírja, közben lemaradhat.

* Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1929–1935. Kossuth Könyvkiadó 1964. 17. old.

– Értettem, rendben van. – A sűrű dróthálón át baráti szemvillanással búcsúzunk öt perc múlva.

Kísérő őröm visszatérőben még megjegyezte: – Micsoda zagyvaságot beszélt össze a látogatója. – Ami az őrnek zagyvaság, az számomra világos, határozott beszéd volt.

Igen, holnap kezdjük. Izgatottan járkáltam a zárkámban. Öt lépés előre, öt lépés vissza. Kemény harc kezdődik a rácsok mögött.

1929. október 21. Reggel fél 7-kor jön Májer, a kulcsár, a merítőkanállal. Két házimunkás hozza a leveseskondért. Nem állok az ajtóba a csajkámmal. Kissé beljebb, a zárkámban állva bejelentem a kulcsárnak, hogy nem fogadom el az élelmet, amíg néhány régi követelésünket nem teljesítik. Kezdem sorolni a Vörös Segély üzenetéből megjegyzett követelési pontokat. De a kulcsár rám csapja az ajtót. Nem hallgat meg.

Világos, a házimunkás előtt nem akarja, hogy felsoroljam a követeléseket. Sorban a többi kommunista is visszautasítja a reggelit. A kulcsár telefonál, s nem telik bele fél óra, megjelenik Krecsány őrmester.

– Miért nem fogadja el a reggelit?

Nyugodtan elmondom a politikai foglyok követeléseit. Közben visszajön Májer, és leteszi a reggeli levest az asztalra. Krecsány elképedve néz rám.

– Maguknak tökéletesen elment az eszük. Ezzel az éhségsztrájkkal semmit nem érnek el – feleli távozóban.

Alig zárul be mögötte az ajtó, megjelenik Lasztróczy, a tiszthelyettes. Ő már kezdetben keményebb hangot üt meg.

– Mi van itt? Micsoda rendbontás? Mit gondol, mi ez a fogház? Ez nem gyár, ez nem műhely. Itt nem lehet sztrájkolni! Itt nem lehet kommunistáskodni! – Pattog, villog a szeme, öklével az asztalomra ver.

Nyugodtan várom, míg kifogy a szuszból, és elmondom követeléseinket. Illetve csak egy részét, mert Lasztróczy a többit nem hajlandó meghallgatni. Sarkon fordul, de az ajtóból még visszaszól: – Ha a reggelijét nem eszi meg, hagyja az asztalon. Ha kiönti, úgy felpofozom, hogy feldagad a képe tőle.

Utána Melita nővér jön a kulcsárral. Belépéskor a nyitott zárkaablakból vágódó légáramlat fellibbenti kék fátyolát.

– Mi történt, Kiss? – fordul hozzám.

– Nem eszem addig, amíg nem bánnak velem politikai fogolyhoz méltóan, amíg a vizsgálati fogolynak járó törvényes jogaimmal nem élhetek.

– Ó, édes Jézusom – feleli a nővér –, mi lesz ebből? Gondolja meg, amíg Richter úr nem szerez eljárásukról tudomást, mert erre ráfizethetnek.

Richternek, a fogház gondnokának azonnal jelentette a tiszthelyettes a kommunisták éhségsztrájkját. Még délelőtt megjelent a gondnok, teljes tiszthelyettesi és őrmesteri kísérettel.

– Vigyázz! – ordítja Lasztróczy, s talán, hogy nagyobb hangsúlyt adjon a vezényszónak, maga is kihúzza magát a gondnok mellett.

Felállok a kis ülőkéről, nem sietve, de szabályosan. A gondnok nem kiabál, nyugodtan, emberséges hangon kérdi: – Miért tagadja meg az élelem elfogadását?

Elmondom a követeléseket sorban, pontról pontra.

– Ez az igazságügyi hatóság ügye – feleli a gondnok most már kissé élesen. – Itt azonban én vagyok a felelős, és én nem tűrök rendbontást. – Majd az őrmester és a kulcsár felé fordulva: – A napi élelmet mindenkinek kiméri. Aki nem fogyasztja el, hagyják az asztalán. Vételezzenek a raktárból tartalék csajkákat.

Csak természetes, hogy a gondnok azonnal jelentette a kommunisták éhségsztrájkját az Igazságügy-minisztériumnak. Ennek nyoma a levéltárakban is megmaradt.

„Az Igazságügy-minisztérium utasításai az éhségsztrájkolók elleni intézkedésekről.

Távbeszélő jelentések szerint eddig a váci fegyházban 5, a soproni fegyházban 4, a Gyűjtőfogházban 4 és a Pestvidéki törvényszéki fogházban (52 közül) 42 kommunista letartóztatott kezdte meg folyó évi október hó 21-én az éhségsztrájkot.

Távirat

Valamennyi kir. orsz. büntetőintézet igazgatóságának (Márianosztra kivételével) továbbá a budapesti, Pest vidéki, debreceni, győri, pécsi és szegedi kir. ügyészség elnökének.

Sztrájkolókat szerdától kezdve mesterségesen tápláltatni kell. Szükséghez képest tiszteletdíj mellett kisegítő orvosok alkalmaztassanak. – Igazságügy-miniszter."*

Az éhségsztrájk első két napja nehéz volt. De a napi kétszeri sétára lementem az udvarra. Még nem tudtam, hogy a Pestvidéki fogház több mint ötven politikai foglya közül hányan vesznek részt ebben a harcban. Kevesebbet beszéltem morzejelekkel, mert a folyosóőrséget megerősítették. De azért naponta adtam és kaptam a fűtőcsövön a morzehírt: kitartani, kitartani.

Ugyancsak az éhségsztrájk ügyében a minisztérium az alábbi felszólítást küldte:

„»Bizalmas« jelzéssel

Valamennyi kir. orsz. büntetőintézet igazgatóságának (Márianosztra kivételével), továbbá a budapesti, Pest vidéki, győri, pécsi, debreceni és szegedi kir. ügyészségek elnökeinek.

Felhívom az *Igazgatóságot*, Elnök Urat, hogy azokat a letartóztatottakat, akik részt vesznek az ún. éhségsztrájkban, figyelmeztesse, hogy magatartásuk fegyelmi vétség, és a fegyelmi büntetést csak az éhségsztrájknak azonnal való abbahagyásával kerülhetik el.

Szöllősy"**
min. tanácsos

A harmadik nap délelőttjén nagy kísérettel ismét megjelent a gondnok és figyelmeztetett, hogy ha a mai napon nem hagyom abba az éhségsztrájkot, szigorú fegyelmi büntetést mérnek rám. Ugyancsak a harmadik nap este jöttek értem, és felkísértek az orvosi rendelőbe. A fogház egész személyzetét mozgósították. Ott volt a fogházorvos, a gondnok, a tiszthelyettes és az őrmesterek. Egyenként kísértek, hogy ne lássuk egymást. Egy nagy edényben forralt tej volt és egy lavórban ricinusolaj. Ebben feküdt egy tompa hegyben végződő hosszú gumicső. Az őrök kényszerzubbonyt húztak rám, majd egy fog-

* Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1929–1935. 18. old.

** Ugyanott.

orvosi székhez hasonló székbe ültettek, és az orvos az olajos gumicsövet a számba nyomta. Közben beszélgetett a gondnokkal.

– Nézd – mondta, rám mutatva –, van jó torok és van rossz torok. Ennek jó torka van.

A gumicső aránylag könnyen lement, már éreztem a gyomromban, amikor Melita a cső végére illesztett tölcsérbe fél liter meleg tejet öntött. Közben Krecsány őrmester faéket tartott a számban, nehogy elharaphassam a gumicsövet. A tej gyorsan lefolyt a gyomromba, a csövet kihúzták, és visszakísértek a zárkába. Ez a művelet ezután naponta megismétlődött.

A mesterséges táplálás közben nem tartottam célszerűnek az ellenállást. De voltak, akik még az etetőszékben lekötve is védekeztek, persze nem sok eredménnyel. Krecsány őrmester erős ember volt, s aki nem nyitotta ki a száját, annak faékkel szétfeszítette. Egyik társamnak két metszőfoga tört ki ennél az eljárásnál, s aki még így is akadályozta a cső szájon való levezetését, annak az orvos az orrán át tolta le az etetőcsövet, ami nagy szenvedéssel járt. Utána bedagadt az orra, torka a megkínzott embernek. Ilyenfajta ellenállásnak már nem találtam értelmét.

A negyedik naptól kezdve elmaradt a durva hang, igyekeztek meggyőzni őreim és az őrmesterek. Mindennap kétszer végigjárták az éhségsztrájkolók zárkáit, tejet és zsemlét kínáltak. Nem fogadtam el, úgy tudom, más sem, csak a kényszeretetést engedtem végrehajtani...

Bejön a zárkámba Krecsány őrmester, leül az ágy szélére. – No, hogy van, fiam? – kérdi jóságos, atyai hangon. – Mi a foglalkozása?

– Cipész vagyok – felelem, de már nem állok fel. Nem is követeli.

– Cipész, az egy szép szakma – bólogat Krecsány. – Lássa, nekem nem volt módomban szakmát tanulni. Az erdőben nőttem fel, csak a katonaságnál vittem a sorsom előbbre. De maga boldog ember lehet. Sokszor órákon át ülök lent a rabműhelyben, elnézegetem a cipész munkáját. Bőrdarabot helyez bőrdarabra. Ragaszt, szegez, varr, és egyszer csak készen van a sok darabból egy szép, fess lábbeli. Hát ez szép szakma. Kár, hogy itt tönkreteszi magát. Fiatal ember, huszonhat éves, még az egész élet maga előtt áll. Hagyja a fenébe ezt az ostoba éhségsztrájkolást.

Tény, ami tény, a magyar börtönéletben eltöltött hosszú évek alatt soha nem beszélgettek velem őreim ilyen szépen, mint az éhségsztrájk két hete alatt.

A fogházorvos naponta megnézett, gondosan beírta súlyomat. Tapasztalatokat gyűjtött az éhségsztrájk folyamán. Erősen fogytam, az ötödik naptól egy kilót naponta. A víz sokat segített; gyakran ittam néhány korty vizet, ennek tulajdonítom, hogy még le tudtam menni a húszperces sétára.

Négy napig rakatta a gondnok asztalomra a kimért ételt. Reggel leves, délben leves és főzelék, este leves. Négy adag, négy csajka egy nap alatt. Tizenhat csajka tornyozódik egymáson a kis, falra erősített asztalon. Időnként bejönnek megnézni, nem ettem-e valamelyikből. De mind érintetlen. Az asztal mellett ülve vigyáznom kell, nehogy meglökjem a csajkapiramist.

Sajátságos igazgatói észjárás. Azt hiszik, így kedvet kapunk az evésre, ha egész nap előttünk áll csajkában kimérve a több napi koszt. Micsoda tévedés! Itt nézem egész nap ezt a megfagyott, megmerevedett zagyvalékot. A lencsefőzelék teteje megszáradt, megrepedezett, zöld és szürke penészgombák keltek benne életre. Nézem, figyelem a gombák fejlődését. Gyorsan nőnek. Némelyik cérnavékony szárt ereszt, amely spirálisan csavarodik. Kicsi gombafejek fejlődnek ki a vékony penészszálban, s ahogy nőnek, sorra meghajolnak a szálacskák.

Az ötödik napon már enyhe bűzt terjeszt a rothadó, penésszel teli étel. A gyakori ellenőrzésnél nem nehéz ezt megállapítaniuk. Erre újabb utasításra elvitték a csajkákat. Ettől kezdve ételosztáskor csak megkérdezik, akarom-e az ételt? Intek, hogy nem, mire eltávoznak. Órákon át ülök a kis asztalra támaszkodva lehunyt szemmel, mozdulatlanul. Az első napokban ételek illatát éreztem, lehunyt szemem előtt gőzölgő levesek és nagy tányér mákos tészták jelentek meg egészen közel, szinte elérhetően. Majd később elmaradtak az ételek.

Gyermekkori emlékek rohantak meg. Élénken, élesen, mintha mindaz, ami között hosszú évek távolsága húzódik, itt a csendes magányban most ismétlődne . . .

Anyám sápadt arca hajlik fölém. Fejem simogatja. – Fiacskám, kelj fel. Elkésel. Várnak az uradalomnál.

– Édesanyám, szeretnék iskolába járni.

– Majd még járhatsz az évzáró vizsga előtt két hétig. De most kell a napszámosgyerek az uradalomban, most van felvétel. Tudod, kisfiam, megbeszéltük az este, nagyon kell az a kis pénz, amit te fogsz keresni. Te vagy az osztályban az első tanuló, úgy utoléred őket vizsgáig, mint a pinty.

– Nem vagyok első, a második vagyok. Az első a Cere Horváth János.

– Ugyan, kisfiam, a Cere Horváth a második volt. Csak akkor lett első, amikor te egy verekedésnél kiütötted egyik fogát. Büntetésből lettél a második. No, siess, fiacskám, mert elmúlt 4 óra, s az uradalomban napfelkeltével kezdődik a munka. Itt a kis tarisznyád, benne kenyér, só és vöröshagyma. Más most nincsen itthon, de adok 5 krajcárt, a sarkon a fűszeres ilyenkor már nyitva van, vegyél magadnak gyümölcsízt ebédre.

– Anyám, én úgy szeretnék olvasgatni, könyveket lapozni, nézegetni.

– De kisfiam, hová gondolsz, olvasni tavasszal meg nyáron? Majd télen olvasgathatsz.

Könyv nem is volt otthon, csak a kalendárium. Sarkánál átfúrva lógott a falra akasztva, táblája nagy aranyos betűkkel állt: 1913. Ezen kívül még egy imakönyvünk is volt. Kemény, fekete táblájának belső felére írta apám gyerekes betűkkel: Károly fiam, született 1903. szeptember 24-én. Utána még négy beírás következett, testvéreim, születési sorrendben.

A Batthyány-uradalom Bicske körül terült el. Egy része benyúlt a szomszéd Mány falu határába. A tiszttartó háza előtt már állt egy csomó rongyos gyerek. A béresgazda rendelkezett: – Harminc gyerek kell a cukorrépatáblákba, a répabogarakat összeszedni.

Gábor, a pallér – öreg, rokkant béres –, vezetett a határba. Kis bádogbögrét kaptunk. A répaföldön mindegyikünk egy sort fogott. A répa éppen kikelt, még alig látszott. Ujjal megmozgattuk a répasor két oldalán a rögöket, és a mászkáló répabogarat, ezt a hegyes orrú, szürke férget – a vegyipar még nem találta fel a DDT rovarirtót – meg kellett fogni, fején egyet csavarni és a kis edénybe dobni. Délben a pallér megnézte, mennyit szedtünk össze. Akinél kevés volt, azt hazazavarta. Este megint megnézte, azután néhányunkat külön állított. – Titeket felvettelek napi 25 krajcárral napszámosnak –

jelentette ki. – Ti, többiek, 20 krajcárt kaptok, és ha nem tetszik, holnap otthon is maradhattok. – Tízéves voltam, kereső lettem.

Kínos lassúsággal telnek az éhségsztrájk napjai. Végre ismét este, ismét egy hosszú nap vége, de az alvás is csak nehezen, nagy megszakításokkal könnyít a testi fáradtságon. Csökkennek a morzekopogások is. Mindenki takarékoskodik az erejével. Azért naponta jön fentről és lentről a hívás, majd egy szó: kitartani, s utána ismét csend.

A nyolcadik napon este is vittek kényszeretetésre. Ettől kezdve naponta kétszer öntötték belém a fél liter tejet, amibe még egy nyers tojást is belekevertek. Mégis éreztem, erősen gyengülök. Reggelenként végigtapogattam az oldalamat és éreztem, hogy bordáimra egyre jobban ráfeszül a bőr. Eddig naponta egyszer lementem a sétára, de a visszatérésnél már kapaszkodnom kellett a folyosó korlátjába. Jó, hogy a harmadik emeletre helyeztek, ennél magasabbra már nehéz lett volna egy menetben feljutnom.

Talán hatásosabb lett volna harcunk, ha a Pestvidéki fogházban levő több száz fogoly is csatlakozik hozzánk. Az erre irányuló kísérletek nem sok eredménnyel jártak. Az éhségsztrájk hatodik napján mégis sikerült Sebes Istvánnak, a kommunista ifjúmunkások egyik vezetőjének a harmadik emelet egyik közös zárkájában levő bűnügyi vizsgálati foglyokat mellénk állítani.

Sebes István a sétáról feljövet a fogház lépcsőházában lopva szót váltott a zárka egyik lakójával. A naponta folytatott meggyőző érvelés után az egész zárka – kilenc személy – bejelentette, hogy csatlakozik az éhségsztrájkolókhoz. Nagy ribillió lett erre a fogházigazgatóságon. Az őrök felsőbb utasításra megrohanták a kilenc embert, s lecsatolt derékszíjukkal meg a rajta logó bajonettel szörnyen összeverték őket. Ezzel a bűnügyi foglyok szimpátia-éhségsztrájkja egy félnapi harc után összeomlott.

Az őrök nehéz, hosszú szolgálatuk miatt különben is elkeseredettek voltak. Mióta az éhségsztrájk folyt, nem vehettek ki szabadnapot, a fogházépületben is állandóan vállukon kellett hordaniuk a fegyvert. Ez ostoba rendelkezés volt, mert a második hete éhező kommunisták annyira legyengültek, hogy alig vonszolták fel magukat a fogház ötödik emeletére, ahol a kényszeretetés történt.

Az őrök fáradtak voltak, morogtak, és ha öt percig kellett áll-

niuk, lecsukódott a szemük. Ők is szenvedtek, de közel sem annyit, mint mi. Sokan közülük dühösek voltak a kommunistákra, és nekünk nem volt alkalmunk arra, hogy megmagyarázzuk őreinknek, ne ránk legyenek dühösek, hanem az igazságügyi és a börtönügyi hatóságokra, akiknek gyalázatos, törvényellenes intézkedései belekényszerítették a kommunistákat ebbe a keserves küzdelembe. Nem volt magyarázatra lehetőség, de már erőnk sem igen lett volna hozzá.

A kényszeretetés után fáradtan értem vissza a zárkámba. Ruhámon hatalmas ricinusolaj-foltok éktelenkedtek; az orvos rámcsorgatta a ricinust, amikor az etetésnél a gumicsövet a torkomba nyomta. Ilyenkor egy ideig békén hagytak. Jólesett a csendben mozdulatlanul, lehunyt szemmel üldögélni . . .

Meleg nyári vasárnap reggel, augusztus eleje. A faluban ilyenkor mindenki a ház előtti utcarészt söpri, takarítja. A mi kis házunknál ez az én feladatom. Aratásvégi fáradtságban ásít, nyújtózik a reggeli falu. De egyszerre csak a takarítgatók ledobják a seprőt, és a fűszeres üzlete elé sereglenek. Ott éppen most ragasztottak ki a falra két plakátot. A kisebbiken öles betűkkel: „Hadüzenet Szerbiának." A másik hosszú, nagy plakát volt, apró betűkkel. A címe: „Mozgósítás!" Itt felsorolták, hogy melyik városba kötelesek bevonulni az egyes ezredek tartalékosai. Az utcán minden gazda otthagyta reggeli munkáját, s megdöbbenve nézték a két plakátot. Azután mintha egy zsilip nyílt volna meg, megindult a beszélgetés.

Az asszonyok sírtak, a férfiak berúgtak. És a tizenegy éves, sovány kisfiú részére érdekes, mozgalmas idők következtek. Bicske úriasszonyai kis nemzetiszínű zászlókat ragasztottak, s ezeket mi, iskolás fiúk oszthattuk el az állomáson átfutó katonavonatok utasainak. A vagonokból – amelyekre frissen festették: 40 embernek, 6 lónak – harsányan szólt a katonák éneke: „Megállj, megállj, kutya Szerbia . . ."

Ismét osztályelső lettem az iskolában. Ez sok előnnyel járt. Mihály bácsi, a református templom harangozója, gyakran elhívott harangozni. Ha temetés volt, különösen örültem, mert ilyenkor két fiú is kellett, és Mihály bácsi már előre odaadta fejenként a 2 krajcárt, a fizetésünket. Nagyon jó volt a templomtoronyból nézni a falut. A temetésekre mind a három harangot meghúztuk, és addig kongattuk,

amíg a gyászmenet a temetőbe ért. Utána pedig már nem is kellett visszamennünk az iskolába. Ketten-hárman jártunk harangozni, mind jó tanulók. Szó sem lehetett arról, hogy rossz tanuló is harangozhasson. Még ennél is nagyobb izgalmat jelentett, ha tűz esetén kongathattam. Ilyenkor nem kellett a kötelet húzni, csak a kovácsoltvas harangnyelvet vertem kézzel a harang egyik oldalához. Közben figyelni kellett a toronyablakból, ég-e még a ház. Csak hát tűz ritkán volt.

Apám vasárnaponként rendszerint megvette a *Kis Újságot*. Most, hogy háború volt, és én a harangozással keresett pénzt megtarthattam magamnak, mindennap megvettem az újságot. Anyám helyeselte, mert látta, hogy nagyon szeretek olvasni. Apámnak ugyan nem tetszett a sok újságolvasás, de rám hagyta. Engem pedig minden érdekelt. Már az első lapon nagy kép volt. Címe: „Hős katonáink szuronyrohama a szerbiai fronton". És rohannak a katonák előretartott szuronyos puskával, sapkájukon szép virág. A kép alatt: „Éljen a császár és a király". A cikkek és írások is érdekesek voltak, mert mindig győztünk. El is határoztam, hogy ezeket az újságokat mindennap elrakom. Anyám ezt is helyeselte, adott is e célra egy nagy papírdobozt.

1915-ben már nem jártunk a vasútállomásra kis zászlókat osztogatni. A vonatok ugyan most is tele voltak katonákkal, de ezek már nem énekelték a „kutya Szerbiát". Egy ideig a Batthyány-uradalomba jártam napszámba; most már napi 30 krajcárt kaptam, mert szénát gyűjtöttem. Később az utcánk végén lakó nagygazda felesége hívott napszámosfiúnak. A gazdáéknál jobb volt dolgozni, mint az uradalomban. Ugyancsak 30 krajcárt fizettek naponta, de amikor délben a katonává lett gazda családjával leültünk a mezőn ebédelni, ők nem engedték, hogy gyümölcsízt egyek kenyérrel, hanem vágtak nekem is egy darab szalonnát.

A bicskei katonákat Boszniába vitték. Pár hónap múlva már minden iskolás gyereknek volt fehér posztóból készült bosnyák sapkája. Én is szerettem volna egy kis sapkát kapni, de az én apámat nem vitték el Boszniába, hanem a kelenföldi bakancsgyárba osztották be hadimunkásnak. Így nekem nem is lett bosnyák sapkám.

Élénk kopogás riaszt fel a mozdulatlan merengésből. Valaki morzejeleket ad le a fűtőcsövön. Veszem a fogkefémet, és nyelével lekopogom a K betű jelét. Hallgatlak. A második emeletről továbbítják a szörnyű hírt, amit a rab írnok hozott ma az irodából: a váci fegyházban az éhségsztrájk hetedik napján meghalt Lőwy Sándor, a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségének vezetője, és a nyolcadik napon Sztáron Sándor kommunista elítélt. Haláluk oka, hogy a mesterséges táplálásnál az orvos a gumicsővel a légzőcsövükbe is tejet folyatott. Tüdőgyulladást kaptak, s ezt legyengült szervezetük már nem bírta ki.

Csörren a zárka kulcsa, visznek az ötödik emeletre. Az orvos megmér, gondosan beírja súlyomat, rám néz, és azt mondja: – Kilenc és fél kilót fogyott. – Gyomromba tolják a csövet, s már folyik is a meleg tej. Kísérnek vissza; szándékosan lassan megyek, mert a kórházi magánzárkasoron új ismerős neveket látok kiírva. Ezek az éhségsztrájk folyamán megbetegedett kommunisták nevei, akiket most az emeletről idehelyeztek a kórházi zárkákba. Lopva olvasom a felírást. Betegség neme: sárgaság. A másodiknál, sőt a többieknél is ugyanaz. Összesen hatan betegedtek meg sárgaságban.

A kulcsár közli, megengedték, hogy nappal is az ágyra fekhessek. Napok óta fáj a fejem. Ruhástól fekszem az ágyon, nem alszom, de nem is vagyok ébren. Furcsa állapot . . .

A bicskei református templom puritán, fehérre meszelt falai fognak körül. Némán ülünk a padsorokban. A hatodik osztály tanulmányzáró-vizsgája. Mohácsi, utolsó iskolaévem tanítója áll előttünk. Itt vannak a szülők és a község vénei is. Gazdák, fekete ruhában. Külön sorban a presbiterek, az egyházközség vezetői. 1916. májust írunk. Mindenki felel, vizsgázik valamiből. Én felolvasok. Az öreg református parasztgazdák összenéznek, bólogatnak. – Szép folyékonyan olvas a gyerek – fordul egy presbiter az espereshez. – Azután kézről kézre adják az írásbelit, amit vizsgalapnak neveztek. Erre a Himnuszt kellett lemásolni. Minden év végén ezt másoltuk le vizsgára. Az írással is meg voltak elégedve. Ezzel be is fejeződött tanításunk. Az esperes melegen megrázta a tanító kezét, és elmondta, hogy a református vallás alaptételeit is megtanultuk. Konfirmáltak bennünket, a pünkösdi úrvacsorán megízleltük a kenyeret és a bort.

Mindenki örült és elégedett volt. A szülők azért, mert a gyermekük nem sült bele a vizsgán semmibe, a gyerekek azért, mert most következett a jutalmazás. Előbb a nép hagyta el a templomot, és két sorban felálltak a templomajtó előtt. Azután következtünk mi, és fogadtuk az ismerősök kezünkbe nyomott pénzajándékait. Ki többet, ki kevesebbet, de majd' mindenki kapott. Az én zsebembe is összejött egy csomó aprópénz, sőt még nagyobbacska is akadt közöttük.

A záróvizsga után apám elvitt a bakancsgyárba dolgozni, s ott is maradtam az őszirózsás forradalomig. Először a hadsereg készbakancsot átvevő részlegénél voltam segédmunkás. A készárut egy hosszú asztalra raktam a tiszthelyettesek elé, akik néhány pillantást vetettek rá és átvették. Később az olasz frontra készült bakancsokba vertem hegymászó szögeket. Ez már olyan szakmunkaféle volt, és jobban is fizették, mint a segédmunkát. Keresetem megközelítette a felnőtt munkásokét. Amikor szombaton este a még festékszagú ropogós, új inflációs papírpénzt tartalmazó borítékban átvettem a fizetésemet, igen büszke voltam.

Néhány lelkes, agilis munkás 1917-ben az egész bakancsgyár munkásait beszervezte a szakszervezetbe. Apám is szakszervezeti tag lett. Most már a bizalmiak tárgyaltak az igazgatósággal a bérről, jutalmakról. Tombácz Simon, a főbizalmi, egy alkalommal magához hívott.

– Te Károly, csaknem két éve dolgozol velünk – fordult hozzám –, de még nem vagy szakmunkás. Ezért beírattalak a szociáldemokrata ifjúmunkások szervezetébe. Egy kis újságot nyomott a kezembe, a *Szocialista Ifjúmunkás*t. – Ezt a lapot ezentúl mindig megkapod.

A lap tetszett, mert kép is volt a címoldalon. Egy fekete ruhás pap feszületet tart az ifjúmunkás elé: „Térj meg, fiam!" Mire az ifi azt feleli: „Plébános úr, lépjen be a szociáldemokrata ifjúmunkások szervezetébe".

Bicskéről vonaton jártam a kelenföldi gyárba. Reggel 6-tól este 6-ig tartott a munkaidő. Az utazás oda-vissza két óra, de háború volt, és az állandó késések miatt gyakran csak este 10-re értem haza. Ez a megerőltető munka és utazás végül is beteggé tett. Felgyógyulásom után folytattam a munkát a gyárban. Itt ért a mozgalmas

1918-as nyár és ősz, amikor már rendkívüli segélyt is kiharcoltak maguknak a gyárban dolgozók.

Izgalmas októberi napok. Szökött katonák bujkálnak a városban. A Kelenföldi pályaudvaron letépett vállrojtok, rangjelzések hevernek. A bakancsgyárban a főbizalmi egy kalapácsot nyom a kezembe. – Verd le fiam a gyárban az összes német feliratú zománctáblákat. – A bakancsgyárban a vezetők németül beszéltek, a gyári kartonok és feliratok is német nyelven készültek. Levertem a zománctáblákat, és csatlakoztam a munkásokhoz, akik az Astoria-szálló elé készültek felvonulni. Két teherautóra kapaszkodtunk, s aki nem fért fel, gyalog indult útnak. A Vámház (ma Tolbuchin) körúti Nagyvásárcsarnok előtt megálltunk. A virágárusasszonyok őszirózsát dobálnak fel az autóra. Mindenki igyekszik egy szálat szerezni, a sapkánkhoz tűzzük. Harsányan kiáltjuk: „Éljen a forradalom!"

Az Astoria-szálló előtt nagy tömeg gyűlt össze. „Halljuk Károlyi Mihályt" – kiáltották ütemesen, de Károlyi nem jött ki az erkélyre. Hock János, a terézvárosi plébános szólt röviden a tömeghez. Aznap már nem mentünk vissza a gyárba. A bakancsgyártás leállt, a hadimunkások hazatértek családjaikhoz. Év végéig még néhány munkás dolgozgatott a gyárban. Apám megbetegedett ekkor én is Bicskén maradtam.

Éhségsztrájkunk kilencedik napjától kezdve már nem megyek le a sétára, mert a harmadik emeletre való visszajövetel már nagyon legyengít. Egy keveset járkálok a zárkában, utána fekszem vagy ülök mozdulatlanul. A napi zárkalátogatók ugyanazok: az őrmester, aki barátságosan szól néhány szót, az apáca, aki felkínál egy pohár tejet. A második emeletről V. E. kopogtatja naponta: „Kitartani, kitartani". V. E. ifjúmunkás, anyjának libás standja van a Teleki téren. Csak később derült ki – amikor az éhségsztrájk után először kísértek ismét a vizsgálóbíróhoz, hogy meghosszabbítsa a vizsgálati fogság idejét –, hogy ez a szorgalmasan kitartásra buzdító V. E. nem volt őszinte. Már az éhségsztrájk harmadik napján beszélőt kért az édesanyja, hogy meggyőzze fiát, hagyja abba ezt a veszélyes harcot. Ilyenkor nagylelkű a fogházgondnok. Sokáig beszélgettek, sokáig sírt a mama, míg a fiú ígéretet tett, hogy abbahagyja az éhségsztrájkot. Erre engedélyt kért, hogy kivételesen csomagot kaphasson, és az anyja

egy egész sült libát hozott neki, sőt egy idő múltán újabb csomagot adott be.

Mikor a sok kiaszott, csont-bőrre fogyott ember találkozott a fogház folyosóján, várva a rabszállító kocsira, V. E. kihízott alakja, piros, ragyogó képe láttán előbb elképedés, majd felháborodás fogta el a jelenlevőket. Ha nem áll mellettünk az őr, alaposan elláttuk volna a baját, de így csak sziszegő szitkok, lesújtó pillantások repültek felé.

Az éhségsztrájkolók száma a kilenc-tizedik napon már csökken. A betegek többnyire feladják a harcot, de vannak, akik még a kórházban is folytatják. Mióta a mesterséges táplálás folyik, dr. Szőnyi, a védőm sem látogat meg. Lehet, hogy ilyen állapotban nem engedélyezik a beszélőt? Bár az őrséget utasították, hogy az éhségsztrájkolóknak nem szabad egymással találkozniok, mégis előfordul ilyen találkozás, amikor etetésre kísérnek. Társaim arca annyira megváltozott az éhségsztrájk folyamán, hogy egyeseket csak a ruhájukról ismerek meg. Csont és bőr emberek, beesett szemmel. Lóg rajtuk a ruha, amely kivétel nélkül bűzlik a sok ráfolyt ricinusolajtól. A szokottnál is nagyobb a csend a fogházban. Jobban vigyáznak arra is, hogy a házimunkás rabok ne jöhessenek a közelünkbe, ne adhassanak át üzeneteket . . .

Apám iparjogot váltott ki Bicskén, s engemet – bár a bőriparban már több mint három éve dolgoztam – inasnak szerződtetett. Igaz, csak egy évre. Ez volt a legrövidebb idő, amit az ipartörvény megengedett. Szakmunkás-munkakönyvet kellett szereznem, ehhez pedig igazolnom kellett az inasidőt és a felszabadulást. Igen ám, de 1919 elején ritka kincs lett a bőrféle, szinte lehetetlen volt beszerezni. Így a szakmával ez évben édeskeveset tudtam foglalkozni. Egy hold földet béreltünk, azt művelgettük apámmal.

A proletárdiktatúra Bicskén a tizenhat éves ifjúra a kedves, kellemes emlékek rövid sorozatát hagyta. A helyi direktórium az egész községben köztiszteletnek örvendő Jakab István kárpitosmester elnöklete alatt példás rendet tartott. Semmiféle törvénytelenség vagy rendzavarás ez idő alatt Bicskén nem történt. De még hosszú évek múlva is kellemes emlékként gondoltak vissza a bicskeiek az 1919-es május elseje megünneplésére, mert ehhez hasonlót a községben még nem rendeztek.

Ugyancsak nevezetes esemény volt a községháza udvarán rende-

zett nagygyűlés, ahol Vágó Béla és Bokányi Dezső népbiztosok beszéltek a tömeghez. Különösen Bokányi Dezső meggyőző és lelkesítő szavait kísérte viharos tetszésnyilvánítás, taps. Ez pedig, tekintve a bicskei nép higgadtságát, tartózkodó magatartását, még inkább bizonyította a gyűlés sikerét.

Az önkéntes jelentkezés alapján toborzott helyi Vörös Őrség ügyelt a község rendjére, nyugalmára. „Míg a környéken, Zsámbékon, Etyeken rablások, fosztogatások történtek, Bicskén teljes rend és nyugalom van" – írja a *Székesfehérvár és vidéke* című lap.*

1919. július 31-én futott végig a hír Bicskén, hogy a Tanácsköztársaság kormánya lemondott. Az utca népe kis csoportokba verődve, aggódva, megrettenve tárgyalta a Budapestről érkező híreket. A fővárosból gyalogos menekülők áradtak az országúton Győr felé. A rettegés hónapjai kezdődtek. Augusztus 8-án bevonult a román katonaság Bicskére. Első teendőjük volt, hogy összeszedték a direktórium tagjait, megverték, majd szabadon engedték őket. A román katonaság október 8-án hagyta el a községet.

Október 21-én a Lipcsey-huszárosztag vonult be Bicskére. Összefogdosták a kommunistákat, és a községházán megbotozták, majd Fehérvárra szállították őket. Az ellenforradalmi darutollasok kegyetlenkedése felháborította Bicske lakosságát. Névtelen levélben fordultak a miniszterelnökhöz.

„Nagyméltóságú Miniszterelnök úr!

A mindenható szeretet és irgalmasság szent nevében járulok Nagyméltóságod elé, azon alázatos kérelemmel, hogy a községünkben lezajlódó szerencsétlenek kínzásával hagyjanak már fel, hisz nem érdemli meg ez a község azt, hogy annyira izgassák, ártatlan embereket véresre verve kínozzanak, embereket utca hosszat korbácsoljanak.

Tehát mindezeknél fogva kérem ismételten Nagyméltóságodat, hasson oda, hogy az elmenekült polgártársaim nyugodt, békés otthonukba visszatérhessenek és biztosítva legyenek, hogy nem korbácsolják őket mint gonosztevőket.

Hisz a mi szent eszménkhez az emberi szeretet neve fűződik és

* Lásd *Jakab István:* Bicske története. Alföldi Nyomda 1969. Debrecen. 439. old.

nem a bosszú, így nem fogunk magunknak híveket szerezni, így csak ellenségünkké tesszük a megtérendőket is.

Bicske, 1919. október 23.

Maradtam mély tisztelettel igaz kész híve:
Egy igazi keresztény magyar polgár."

Erre a levélre a miniszterelnök – 5628/ME–III. szám alatt – gr. Károlyi József törvénybírósági kormánybiztoshoz Székesfehérvárra az alábbi leiratot intézte:

„Egy igazi keresztény magyar polgár aláírással hozzám terjesztett beadványt, melynek névtelen írója a Bicskén ártatlanokkal szemben folyó üldöztetések megszüntetését kéri, azzal a kérelemmel küldöm le Méltóságodhoz, hogy a kérelemben említett állítólagos üldözések mibenléte felől tájékozódni és tájékozódásainak eredményeképp illetékes helyen hatékonyan és olyan értelemben közbenjárni, illetve intézkedni szíveskedjen, hogy amennyiben a névtelen beadvány állításai konkrét adatokkal igazolhatók volnának, a bűnösökkel szemben szigorú megtorló eljárás azonnal bevezettessék.

Budapest, 1919. évi november hó 5-én."

Olvashatatlan aláírás*

A véres kegyetlenkedésben egymás után vettek részt a fehérterrorista különítmények, Vértessy, gr. Salm, Baky és Kovács főhadnagyok. A minden emberi mivoltukból kivetkőzött tiszti bandák kegyetlenkedése a félelem és rettegés ólomsúlyú bénultságát borította a községre. Mindenki kimenekült a határba, a szőlőhegyekre, szinte csak éjjel jártak haza az emberek.

Az 1920-as esztendőben különösen sújtott bennünket a szegénység és nyomorúság. Az anyaghiány miatt alig dolgoztam valamit a szakmában. Apám a környező uradalmakban vállalt harmadáért kukorica- és cukorrépaföldet, megművelésre. Kora nyártól késő őszig együtt dolgoztunk a mezőn. A termés egyharmada járt nekünk; minthogy azonban ezek a földek messze voltak, részben nem is a bicskei határban, járandóságunk egyharmadát oda kellett adnunk egy lovas kocsi-

* Ugyanott, 463. old.

val bíró gazdának, aki azt hazafuvarozta. Nehezen, keservesen jutottunk kenyérhez, de más nem volt.

Késő ősszel az Alcsuton lakó Habsburg József főherceg uradalmának göbölyi pusztáján dolgoztam apámmal. Két óra járásra Bicskétől, deres reggeltől a nyirkos esti sötétedésig szedtük a cukorrépát. Jóformán csak egy falat kenyerünk volt. A tizenhét éves, jobbra és szebbre törekvő fiú emlékezetébe kitörölhetetlen élességgel vésődtek be ennek a nehéz életnek az eseményei. Csendben, szó nélkül dolgoztunk egész nap. Már sötétedett, a munka vége felé jártunk, csak a cukorrépakupacok földdel való befedése volt hátra, de ezt másnapra szántuk. Ekkor odajött az urasági ispán, és felszólított bennünket, hogy még aznap fedjük be földdel a réparakásokat. – Holdvilágos éjszaka lesz, pár óra alatt elvégzik – érvelt. Fáradtan, éhesen nekifogtunk apámmal, és néma csendben beföldeltük a réparakásokat. Ezekben a napokban, de még határozottabban akkor, amikor a sápadt holdvilág fényénél ásómmal a földet raktam, réteget rétegre, szilárd elhatározás született bennem. Az, hogy a szakmámat jól megtanulom, és utána elmegyek erről a vidékről. El, valahová a messze távolba. Hogy sorra bejárom a szomszéd országokat. Fiatal korom és tapasztalatlanságom miatt még nem ébredtem rá a viszonyok megváltoztathatóságának tudatára. Ezért támadt bennem a menekülés, a világgá menés, az elvándorlás gondolata.

Az emlékezés nem homályosuló vetítőlencséje újra és újra elém vetíti a képet, amint apám mellett dolgoztam a hideg, őszi, holdvilágos éjszakában. Ma sem tudom, miért vésődött ez a jelenet olyan felejthetetlenül az emlékezetembe. De családunk életében – mint ahogy más családokéban is – az 1920-as évhez a rettegés, a megtaposottság, az önkény és fehérterror tobzódása nyomán a gyűlölet és elkeseredés kapcsolódott. Elmélyítette ezt még szegénységünk, nélkülözésünk fájó érzése. Ezt az időszakot, a megerőltető, kemény testi munka és nélkülözés éveit sohasem tudtam elfelejteni.

Hányszor villant elém évtizedek során a holdas éjszakán végzett munka emléke. Amikor a Lenin-hegyről Moszkva szépségében gyönyörködtem, s amikor átrepültem a nagy Szibériát. A végeláthatatlan mongol legelőkön, ahol lován mozdulatlanul ülve néz a távolba a pásztor, Vietnam Hon Gay öblének örökzöld sziklaszigetei között, a koreai Panmindzsonban, ahol a határvonalon túl az amerikai kato-

nák kattogtatták fényképezőgépeiket, Pekingben, a császári palota erkélyén a felvonuló néptömegeket nézve, s a tízmilliós lakosú Sanghaj huszonnégy emeletes szállójának tetején, amikor kitárult előttem a város nyüzsgő hangyabolyhoz hasonló élete.

Ez a kép tört rám egy pillanatra Egyiptomban, a Kheops-piramis tövében és Alexandria kikötőjében, Damaszkuszban a nagy bazársor végén, Keresztelő Szt. János sírjánál, Szudánban a fehér és kék Nílus szegletében, amikor Safi Ahmed el-Seikh, a Szudáni Szakszervezeti Szövetség főtitkára, a Szakszervezeti Világszövetség mártírhalált halt alelnöke hajnalba nyúló beszélgetésben vázolta Szudán múltját és jövő elképzeléseit. Ez jutott eszembe Dahomey lagúnájában, a cölöpökre épített halászfaluban, Nigéria kakaóerdejében és Yengemában, Sierra Leone gyémántbányájában, ahol ricinusolajat itatnak a kilépő munkással, hátha lenyelt egy gyémántot. Erre emlékeztem Felső-Voltában, Ouagadougouban a főváros tanáraival való beszélgetés közben, a szenegáli Dakarban, amikor a ma már múzeumi, de korábban az afrikai rabszolgák adás-vevését szolgáló árverési csarnokban álltam. Ezt a mélyen belém vésődött képet láttam egy pillanatra a párizsi Eiffel-torony tetején és a Versailles-i kongresszusi teremben, Londonban a Highgate-i temetőben Marx Károly sírjánál, Rómában a Vatikán termeiben vagy a Sixtusi-kápolnában Michelangelo mennyezetképe alatt üldögélve, a szicíliai földrengés halomra döntött falvai megrázó képe előtt, Brüsszelben a bájos Manneken-pis szobrocska előtt vagy Helsinkiben a Skanzenben.

Az 1920-as ősz keserves emléke lobbant elém Peruban, Lima tengerpartján és a kecsua nyelvet beszélő perui indián parasztok földjeit járva, Ecuadorban, a bikaviadal tomboló nézőterének közepén, az egyenlítőnél, az országúton keresztben áthúzott rézszalag előtt, betűzgetve a márványtábla spanyol szövegét: „Utas, mielőtt a világ másik felére átlépsz, állj meg egy pillanatra." Erre gondoltam Bolíviában, a 3700 méter magasan fekvő La Paz fővárosban, a Titicacató nádkévéből kötött csónakjában, míg az indián evezős némán rágta az éhségűző kokacserje levelét. Minden esetben megjelenik az emlékezet e nem homályosuló képe előttem, amikor a párt-, az állami vagy a szakszervezeti feladatok végrehajtása közben olyan távoli országba kerülök, amely 1919–1920-ban a fiatal uradalmi munkás vándorlási elképzelését messze túlhaladta . . .

Rossz éjszakám volt. 1929. november 1-én, pénteken reggel, az éhségsztrájk tizenkettedik napján igen gyenge voltam. Szédelegve támolyogtam a zárkában. Megittam egy fél bögre vizet, de nem lettem jobban utána sem. Még a reggeli leves szokásos felkínálása előtt összeestem. Májer a zárka cementpadján talált, amikor fél 7 körül a házimunkásokkal jött a levest osztani.

Nem sokáig lehettem ilyen állapotban, de amikor magamhoz tértem, már Krecsány állt az ágyam mellett, amire a házimunkások feltettek. Krecsány a csajkatörlőruhát vízbe mártva a homlokomat dörzsölte, majd távozóban odaszólt a kulcsárnak: – Fel kell vinni orvosi vizitre. – Magamra maradva elhatároztam, hogy a továbbiakban nem folytatom az éhségsztrájkot. Lehet, hogy ebben az elhatározásban benne volt Lőwy és Sztáron elvtársak halálhírének leverő hatása is. Tény azonban, hogy az éhségsztrájk tizedik napja után rohamosan gyengültem. A kórházi folyosó magánzárkasora már végig az éhségsztrájk folyamán megbetegedett kommunistákkal volt tele. Nem akartam a rabkórházba kerülni, s nem akartam egészségileg teljesen tönkremenni.

Előállítottak orvosi vizitre. Az orvos megméretett, s gondosan elkönyvelte súlyomat. Tizenegy kilós súlyveszteség után kezdtem meg a rendszeres táplálkozást. Kaptam egy fél liter tejet és egy zsemlét, melyet délelőtt elfogyasztottam. Rövid ideig a rabkoszt mellé adtak még egy fél csajka tejet, majd maradt csak a rabkoszt; ez az éhségsztrájk után sem javult észrevehetően.

Néhány nap múlva befejeződött az éhségsztrájk. A kezdetnél meghatározott tizenhat napig csak a Pestvidéki fogházba zárt Sebes István és három társa vitte végig.

Ismét a régi rabélet napjai peregtek. A fogházgondnok kihirdette fegyelmi büntetésemet. – Amiért éhségsztrájkkal zavarta a fogház belső rendjét, háromhónapi fegyelmi büntetéssel sújtom – hangzott az ítélet. Ez azt jelentette, hogy nem fogadhattam látogatót. Nem kaphattam és nem írhattam levelet. Könyvet se kintről, se a fogházkönyvtárból nem kaphattam. Az egyetlen változatosságot, ami egy kis időre kiragadott az eseménytelenség csendjéből, dr. Szőnyi védőügyvédem látogatása jelentette.

Különben két részre osztottam a napomat. Délelőtt a zárkában fel és le sétálva verseket szavaltam. Valamennyit, amit valaha megtanul-

tam, s emlékezetembe tudtam idézni. Délután korábbi olvasmányaimat gondoltam végig. Ezzel is eltelt pár óra. A legnagyobb esemény mégis a vizsgálóbíróhoz való szállítás volt. Ilyenkor társaimmal beszélgethettem mindaddig, amíg a rabszállító kocsi a Gyorkocsi utcából a Markó utcáig ért. Ott az érkezéskor fél napra közös zárkába tettek, ahol nyolc-tíz betörő mesélte el letartóztatásának történetét. Havonta egy rendhagyó nap. Havonta hosszabbítja meg Enyedy Róbert vizsgálóbíró a letartóztatásomat ismét egy hónappal.

Éppen Ady Endre „Rohanunk a forradalomba" című versét szavaltam a zárkában, amikor megzörrent a „cirkli". Valaki hallgatózott az ajtóm előtt. De nem vettem figyelembe, folytattam kedvemre a szavalást.

„Bécs, babona, gróf-gőg, irigység,
Keletiség, zsandár, alázat,
Egy Isten se tudná lefogni
Ereinkben ma már a lázat . . ."

Kulcs csörrent, s az ajtóban Májer és az őrmester jelent meg. – Maga mit csinál? – kérdezte Krecsány.

– Szavalok!

– Itt nem szabad szavalni.

– Nincs benne a háziszabályokban, hogy nem szabad egyedül szavalni – feleltem.

Májer egy pillantást vetett a falon függő háziszabályokra, de azt ő is tudta, hogy ott ilyesmiről nincsen szó. Tanácstalanul néztek egymásra egy pillanatig, majd Krecsány megjegyezte: – Hát csak szavaljon, de csendesebben.

Egy hónap telt el a fegyelmi büntetés kihirdetése óta, amikor a fogházirodába hívattak. Közölték velem, hogy a fegyelmi büntetés hátralevő részét elengedik. Megkaptam egész hónapban érkezett leveleimet, korábban elszedett könyveimet, írószeremet. Ezzel nagyjából helyreállt az éhségsztrájk előtti állapot.

Mint utóbb megtudtam, az éhségsztrájkot nagy nemzetközi tiltakozás kísérte. Tüntetések voltak Németországban, Csehszlovákiában, tiltakozó táviratok érkeztek a magyar követségekre, felháborodott hangú cikkek jelentek meg a magyarországi közállapotokról több nyugati polgári lapban. Ezek hatására a hatóságok kénytelenek vol-

tak bizonyos engedményeket tenni az éhségsztrájkban részt vett kommunistáknak.

Ezt tükrözi az alábbi dokumentum:

„Miniszter Úr Ő Nagyméltóságának Ángyán Államtitkár Úr Ő méltósága útján adott szóbeli utasítására a mai napon távbeszélőn felhívtuk a budapesti és Pest vidéki kir. ügyészségek elnökeit, továbbá a budapesti kir. orsz. gyűjtőfogház, váci és soproni fegyintézet igazgatóságait, hogy az éhségsztrájkot folytatott kommunista letartóztatottakra emiatt kiszabott fegyelmi büntetéseknek még hátralevő részét holnapi napon valamennyi megfenyítettel szemben egész terjedelemben el kell engedni, *kivételével azoknak, akik az éhségsztrájk befejezése óta újabb fegyelmi vétséget követtek el.* (Ilyen van a Pest vidékinél 12 és a gyűjtőben 2.)

Budapest, 1929. évi december hó 23. napján . . .

Szöllősy
min. tanácsos"*

Alapvető követeléseinket azonban nem teljesítették. Az engedmények sem voltak azonosak minden börtönben. A csomagbeadást ugyan nem engedélyezték, de a vizsgálati fogoly és az elítélt is hetenként vásárolhatott – „spájzolhatott" – egy megadott összegért élelmet, amivel feljavíthatta a rabkosztot.

* Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1929–1933 23–24. old.

A KMP KONSPIRÁCIÓS VÁLSÁGA

Vizsgálati fogságom a végtelenségig elhúzódott. Hosszú hónapokon át sem a vádirat nem készült el, sem a tárgyalásról nem történt döntés. Közben hónapról hónapra sorozatosan letartóztatták a kommunista mozgalom résztvevőit. Röviddel lefogásom után, 1929. júliusban lebukott Háy Mihály, akit a bécsi KÜB küldött Orosz Nándor helyére a KMP hazai Titkárságába. Letartóztatta a rendőrség Fürst Sándort és néhány társát. Az éhségsztrájk alatti megszakítás után börtönhírszolgálatunk ismét megjavult. Nemcsak a védőügyvédek gyakoribb látogatásai révén kaptam bizonyos képet a kinti életről, hanem azáltal is, hogy több kommunista vizsgálati fogoly lett önkosztos, s az élelemmel üzenetek, hírek is bekerültek. Ezek az elvtársak a morzejelek segítségével még aznap továbbadták híreiket, s így nagyjából értesültem a legfontosabb eseményekről.

Így kaptam hírt a salgótarjáni szénmedence bányászainak 1929. novemberi sztrájkjáról, ami azért töltött el örömmel, mert kevéssel letartóztatásom előtt vettük számba egy ülésen vidéki szervezeteinket, és úgy láttuk, legerősebb a salgótarjáni kerület, ahol a KMP-nek és a KIMSZ-nek mintegy száz tagja volt. A salgótarjáni mozgalmi vezető, Pothornyik József, vegytintás leveleit rendszerint én közvetítettem illetékes helyre.

A lebukások megdöbbentő sorozata azonban 1930 januárjában kezdődött. Január 20-án a rendőrség letartóztatta a KMP Titkárságának tagjait: Csapó Józsefet és Házi Ferencet. A budapesti kerületek kommunista szervezetei alaposan meggyengültek. Az északi kerület átmenetileg szétesett, a déli kerületet át kellett szervezni. Márciusban a letartóztatások tovább folytatódtak; 18-án Kispesten

lebukott az újonnan felállított pártnyomda, 22-én pedig elfogták az északi kerület pártbizottságának valamennyi tagját és a KIMSZ KB tagjainak egy részét.

1930. áprilisban rendőrkézre került a Titkárság két tagja, a KMP II. kongresszusáról hazatérő Fürst Zoltán és Réti László, akik a KMP május elsejei programját készítették elő.

A Moszkva melletti Aprelevka faluban 1930. február 27-én kezdődött II. kongresszus eseményeiről a letartóztatott résztvevőktől nyertem értesülést. Nagyon sajnáltam, hogy ezen a kongresszuson, amelynek kezdeti előkészítésében részt vettem, letartóztatásom miatt nem lehettem jelen.

Salgótarján mellett ez időben Szegeden volt a legerősebb vidéki szervezetünk. Május 18-án a kerület vezetői konferenciára gyűltek össze. A rendőrség letartóztatta a konferencia résztvevőinek egy részét, majd a kerületi bizottság tagjainak és a sejtek vezetőinek többségét is.

Szolnok megyében erős kommunista mozgalom volt. Befolyásuk Szolnokon kívül kiterjedt Mezőtúrra és Endrődre. 1930 júniusában a három kerület tizenkét községében voltak alapszervezetek. A szervezkedést felfedték, és hatvanhat kommunistát, főleg földmunkást letartóztattak. Hetekig kínozták őket a csendőrök, és siralmas állapotban kerültek Budapestre, vizsgálati fogságba. Összevert lábuk és kézfejük sokáig nem gyógyult be. A börtönviszonyok is jó részüket jobban megviselte, mint az ilyen helyzetben tapasztaltabb budapestieket. Ehhez járult még, hogy többnyire nagycsaládos emberek voltak, akiknek hozzátartozói kereső nélkül maradtak.*

Vidéki és budapesti kommunista vizsgálati foglyokkal telt meg a Markó utcai és a Pestvidéki fogház valamennyi magánzárkája. Már nem volt további üres magánzárka. Ekkor a letartóztatott vizsgálati foglyokat kettesével zárták a cellákba. Egyik nyári délután nyílik zárkám ajtaja, és a kulcsár egy ifjúmunkást kísér be hozzám.

– Zárkatársat kapott, Kiss – szólt Májer kulcscsomóját zörgetve. – Remélem, jól meglesznek egymással.

Zárkatársam Kalmár Sándor ifjúmunkás lett, a fodrászszakszervezetben dolgozó kommunista frakció tagja. Ekkor már egy éve voltam

* PI Arch. BM VII-res. 1933-1-633.

vizsgálati fogságban. Az ügyészség a különböző időben letartóztatott emberek ügyeit összevonta, és úgy látszott, hogy sok vádlottat felölelő pereket szándékszik rendezni. Ügyemről egyévi várakozás után is csak annyit tudtam, hogy bár ötünket egy időben tartóztatták le, s közülünk egy személy kiszabadult, most már több mint negyvenen vagyunk egy csoportban, de még vádiratunk ennyi idő eltelte után sincs.

Kalmár Sándor jókedvű, harcos ifjúmunkás volt. Napokon át hallgattam külföldi vándorútjáról szóló beszámolóit. Az utat pénz nélkül, jórészt gyalog tette meg Ausztria és Németország városaiban. Mint lelkes munkássportoló így jutott el Nürnbergbe, a munkássportolók találkozójára és hasonlóképpen vissza Magyarországra. Szorgalmasan tanult németül, és hozzáfogott egy német könyv lefordításához is. A hosszú egyedüllét után valósággal felüdített Kalmár Sándor fiatalos lobogása. Napi időbeosztást csináltunk: mikor olvasgatunk csendben és mikor beszélgetünk. Most könnyebb lett még a morzézás is, mert egyikünk figyelt a zárkaajtónál, nem lopakodik-e az őr a folyosón, mert a morzézást fegyelmivel büntették.

A letartóztatásoknak nem szakadt vége a nyár folyamán sem. Az már világos volt előttem, hogy e sorozatos lebukások nem egyszerűen konspirációs hibákból eredtek. Jól beépített spiclinek kellett a sok letartóztatás mögött állnia. Igen, spiclinek, valószínűleg nem is egynek aljas, áruló munkája nyomán tudott a rendőrség ilyen eredményeket elkönyvelni. Sokat beszélgettem erről Kalmár Sándorral is, véleményünk megegyezett. A nagyméretű letartóztatás még a börtönök belső életét ismerő hatóságok, missziók, fogházpapok részére is meglepetés volt.

A missziók időnként próbálták megtéríteni a kommunistákat. Egyes fogházpapok azonban még a vasárnapi misén mondott beszédeikben is sértő megjegyzéseket tettek a kommunistákra, akik egyébként nem vettek részt az egyházi rendezvényeken. Egy idős pap azután illő választ is kapott ilyen megjegyzéseire. Személyesen nem ismerem őt, habár a nyár folyamán többször hallottam hangját a fogház udvaráról, amint első világháborús élményeit ecsetelte a vasárnap délelőtti prédikációkban.

Ünnepélyes külsőségekkel folyt a fogház tégla alakú udvarán a mise; a foglyok – ki rabruhában, ki civilben – felsorakoztatva álltak

szuronyos őreik felügyelete alatt. A bűntársak igyekeztek a sorban egymás közelébe jutni, hogy közös megegyezéssel módosítsák a bíróság előtt vallomásaikat. A mise alatt dohány és egyéb, fogházban nehezen elérhető dolgok cseréltek titokban gazdát. Sok minden intéződött a fogházudvarban egy vasárnapi istentiszteleten.

Ez esetben is kitért az öreg tábori pap prédikációjában a politikai foglyokra.

– Valamennyien bűnt követtetek el – fordult az egyenes sorokban álló foglyokhoz –, de ezerszer nagyobb bűnösök élnek itt körülöttünk. A magánzárkák lakói az Isten igéjét nem kívánják. Nem járnak le a misére. Ők még nálatok is nagyobb bűnösök, mert ti hisztek Istenben, de ők benne sem hisznek. Ezek a kommunisták Istent és hazájukat is eladják a „guruló rubelért", idegen érdekekért. Óvakodjatok tőlük! Szóba ne álljatok velük!

– Hazudik a csuhás! – Valahonnan az egyik emeleti zárkaablakból vágódott ki a hang olyan élesen, hogy a hatemeletes fogházépület falai visszhangzottak. Egy ideig néma csend volt, majd a pap gyorsan befejezte prédikációját, és a foglyokat zárkáikba kísérték.

Lázas nyomozás indult meg, de nem sikerült megállapítaniuk, melyik emeletről hangzott el a kiáltás. Később sem tudták kideríteni, ki volt a tettes, hiába helyeztek kilátásba kedvezményeket a nyomra vezetőnek.

A bátor véleménynyilvánító Humhál László bőripari munkás, a KIMSZ tagja volt, aki a spanyol nép szabadságának védelmében 1936-ban hősi halált halt.

Az illegális kommunista szervezetek vezetőinek letartóztatása tovább folytatódott. 1930. júliusban Normai Ernőt, októberben Rostás Istvánt és Juranovszki Bélát, a II. kongresszuson megválasztott KB tagjait tartóztatták le. Decemberben lebukott Schillinger László, a Titkárság tagja, s vele együtt a párt technikai apparátusa, a *Kommunista* című illegális lap nyomdája. Rendőrségre került a vidéki, a budapesti és a Pest környéki sajtóelosztó is.

Egy nyár végi délután rabszállító kocsiba rakták a Pestvidéki fogház kommunista foglyait, és átszállították a Gyűjtőfogházba. Így csináltak helyet az újabb letartóztatott kommunistáknak. A Gyűjtőfogházban kiürítettek egy egész épületet, az úgynevezett kisfogházat, és ismét egyenként magánzárkába helyeztek mindenkit. Egymás mellett

voltak a zárkák, s az egy soron levők jól tudtak morzéval beszélgetni a vízszintesen húzódó fűtőcsövön. Sikerült sokkal jobb kapcsolatot teremteni egymással, mint a Pestvidéki fogházban.

Gondosan megosztottuk a „spájzolással" szerzett élelmet, mert nem mindenkinek volt pénze pótlást vásárolni. Az egymás megsegítésének ezek a módjai ugyan tilosak voltak, de jó szervező munkával mindent meg lehetett oldani. Az új helyen ismét ki kellett alakítani börtönéletünk valamennyire elviselhető rendjét, s itt mindjárt ütközött Szlachányi fogházigazgató ránk vonatkozó rendelkezése a mi véleményünkkel. A fogházakban naponta kétszer viszik sétára a foglyokat. Bennünket naponta egyszer, reggel egyórás erős menetben akartak sétáltatni a kisfogház udvarán, utána egész nap a cella bezárt ajtaja mögött üldögélhettünk. Ebbe nem nyugodtunk bele. Közösen tiltakoztunk, és követeltük a napi kétszeri sétát. Azzal fenyegetőztünk, hogy ha kérésünket nem teljesítik, kénytelenek leszünk az éhségsztrájk fegyveréhez nyúlni. Egy éve, hogy a nagy éhségsztrájk lezajlott, amely a fogolynak szenvedést, az őrségnek többletmunkát okozott. A történtek még frissen éltek mindkét fél emlékezetében. Fellépésünk eredményesnek bizonyult; visszaállították a napi kétszeri sétát, élelmezésünket saját pénzen feljavíthattuk, társainknak segíteni tudtunk. Lehetőségünk nyílt a tanulásra, írásra, és a beengedett olvasnivalók is jobban válogatottak, nívósabbak lettek.

A Gyűjtőfogház könyvcenzúrája, különösen a német nyelvű könyveket illetően, a harmincas évek elején nem volt olyan szigorú, mint más börtönökben. Itt olvastam Ilja Ehrenburg több regényét, Solohov, Gorkij, Tolsztoj műveit. Marxtól „A tőké"-t, melyet a Vörös Segély átköttetett és az „Osztrák vasutak története" címet kapta. A könyvek egymás közti cseréje ugyan nem volt megengedve, de szerét ejtettük ennek is. Előbb kopogtatással megbeszéltem, hogy amikor sétára megyünk, a velem egy soron levő társam maradjon zárkája ajtajánál. Amikor odaértem, átnyújtottam a kabátom alatt vitt könyvet, és ő gyorsan a zárkájába tette. Így adtuk át az élelmiszert is annak, akinek nem volt pénze önellátásra.

A kisfogházban még börtönújságunk is volt, címe: *A lánc.* Dallos Ferenc szerkesztette, s hallatlan türelemmel írta nyomtatott betűkkel, tintával a 10-szer 15 centiméteres kockás papírra a gondosan összegyűjtött, tömör híreket. De nemcsak híreket, rövid cikkeket is

közölt *A lánc*. 1930. november 11-i számában vezércikkben méltatta a szeptember 1-i tüntetés jelentőségét. Mivel sokan voltunk a kisfogházban, a lapot kézről kézre adtuk a lépcsőházban, vagy séta előtt a zárkába dobtuk be. Már az is élénkítőleg hatott rám, amikor szomszédom morzéval jelezte, hogy figyeljek, mert a délutáni sétánál én kapom *A Lánc*ot.

Több mint másfél évig voltam vizsgálati fogságban, amikor kitűzték a főtárgyalás idejét.

Az ügyészségnek a nagy kommunista perek megrendezése volt a célja. Ezért csatolta ügyünkhöz a később letartóztatott nyomdászunk, Garai Károly, valamint Krausz Teréz és Blau Éva ügyét, majd a Salgótarjánban letartóztatott Oczel János és a Vincze testvérek ügyét is.

Mire megkaptam a vádiratot, amelynek Orosz Nándor és társai címet adta az ügyészség, már negyvenegyen voltunk vádlottak. Én lettem a másodrendű vádlott, Háy Mihály a hetedik volt ebben a felsorolásban. Az ügyész a harmincnégy oldalas vádiratban fegyházbüntetés kiszabását kérte a bíróságtól személyemre is.

Végre 1930. december 19-én dr. Szemák Jenő törvényszéki tanácselnök ítéletet hirdetett ügyünkben. Az elsőrendű vádlott, Orosz Nándor, hét évet és hathónapi fegyházat, én két év fogházat kaptam. Az ügyész súlyosbításért, én enyhítésért fellebbeztem. Mire a tárgyalás befejeződött, kétéves büntetésemből több mint másfél évet letöltöttem. Védőügyvédem szabadlábra helyezésemet kérte, aminek a bíróság rövidesen eleget is tett, és még karácsony előtt kiszabadultam.

A szabadulást megelőzően ismét egy keserves hetet töltöttem a toloncházban. Hallgattam a koldusok és csavargók egymás közti civódásait. De mindezt semmibe vettem, mert tudtam, hogy csak rövid ideig tarthatnak ebben a fogháznál sokkal rosszabb elzártságban. A kommunista szabaduló további sorsáról egy személyben döntő rendőrtiszt, Murgai elé kísértek. Megkaptam a szokásos rendőri felügyeletet, s végre hazatérhettem.

A kép, amely 1930. december végén fogadott, nem volt derűsnek mondható. Elsőként a szakmabeliek, a bőripari munkások informáltak helyzetükről. December végén a szakma dolgozóinak 80 százaléka munkanélküli volt. A nagy gazdasági válság nyomán Budapesten 70 000 nyomorgót vettek nyilvántartásba, és ugyanennyi ingyenebédet osztottak ki. Az ingyenebéd általában egyféle ételből, levesből állott. Az ipari termelés országosan 24 százalékkal csökkent, 672 gyár, üzem teljesen beszüntette működését.

Régi ismerőseim közül többen könnyezve beszélték el, milyen keserves nekik az ínségkonyhára járni. Szégyellték szegénységüket, nyomorukat. A szakszervezetből kiváltak, ellenzékiek közül számosan visszatértek a bőripari munkások szakszervezetébe, az 1930-as év folyamán a fizető tagok száma mégis egyharmaddal csökkent.

A cipőiparban a munkáltatók szemérmetlenül letörtek a bérekből 40 százalékot. S bár a szakszervezeti központ és a szaksajtó kijelentette, „válságban nem lehet sztrájkolni", a cipőipari munkások mégsem tűrhették béreik ilyen drasztikus csökkentését, és tizenhat napig tartó harc végén 30 százalékot visszaszereztek béreikből. A szakszervezeti központ, elsősorban Hubai János főtitkár, mindvégig ellenezte a bőripari munkások harcos kiállását, a sztrájkot. „A népnek addig kell igazságát hangoztatni és sebeit mutogatni, amíg el nem éri követeléseinek megvalósulását" – írta Hubai.* A munkások azonban jobban tudták, mint Hubai, hogy a sebek puszta megmutatásával a burzsoázia semmilyen rétegét, így a cipőgyárosokat sem lehet meghatni. Ebben az életre, vérre menő kegyetlen viszonyok között erősebb eszközökre volt szükség. Így aztán nem lepett meg, hogy az 1931-es országos bőripari kongresszus küldötteinek megválasztásánál, amikor is az ellenzék különlistát nyújtott be, az először nyíltan megejtett szavazás során a hivatalos lista kisebbségben maradt. Ezt az eredményt Hubai nem vette tudomásul. A jobboldaliak azzal érveltek, hogy a választás érvénytelen, mert a szavazást nem titkosan ejtették meg. Újból szavaztak, most már titkosan. És mi lett az eredmény? A hivatalos lista 83, az ellenzéki kommunista pedig 129 sza-

* Bőripari Munkás, 1931. II. 24.

vazatot kapott. Miután ez az eredmény elképedést és megdöbbenést váltott ki a központ jobboldali köreiben, megkezdődtek a különféle manőverek, manipulációk, óvások és fellebbezések, aminek során Hubai János és néhány társa mégis kisütötte, hogy a választás a titkosság ellenére sem volt szabályos, azt majd „megfelelő időben" meg kell ismételni.

Öt esztendővel a szakszervezetből való tömeges kizárás, majd az ennek nyomában támadt tömeges kiválás után a cipészmunkások csoportja – amely egyben a bőripari munkások szakszervezetének legnépesebb csoportja volt – ismét teljes egészében a szakszervezeti ellenzék, a baloldal, azaz a kommunisták befolyása alá került.

A munkanélküliség már katasztrofális méreteket öltött, amikor végre a kormány is rászánta magát, és az elviselhetetlen nyomor enyhítése céljából kiutalt 150 000 pengő munkanélküli-segélyt. A segély egy csepp enyhülést jelentett a szenvedések tengerében, szétosztásával a kormány a szakszervezeteket bízta meg. A kormány titokban azt remélte, hogy ez úton is közelebb jut régóta melengetett törekvése megvalósításához, a szakszervezetek teljes kézbevételéhez. A bőripari szakszervezet központjának jobboldali vezetői pedig még ennek a segélynek a szétosztását is fel akarták használni a baloldal korrumpálására. „Ha lemondanátok ellenzéki álláspontotokról, ti is részesülhetnétek munkanélküli-segélyben"* – mondotta Hubai az ellenzék egyik munkanélküli vezetőjének.

Az ilyenfajta kísérleteket az ellenzék vezetői – bár nagyobbrészt valóban munka nélkül voltak – megvetéssel utasították vissza. Az anyagi előnyök megcsillogtatása a befolyásolásnak csak a legenyhébb formája volt, s amikor ez nem vált be, a jobboldali vezetők fenyegetésekkel igyekeztek céljukat elérni, az ellenzéki és kommunista munkásokat elszigetelni, passzivitásba szorítani. Nyíltan hangoztatták, hogy a hatóságok ragaszkodnak a baloldaliak eltávolításához, és ha ez nem történik meg szépszerével, az erőszaktól sem riadnak vissza.

Ilyen volt tehát a szakmai helyzet a bőrösöknél, s ebben a helyzetben kellett nekem, az éppen börtönből szabadult kommunistának munkát és kenyeret keresnem. Mondanom sem kell, egy fillérem sem

* Száz esztendő harcai. Bőripari munkások szakszervezete. (Kézirat.)

volt, ruháimat a másfél éves börtönélet és a sok fertőtlenítés alaposan elnyűtte. Egyszóval könnyen elvittem hónom alatt személyes holmimat. Mégsem voltam elkeseredett, mert elvtársi megértés, szeretet és segítőkészség vett körül. Visszamehettem régi lakásomba, ahol a Brezina család kijelentette, amíg nem tudok elhelyezkedni, természetesen náluk étkezem. Munkahely szerzésében is segítettek. Néhány nap múlva már dolgoztam is egy Népszínház utcai cipőüzemben. Alacsony bért fizettek, mindössze napi 4 pengőt tudtam keresni. A nagy gazdasági válság és az ezt kihasználó tőkések bérleszorító támadásának hatását fájón érzékeltették a szombatonként kezembe nyomott borítékok. Csak a felét vagy alig többet mint a felét kerestem annak az összegnek, amit 1929-ben kaptam a Taurus Cipőgyárban.

Néhány heti vizsgálódás, régi ismerős kommunistákkal való beszélgetés elég volt arra, hogy a KMP illegális szervezeteinek helyzetéről is képet kapjak.

Sok sebből vérzett a párt. A sorozatos letartóztatások miatt megszakadt az üzemi, gyári szervezetek kapcsolata a felsőbb szervekkel. Ezek megriadva, tétován keresték egymással és a felsőbb szervekkel az összeköttetést. Nem értették a sok letartóztatás okát. Különféle magyarázatokat gyártottak erre vonatkozólag. Elképzeléseik messze jártak a valóságtól, mert arra még gondolni sem mertek, hogy a rendőrség besúgójának sikerült beépülnie a párt magas szintű szervébe.

1930. december 31-én a rendőrség elfogta a nemrég Magyarországra érkezett Révai Józsefet és a Titkárság tagjait. A KMP még súlyosabb helyzetbe került, a konspirációs válság mintegy betetőződött. Nemcsak a vidékkel, de a budapesti szervezetek nagy részével is megszűnt az összeköttetés. Használhatatlanná váltak az összejövetelek céljait szolgáló lakások, és újak szerzése éppen a felső vezető szervekből történt sorozatos letartóztatások következtében akadozott.

Kiszabadulásom után első feladatként ebben kellett a KMP szervezeteinek segítenem. Régi ismerőseim, a mozgalommal szimpatizáló kisiparosok és kiskereskedők között gyorsan találtam olyanokat, akik üzlethelyiségeiket, illetve a helyiségek hátsó, zárt részét heti egy-két alkalomra odaadták a KMP szervezetei részére összejövetelek céljára. Bevontak egy bizottságba is, ahol a munkanélküliek és a szak-

szervezeti ellenzék jobb összefogásának lehetőségeit vitattuk meg. A fentebb említett lakáshiány miatt erre az ülésre Sashalomra jártam, ami körülményes volt, s a hely konspiratív szempontból sem felelt meg ilyen célra.

A KMP hazai Titkársága 1931. január–februárban nem működött. A bizottságban értesültem az 1930. november 1-re hirdetett és súlyos kudarccal végződött kommunista éhségfelvonulás részleteiről. Az akció tanulságait a KMP Központi Bizottsága november 12-én értékelte Bécsben, a határozatot pedig januárban ismertették velünk. E megbeszélések során kiegészültek a börtönben szerzett hézagos értesüléseim. Most láttam csak világosan, hogy a KMP a november 1-i felvonulást előbb meghirdette, mint amikor a Szociáldemokrata Párt a szeptember 1-i néma felvonulást elhatározta. Az SZDP vezetősége, jórészt a KMP növekvő tömegbefolyásának láttán, no meg saját tömegei nyomásának is engedve határozta el a szeptember 1-i tüntetést. Budapesten mintegy 150 000 munkás és munkanélküli vonult ki az utcára, s hogy nem „néma séta", hanem harcos tüntetés lett belőle, ez már a KMP szervezeteinek jó munkáját és nagy tömegbefolyását mutatta. A tüntetők munkát, kenyeret követeltek, a KMP jelszavainak adtak hangot, harcba szálltak a rendőrökkel. Egy munkás meghalt, s mintegy négyszázan megsebesültek.

Az illegális szervezetek sok munkást vontak be az előkészítésbe, s eközben kissé felborultak a szigorú konspirációs szabályok is. Letartóztatások történtek, ami szervezetileg még inkább gyengítette a KMP és a KIMSZ már e nélkül is megtépázott vezető szerveit. Már ekkor felül kellett volna vizsgálni a II. kongresszuson meghatározott politikai irányvonalat.

A „tüntetésről tüntetésre" való törekvés ez időben hivatalos politikája volt a KMP-nek. Mégis hiba volt, hogy a KB szeptember közepén Bécsben tartott kétnapos plénumán, amikor a szeptember 1-i tüntetés sikerét értékelték, nem vették le a november 1-re tervezett akciót napirendről. Valószínűleg azért ragaszkodott a KB a novemberi tüntetés megtartásához, mert azt már jó ideje röpiratokban bejelentették a tömegeknek, holott látniuk kellett volna, hogy egy véres tüntetés után rendőrsortűzzel megfélemlített tömeget csak egy későbbi időpontban lehet ismét az utcára vinni. A KB kitartott az eredeti terv mellett, s a november 1-i éhségtüntetés lényegében ku-

darccal végződött. A KMP-szervezetek tekintélye a munkástömegek előtt ezáltal kissé csökkent. A Kommunista Internacionálé emiatt megbírálta a Központi Bizottság tagjait.

A Rákóczi út egyik mellékutcájában levő kis üzletben találkozom Fürst Sándorral, aki most szabadult a fogházból. Az üzletből néhány lépcső vezet Fürsték lakásába, itt beszélgetünk. Megtárgyaljuk saját helyzetünket, és összevetjük, amit a pártról tudunk. A beszélgetésünk végére kialakuló kép meglehetősen komor. Fürst Sándor utazni készül, üzenetet és útlevelet küldtek részére Bécsből.

Az üzlethelyiség felől hangos férfibeszéd foszlányai csapódnak felénk. Csak nem a rendőrség lep meg itt bennünket, két rendőri felügyeletes kommunistát?

– Nyugodt lehetsz, ez nem a rendőrség – jegyzi meg Sándor –, ha a rendőrség lenne, már hallanánk az üvegcsörömpölést.

– Milyen üvegcsörömpölést?

– Károllyal, a bátyámmal megállapodtunk, hogy ha rendőrségi ember jön az üzletbe, leesik egy üres üveg a polcról. A csörömpölésből tudom, hogy a netán kezemben levő illegális sajtót, írást el kell rejtenem vagy meg kell semmisítenem.

Melegen búcsúzunk egymástól.

– Lehet, hogy nem jövök vissza – mondja Sándor –, kint maradok egy időre külföldön. Jól fog esni a börtön után.

A fűszerüzleten keresztül távozom. Elmenőben Fürst Károly lép hozzám. – Várj – mondja –, összecsomagolok egy kis ennivalót a részedre. – Meglepődésemet látva hozzáfűzi: – Fogadd csak el! Teljesen tönkrementem, amit itt látsz az már mind a hitelezőké. A prolinak nincs pénze vásárolni, a kiskereskedő tönkremegy. Ez lett az én sorsom is.

1931 elején a munkanélküliek mozgalmának szervezésével, irányításával voltunk elfoglalva. Háttérben az illegális szervezetek, előtérben a munkanélküliek bizottságai voltak az irányítók. A bizottságok küldöttségeket menesztettek a városházára, Sipőcz polgármesterhez, a Szaktanácshoz, vidéken a városi és községi hatóságokhoz. Emellett utcai munkanélküli tüntetéseket is szerveztünk. Az SZDP visszahúzódott a munkanélküliek helyzetének megjavítását célzó tömegakcióktól, habár 1931. február 8-ra összehívta a munkanélküliség proble-

májának szentelt rendkívüli szakszervezeti kongresszust. Itt Dóczi Imre, a famunkás szakszervezeti ellenzék tagja javaslatot terjesztett elő, hogy minden szakma rendezzen munkanélküli gyűléseket, s utána tartsanak országos munkanélküli gyűlést. A kongresszus azonban nem akart harcos tömegmozgalmakat támogatni, s konkrét intézkedés helyett határozatában csak felhatalmazta a Szakszervezeti Tanácsot, hogy „vegye igénybe mindazokat az eszközöket, amelyek alkalmasak a munkások gazdasági helyzetének megjavítására".*

Ezek a mozgalmak nem jártak nagy eredményekkel, de kisebb engedményeket sok helyütt tettek a hatóságok. Vidéken fát osztottak az ínségeseknek. Egy-egy hétre közmunkára osztották be a családos munkanélkülieket, ahol napi 2 pengőért dolgozhattak. Ilyen munkát azonban csak kevesen kaphattak.

Időközben Fürst Sándor visszatért Bécsből, és sürgősen hívatott. Most itt ülök mellette, Fürst Károly üzlet mögötti lakásán, s hallgatom beszámolóját. Egymás után töltjük poharunkba és hajtjuk fel a málnafröccsöt, mert ettől a beszámolótól nemcsak az ő torka száradt ki, hanem az enyém is.

Fürst Sándor Bécsből két nagy újságot hozott. Először részletesen beszámolt arról, hogy a KMP konspirációs válságának fő oka a párt legfelsőbb vezető szervébe befurakodott rendőrbesúgó volt, akit a KB külföldön tartózkodó tagjai 1930 novemberében lelepleztek és ártalmatlanná tettek. Azután elmondta, hogy kettőnket bíztak meg a KMP budapesti Titkárságának megszervezésével, amíg még egy elvtárs érkezik Párizsból, Friedmann Imre, ő lesz a Titkárság harmadik tagja.

Kissé sok is volt már az új hírekből. Megtudtam, hogy szerintük Orosz Nándor és az én 1929-es letartóztatásom is „spicli" munkájának következménye. Az első időben azonban téves irányban kutattak. Végül mégis sikerült bizonyítékokat gyűjteni, s leleplezték a rendőrség emberét.

A rendőrspicli, aki oly sok kommunistát börtönbe juttatott, Oancz József rézöntő volt. 1929. június 9-én részt vett azon az értekezleten, ahonnan Orosz Nándorral együtt elsőként távoztunk, és pár perc múlva letartóztattak. Éppen a gyakori lebukások következtében

* *Borsányi György:* „Munkától Kenyeretl" Kossuth Könyvkiadó 1971. 145. old.

gyorsan került az illegális párt felső vezető szervébe, s 1929 közepétől 1930. novemberig a budapesti Titkárság tagja lett. Részt vett a KMP II. kongresszusán, beválasztották a Központi Bizottságba, tagja lett a párt legfelsőbb vezetőségének. Betekinthetett a párt legbensőbb ügyeibe, s lehetősége nyílt arra, hogy az alsóbb pártszervekbe is rendőrspicliket építsen be. De még ebben a súlyos helyzetben sem sikerült a hatóságoknak megsemmisíteni a pártot.

Az évtizedes kommunista szervező, agitációs és nevelő munkával olyan erős gyökeret eresztett a párt a gyárak, bányák, üzemek munkásai körébe, hogy egy-két kártékony féreg ezt nem tudta elpusztítani. Nem tudta megakadályozni a gödi, római-fürdői strandokon az ifjúsági tömegek között egész nyáron végzett kommunista szervező és agitációs munkát. Nem tudta megakadályozni a szavalókórusok, dalárdák, a *100%* rendezvényei által folytatott kommunista kultúrmunkát. Bár sok harcos kommunistát börtönbe juttatott, a párt élt és tovább dolgozott.

1930 nyarán a KÜB-nek már több adata volt arra, hogy Oancz besúgó.

Júliusban a Titkárság három tagját a KÜB Bécsbe hívta egy megbeszélésre. Itthon az utazásról csak a három titkársági tag tudott. Oancz és a Titkárság másik tagja megérkezett Bécsbe, a Titkárság harmadik tagját, Normai Ernőt azonban akkor tartóztatták le, amikor el akart utazni. Rostás Istvánt nem sokkal a moszkvai pártiskoláról való hazatérése után, a november 1-i tüntetés szervezése során tartóztatták le. Ez a körülmény még inkább alátámasztotta Oancz áruló tevékenységét.

Nem bírtam nyugodtan végighallgatni Fürst Sándor információit, fel és alá járkáltam a szobában, mint ahogy a fogházban szoktam, ha valami izgalmas hírt kaptam. Szemem előtt végigvonult az elmúlt másfél esztendő, amikor egyre-másra hozták a letartóztatott kommunisták csoportjait a fogházba, és megtelt velük minden magánzárka. Hát ez a magyarázat, ez a kérdés nyitja.

– Ülj csak le nyugodtan – szólt rám Fürst Sándor –, mert a történetnek még nincs vége. Amikor a KÜB-nél már elegendő terhelő anyag gyűlt össze, Oanczot ismét értekezletre hívták, azzal az indokolással, hogy figyelembe véve a súlyos konspirációs válságot, meg kell tárgyalni a további itthoni teendőket. Oancz november közepén

meg is érkezett Bécsbe. A megbeszélésen – ahol a KÜB tagjai még nem fedték fel Oancz előtt a kezükben levő bizonyítékokat – úgy határoztak, hogy ilyen fontos kérdések eldöntésénél kívánatos azoknak a KB-tagoknak a jelenléte is, akik ez időben nem tartózkodnak Bécsben, ezért Moszkvába utaznak, ahol folytatják a KMP átszervezésére vonatkozó további megbeszéléseket.

– Oancz József, akit a KÜB gondosan figyeltetett, a döntés után expresszlevelet írt Budapestre. Világos volt, hogy megkérdezte rendőrségi megbízóit, utazhat-e Moszkvába. A levélre távirati választ kapott, s utána derűsen készülődött a továbbutazásra. Főnökeitől bizonyára megkapta az engedélyt.

– Az új állomáson azonban már nem a pártmunka további helyzetéről volt szó; Oancz elé tárták spiclitevékenységének adatait. Az egykori Váci úti gyárakban dolgozó rézöntő előtt összeomlott a világ. A kör bezárult. A kommunistákat oly sok évre börtönbe, fegyházba juttató rendőrügynök pályafutása befejeződött. Oancz József az ellene szóló tények súlya alatt mindent bevallott. Haláláig börtönbe került, mert a Szovjetunió ily módon is segítette a forradalmi munkásmozgalmat.

Fürst Sándor befejezte beszámolóját. Egy ideig némán ültünk.

– Inni kellene valamit – szólalt meg végül Sándor.

– Helyes, de ne málnaszörpöt – feleltem, mert ugyan évekkel azelőtt mindketten tagjai voltunk az antialkoholisták szövetségének, most mégis valami erősebb italt kívántam. Meg is ittunk egy-egy pohárka rumot.

Amikor e sorokat rovom, előttem fekszik párttagsági könyvecském. Nézem a belépés dátumát; éppen ötven éve vagyok tagja a Kommunista Pártnak. Kezdetben a Kommunista Párt által irányított ellenzéki mozgalomban, majd a Vági István vezette MSZMP-ben és az illegális Kommunista Pártban tevékenykedtem.

Az ötven év alatt pártmunkám során két, súlyos károkat okozó rendőrspiclit ismertem meg. Az egyik Sámuel Lajos volt, aki bejutott a KMP I. kongresszusára, de az 1925-ös letartóztatások nyomán lelepleződött, s a rendőrség a továbbiakban nem vehette hasznát. Itthoni lépéseit a munkások megvetése kísérte, ezért gazdái külföldre, sőt tengerentúlra küldték.

A másik, a sokkal súlyosabb károkat okozó fő besúgó, Oancz Jó-

zsef az 1925-ös kommunista perben vádlott-társam volt – egy év és tíz hónap büntetését ki is töltötte. Egyszer, szabadulásunk után Kőris utcai lakásán is megfordultam, ismertem a feleségét és a kisfiát.

Egy későbbi időben, amikor ismét a rendőrség kezébe kerültem, s súlyosan összeverve feküdtem egy szobában, a körülöttem lebzselő detektívek Oancz Józsefről kezdtek beszélni.

– Meg kell adni, ragyogó szépségű szeretőt szereztünk Oancznak – mondotta Wajand Tibor detektív-főfelügyelő, akit társai csak Csibinek szólítottak. – Olyan gyönyörű nője volt, hogy még mi is irigyeltük érte.

Évtizedek során már feledésbe merült Oancz rendőrbesúgó alakja, amikor kezembe került Szélessy Jenő „Hitler döntött" című, New Yorkban, 1959-ben megjelent könyve. Szélessy Jenő, a horthysta rendőrség politikai osztályának egykori csoportvezetője, könyvében megvilágítja az illegális Kommunista Pártba beépített, a munkásmozgalomnak legtöbb kárt okozó spicli szerepét.

A horthysta detektív Oanczot mint „a rendőrség politikai osztálya legértékesebb besúgóját" mutatja be, aki „éveken át értékes szolgálatokat tett a politikai ügyosztálynak, és később már rendszeres havi díjazásban részesült. Rendőrségi fedőneve »Mariska» volt, de telefonjelentéseit leggyakrabban »Tanítónő» néven a szeretője közvetítette, aki maga is a rendőrség besúgója volt. A politikai rendőrség emberei nagyon vigyáztak Oanczcal való találkozásaik alkalmával.

Hain Péter detektívfelügyelő rendszerint a főposta épületében találkozott Oanczcal, ott adta meg részére az utasításokat. E találkozások úgy történtek, hogy Hain a főposta egy külön e célra fenntartott irodájában várta Oanczot, aki a közönség részére fenntartott bejáraton érkezett és távozott, elvegyülve a tömeg közé."

Oancz József besúgó juttatta rendőrkézre többek között Földes Pált, a csepeli szövőgyár igazgatóját, az illegális Kommunista Párt egyik vezetőjét. A letartóztatást Szélessy Jenő így írja le:

„»Tanítónő« telefonált, hogy »Mariskának« du. 4 órakor találkozója van a Balaton utcában.

Az adott időpontban egy jól öltözött, intelligens kinézésű, a rendőrség előtt ismeretlen férfi találkozott »Mariska» – Oanczcal. Betértek egy kávémérésbe, és hosszan tárgyaltak. Elválásuk után az ismeretlen férfi taxiba szállt, amit sikerült követnünk. Majd a Boráros té-

ren kiszállt a taxiból, kifizette, és a csepeli autóbusszal folytatta útját. A végállomáson szállt ki, majd gyalog folytatta útját, s a szövőgyár kapuján belépve eltűnt szemünk elől.

A gyár portása mint ismerőst üdvözölte. Pillanatnyi elhatározás után jó estét kívánva odaléptem hozzá, és megkérdeztem, hogy nem Faragó úr volt-e az, aki az előbb bement a kapun?

Nem kérem, Földes Pál igazgató úr jött haza – mondotta minden gyanú nélkül a portás.

Megköszöntem az útbaigazítást. Éjjel alig aludtam valamit az izgalomtól. A magyarországi földalatti mozgalomban még nem fordult elő, hogy egy nagy gyár igazgatója jelszavas utcai találkozókon kommunistákkal érintkezett volna.

Másnap jelentettem az eredményt a politikai osztály vezetőjének, akinek eleinte kételyei támadtak, hogy esetleg eltévesztettem az emberemet és más személy után mentem.

Azonban hosszabb megfigyelése és végül a Ráday utca egyik kávémérésében tartott titkos kommunista megbeszélés közben történt letartóztatása után beigazolódott, hogy az igazgató úr valóban vezető szerepet töltött be a földalatti kommunista mozgalomban.

Földes Pál letartóztatása megpecsételte »Mariska« sorsát.

Szigorú földalatti vizsgálat indult, s a vizsgálat több gyanús körülményt talált »Mariska« szerepével kapcsolatban.

Moszkvába rendelték. Ez nagy dilemma elé állította.

Tudtuk, ha nem megy ki igazolástételre, akkor bizonyítottnak veszik, hogy valóban ő volt a rendőrség besúgója . . .

Ha mégis kimegy Moszkvába, akkor még marad egy halvány remény, hogy valahogy megússza a vizsgálatot.

»Mariska» kiment, és soha többé nem tért vissza Moszkvából.

Így végződött egy értékes rendőrségi besúgó jól indult karrierje."

Kis spiclik csetlettek-botlottak minden szakszervezet, minden kultúrtestület helyiségében. Ezek nem sokat tudtak ártani. Lebuktattak egy röpiratosztót, vagy besúgtak egy illegális találkát. Gyorsan gyanússá váltak, elkerülték őket. Minden nagy gyárban volt a rendőrségnek besúgója, de ettől még dolgozhatott a gyárban levő kommunista csoport. Súlyos bajt csak a vezető szervezetbe jutott spicli okozott.

A rum már régen elfogyott poharainkból, amikor Fürst Sándor rátért a Bécsből hozott üzenet második részére.

– Februárban a Kommunista Internacionálé Titkársága Moszkvában megtárgyalta a KMP helyzetét. A párt legfelsőbb vezetésében lényeges változásokat eszközölt, a KÜB élére új vezetőt, Huszti Ferencet állította. A II. kongresszuson megválasztott központi bizottsági tagok nagyobb része lebukott. A párt súlyos konspirációs válsága folytán a II. kongresszuson megválasztott s még dolgozó KB-tagok tekintélye az Internacionálé vezetői előtt erősen csökkent. Sürgősen újjá kell szervezni a párt felső vezető szerveit. Ennek a munkának Magyarországon elvégzendő részével a KÜB kettőnket bízott meg. A párt külföldön levő új apparátusának szervezése már folyamatban van. Új erők jönnek Moszkvából is, hogy a KÜB-öt és később itthoni vezető szervezeteinket erősítsék. Ez lesz tehát jelenlegi feladatunk – s most már Sándor rótta a szobát nagy léptekkel, mintha valami tehertől szabadult volna meg, amikor az üzeneteket átadta.

De még egy fontos közölnivalója maradt. A KÜB-ben Huszti Ferenc vezetésével kidolgozták a hamarosan létrejövő budapesti Titkárság részére a konspirációs szabályzatot, mely szerint a Titkárság tagjainak teljes illegalitásban kell élniük. – A mi szempontunkból ez azt jelenti – magyarázta –, hogy el kell költöznünk lakásunkról, el kell tűnnünk a rendőrség szeme elől. Friedmann, és aki még utána jön pártmunkára, már az érkezés után így telepedik le Budapesten. Csak a reggeli és az esti órákat használhatjuk találkozókra, és csak taxival közlekedhetünk, hogy ezzel is csökkentsük a felismerés veszélyét. Ilyen helyzetben teljesen meg kell szakítani minden baráti, családi kapcsolatot, ezt te már tudod.

– A korábbi években – szóltam közbe – ilyen körülmények között dolgoztak Budapesten a KÜB-ből érkezett elvtársak, de a szigorú konspirációs feszültséget figyelembe véve háromhavonta váltották őket.

– Éppen erről akartam még beszélni – folytatta Sándor –, a KÜB-ből azt üzenik, a párt nincs abban a helyzetben, hogy fél éven belül leváltsanak bennünket. Ezért arra kell törekednünk, hogy ez idő alatt reorganizáljuk a KMP itthoni szétzilált szervezeteit, és megteremtsük a felső vezető szerveket. Túl kell jutnunk a konspirációs válságon.

Éjfél körül járt, amikor megállapodva a legközelebbi találkozó időpontjában, hazakészülődtem. Fürst Sándor azt javasolta, aludjak náluk, ne menjek ilyen későn haza; nagyon rosszkor jönne éppen most, ha rendőri felügyelet megszegése miatt kéthetes toloncházi büntetést kapnék. Mégsem maradtam, mert eszembe jutott, ha éjjelre nem megyek haza, lakásadóim azt hihetik, hogy lebuktam s megint elégetik a lakásban elrejtett tiltott könyveket és nyomtatványokat.

Gondosan felkészültem új feladatomra. Kiléptem az üzemből, hozzátartozóimnak pedig azt mondtam, hogy külföldre távozom. Hosszas keresgélés után Budán, a Váli utcában találtam megfelelő illegális lakást egy banktisztviselő családnál. Mivel Fürst Sándorral megegyeztünk, hogy a legapróbb részletekig betartjuk a konspirációs szabályokat, illegális lakásomon már ennek megfelelően kellett bejelentkeznem. Ez ideig saját nevemen éltem, úgy végeztem illegális politikai munkámat, mától kezdve azonban inkognitóban kellett maradnom.

Reggelenként korán távoztam hazulról, hogy a 6 órára munkába menő gyári sejtvezetőkkel egy-két találkozót lebonyolíthassak. Átvettem jelentéseket, munkásleveleket az illegális újság és az *Új Március* részére; 9 óra körül már otthon voltam, s csak estefelé hagytam el ismét a szobámat, hogy az ilyen célra fenntartott lakásokban, Pest környéki kirándulóhelyeken részt vegyek az üléseken, megbeszéléseken. Napközben, a konspirációs utasítás értelmében, otthon maradtam. Ezt az állapotot elfogadhatóvá kellett tennem a főbérlő előtt. Azt a mesét találtam ki, hogy jómódú dunántúli család fia vagyok, s mivel megbuktam az egyetemi vizsgákon, nem kerülhetek addig szüleim szeme elé, amíg a pótvizsgákat le nem teszem.

Apámra gondoltam – aki egész élete munkájának eredményeként egy kis nádfedeles falusi házat mondhatott a magáénak –, milyen jót nevetne, ha hallaná, ahogy én családunk vagyoni helyzetéről a banktisztviselő úrnak beszélek. A lecsúszott kispolgári családra láthatóan kedvező hatást tettem. Jó érzéssel vették tudomásul, hogy a „szobaúr" egy gazdag család vezeklő fia. Volt rá gondom, hogy leljenek egyéb bizonyítékokat is, ha távollétemben körülnéznének nálam.

Vettem két egyetemi tankönyvet. Az egyiket, a vasúti hidak szerkesztéséről szóló, sok ábrával ellátott tankönyvet rendszerint az asztalon hagytam, amikor elmentem hazulról. Észrevettem, hogy távol-

létemben belelapoztak. Mindenemet nyitva hagytam, csak egy kis bőrkofferre csináltattam jó zárat, abban őriztem azokat az iratokat, amelyeket egy ideig magamnál kellett tartanom. Ide tettem a vegyszert is, ami a KÜB-nek szóló láthatatlan levéliráshoz kellett, és az e célra alkalmas finom levélpapírt.

Reggelente néha találkoztam a banktisztviselő úrral. – Tanulunk, tanulunk, fiatal úr? – kérdezte barátságosan mosolyogva. – Ejnye, se mulatni, se szórakozni nem jár! Mondja is a feleségem, hogy ilyen szolid szobaurunk még sohasem volt. Csak így tovább, fiatalember, biztos vagyok benne, hogy jó eredménnyel fog vizsgázni.

Szerényen hümmögtem, igyekeztem vissza a szobámba. Ha a főbérlő anyjával találkoztam az előszobában, mindig megjegyezte: – Csak tanuljon fiam, igyekezzen. Az én fiam nem végzett egyetemet, és mindössze havi 70 pengőért dolgozik most a bankban. Csak tanuljon, mi nem zavarjuk.

Hogy egyetemi hallgatói mivoltomat elfogadhatóbbá tegyem, a bejelentő lapomon fiatalabbnak tüntettem fel magam öt évvel. A későbbiek során többször is előfordult, hogy illegális lakásomon hol idősebbnek, hol pedig fiatalabbnak vallottam magam.

Kora reggeli találkozóimról hazatérve számba vettem a kapott anyagokat. Munkásleveleket javítgattam, rövidítettem, s eljuttattam illegális lapunk nyomdájába. Jelentéseket fogalmaztam, s előhívtam a bizalmas címekre érkezett vidéki vagy a külföldi központunkból, a KÜB-től jött leveleket. Ezeket rendszerint vegytintával írták. A levél egyik oldalára valami közömbös családi vagy kereskedelmi szöveg került, a másik oldalra pedig a csak előhívás után látható szöveg. Bizonyos időközökben futár érkezett a KÜB-től, mint ahogy mi is futárral küldtük az írásos jelentéseket s az itthon készült sajtó- és röplappéldányokat. Munkánknak ezt a részét, egyéb feladatai mellett, általában Fürst Sándor intézte.

Néhány nap múlva megérkezett Friedmann Imre, s most már hármunk között osztottuk meg a Titkárság munkáját. Később megjött Gold Géza, akit Kun Béla küldött a KÜB-be s utána Budapestre, a Titkárságba. A KÜB is változtatott korábbi székhelyén: Bécsből Berlinbe, majd 1932-ben Lipcsébe költözött.

Az új Titkárságnak roppant nehéz volt mindent elölről kezdeni.

Nem akartunk semmiféle régi lakást igénybe venni, így az első hetekben a Kis-Hárshegy sétányának egyik padján üléseztünk.

Végre sikerült a titkársági ülések céljára lakást szereznem Hoch Sirson Lajos bőripari munkás, régi illegális kommunista segítségével. Hoch Sirson szülei Keszthelyen éltek. A sokgyermekes családban a fiúk egy része cipész, másik része kőműves volt. Valamennyien kommunisták. Lajos Budapesten üzemekben és a szakszervezetben végzett szervező és agitációs munkát.

Kérésemre, hogy égetően szükségünk lenne lakásra, két nap múlva adott választ. Sógora, Koszper Lajos szobafestősegéd Várna utcai szoba-konyhás lakásának szobáját ajánlotta fel megbeszélések céljára. Nem volt ez a hely túlságosan megfelelő, de biztonságosnak látszott, mert itt csak mi jöttünk össze, előttünk még ilyen célra senki sem használta.

Koszper Lajost, aki az év jó részében munka nélkül volt, szótlan, csendes embernek ismertem, inkább feleségével, Hoch Sirson Máriával, ezzel az agilis, bátor asszonnyal beszéltük meg a szükséges konspirációs jeleket. Később Koszperék a párt kérésére béreltek egy kétszobás lakást a Thék Endre (ma Leonardo da Vinci) utca 32. szám alatt. Ez volt 1932 nyaráig a KMP budapesti központi irodája.

Munkánk eredménye örömmel töltött el. Ismét kapcsolatba léptünk a központi irányítás nélkül maradt szervezetekkel. Jelentős bérmozgalmakat befolyásoltunk, így az újpesti fások sztrájkját. A textiliparban 20–30 százalékos bércsökkentést akartak a gyárosok végrehajtani, emiatt a Perlesz Harisnyagyárban és a Magyar Kender-Len-Jutaipari Rt.-nél elkeseredett sztrájk robbant ki. Bizottságaink szervezték az Egyesült Szakszervezeti Ellenzéket (ESZE). Előkészületeket tettünk a választásokon való részvételre. Átszerveztük a régi illegális kerületi rendszert, körzeti bizottságokat hoztunk létre. Megerősödtek szervezeteink Csepelen, valamint a nagy budapesti malmokban, így a Gizella és a Concordia Gőzmalomban. Szipka József erős szervezetet fogott össze a Helvey vegyészeti gyárban. Dolgoztak kommunista sejtek a téglagyárakban, sőt 1931 nyarán a budapesti téglagyárak kommunista küldöttei közös értekezletet is tartottak Hűvösvölgyben.

Sikerült összeköttetést találni a hónapokig felsőbb kapcsolat nélkül is dolgozó salgótarjáni kommunistákkal. Mind jobban, szervezetteb-

ben dolgoztunk. Az első hetek nagyon feszült légköre felengedett, ismét nyugodt tempójú, tervszerű, jól átgondolt munkára tértünk át. A KIMSZ munkáját Kilián György irányította, aki emellett sok egyéb feladatot is kapott. A Vörös Segély sokat fejlődött, amire igen nagy szükség volt; szerte az országban több száz családnak kellett segítség a nagy letartóztatások után. A Vörös Segély olyan, korábban nem létező hálózatot épített ki, hogy amikor nagy ünnepekre szabad volt csomagot beküldeni a foglyoknak, aktívái a főváros különböző területén levő lerakóhelyekre hordták össze a különböző élelmiszerből és süteményből szeretettel összeállított csomagokat, majd onnan postán továbbították a fegyházakba és börtönökbe.

A nyár végén tartott egyik titkársági ülésen megállapítottuk, hogy budapesti szervezeteink talpra álltak, megerősödtek. Sok munka, értekezlet és vita előzte meg az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék harci programjának kidolgozását, melyben az alábbi követeléseket foglalta össze:

„1. A hétvégi harminc órás megszakítás nélküli munkaszünetet. A túlórázások megszüntetését.

2. Egyenlő munkáért egyenlő bér, nő, ifjú és betanított munkások részére.

3. A munkabérek azonnali, legalább 50 százalékos emelését.

4. Az üzemi bizalmi-rendszer elismerését.

5. Egészségügyi védelmet és tisztasági berendezéseket az üzemben. A munkások életének, testi épségének és egészségének védelmére a szükséges rendszabályok foganatosítását az üzemi bizalmiak ellenőrzése mellett.

6. A tizennégy éven aluli gyermekek foglalkoztatásának, a húsz éven aluli férfiak és bármely korú nők éjjeli munkájának megszüntetését, az egészségtelen üzemekben a húsz éven aluliak foglalkoztatásának eltiltását.

A munkanélküliek számára követeljük:

1. A munkanélkülivé vált munkások részére, nemre és korra való tekintet nélkül, a munkanélküliség egész tartamára állami munkanélküli segélyt a tőkések és az állam terhére.

2. A kilakoltatások azonnali megszüntetését és a munkanélküliek lakbérhátralékának törlését.

3. Munkaalkalmak teremtésére hasznos közmunkák azonnali meg-

indítását (munkáslakások, kórházak, népiskolák, utak, hidak építése stb.).

4. Munkaalkalmakat teremtő kereskedelmi szerződést a Szovjetunióval."*

A szervezeti megerősödést szolgálta az ESZE által kiadott *Ellenzéki Munkás* című központi lap is, amely élénk, minden szakmára kiterjedő tájékoztatást és irányítást nyújtott a szakszervezeti munkáról.

A kormányt rendkívül idegesítette a munkásság balratolódása, az ellenzék erősödése, hiszen nem lehettek kételyei, hogy e mögött a burzsoázia engesztelhetetlen ellensége, az egyetlen politikai tényező, amellyel nem lehet alkudozni, nem lehet paktálni, a Kommunista Párt áll.

A választási kampányban való részvételünk sok és bonyolult munkát adott. Ez ügyben több levélváltás történt a Külföldi Bizottsággal. Egy ideig én tartottam kézben a címét azoknak a jó polgári benyomást keltő szimpatizálóknak, akik felbontatlanul adták át a Bécsből, Berlinből vagy Drezdából érkező leveleket, sőt azt is vállalták, hogy egy meghatározott utcai nyilvános telefonfülke könyvének megbeszélt oldalára írnak egy jelet. Esetenként megnéztem a telefonfülkében, van-e jel a megbeszélt lapon, csak azután mentem el a levélért. A választási munkában csak olyan kommunistákkal és szimpatizálókkal dolgoztunk, akikben biztosítékot láttunk arra, hogy rajtuk keresztül nem jut el a rendőrség a KMP-szervezetekhez.

„A választási kampányban való részvételünk nem jelenti, mintha abba az illúzióba esnénk, hogy eljuthatunk a választási aktusig, még kevésbé a mandátumszerzésig. Ez azonban korántsem jelentheti azt, hogy ne kellene feltétlenül megkísérelnünk Budapesten lista, azonkívül néhány vidéki ipari és egy-két falusi kerületben jelöltek állítását. A választási harc lehetőséget nyújt egyrészt legális megnyilvánulásokra, másrészt a párttagok politikai aktivizálására és széles, szimpatizáló tömegeknek a párt harcaiba való bevonására. Konkrét célkitűzést választási agitációnknak csak úgy adhatunk, ha . . . nemcsak általános jelszavakat adunk ki, de jelöltet állítunk fel" – írta a KÜB a Titkárságnak.**

* PI Arch. A. III. 17/68.

** PI Arch. 500. f. 2/326. ő. e.

A munka elvégzésére fedőszervet hoztunk létre, Szocialista Munkásblokk néven. A listavezetést Palotás Imre kőműves, régi, kipróbált kommunista vállalta. Választási agitációt előkészítő munkánk a kezdeti nehézségek után meggyorsult. Gyűltek az aláírások a Munkásblokk íveire. Különösen nagy kedvvel, lendületesen járták a házakat, gyűjtötték az ajánlási ívekre az aláírásokat az angyalföldi gyárak kommunistái, akiknek munkáskörökben tiszteletnek és megbecsülésnek örvendő vezetői, Venéczi János, Kruzslák Béla, Kámány János, Sollner József mozgósították a választási agitációra alkalmas embereket, gyűlést szerveztek, helyiségeket béreltek.

Mindezt nem nézte tétlenül a Szociáldemokrata Párt. A *Népszava* csúnyán támadta a Szocialista Munkásblokkot. „Az ellenforradalmi reakció bérencei, agent provocateurök és rendőrspiclik Moszkva őrültjeivel szövetkeztek a Szociáldemokrata Párt egységfrontja ellen."*

A cikk és később más *Népszava*-írások is útszéli hangon piszkolták a Munkásblokkot és jelöltjeit. Várható volt, hogy a rendőrség sem nézi tétlenül választási tevékenységünket. Meghirdetett gyűléseinket betiltották, a Munkásblokk röpiratait lefoglalták, az összegyűjtött ajánlásokat nem fogadták el. A Szocialista Munkásblokk nem indulhatott a választáson. Ezek után a KMP, szektás hibái folytatásaként, röpiratot adott ki az alábbi szöveggel: „Minden szavazat kizárólag burzsoá érdekeket szolgál. Öntudatos munkás szavazólapjára ezt írja: »Munkát, kenyeret, szabadságot«."**

Még abban az áldatlan állapotban is, amikor az SZDP-sajtó dühödt támadásokat intézett a Szocialista Munkásblokk ellen, hazai viszonyainknak jobban megfelelt volna, ha kellő magyarázattal olyan felhívást adunk ki, hogy a Munkásblokk hívei is az SZDP-listára szavazzanak. A KMP politikáját azonban most már teljes egészében a KÜB Berlinben és még távolabb, Kun Béla Moszkvában határozta meg, s ez teljesen megfelelt a Kommunista Internacionálé akkori álláspontjának is.

Fürst Sándor júniusban néhány napra Németországba utazott, hogy megbeszéléseket folytasson a KÜB-bel. Visszatérése után ismét

* Népszava, 1931. június 14.
** PI Arch. Rpgy. III/14/1931.

teljes erővel a KMP szervezeteinek kiépítésével, a szakszervezeti frakciók erősítésével és a munkanélküliek mozgalmának szervezésével foglalkoztunk. Sikerült jelentősebb lebukás nélkül elvégeznünk ezt az újjászervező munkát. A Titkárság tagjai az első hónapok elteltével jól hozzászoktak a szigorú, nagy fegyelmet igénylő illegalitáshoz. Meg kell mondanom, hogy ilyen körülmények között élni és higgadt, tervszerű pártépítő munkát végezni nem minden emberünk tudott. Így például J. V. vasmunkás, aki pedig évek óta illegális politikai munkát végzett, most a rendkívül nehéz feltételek között nem tudott dolgozni. Moszkvába kellett küldenünk, hogy ott magához térjen, összeszedje magát és egy évig tartó tanulás után ismét csatasorba állhasson.

Többször is szóba került közöttünk az ésszerű konspiráció kérdése. Ilyen szempontból igen tanulságos Lándor Béla esete, aki több hónapos illegális budapesti tartózkodás után Csehszlovákián át akart visszatérni Bécsbe, s óvatosságból nem Budapesten szállt vonatra, hanem taxival Gödöllőre vitette magát. Horthy azonban éppen a volt királyi palotában tartózkodott, és Gödöllőn hemzsegtek a detektívek, akik Horthy testi épségére vigyáztak.

Amikor a pesti taxi megállt a gödöllői vasútállomás előtt és Lándor Béla kiszállt bőröndjeivel, a detektívek rögtön igazoltatták. Útlevelét – ami ugyan a saját műhelyünkben készült –, igazolványát és vasúti jegyét rendbevalónak találták, csak azt nem értették, miért nem Budapesten szállt vonatra. Őrizetbe vették, visszahozták Budapestre, s itt újra megvizsgálták. Örömmel fedezték fel, hogy véletlenül kommunista vezetőt fogtak el. A konspiráció ilyen túlhajtása Lándor Bélának négyévi fegyházbüntetésbe került, s a párt hosszú időre elvesztette áldozatkész, harcos emberét. Esetéből levontuk a tanulságot: az óvatosságot sem szabad túlzásba vinni.

Mint az itthoni pártvezetőség egyik tagja, gyakran készítettem elő a Moszkvából vagy Bécsből jövő kommunista vezetők érkezését és elutazását, ami különös gondosságot igényelt. De egyetlen esetre sem emlékszem, hogy az előkészítésnél valami konspirációs hiba történt volna. Most mégis változtattunk ezen is, és ha valamelyikünk elutazott, maga szabta meg, hogy hol, mikor száll vonatra, arról senki sem tudhatott.

Révai József, aki többször is huzamos ideig tartózkodott Buda-

pesten, hogy az illegális pártmunkát irányítsa, minden esetben igen szabadon, fesztelenül mozgott. Jól emlékszem egyik több hónapos budapesti tartózkodása utáni elutazására. Akkor még nem éltem teljes illegalitásban, s én váltottam meg hálókocsijegyét az éjszakai bécsi gyorsra. A Keleti pályaudvaron távolról figyeltem elutazását. Révai József, hamis útlevéllel a zsebében, a proletár művész Derkovits Gyula társaságában érkezett a vonathoz. Érzékeny búcsút vettek egymástól, s mint jó rokonhoz illik, Derkovits még integetett is a vonat után.

Ez idő tájt hetenként egyszer, általában hétfőn reggel találkoztam Rajk Lászlóval. Nyár lévén, többnyire a Kis-Hárs-hegy szép sétányán beszélgettünk. Rajk olyan értelmiségi csoportokkal tartotta az összeköttetést, amelyeket nem lehetett sem szakszervezeti, sem üzemi, gyári alapszervezetekhez csatolni. Értékes információit az illegális sajtóban használta fel a szerkesztőség. Feladataim közé tartozott az is, hogy a *Kommunista* szerkesztőségének rendelését továbbítsam Háy Károly festőművésznek, aki a lap egyes cikkeihez szükséges rajzokat vagy linóleummetszeteket készítette. A *Kommunista* mellett továbbra is rendszeresen megjelent az *Ifjú Proletár*, a KIMSZ illegális nyomdában készült újsága, 1931 elejétől pedig a *Vörös Segély* című lap, amely sok segítséget adott a bebörtönzöttek és azok családtagjai ellátásának megszervezéséhez.

A nyár vége felé a KÜB levélben jelezte, hogy a Központi Bizottság rövidesen gondoskodik leváltásunkról. Gold Géza, Sallai Imre és Karikás Frigyes készült a hazautazásra, hogy az illegális felső szintű pártmunkát átvegyék.

Személyemre vonatkozóan olyan határozatot hoztak, hogy egy évre utazzam Moszkvába, szerezzek tapasztalatokat a kommunista vezetés alatt dolgozó Vörös Szakszervezeti Internacionálénál (Profintern). Ennek a határozatnak őszintén örültem, noha a szigorú illegalitást és az igen korlátozott mozgási lehetőség között végzett munkát már megszoktam a fél év alatt. Jól bírtam ezt az állandó éberséget megkívánó életet, s ez idő alatt nem is kerültem semmiféle veszélyes helyzetbe. Illegális találkáink, pártkapcsolataink száma megnőtt. Már éppen egy újabb és megfelelőbb budapesti pártiroda létrehozásáról tárgyaltunk, amikor utaznom kellett, s ennek megszervezése Sallai és Fürst elvtársakra maradt. Sokoldalú kapcsolataimat átadtam, s mi-

után útlevelem megérkezett, a moszkvai utazás gyors lebonyolításához fogtam.

Régi gyakorlat volt, s most is ezt követtem, hogy egy illegális lakásból hirtelen, de kellő tapintattal kell távozni. Banktisztviselő főbérlőmmel késő délután közöltem, hogy egyetemi pótvizsgáim sikerültek, majd rögtön hozzátettem: haladéktalanul el kell utaznom fontos családi ügyben. Sikeres vizsgáimnak házigazdáim őszintén örültek, annál inkább meglepte őket utóbbi közlésem. Minthogy azonban a kétheti felmondás lakbérét rögtön az asztalra tettem, megenyhültek, és szívélyesen váltunk el. Egy óra múlva a Kelenföldi pályaudvaron nagy nyugalommal léptem föl a bécsi gyorsvonat lépcsőjére.

A csaknem üres vasúti kocsiban egyedül ültem egy fülkében. Míg a vonat megállás nélkül suhant át Bicske pályaudvarán, arra gondoltam, vajon mit csinálnak most a szüleim, testvéreim. Régen nem hallottam róluk és ők se rólam. Úgy tudják, valahol külföldön élek. Micsoda meglepetés lenne részükre, ha megpillantanának itt, a vonatablak félig elhúzott függönye mögött. De a bicskei pályaudvar kihalt volt, csupán a forgalmi tiszt alakja tűnt fel egy pillanatra. A gyorsvonat egyhangú kattogással közeledett a határállomáshoz. Mintha mély álomból ébrednék, ásítva nyújtottam hamis útlevelemet a határőrnek, aki szó nélkül nyomta bele a kilépés pecsétjét. Végignyúltam az ülésen, s tényleg elnyomott az álom, csak a Wien, Ostbahnhof kiáltásra ébredtem fel. Megérkeztem Bécsbe.

Kis üzlethelyiség, benne öreg, kecskeszakállas emberke faeszterga-padon divatos fagombokat csiszolgat. Ez lenne a jelentkezési pontom. Megmondom a jelszót. Az öreg abbahagyja a munkát, mosolyog, barátságosan rázza a kezemet. – Schön, gut – mondogatja. – Jöjjön vissza egy óra múlva, máris telefonálok annak, aki várja magát.

Sétáltam, nézelődtem, s mire visszamentem az üzletbe, már ott találtam Franzot, a KMP bécsi technikai mindenesét. – Minden rendben van – közölte. – Egy hét kell a továbbutazás előkészítéséhez. Másik útlevelet fogsz kapni, addig egy bécsi kommunista családnál lakhatsz, biztonságosabb, mint a szálloda. Tanulmányozgasd az öreg Bécset, pihenjél, olvasgassál. Hozok néhány nemrég megjelent kommunista regényt, igen érdekesek.

A KÜB már nem Bécsben tevékenykedett, de a fontos irodalom továbbítását és az átutazó magyar kommunisták ügyeit – osztrák kommunisták segítségével – itt intézték. Ludwig Zackmeister, a lakásadóm, cipőgyári munkás volt, az Osztrák Kommunista Párt lelkes tagja. Esténként megmutatta a császárváros előttem még ismeretlen nevezetességeit. A szigorúan illegális budapesti élet után derűsen nézelődtem a bécsi utcákon. Elsétáltam a Glockengasseba, hogy viszontlássam azt a házat, ahol a KMP I. kongresszusát tartották és ahol én 1925 nyarán a kis kommunista csoporttal hallgattam Landler Jenő, Kun Béla, Révai József és mások előadásait. Mindent úgy találtam, mint hat évvel ezelőtt, itt mi sem változott. Most is egy zsidó-egyesület könyvtára volt a helyiségben. Végiglátogattam az osztrák Szociáldemokrata Párt kezdeményezésére községi adóból épült ha-

talmas, tetszetős és mérsékelt lakbérű háztömböket. Lakóik zömükben egy pártszervezethez tartoztak, fegyveres szervezetük is volt.

Egy hét múlva Franz elhozta Moszkváig szóló jegyemet. Új útlevelet is kaptam, egy román diákét. Jól volt elkészítve, gondos vizsgálatra sem látszott rajta a fényképem belehelyezésével történt átalakítás. Varsóban átszálltam a moszkvai gyorsvonatra, mert nem volt Bécsből közvetlen vonat. Útitársaimmal, a Szovjetunióban dolgozó osztrák és német szakmunkásokkal és feleségükkel hamar összeismerkedtünk, beszélgettünk. Több évre szerződtek a nagy új gyárak megindításához. Német gépeket szereltek az első ötéves terv ipartelepein. Egy részük már szabadságról tért vissza, s dicsekedve beszéltek magas keresetükről, különleges ellátásukról.

A lengyel–szovjet határon a határőrség összeszedte útleveleinket és elvitte. Amikor a határőrtiszt visszatért, s a neveket olvasva szétosztotta az útleveleket, megdöbbenve állapítottam meg, hogy idegen hangzású, román álnevemet elfelejtettem. Az útlevelet Bécsben az utazás előtti percekben kaptam csak kézhez, s az utazás izgalma, a sok új benyomás hatására nem jutott eszembe az idegen név. Szerencsém volt: a kocsiban már mindenki megkapta útlevelét, csak egy maradt a határőrtiszt kezében. Ekkor odaléptem hozzá és elkértem. Mit sem vett észre ideges feszültségemből.

Boldog nyugalomban utaztam Moszkváig. A Belorusz pályaudvarra érkezve, bőröndöm a megőrzőbe tettem, s elindultam, hogy megkeressem a Kommunista Internacionálé székházát. Moszkva 1931-ben még magán viselte a nehéz évek nyomait, nekem mégis, ahogy végigmentem nem sietősen a Tverszkaján, nagyon szépnek tetszett. A Kominternben Kun Béla fogadott. Megölelt, őszintén örült érkezésemnek; 1925 óta nem láttuk egymást.

– Kiss elvtárs, biztosan fáradt, üljön le, igyon egy csáját. – Majd amikor elhelyezkedtem, így folytatta: – Ahogy a KÛB leveléből már értesült, a Vörös Szakszervezeti Internacionálénál fog dolgozni, és beíratjuk a Lenin-iskola egyéves kurzusára. De Moszkvában is konspirálnia kell, különösen a magyaroktól óvakodjon, ne keresse velük a kapcsolatot – figyelmeztetett. Van itt Moszkvában egy kis csoport magyar Lenin-iskolás, akiket külön épületben helyeztek el, nehogy megkeresse őket. Még Sas és társai révén kerültek az iskolára. Ki tudja, miféle emberek vannak közöttük?

Kun Béla szavai megleptek. Meg is jegyeztem: – Kun elvtárs, az iskolások egy részét ismerem. Bár kiküldetésük idején börtönben voltam, tudom, hogy megbízható kommunisták.

– Igen, igen, lehet, hogy megbízhatók is vannak közöttük – felelte Kun –, de valószínűleg már tudja a rendőrség, hogy itt tartózkodnak.

Ebben lehetett egy jó adag igazság, mert Oancz József ismerhette az iskolára küldöttek névsorát.

– Azt tanácsolom magának – tette hozzá Kun –, hogy már most válasszon álnevet erre az évre, amíg Moszkvában lesz. A Profintern közép-európai szekciójában fog dolgozni. Ott sok a német és a lengyel. A főnöke Lozovszkij elvtárs lesz, s helyettese egy grúz, Lominadze, a közép-európai osztály vezetője pedig a lengyel Szkulszky. De magának a legtöbb dolga Perevoznyikovval, a közép-európai szekció fiatal, agilis helyettes vezetőjével lesz. Ebben a szekcióban jóformán csak németül beszélnek. Az agitációs-propaganda osztályon magyarokat is fog találni. El is felejtettem magától megkérdezni, Kiss elvtárs, hogyan is áll a német nyelvvel?

– A kiejtésem rossz, de sokat olvastam a börtönben németül, és mindent megértek – feleltem.

– Nagyon helyes, így hát a Lenin-iskola német tanfolyamára osztjuk be. – Kun Béla fel-alá járt az irodában. – Holnap várom a lakásomon délután. Minden érdekel, hogy vannak otthon az elvtársak, hogy sikerült a konspirációs válságot megállítani. Egyszóval, majd számoljon be mindenről. De már látom, itt a Profintern kocsija – mondotta egy pillantást vetve a ház előtti térségre. – Döntött már? Milyen nevet választ? – kérdezte várakozóan tekintve rám.

– Ha sokat leszek németek között, legyen a nevem Kurt Kummer.

– Ez jó, de miért éppen Kummer?

– Mert szeretném megtartani valódi nevem két kezdőbetűjét.

– Rendben van, Kiss elvtárs, most nincs több időm. Menjen le a ház elé, és kiáltsa, hogy „masin Profintern". Elviszik a Vörös Szakszervezeti Internacionáléhoz, ahol Bogdán Simon várja. Ott mondja meg új nevét, hogy kiállítsák az igazolványait. Holnap várom magát.

Bogdán Simon az 1919-es fogolycsere útján került a Szovjetunióba, bizalmas munkakörben dolgozott a Profinternben. A fehérterror brutalitásának nyomait élete végéig viselte; a Horthy-tisztek szétverték

lábait, és most furcsa, imbolygó járással jött-ment a Vörös Szakszervezeti Internacionálé több száz méter hosszú folyosóin.

A Vörös Szakszervezeti Internacionálé hatalmas, négyszögletes épületkolosszusban kapott helyet. Valamikor internátus és iskola volt, amelyet még a cár építtetett az orosz nemesi árvák részére. Több száz helyiséget foglaltak el az orosz szakmai szakszervezetek. Az emeleteken üléstermek, büfék, az alsó részlegben hatalmas étterem, ahol a világ sok nyelvét beszélték. Minden hétre jutott itt egy szakmai kongresszus vagy valamilyen nemzetközi konferencia. Olykor jubileumi ünnepség alkalmából játszott a zenekar. A Profinternt kissé szeparálta egy százméteres folyosó, de azért a hatalmas szovjet birodalom szakszervezeti életének és e szervezetek nemzetközi kapcsolatainak szele és vihara ide is eljutott.

– Már napok óta vártunk – fogadott barátságosan Bogdán Simon. – Előbb bemutatlak a közép-európai szekció főnökének, Szkulszky elvtársnak, azután elkísérlek a szállásodra. Igazán szerencséd van, most készült el a Profintern külföldi munkatársainak épített szállás; egy régi házra húztak két emeletet. Te leszel az első lakó az egyik emeleten, de persze nem sokáig, mert rövidesen megérkeznek a szomszédaid: németek, csehek, japánok, spanyolok és indiaiak, egyszóval nagy nemzetközi társaság lesz állandóan körülötted. Egy emelettel feljebb még két magyart találsz, Farkas Gábort, az agit. prop. osztály vezetőjét és munkatársát, Lengyel Józsefet. Ők látják el cikkekkel a külföldi folyóiratokat, újságokat. Több nyelven dolgoznak. Látogasd meg őket, mihelyt lesz időd.

Szkulszky, a közép-európai szekció vezetője, a zömök, csupa izom lengyel bányász pár percre leültetett. – No végre egy magyar! – ütött a vállamra. – Éppen ideje, hogy pártodnak is eszébe jutott az önálló vörös szakszervezetek alakítása. A szomszéd szobában lesz a munkahelyed. Négyen lesztek: a lengyelországi szakszervezeti referens, Schwab, az öreg cseh, a földmunkás-szakszervezet volt főtitkára és az osztrák szakszervezet küldötte. Kicsit szorosan vagyunk, jobb helyet nem tudok adni. Tudod, mit javaslok?

Kérdően tekintettem rá.

– Két-három hétig csak tanulmányozd az itteni életet, majd utána beszélgetünk a továbbiakról. Azután írd össze, milyen magyar és német újságokra, folyóiratokra van szükséged. Perevoznyikov, a helyet-

tesem aláírja, s mindent meghozatunk. De most nincs több időm, a szekcióüléseken találkozunk. Örülök, hogy beszélsz németül, mert soha sincs elég tolmácsunk. De így jól megleszünk.

Szállásomra menet Bogdán Simon meghívott, látogassam meg egy este, amikor az egész család otthon tartózkodik.

– Ez két okból is jó lesz – tette hozzá. – Nehéz az első időben megszoknod Moszkvát ismerősök nélkül, az én családom meg örülni fog, ha olyan valakivel beszélgethet, aki most érkezett Budapestről. Feleségem az asszonyok között tevékenykedik, Rózsi lányom most végzi az építészeti egyetemet, ott akarják fogni matematikus tanárnak, fiaim Komszomol-vezetők; nagyon tanulságos lesz számukra egy kis otthoni beszámoló.

Nem válaszoltam azonnal, mire még hozzáfűzte. – Tudod, én nem akarok rosszat mondani a Profintern konyhájáról, de magyaros bablevesre is el kell jönnöd hozzánk. Olyat már csak nálunk ehetsz Moszkvában. De el ne feledd utána megdicsérni a feleségem főztjét. No persze, nemcsak a bableves fog érdekelni, ha hozzánk jössz. Rózsi egyetemi tanulmányai mellett dolgozik a Marx–Engels Intézetnek is, ahova most csomagszám érkeztek Németországból a Marx-kéziratok fényképmásolatai. Rózsi ezeket fordítgatja oroszra, részben otthon. Nálunk tehát olvashatsz eredeti Marx-kéziratokat, feltéve, ha ismered a gót betűket.

– Nemcsak ismerem, de a magánzárkában úgy megszerettem ezeket a zabhegyes gót betűket, hogy minden német gyakorlatot azokkal írtam.

A Bogdán családdal igaz barátságot kötöttem. Bár a háborút megelőző események vihara, ami Moszkvában sok magyarnak okozott szenvedést, a Bogdán családot is utolérte, barátságunk évtizedekre szólt.

Kun Bélát nagy munkabírású, igen elfoglalt embernek ismertem. A vele való találkozásaimnak külön szertartása volt. Rendszerint a lakásán, délután 5–6 óra között fogadott; ilyenkor ebédelt, én pedig a hazai munkásmozgalmi problémákról beszéltem. A végén hirtelen eszébe jutott, s megkérdezte: – Hát maga ebédelt már? – Én természetesen már megebédeltem. A Profinternnél kísérletképpen egyfolytában volt a munkaidő, és délután 4-ig dolgoztunk. Kun Béla még

visszament, hogy esti munkáját ellássa, ami sokszor az éjszakába nyúlt.

Egyik találkozásunk alkalmával figyelmeztetett. – Kummer, maga a Leontyevszkij utcában lakik, ott van a magyar klub is, de nehogy bemenjen a klubba!

Megfogadtam a tanácsát, bár naponta kétszer-háromszor is elhaladtam a klub előtt. Nyári estéken gyakran hallottam, amint a klub udvarán magyarul vitatkoztak. Természetesen egy Moszkvában is álnéven élő magyar kommunistának nem volt félnivalója a klubot látogató 1919-es magyar emigránsoktól. Volt ebben a szigorú óvásban jó adag túlzás is, meg aztán a magyar emigráns kommunisták közötti frakciós szakadásnak itt mély gyökerei voltak, Kun Bélát nem minden klublátogató kedvelte.

Mégis megjelentem egy alkalommal a moszkvai magyar klubban. Kun telefonált a Profinternbe. – Ma este én tartok beszámolót a klubban, jöjjön el hozzám, elmegyünk együtt.

A hallgatók között észrevettem néhány magyar emigránst, akik az utóbbi hat évben Budapesten is megfordultak. Ők is felismertek, de csak a szemükkel intettek felém; nem mertek megszólítani, kivéve egy Bucsi nevű munkást, aki Rácz néven egy ideig a budapesti északi kerületben dolgozott. 1927–1928-ban együtt szerveztük a Váci úti gyárak kommunista sejtjeit.

Ő odajött hozzám, megölelt, és mondott néhány baráti szót. Kun Béla ezt nem vette jó néven. Erélyesen rászólt: – Látja, ez a maga nagy hibája, ezért nem veszik fel az SZKP-ba.

Bucsi, fejét lehorgasztva távozott, én pedig igen rosszul éreztem magam. Ördögi dolog ez a konspiráció, tépelődtem, hogy még Moszkvában, kommunisták között is így kell vigyázni.

A Profinternben nagyon szerettem dolgozni. Nagyszerű embereket találtam ott, akiktől sokat tanultam. Hetenként egyszer, sőt néha kétszer is elmentünk rohammunkára. Ilyenkor különautóbuszon egy pályaudvarra vittek bennünket; útközben vígan énekeltünk. Pár óra alatt kiraktuk egy sor vagonból az árut, rendszerint uborkát, káposztát vagy gyümölcsöt. Önkéntes jelentkezés alapján szervezték a rohammunkát, s mindig akadt jelentkező. Orosz barátaink örömére mi, külföldiek, soha el nem maradtunk; ősszel szubotnyikra – egész

szombati napra szóló munkára – jártunk valamelyik Moszkva környéki kolhozba, többnyire a burgonyaszedésnél segítettünk.

A Vörös Szakszervezeti Internacionálénál ez a nagy viták korszaka volt. Francia, német, angol, holland, svéd és norvég vezetők váltották egymást. A nagy ülésteremben két-három, sőt négy napig értekeztek, jobban mondva vitáztak: Lozovszkij, a Profintern főembere, maga is kitűnő szónok, két-három nyelven is előadott ilyen üléseken, és mesteri módon irányította a gyakran igen éles szócsatákat.

Az alapkérdés rendszerint az volt, milyenek legyenek a különböző országokban szervezett vörös szakszervezetek. Hogy egyáltalán legyenek-e, az 1931-ben eldöntött kérdés volt Moszkvában. Megérkezett Ernst Thälmann Berlinből, s a Profintern üléstermében napokig arról folyt a szó, miért maradnak kisebbségben a vörös szakszervezetek, miért nem tudják a szervezett munkások nagy többségét magukhoz vonni. A hosszú ülések alatt Gaston Monmousseau, a francia szakszervezeti munkásvezér idegesen sodorgatta bajuszát. Az érdekes, tanulságos vitákban a felek teljesen kimerültek, ilyenkor Lozovszkij elrendelte, hogy a Profintern összes dolgozóinak háromnapos pihenő jár, mégpedig azonnal.

Nem sokkal Moszkvába érkezésem után behívtak a Kommunista Internacionáléhoz. Az Ellenőrző Bizottság elnöke, Jaroszlavszkij és még egy elvtárs fogadott, akinek nevére már nem emlékszem. Úgy mondták, hogy régi és kevésbé régi dolgokról szeretnének beszélgetni velem, mint frissen Budapestről érkezett emberrel, aki évek óta dolgozik a KMP-ben. Első kérdésük az volt, hogy mivel magyarázható Rákosi Mátyás rendőrségi vallomásának az a része, amelyik az Olaszországban végzett tevékenységéről, az olasz illegális Kommunista Párttal való kapcsolatáról szólt.

Mivel ezen sokat tépelődtem a börtönben, s más magyarázatot ott sem találtam, mint azt, hogy Rákosi Mátyás saját személyének súlyát vélte ezzel emelni a magyar hatóságok előtt, most is ezt a véleményemet mondtam el. Második kérdésük Orosz Nándorra vonatkozott, aki ugyan még nem szabadult ki a börtönből, de kérte pártfegyelmi-büntetésének revízióját. Érdeklődtek, hogyan is történt a letartóztatásunk, és milyen körülmények között jöttek létre a rendőrségi vallomások.

Erre a kérdésre már könnyebb volt felelnem. Oancz fő spiclit már

leleplezték, Orosz Nándor rendőrségi jegyzőkönyve pedig azon alapult, hogy Orosz egy ideig úgy vélte, én buktattam le. Ezután az illegális párttal szemben álló, Budapesten készült, egy vagy két alkalommal megjelent *Leninista* című írásról érdeklődött Jaroszlavszkij, de erről keveset tudtam, mert a megjelenése idején még börtönben voltam.

A Kommunista Internacionálé székházába az elkövetkező időben gyakran átjártam, főleg azért, hogy Poll Sándornak, a magyar párt képviselőjének kis irodájában elolvassam a régebbi magyarországi pártiratokat, sajtókiadványokat, az *Új Március* régi számait. A börtönben töltött éveim alatt több fontos pártdokumentum jelent meg, és szükségesnek tartottam ezeket áttanulmányozni. Kun Béla szobájába is többször benéztem, de itt ritkán tudtam vele beszélgetni, mert amikor nem ülésezett, rendszerint valamelyik cikkén dolgozott. Egy alkalommal délelőtt 10 órakor léptem be hozzá.

– Sajnos, Kummer, nem érek rá, most kaptam megbízást egy fontos cikk megírására egy német újságba.

– És mikorra kell a cikk? – kérdeztem. – 12 órára ígértem – felelte.

Más alkalommal azt mondotta: – Kummer, azután nyissa ki jól a szemét és a fülét a Profinternben, magára komoly munka vár otthon. Lendíteni kell a vörös szakszervezetek létrehozásának ügyén, kissé elakadtunk ebben a munkában.

Egy ízben arról beszéltem, hogy 1928-ban olyan gyárban dolgoztam, ahol mindenki vagy szakszervezetből kizárt, vagy kivált munkás volt, és üzemi „spórkassza" címén esetenként gyári értekezleteket tartottunk egy vendéglőben. E szavaknál Kun Béla felfigyelt. – Megvan, megvan! – ugrott fel a székről. – Ez lehet az illegális körülmények közötti összekötő kapocs, ez lehet az álcázott vörös szakszervezet kis alapegysége.

A Profinternben szerzett tapasztalatok mind olyan országokra vonatkoztak, ahol legálisan működő kommunista pártok álltak a vörös szakszervezetek mellett. Olyan országokból, ahol a Kommunista Párt nehéz illegális körülmények között dolgozott, nem volt tapasztalat arra, hogy a szakszervezet valami fedőszerv leple alatt működjön. És nálunk, Magyarországon sem lett a gyári „spórkasszából" vörös szakszervezeti egység, mert erre nem volt alkalmas.

Késő ősszel kezdődött a Lenin-iskola egyéves tanfolyama. Most már kevesebb volt a szabad időm, amit nagyon sajnáltam, mert sok ismerőst, barátot szereztem már a Profinternben és az orosz szakszervezeti központokban. Számos idegen nyelvet beszélő, csinos orosz leány dolgozott körülöttem; közülük néhányan segítségemre voltak, hogy gyorsabban haladjak az orosz nyelv tanulásában. Hát ezek a kellemes hétvégek lecsökkentek, mert a Lenin-iskola előadásai és a tananyag átvétele német nyelven nekem jóval több munkát adott, mint a németeknek. Az iskolában, ahol csak estéimet töltöttem, most németek között tanultam. Mivel feleleteim és írásbeli dolgozataim tanáraimnak is több munkát jelentettek, egyik tanárom megjegyezte:

– Kummer, Kummer, du machst mir kummer.

Egy napon Grinberg, a bőripari munkások szakszervezetének főtitkára keresett fel. A lengyel születésű Grinberg, aki már régen a Szovjetunióban dolgozott, vitt el a moszkvai cipőgyárakba. Most is ilyen javaslattal jött, vidéki körútra hívott.

– Meglátogatunk néhány vidéki bőr- és cipőgyárat – mondotta. – Gyorsan letelik az egy esztendő és még nem láttál semmit a nagy orosz városokból. Egyszóval, készülj föl, két nap múlva utazunk. Szkulszky, a főnököd már hozzá is járult. Nekem meg kell néznem, hogyan váltak be a nemrégen szerződtetett cseh és osztrák munkások.

Először bejártuk Rosztovot, ahol cipőgyár volt, majd Taganrog bőrgyárait, utána Kijevet és más városokat. Az orosz bőriparban akkor kezdték el az új gépekkel felszerelt nagyüzemi termelést. Cseh, osztrák és német cipőgyártó gépek és bőrkikészítő felszerelések érkeztek a gyárakba, s külföldi munkások végezték a karbantartást. A bőrgyárakban sok szlovák szerződtetett munkást, a cipőgyárakban cseheket, osztrákokat találtam. Fizetésük szerződésben megállapított részét valutában hazaküldték, a rubellel is takarékoskodtak. Az asszonyok jutányos áron prémeket vásároltak, és amikor nyári szabadságra mentek, hazavitték, jó áron eladták.

Zömükben őszintén törekedtek arra, hogy otthoni szakmai tapasztalataikat átadják az orosz munkásoknak, de hát ehhez évek kellettek. Nagy harc folyt a mennyiség növeléséért és a minőség javításáért. A külföldi munkások hazai szakmai fogásaikat, tapasztalataikat benyújtották újításnak, és szép pénzt kaptak érte. Nagyon meg voltak elégedve, és sorban meghosszabbították szerződésüket. Hazájukban

dúlt a munkanélküliség. Volt, aki egész évben nem jutott munkához, itt pedig kapott munkát és jó fizetést. A taganrogi bőr- és cipőgyárban az igazgató és a párttitkár nem engedett el, amíg rögtönzött gyűlésen nem szóltam néhány szót a munkásokhoz.

– Mondd csak el nekik – biztatott Kucsebjé, az igazgató –, hogyan élnek, dolgoznak a magyar bőripari munkások.

Beszéltem a hosszú munkaidőről és az alacsony bérről, a munkanélküliségről és a jogtalanságról. Arról, hogy a munka közben elkövetett kis minőségi hibáért rögtön elbocsátják a munkást, aki nem tudja, mikor jut ismét keresethez.

Azután eszembe jutott, mennyi keserűséget okoz nálunk odahaza a munkásnak, amikor egy munka közben megkarcolt vagy pecsétessé lett cipő árát a gyáros szombaton levonja a keresetből, s odaadja az értékben csökkent árut a munkásnak. Jól szervezett üzemben a bizalmiak rendszerint elintézték az ügyet a gyárossal, másutt azonban az ilyen hibás termék elvitte a munkás félheti bérét. Úgy gondoltam, ezt is el kell mondanom. A hallottakra felcsillant a munkások szeme. Igen tetszett nekik. Jobbról-balról megjegyezték: be kellene ezt vezetni nálunk is, akkor mi is vehetnénk időnként egy pár cipőt gyári áron. Szomorúan állapítottam meg, mennyire kevéssé ismerem az orosz viszonyokat. A nagy áruhiány miatt itt örültek volna annak, amit odahaza büntetésként alkalmaztak.

A Lux a Tverszkaján korábban szálloda volt. Most a Kommunista Internacionálénál és más nemzetközi szervezetben dolgozó külföldieket helyezték ide, olyanokat is, akik egy-két évet töltöttek Moszkvában. Itt kaptak lakást a hosszú évekre bebörtönzött kommunisták Szovjetunióban élő hozzátartozói, amíg a családfő valamelyik kapitalista ország börtönében töltötte büntetését. Itt éltek azok is, akik a letartóztatás elől menekültek a Szovjetunióba. Sokan közülük huzamosabb ideig várták, hogy eldőljön a sorsuk: visszatérhetnek-e hazájukba vagy nem. Ha nem térhettek vissza, akkor rendszerint valamelyik nagy ipartelepre irányították őket. A Nemzetközi Vörös Segély állandó gondozottjai, a kapitalista országok börtöneiben megrokkant kommunisták, görög, szerb, bolgár, magyar csendőrök nyomorékká vált áldozatai találtak itt menedéket, s ha soha nem gyógyultak meg, akkor életük végéig támogatást kaptak a Szovjetunióban.

Gyakran jártam ebben a nemzetközi Bábel tornyában, ahol mindig lehetett valami jó vagy rossz hírt hallani. Esetleg találkoztam olyanokkal, akik éppen most érkeztek Magyarországról. Itt lakott a KMP Kominternbe akkreditált képviselője, Poll Sándor, és a KMP korábbi, már visszahívott képviselője, Barna (Bergmann) József kárpitos is. Az egykori tréfamester, aki a budapesti illegális üléseken mindig megnevettette a gondterhelt pártmunkásokat, sokat változott. Behívott pici szobájába, bemutatta fiatal orosz feleségét. Nem sokat beszélgettünk, kerülte a hazai témákat. Utóbb elmondta, hogy 1931 júliusában a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága és Ellenőrző Bizottsága konspirációs hibák miatt szigorú megrovásban részesítette. Kizárták a KMP Központi Bizottságából, ahová a II. kongresszuson választották be, és eltiltották a magyar pártmunkától.

Ha az ember nem tud segíteni, kerüli a felesleges beszédet. Egy ideig némán ültünk. A hallgatás csendjét Barna törte meg.

– Károly, ha hazakerülsz, add át üdvözletemet az ismerős budapesti elvtársaknak. Én Gorkijba megyek, az autógyárban fogok dolgozni.

Megöleltük egymást, Barna József szeméből kicsordult egy forró könnycsepp. Talán megérzett valamit abból, ami csak később következett be. Utolsó találkozásunk volt ez. Még egy pár évig az autógyárban dolgozott, de soha többé nem került haza. Törvénysértés áldozata lett.

A Luxban találkoztam a rendőri letartóztatás elől menekült magyarokkal, akiket a budapesti Titkárság a KÜB segítségével a Szovjetunióba küldött. Ekkor érkezett ide Czövek Andor szabómunkás, aki röplapokat szórt le a Parlament erkélyéről, és Spick Károly kazánkovács. Spick éveken át a Váci úti gyárak kommunista szervezeteinek sajtóelosztója volt, most egy mozdonygyárban dolgozott. Ezek az emberek azon a néven éltek itt tovább, amilyen útlevelet a bécsi illegális pártirodának éppen sikerült szerezni, saját nevük feledésbe merült. Visszatérni ahhoz bonyolult vagy teljesen lehetetlen volt.

Itt találkoztam Gergely Sándor íróval is. Súlyos szembajával menekült Moszkvába, mert attól félt, hogy ha Magyarországon börtönbe kerül, ott biztosan megvakul. A nehéz küzdelemben edzett kommunisták, akik nem térhettek vissza hazájukba, nehezen viselték el,

hogy kikerültek a magyar munkásmozgalomból. Ezer szál kötötte őket az otthoni élethez, bármennyi nehézséggel kellett megküzdeniük. Többször találkoztam Őri Károllyal, aki tüdőbetegen jött ki a fegyházból, s most a Moszkva folyó partján egy csónakház gondnoka volt. Noha betegsége lassan javult, szomorkás emberré lett, nehezen bírta, hogy éltető elemétől, a hazai munkásmozgalomtól elszakadt.

Az illegális mozgalom céljaira bécsi műhelyünkben gyártott útlevelekkel még évtizedek múlva is akadt dolgom.

Kiss Erzsébet a harmincas években a kommunista szervező munka tevékeny részvevője, a Vörös Segély egyik vezetője volt Budapesten. Letartóztatása elől menekülnie kellett, s a KMP Moszkvába küldte. Bécsben Károlyi Gréte névre szóló útlevelet kapott, így a Szovjetunióban ez lett a neve. A sok magyar emigránst érintő vihar Kiss Erzsébetet is a nagy Szovjetunió távoli sarkába sodorta, ahonnan csak jóval felszabadulásunk után tudott hazatérni. Károlyi Gréte néven érkezett haza, első itthoni bejelentő lapján ez áll.

A hatvanas évek elején azután elhatározta, hogy visszatér valódi nevéhez. El is ment közigazgatási hatóságunk illetékes fórumához, ahol részletesen elmondta, hogyan kapta 1932-ben ezt a nevet, amitől most, harminc év után szeretne végre megszabadulni. Beszámolója végén azt mondták Kiss Erzsébetnek, hogy ezt a mesét a Károlyi névről talán mondja el a nagymamájának, mert ez az elbeszélés sehogyan sem egyezett azzal, amit a nemrég jogi egyetemet végzett hivatalvezető tanult. Nem is hitte el, zavaros fejű öregasszonynak vélte a kérelmezőt.

Hogyan is hihetné el ma már valaki, hogy azokban az években egyszer öt évvel fiatalabbnak, máskor öt évvel idősebbnek tüntettem fel magam személyi igazolványaimon. Egyszer ez volt a nevünk, máskor az. Mindez ellentmond annak, amit ma egy jogász az egyetemen tanul. Mi azonban a fasizmus dühöngésének éveiben tudásunkat a börtönben egészítettük ki, s ott ezt is megtanultuk. S bár nevünk és korunk, személyi adataink gyakran változtak, a cél, amiért harcoltunk, mindig ugyanaz maradt.

Kun Béla rendszerint moszkvai fedőnevemen szólított. Egyik délelőtt ismét telefonon keresett. – Kummer – mondotta –, ma este egy nagy nemzetközi munkásvezető gárdának tartok előadást. Jöjjön el hozzám, elviszem magát is, igen érdekes embereket fog megismerni.

Jóval korábban mentem el Kunékhoz, hogy beszélgetni is tudjunk. Többek között megemlítettem, hogy előző este a Luxban jártam, meglátogattam Vas Zoltánnét, akinél találkoztam az éppen ott tartózkodó Sas (Szerényi) Sándorral.

Kun Béla, mintha mérges légy csípte volna meg, felugrott székéről. – Remélem, Kummer, nem beszélt vele?

Megütődve néztem rá. Valóban alig pár percet beszéltem Szerényivel, mivel neki valami dolga akadt és távozott.

Szerényi Sándorral 1929-ben, letartóztatásom előtt dolgoztam együtt Budapesten, ahová nemrég jött haza külföldről, illegális pártmunkára. Famunkás volt, művelt, politikailag jól felkészült elvtárs. Két fronton tevékenykedett: az MSZMP legális és a KMP illegális szervezeteiben. Látszott rajta, hogy sokat tanult külföldön a nemzetközi munkásmozalomban. Letartóztatásom napján ő is részt vett az értekezleten, ahonnan távozóban Orosz Nándorral együtt lebuktam.

A Kommunista Internacionálé júliusi határozata, Barna (Bergmann) Józsefhez hasonlóan, őt is elmarasztalta. A határozat indokai sok mindenben nem voltak helytállóak. Kizárták a KMP Központi Bizottságából, aminek már 1929 októberében, majd a II. kongresszuson történt megválasztása óta vezető titkára volt.

– Kummer – folytatta Kun Béla a beszélgetést –, figyelmeztettem magát, ne találkozzon ezekkel az emberekkel. Magával terveink vannak, vissza fog menni Budapestre. A Sassal, Barnával való találkozások csak megzavarnák a tanulásban. – Mérgesen fel-alá járt a szobában. – Tudja meg, a fák nem nőnek az égig. Ez a Sas már nem tudom, mit hitt önmagáról. Látta az *Új Márciusban* a cikkét, amit Aczél néven írt alá?

– Láttam és olvastam is utólag, mert csak most jutottam hozzá, itt a Kominternben, Poll elvtárs irodájában. De Kun elvtárs, mi baj van a cikkel?

– Maga nem érti, Kummer. Nem a cikkel van baj, az aláírással. Aczél! Sas azt gondolta, már mindent lehet. Az ilyesmit, Kummer, észreveszik.

Még nem tudtam eleget oroszul, csak lassan kapcsoltam, hogy Aczél oroszul: Sztál.

Értse meg, Kummer. Nem veheti fel ezt a nevet akárki.

Értettem is, nem is... De már autóba ültünk, hogy a nemzetközi társasággal való találkozóra menjünk. Kun Béla ingerült volt.

– Most ne szóljon hozzám – mondotta –, koncentrálnom kell, miről is beszéljek.

Remek másfél órás előadást tartott, csak úgy kapásból, az amerikai és angol munkásvezetőknek. Melegen megtapsolták érte.

A meghívottak tömege már elfoglalta helyét a Lenin-mauzóleum két oldalán levő emelvényen. Szemben a szovjet hadsereg ezredei álltak, nyílegyenes sorokban. A Kreml fala felé fordulva közvetlen magam előtt láttam Sztálint, aki Gorkijjal beszélgetett. Mindkettőjüket most láttam először. És áradt a hatalmas tömeg egész nap a téren keresztül. A hadsereg egységei után a gyárak, a hivatalok dolgozói. Százezrek köszöntötték a mauzóleum tetején álló vezetőket. Az erőnek, örömnek és szeretetnek ilyen áradata magával ragadott, pedig a beszédeket alig értettem.

Az otthon levőkre gondoltam, az illegális mozgalom szervezőire, a börtönök magánzárkáiban sínylődőkre, a letartóztatottak nélkülöző asszonyaira és éhező gyermekeire. Azok, akik a nehéz küzdelemben időnként elcsüggednek, mekkora erőt meríthetnének itt a százezrek akaratából, lelkesedéséből. Úgy éreztem, nincs az a nehéz feladat, amitől visszariadnék.

Miközben az ünneplő tömegek egymást váltották, gondolatban végigvonult előttem az otthoni élet: a sztrájkok, az éhbérek, a munkásmozgalom, az ország, ahol a fasizmus hónapról hónapra erősebben terjeszkedett. A munkáslakásokban az alacsony munkabér gondja és a munkanélküliségtől való félelem fészkelt, a gyárban dolgozót a bedó gyötörte. Az önálló kisiparos és kiskereskedő a tönkremenéstől rettegett, a kispolgár a havi 200 pengő fixről álmodott.

A Kommunista Párt szervezeteinek egy részét minduntalan szétverték, újra és újra kellett kezdeni a sejtek felépítését. A vezető szerveket is állandóan veszély fenyegette. A börtönök magánzárkái kommunistákkal teltek meg.

Évtizedek teltek el. Sok felvonulást néztem végig a Vörös téren. Láttam nagyobbakat, szebbeket és jobban szervezettebbeket is, mégis ez az első, az 1931. november 7-i örökre emlékezetemben maradt.

Esősek, hidegek az őszi esték Moszkvában. Fél éjszakákat ültem a Lenin-iskola jól fűtött, csendes olvasótermében, itt rágtam át magam a kötelező irodalmon, s ha még maradt időm, szépirodalmi műveket is olvastam. Német nyelven itt minden jó könyvet megtalálhattam. A Lenin-iskolában nemcsak német és orosz, hanem más nyelveken is tanultak. Ha elfogott a fáradtság, végigsétáltam késő este a hosszúra nyúlt Tverszkaján. Ruházatom a harmincas években szokásos magyar munkásturisták öltözéke volt: barna bársonyzakó, bársony térdnadrág, vastag harisnya és túrabakancs. Nem valamilyen hazai divat volt ez, mert a viseletet mi is a Németországi Kommunista Párt (NKP) védőrségétől, a Vörös Frontharcos Szövetségtől vettük át. Ők masíroztak a kommunista gyűlésekre ilyen praktikus, nem gyűrődő öltözékben.

Egyik éjszakába nyúló sétám alkalmával, amikor már kevés volt a járókelő, hallom, hogy mögöttem valaki határozott hangon kijelenti: „Burzsuj! De micsoda burzsuj! Nohát, egy igazi burzsuj." Megfordultam, s láttam, a polgártárs túl van már az itt szokásos „sztó gramm vodká"-n (egy decin). Még utánam szólt: „Nohát, te burzsuj! Az anyád . . ." Így lettem én, a budapesti proletár a moszkvai főutcán burzsuj.

Másnap a Profinternben munkatársaim nagyot nevettek az eseten. Ekkor éppen a német szakszervezeti mozgalomról folyt kétnapos vita. Az előzményekhez érdemes felidézni az erőviszonyokat. „Ebben az időben a Profinternhez tartozó forradalmi szakszervezetek mintegy 17 millió főt számláltak. A legnagyobb szervezetek a következők voltak: a Szovjetunió szakszervezetei (11 millió tag), a Kínai Szakszervezeti Szövetség (2 800 000 tag), a CGTU (525 000 tag), a csehszlovák Nemzetközi Általános Szakszervezeti Szövetség (196 500 tag), a Chilei Munkásszövetség (50 000 tag). Ezenkívül a Profinternhez csatlakozott még mintegy 3 millió munkás 26 ország reformista szakszervezeteinek forradalmi kisebbségéből – többek között 1 millió Németországból, 800 000 Angliából, 265 000 az Egyesült Államokból, 130 000 Ausztriából, 100 000 Lengyelországból."*

Itt ült közöttünk Ernst Thälmann, az NKP vezére, a széles vállú hamburgi dokkmunkás, elmaradhatatlan pipájával a szájában, fe-

* Világtörténet 9. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. 157. old.

jén a német munkások jellegzetes bőrsapkája. Reggelig folyt a vita. Miért nem tudják a német vörös szakszervezetek a munkástömegek nagyobbik részét megnyerni? Thälmann, akit a teremben levők egyszerűen csak Teddynek szólítottak, kijelentette: „A német munkanélküliek több milliós tömegeit már nem egy új szakszervezet, már csak a proletárforradalom érdekli." Sajnos, a munkásegység megteremtésének híján, forradalom sem lett a weimari Németországban. Akkor már a véres, gyilkos hitleri fasizmus készült uralomra jutni.

Harminc év múltán egy csokor vörös szegfűvel kezemben, oldalamon a fiammal, levett kalappal álltam Buchenwaldban a volt koncentrációs láger udvarán. Előttem márványlap fedte azt a helyet, ahol megölték a német munkásosztály hű fiát, Ernst Thälmannt.

Említettem már Grinberget, a bőripari szakszervezet főtitkárát, akivel bejártam néhány cipőgyárat. Most ismét felkeresett. – Mondd, Kummer, okvetlenül haza kell menned egy év múlva? – kérdezte. – Szakszervezetünk ugyanis nehéz helyzetben van. Két hete tartózkodik itt egy mongol delegáció, s addig nem hajlandó hazamenni, amíg nem találnak valakit, akire rábízhatnák a most elkészült cipőgyáruk igazgatását. A pártból naponta kérdezik tőlem: Grinberg, mi lesz, még mindig nincs igazgatójelölt? Te tudod, Kummer, milyen helyzetben vagyunk, mi is külföldi munkásokkal dolgozunk. Itt a központban rád gondoltunk. Menj el Mongóliába gyárigazgatónak.

Nem fogadhattam el Grinberg főtitkár ajánlatát, nem lettem Ulánbátorban gyárigazgató. Hazakészültem.

Kun Béla összeismertetett Egon Erwin Kischsel, Csehszlovákia Kommunista Pártjának író tagjával. „Névrokonom", Kisch, a száguldó riporter, aki érdekes riportokat írt a munkássajtóba, éppen Ázsiából érkezett vissza, és a moszkvai kultúrparkban nagygyűlésen számolt be tapasztalatairól. Majd a Profinternben jobban összebarátkoztunk, mert Egon Erwin Kischt itt a cseh üveggyári munkásokról írt kitűnő riportjai révén nagyon megbecsülték. Színes, érdekes ember volt, akkor már ismertem könyveit, s tréfásan mint rokonomat üdvözöltem. Egon Erwin Kisch gyűrött, szabó vasalóját rég látott ruhájában inkább világcsavargónak festett, mint újságírónak. Meg is mondtam neki, hogy egészen másnak képzeltem művei nyomán, melyeket a börtönben olvastam.

– Milyennek képzeltél – fordult hozzám a cseh referens íróasztalánál ülve –, valami finom úriembernek?

– Hát ha nem is éppen finom úriembernek, de olyan jól öltözött újságírónak, mint amilyeneket eddig ismertem.

– Barátom – felelte mosolyogva –, aki olyan kevés pénzzel járja a világot, mint én, az csak így öltözködhet. Az én utazásaimhoz nem sok felszerelés kell. Jó szem és éles toll, s azt hiszem, mindkettővel rendelkezem.

A Profintern közép-európai részlege napirendre tűzte a magyar szakszervezetek helyzetének és a vörös szakszervezetek alakításának problémáit. A beszámolót én tartottam. Sokáig készültem erre. A Profintern könyvtárában találtam adatokat a magyar szakszervezetek helyzetéről, viszonyairól, hiányos volt azonban a szakszervezeti ellenzékre és a munkanélküli bizottságokra vonatkozó anyag. A szakszervezet múltját és jelenét sikerült felvázolnom, a jövőjére vonatkozó elképzeléseimet már kevésbé. Az volt a véleményem, hogy az új, vörös szakszervezetek létrehozásának formáját otthon, Magyarországon kell megtalálnunk. A jelenlevő román, szerb és bolgár szakszervezetek képviselői sem tudtak saját tapasztalataik alapján újat mondani, sőt elismerték, hogy a mi eredményeink e téren jobbak az övékénél.

A Profintern elismerte, hogy a nehéz körülmények között is eredményesen dolgoztak a magyar szakszervezetekben tevékenykedő kommunista frakciók, a szakszervezeti ellenzék, a munkanélküliek mozgalma. Ezt figyelembe véve, havi 150 dollárt szavazott meg a szakszervezeti ellenzéki sajtó nyomdaköltségeihez való hozzájárulásként.

Egy reggel a Profintern párttitkára hívatott. – Kummer! – kezdte, miközben az asztalon álló teáskannából nekem is töltött egy pohárba. – Láttalak már vagonkirakó munkánál és krumplit szedni a szubotnyikon. De hogyan állsz a fegyveres kiképzéssel?

– Nem voltam katona.

– Az nem baj, hogy nem voltál katona a kapitalisták hadseregében, de az már igen, hogy nem tudsz a fegyverrel bánni. Ezen gyorsan változtatnunk kell. Naponta egy órával korábban jössz, itt lesz a kiképzés a pincében. Lovagolni remélem tudsz?

– Nem tudok – feleltem –, soha nem ültem még ló hátán.

– Szép kis forradalmárok vagytok ti, mondhatom. Lovagolni is meg kell tanulnod. Vedd tudomásul, Kummer, hogy a forradalmi munkásmozgalom harcosának minden pillanatban készen kell állnia arra, hogy lóra pattanjon, hírt vigyen vagy hozzon, harcba menjen, s ha szükséges, elmeneküljön. Hát így készültök ti a forradalomra? Tegnap itt járt a Frunze Katonai Akadémia párttitkára, s bejelentette, hogy elvállalták a Kominternben és a Profinternben dolgozó külföldi munkatársak katonai kiképzésének védnökségét. Az akadémia lovardájában tanulsz majd lovagolni. Aztán szorgalmas légy, ne hozz szégyent pártszervezetünkre!

Megkérdezte, ismerem-e Gavró Lajost, akiről csak annyit tudtam, hogy a Vörös Hadsereg tisztje. – Majd most találkozol vele a Frunze Akadémián. Nemcsak kiváló tiszt, hanem a Vörös Hadsereg hőse, aki a polgárháború különböző frontjain, de különösen a lengyel pánok frontján lovasdandárjával olyan hőstetteket vitt véghez, hogy kétszer kapta meg a Vörös Zászló Rendet.

Noha Kun Béla óvott a magyaroktól, mégis jó néhány nagyszerű, a polgárháborúban és az építésben kimagasló érdemeket szerzett honfitársammal ismerkedtem meg. Ezek részben mint hadifoglyok maradtak a Szovjetunióban, részben 1919 után a fogolycserék útján kerültek Moszkvába. Egyesek a fegyveres erőknél működtek, mások – mint Garasin Rudolf – gyárigazgatóként vagy gazdasági hivatalokban – mint Bólyai Ernő –, illetve nemzetközi szervezetekben viseltek tisztséget. Közmegbecsülésben álltak, és nagyon sokat tanultam a velük folytatott beszélgetésekből.

Igaz, Kun Béla nem ezektől a magyaroktól óvott, hanem az 1925 után érkezettektől. A régi és új emigránsokkal való találkozások és beszélgetések nélkül azonban nehezebb lett volna moszkvai tartózkodásom. Meglátogatott például Gazda Pál, akit a Lenin-iskolába küldtünk ki, de annak elvégzése után kolhozelnök lett.

Moszkvában nagyon elfoglalt a napi munka, a tanulás, a katonai oktatás, kevés szabad időm maradt. Barátaim azonban gondoskodtak arról, hogy egy-egy jó színházi előadást vagy új filmet megtekintsek. A moszkvaiak figyelmét ez időben a „Putyovka Zsiznyi" (Út az életbe) című film keltette fel; alig lehetett jegyet kapni a moziba. A filmben azt a témát dolgozták fel, amelyről A. Sz. Makarenkó „Az új ember kovácsa" című könyvben olyan megraga-

dóan írt. Az előadást néhány barátommal együtt néztem végig, utána elköszöntem tőlük, és egyedül ballagtam a hideg, ősz végi éjszakában hazafelé a néptelen Gercena utcában. Még hatása alatt voltam a külső és belső háború áldozataiból verbuválódott, csavargó gyermekcsoportokról látott filmnek. Ekkor egy sötét kapualjból hirtelen guruló rongycsomó vágódott elém. Egy gyerek, szakadozott prémsapkában; összevissza kötözött ruházatából, maszatos képéből csak a szeme világított. Szakasztott olyan volt, mintha az imént látott film vásznáról lépett volna le. E nagy gondot okozó problémát túlnyomórészt már megoldották a Szovjetunióban, de még itt-ott akadt egy-egy beszprizornyi (ellátatlan). Az őszi hideg előzte az erdőből az utolsó csavargó sihedereket is, s a városokban kapuk alatt, folyosók szegleteiben megbújva töltötték az éjszakát. A milícia egyenként szedte össze őket. Most itt néz velem farkasszemet az egyik ebből a megrázóan szomorú seregből. – Adj 20 kopejkát – sziszegte arcomba a rongyain keresztül ítélve tizenkét-tizennégy éves fiúcska. – Adj 20 kopejkát, különben a pofádba köpök, s nekem szifiliszem van! – Megkapta a 20 kopejkát. Gondolom, a többi járókelőtől is, akit így felszólított.

Miután a Komintern a KMP vezetését ismét teljes egészében Kun Bélára bízta, Kun rendkívül aktívan és sokoldalúan igyekezett az itthoni pártmunkát erősíteni. Egy alkalommal felhívott telefonon.

– Kummer elvtárs, készüljön fel egy beszámolóra. Összehívtam egy szűk körű értekezletet ide, a Kominternbe, régi magyar emigránsokat, akik sokat segíthetnének írásaikkal élénkebbé tenni az illegális sajtót. Én majd előadom a kérésünket, maga pedig vázolja az otthoni pártélet nehézségeit, az illegális sajtó feladatait.

Az értekezletet Kun Béla szobájában tartottuk meg. Ott volt Varga Jenő, Rudas László, Fogarasi Béla, Gergely Sándor és még néhányan mások, akiket nem ismertem. Kun Béla bevezetője után röviden ismertettem az illegális pártszervezetek helyzetét. Mindenki segítséget ígért. Írni fognak az *Új Március* és az illegális sajtó részére. Könyvek és brosúrák lefordítását is ígérték, egyszóval a megbeszélés eredményes volt.

Néhány hét múlva Sebes Pál, aki a KMP képviselőjeként Poll Sándort váltotta a Kommunista Internacionáléban, magához hívatott.

– A KÜB levelet írt – közölte –, rövidesen hazavárnak.

– Tehát nem tölthetem ki Moszkvában az egyesztendős tanulási időmet?

– Úgy látszik, otthon már szükség van rád. Különben Kun Béla majd valószínűleg bővebben fog tájékoztatni.

Másnap valóban megtudtam Kun Bélától néhány részletet idő előtti hazahívásom okáról. – A KÜB – informált Kun Béla – az egyéves reorganizáló munka eredményeinek összegezéseképpen egy plenáris ülést szervez Ausztriában vagy Németországban. Meg kell erősíteni a KMP Központi Bizottságát. Kongresszusra egy ideig nem gondolhatunk. A legjobb hazai pártmunkásokból és a Kominterntől kapott, már a KÜB-ben dolgozó, az SZKP-től átjött vezetőkből kell új tagokat kooptálni a Központi Bizottságba. Csendesen, titokban készüljön föl a hazautazásra. Már megbeszéltem Husztival, magát is a Központi Bizottságba kívánjuk kooptálni.

Kun Béla közlése meglepett, egyben mély hatással volt rám, annyira, hogy szó nélkül távoztam a Kominternből. Megrohantak a gondolatok, a hazautazás izgalma, az otthoni életbe való újbóli beilleszkedés problémái. Lassú léptekkel sétáltam a Moszkva folyó partján. Enyhe tavaszias szellő lágyította a folyó jegét. Időnként tompán reccsent, töredezett a kásássá lágyult vastag jégréteg. A moszkvaiak kigombolták télikabátjukat, prémsapkájuk fülvédő lapocskáival játszadozott az enyhe szellő. Moszkvába megérkezett a tavasz.

Bogdán Simon gondosan megvizsgálta román útlevelemet, és a berlini utazásomhoz teljesen megfelelőnek találta.

Berlinbe érve egy német szakszervezeti vezető, akit még Moszkvából ismertem, létrehozta találkozásomat a KÜB-ben dolgozó Huszti Ferenccel, Karikás Frigyessel és Sallai Imrével. Részt vettem a KÜB ülésein, és elolvastam a hazulról érkezett jelentéseket, az illegális otthoni sajtótermékeket. Berlini tartózkodásom azonban rövidesen véget ért, mert a KÜB konspirációs okokból Lipcsébe tette át irodáját.

Még végignéztünk Berlinben egy parlamenti választást, egyikét az utolsóknak a náci hatalomátvétel előtt. Először volt ilyen élményben részem. Reggeltől estig jártam Neukölln és Wedding munkáskerületek utcáit, ahol minden ablakban az NKP vörös zászlaja lengett. Az NKP-nek erős parlamenti frakciója volt, s mivel tagjai milliószám munka nélkül voltak, a választási agitációs és szervező munkát az utcai pártszervezetek végezték. Nekem, mint messziről jött szemlélőnek, az volt a benyomásom, hogy nagyon erős az NKP.

Lipcse nyugodtabb hely volt. A magyar kommunisták illegális külföldi központjának idetelepülése már összefüggött a Hitler-fasizmus, a barna métely rohamos terjedésével. A weimari Németországban csak a munkásegység tudott volna gátat vetni a fasizmus továbbterjedésének. A munkásegység azonban nem jött létre. A szociáldemokrata és a kommunista mozgalom külön úton járt. Együtt meghódíthatták volna a hatalmat, így pedig mindkét pártot lehengerelte a hitleri fasizmus.

Lipcsében felkészültem a hazatérésre. Huszti, akit mozgalmi né-

ven Grósznak hívtunk, ruhámat túl egyszerűnek találta. Mondhatta volna úgy is, hogy kissé kopottas volt. Fel kellett frissítenem, mert Budapesten, ahol a KÜB javaslata alapján ismét teljes illegalitásban kell majd dolgoznom, nem lett volna megfelelő.

– El ne felejtse – figyelmeztetett Huszti –, szolid polgár képében kell Budapesten járnia. – Tudtam én ezt, és volt is már e téren némi gyakorlatom. A Szovjetunióban azonban ez időben nem sokat adtak a külsőségekre, s ebből valami rám is átragadt.

Elhatároztuk, hogy a KMP plenáris ülését Ausztriában tartjuk 1932 májusában, amivel időt és pénzt takarítunk meg. Franz, egyik bécsi elvtársunk szervezte a Magyarországról várt küldöttek elhelyezését. Egy Bécs környéki vendéglős, aki támogatta az Osztrák Kommunista Párt tevékenységét, két napra rendelkezésünkre bocsátotta az egész házát. Akinek nem jutott hely a kevés számú vendégszobában, az a padláson levő szénán pihente ki az utazás és az értekezlet fáradalmait.

Majd egyévi távollét után örömmel szorítottam kezet a Magyarországról érkezett elvtársakkal. Megjött Garai Károly, az illegális nyomdászunk, Andrásfy Gyula, az újpesti sejtek egyik vezetője és néhányan a vidéki szervezetek képviseletében. Egész nap tanácskoztunk. A házból csak egyesével léphettünk ki az udvarra, este azonban a vendéglős jelezte, hogy nyugodtan elmehetünk sétálni. Csaknem hajnalig diskuráltunk az otthoni helyzetről a nemrég érkezett küldöttekkel.

Az értekezlet megállapította, hogy az elmúlt esztendő folyamán sikerült a KMP konspirációs válságán úrrá lenni, a felső vezető szervezetek megszilárdultak. Erőteljes volt a munkanélküliek között végzett munka, amit egy illegális héttagú bizottság irányított. A plénum kereste a szakszervezeti ellenzék és a munkanélküliek mozgalmának legális kereteit. A magyar forradalmi munkásmozgalom 1932 első hónapjaiban végzett munkájáról kialakult kép az illegális és legális tevékenység kombinálását mutatta. Az illegális bizottságok együtt dolgoztak a szakszervezeteken belüli és a szakszervezetekből kizárt, kivált ellenzékkel, állandóan keresve azt a lehetőséget, hol lehet rést ütni az illegalitás falán.

A plénum második napján négy-öt elvtársat, köztük Gold Gézát és engem is kooptáltak a KMP Központi Bizottságába. Éppen tíz

éve voltam az illegális Kommunista Párt tagja, meghatott, hogy a küldöttek kooptálásomat egyhangúlag megszavazták.

A plénum részvevői egyenként utaztak haza Magyarországra. A KÜB Lipcsébe tért vissza. Én még néhány napig Bécsben maradtam; megbeszéltük Fürst Sándorral és Sallai Imrével, hogy a Titkárság tagjaként milyen területet fogok átvenni otthon. – Csodálkozni fogsz – mondotta Fürst Sándor –, milyen rendezett körülmények között dolgozik a párt Titkársága. Koszperék jó lakást szereztek, sokkal megfelelőbbet, mint a Várna utcai volt. Most helyben van írógép, s a szerkesztőségi munkához szükséges folyóirat, sajtóanyag, könyvek és lexikonok is rendelkezésünkre állnak. Itt készítjük el az illegális sajtó egész anyagát, csak a stencilre gépelést végeztetjük másutt.

Beszélgetésünket végighallgatta Huszti Ferenc is, s közbevetette: – A Titkárság régen nem dolgozott ilyen nyugodt körülmények között. Bárcsak én is ott dolgozhatnék két-három hónapot. Husztinak azonban a Komintern határozata megtiltotta, hogy Budapesten végezze pártirányító munkáját.

Még egy séta a bécsi Schönbrunnban, még egy gondos, minden apróságra kiterjedő vizsgálat, hogy nem maradt-e valamiféle moszkvai tartózkodásomra emlékeztető tárgy a holmijaim között. Franz most már magyar útlevelet hozott részemre. Békés kereskedelmi utazó lettem. Boldogan szálltam az Ostbahnhofon a Budapestre induló éjjeli gyorsvonat üresség től kongó másodosztályú kocsijába. Hát igen, még nem ért véget a nagy gazdasági válság, kevesen utaztak külföldre. Vonatom csaknem üresen robogott a langyos tavaszi éjszakában.

Simán keltem át a határállomáson. Kora reggel elragadtatva néztem a szép magyar vidéket. Szülőhelyemnél most megállt a bécsi gyors. – Bicske, egy perc – kiáltja a kalauz. Kipillantok a pályaudvarra; csak a szolgálatban levő vasutasok tesznek-vesznek a peronon, utast nem látok. Valaki mégis a vonathoz lép: egyenruhás, magas férfi. Megismerem, Kövy Pál, a bicskei csendőrőrs parancsnoka. Pontosan ebbe a vagonba kapaszkodik fel. Kellemetlen érzés. Bemegyek az üres fülkébe, és lerúgva a cipőmet, arccal befelé fordulva végigfekszem a plüssülésen. Mély alvást színlelek. Kövy őrmester azonban kint maradt a folyosón, vagy egy másik üres fül-

kében foglalt helyet, nem nyitott ajtót alvó utasra ... A Kelenföldi pályaudvaron láttam távozó alakját. Én a Keleti pályaudvarig mentem. Beadtam bőröndömet a megőrzőbe, vettem néhány újságot, és egy taxival a Széchenyi fürdőbe vitettem magam. Miután a kádfürdő részleg egyik fülkéjében lemostam az éjszakai utazás fáradalmait, áttanulmányoztam az újságok apróhirdetéseit, s kijegyeztem jó néhány kiadó szoba címét.

Korábbi években ügyes nők végezték a lakáskeresést, s ha Révai József, Lukács György vagy Müller Ernő jött a KÚB-től, kibérelt lakás várta őket. Nem tettük ki az elvtársakat az esetleges ezzel járó veszélyeknek. Most azonban maga gondoskodott szállásáról, aki illegális munkára érkezett haza. Ez csak részben volt konspirációs előírás, igazi oka az volt, hogy 1929–1930-ban, a tömeges letartóztatások alkalmával az ilyen feladatokat ellátó kommunisták nagy részét már ismerte a rendőrség.

Ismét Budára mentem szobát keresni. A negyedik hely jónak is látszott: az Ugocsa utca környékén épült öröklakásos házak egyike; főleg jómódú polgárok lakták. A főbérlő, idős özvegyasszony, szép, tiszta, levegős szobába vezetett. Cipőgyári modelltervezőnek mutatkoztam be, s jó előre bejelentettem, hogy sokat dolgozom otthon. – Cipődivatrajzaimat rendszerint az asztalon hagyom – mondottam –, szeretném, ha a takarításnál nem kallódnának el.

Az idős hölgy mentegetőzött. – Ó, kérem, én magam takarítok, minden a helyén marad. – Kifizettem egyhavi lakbért, s már távozni akartam, amikor a hölgy utánam szólt. – Uram! Majd elfelejtettem megmondani, egy kikötésem van: nőt nem szabad idehoznia.

Megnyugtattam az öreg hölgyet, hogy nem teszem ki ilyen inzultusnak. Délre már beköltöztem, s néhány óra pihenés után frissen, tele munkakedvvel néztem körül a fővárosban.

A KMP budapesti Titkárságának előttem még ismeretlen Thék Endre utcai helyiségében Koszperné testvéri szeretettel fogadott. Kilián Györgyöt, Fürst Sándort és Sallai Imrét már ott találtam. Előfordult, hogy egész nap ott dolgoztak. Ilyenkor Koszperné főzött a Titkárság tagjainak ebédet.

Munkaterületemen fokozatosan kiépítettem kapcsolataimat. Mindenekelőtt a Duna-parti dokkmunkásoknak juttattam el azt a pénz-

összeget, amelyet még sztrájkuk idején a bécsi dokkmunkások gyűjtöttek részükre. A pénz csak késve, a sztrájk befejezése után érkezett meg. A munkaelosztásnál figyelembe vettük, hogy Sallai Imre rövidesen a KÜB-höz utazik és Karikás Frigyes fog helyette a Titkárságon dolgozni.

Egyik bőripari munkás ismerősömet elküldtem Kurilla András cipőmodell-tervező barátomhoz, hogy hozzon részemre néhány tucat modellrajzot. Ezeket rendszerint az asztalomon hagytam, amikor eltávoztam hazulról. Kurilla András, aki ha kellett pénzzel, ha kellett más módon, annyi esetben állt az illegális mozgalom rendelkezésére, most sem kérdezett semmit. Bő készletéből becsomagolt egy sor szép cipőmodellt, s elküldte nekem.

Kora reggel lebonyolítottam egy találkozót az ezüstműveseknél dolgozó kommunista frakció vezetőjével, majd a kellemes júniusi időben ráérősen sétáltam fölfelé az Istenhegyi úton. Reggel 9 órakor kellett találkoznom Bakó Józseffel, a dunai és csepeli kikötőkben dolgozó rakodómunkások között szervezett kommunista csoport vezetőjével. Nemrégen folytattak eredményes bérharcot. Ez a külföldi hajók és uszályok munkásaival is állandóan összeköttetésben levő dokkmunkás csoport igen fontos feladatokat látott el; esetenként tiltott úton érkezett illegális irodalmat segítettek továbbítani a párt részére. Darabos, egyszerű munkások, de hűségesen kitartanak a párt mellett.

Az Istenhegyi emelkedőn jázminillatot hoz a reggeli szellő. Szép ez a hegyoldal. Nyáron ide jártam megbeszélésekre olyan elvtársakkal, akiknek több szabad idejük volt.

Már messziről megpillantom Bakót egy padon, az Istenhegyi út és a Zsolna utca sarkán. Lám, milyen pontos ember! Inkább öt perccel előbb érkezik, mint később. Nem kell jelszó, régen ismerjük egymást, de azért szokás szerint megállapodunk a konspirációban. Lebukás esetén mindketten azt mondjuk: először találkoztunk, az iránt érdeklődtem, van-e munka és milyen a kereset a dokkmunkásoknál.

Séta közben folytatjuk a beszélgetést. Bakó beszámol a sztrájk utáni helyzetről. A külföldről késve érkezett pénzsegély is jól jött a dokkmunkásoknak. – Csaknem valamennyi „kaparás" a mi em-

berünk – számol be Bakó némi büszkeséggel. – Ismerem már a Duna-parti zsargont. A dokkmunkások kis csoportokban dolgoznak. Az uszály- vagy hajókirakó csoport vállalja el a munkát, és a csoportvezető veszi át a bért. Mindkét esetben alá kell írnia a munkalapokat. De a mázsás terheket emelő kézzel nem ír, hanem kapar a toll. Innen a csoportvezető hajósok közti neve „kaparás".

Közben a márványvályúhoz értünk, amelyet annak idején az állatvédő egyesület állíttatott fel, figyelmeztetésül a konfliskocsisoknak, gondoljanak szomjas lovaikra, amikor az urakat felfuvarozzák a Sváb-hegyre.

Bakó jót nevet a feliraton: „Gondolj a lovadra." – Nohát, a rakodómunkásra is gondolhatnának. Még rendes vizeskannát sem kapunk, piszkos tenyérből iszik a dokkmunkás munka közben.

Lefelé menet befordulunk a Diana útra, s a már melegen tűző nap elől az árnyas, lombos fák alatti padra ülve folytatjuk a beszélgetést. Tenyérnyi blokkra néhány feljegyzést készítek arról, amiket Bakó közöl velem. Még az árnyékban is meleg van. Levetem zakómat, s a pad támlájára fektetem. Az összeboruló lombok között húzódik felfelé a Diana út, innen hallatszanak lépések. Két testes férfi közeledik a padhoz. Lesír róluk, hogy detektívek. A kövérebb vastag kampósbotjára támaszkodik. – Rendőrség! Igazolják magukat!

Bakó József a zsebébe nyúlt, kivette fényképes dokkmunkás-igazolványát, amellyel a kikötő zárt rakodóterületére léphet. Én nyugodtan felálltam, szó nélkül leemeltem zakómat a pad támlájáról, felvettem, s mintha a zsebébe nyúlnék, összefogtam magamon. Mindez nem tartott tovább néhány másodpercnél. Eközben átfutott az agyamon: Bakót követhették, s most el akarnak bennünket fogni.

Nem igazoltam magam! Ehelyett félrelöktem az előttem álló két detektívet, és teljes erőmből futni kezdtem. Így próbáltam menekülni. Az egyik detektív utánam iramodott, de túl kövér volt a futáshoz. Ehelyett mindketten ordítozni kezdtek. – Fogják meg! Rabló! De járókelők nem voltak a közelben. Már jól lemaradtak az ordítozó detektívek, amikor a környéket jól ismerve, az Orbánhegyi útra szerettem volna derékszögben befordulni. Nem sok hiányzott, hogy ez sikerüljön. Egy épülő villa előtt kellett elhaladnom, ahol

néhány munkás maltert és homokot lapátolt. A detektívek kiabálására abbahagyták a munkát, lapátjukra támaszkodva bámészkodtak. Egyik korosabb társuk kijött az út szélére, s ahogy odaértem, széles, nehéz homokoslapátjával a hátamra vágott. Az ütéstől végigvágódtam az úttesten. Térdemen elszakadt a nadrág, a kavicsos úton lehorzsolódott a bőröm, ajkam az esésnél a földet érte, felhasadt, ömlött belőle a vér. Így emeltek fel a földről, s a közben odaérkező detektívek megbilincseltek.

Gyalog kísértek az Istenhegyi út elejéig, ahol egy rendőrségi autó állt; nyitott teherkocsi, két oldalán paddal, csoportos kiszállásra használták. Útközben megtudtam, hogy a környéken razziáznak. Elegáns pongyolás hölgy hajolt ki egy villalakás ablakán. Megpillantva bilincses kezemet, a detektívekhez fordult: – Csakhogy megvan a tolvaj! A múlt héten tőlem is elloptak egy párnát az ablakból.

Most lett világos előttem, hogy ezek a razziázók, akik az utcákból kettesével ballagtak a kis teherkocsi irányába, a bűnügyi rendőrség emberei. Nem a főkapitányság politikai osztályának detektívjei fogtak el. Nem Bakó Józsefet és nem is engem követtek. Hibáztam, hogy szökni próbáltam, igazolni kellett volna magam a bűnügyi detektíveknek. De már késő! Drága árat fizettem tévedésemért. Az egyik detektív kivette zsebkendőmet, és megbilincselt kezembe adta, hogy vérző ajkamra szoríthassam. Világosszürke, Lipcsében vett ruhám alvadt vértől volt pecsétes.

Először a főkapitányság betörésekkel foglalkozó osztályára vittek. Még tartottam magam bejelentő lapomon levő álnevemhez. De ahogy a zsebemben talált jegyzeteket olvasgatták, a munkáról, bérről, sztrájkról, szakszervezetről szóló megjegyzések láttán ezek a kövér detektívek is kapiskálták, hogy nem vagyok betörő. Egy betörő zsebéből nem ilyesmi kerül elő. Így hát átkísértek a főkapitányság épületének másik szárnyába, a politikai osztályra. Ott rögtön felismertek. Másfél év óta nem hallott rólam a rendőrség. Másfél éve tűntem el a szemük elől. S most itt állok két vastag hekus között véres arccal, tépett ruhában. Nagy örömmel vettek át a bűnügyiektől. Sorban gratuláltak nekik a jó fogáshoz.

Végignéztem a már ismert helyiségeket, s némán mondtam magamban: hát itt vagyok ismét, életemben immár harmadszor. Köz-

ben lázas sürgés-forgás támadt körülöttem, a detektívek bejelentő lapomat lobogtatva rohantak ki a lakásomra.

A főkapitányság kétszázasnak nevezett zárkasorán helyeztek el, egyedül egy kis lyukban. De még mielőtt odakísértek, a zsebemből kivett pénzen, anélkül, hogy kértem volna, hozattak részemre ebédet. Teljesen felesleges volt, rá sem tudtam nézni. A váratlan fordulat teljesen lefoglalta gondolataimat. Sokáig ültem az ágy rozsdás, csupasz vassodronyán azon tűnődve, hogyan védekezzem. Hogyan építsem fel a vallomásomat úgy, hogy se engem, se mást ne terheljen.

Még minden cseppfolyós állapotban volt. Nem tudhattam, hogyan viselkedik Bakó József. Tartja-e magát konspirációs megállapodásunkhoz. Ettől sok függött. Ha azt vallja, hogy ma találkoztunk először, könnyebb lesz a helyzetem. Lakásomon nem találhattak semmit. A zsebemből kivett feljegyzésekből sem derül ki, hogy kommunista vagyok. De mit fog mondani Bakó? S mit fogok mondani én? Pribékjeim majd mindent elkövetnek, hogy szóra bírjanak. Nagyon erősen elhatároztam: azt fogom mondani, amit én tartok helyesnek, s nem azt adom írásba, amit ők akarnak. Tépelődésemből kulcszörgés riasztott fel. Lekísértek a politikai osztályra. Nem tartottak ott egy órát sem. Nézegettek, kérdezősködtek. Éreztem, ez még nem komoly kihallgatás. Most még mással foglalkoznak, anyagot gyűjtenek ellenem.

Amikor visszakísértek a zárkába, Dzeborszky detektívfelügyelő véres ruhámra, felhasadt arcomra, sebes térdemre mutatva megjegyezte: – Most mi könnyű helyzetben vagyunk.

Mintha más esetben, amikor a letartóztatott nem ilyen állapotban áll előttük, nem lennének könnyű helyzetben. Ki vonná őket felelősségre a fogoly sebeiért!

A kétszázas zárkának világítóudvarra nyíló, sűrű dróthálóval fedett ablakán a fülledt melegben alig jött be egy kis levegő. Második napja ültem itt a rozsdás sodronyon. Egész nap nem szóltak hozzám. Sejtettem, hogy Bakó Józseffel foglalkoznak. Délután betettek a zárkámba egy asztalosmunkást. Egyenesen a műhelyből hozták be a rendőrségre, keze még vörös volt a politúrozástól. Valami vitába keveredett a főnökével, és ráfogott egy darab lécet. Nem ne-

héz ügy. Örültem, hogy volt kivel beszélgetnem pár órát, nem voltam egyedül.

Késő este a kulcsár főtörzsőrmester kinyitotta a zárka ajtaját, s nevemen szólított. Két detektív várt a folyosón. Ahogy elhaladtam a törzsőrmester irodája előtt, a faliórára pillantottam: tízet mutatott. Elvezettek a főkapitányság Vigyázó Ferenc utcai oldalára. A politikai osztályon még két detektív várt, Lábodi és Temessi Tüttő Béla, akiket névről ismertem. Tudtam, most fog megtörténni az, amitől a politikai osztály vezetői valami nagy eredményt várnak. Próbáltam felkészülni a legrosszabbra, miközben külsőleg nyugalmat erőszakoltam magamra. A szívem hevesen vert. Belső feszültségemet mély lélegzetvétellel próbáltam enyhíteni. Wajand Tibor detektív-főfelügyelő lépett ki az egyik szobából. Végignézett rajtam, s a kísérőkhöz fordult:

– Kezdjétek meg, nem akarok itt lenni reggelig.

Leültettek egy íróasztal elé, s négyen körülültek. Lábodi és Temessi Tüttő detektívek adták fel a kérdéseket.

– Hol voltál 1931 elejétől?

Elmondtam, hogy Németországban dolgoztam egy cipőgyárban.

– Hol és miféle cipőgyárban?

– Berlinben, a Stiller und Leiser cégnél – feleltem. Egyik detektív elhagyta a szobát, és kis idő múlva két vastag könyvvel a kezében tért vissza. Mint kiderült, berlini telefonkönyvek voltak. Keresték benne a Stiller és Leiser céget. Meg is találták.

– Miért hagytad el az országot, méghozzá rendőri engedély nélkül? – vetette közbe Temessi Tüttő Béla.

– Mert 1930-ban kapott büntetésemből még egy fél év hátra van, és azt nem akartam letölteni.

– Akkor miért jöttél mégis vissza?

– Németországban már nem kaptam munkát, és Bécsben is hiába próbálkoztam.

A detektívek az előttük fekvő papírlapokra firkáltak valamit, de úgy láttam, válaszaimból nem jegyeztek fel semmit. A kihallgatás folyamán belső feszültségem kissé felengedett. Lábodi kelt fel először az íróasztal mellől. Nyugodtan, nem indulatos hangon mondotta: No, akkor menjünk át a szomszéd szobába.

A helyiségnek a világítóudvarra nézett az ablaka. Két kis asz-

tal állt itt. s a falhoz támasztva egy vascső. Az asztalon két rövid és egy hosszú gumibot hevert. Az egyik széken lavór vizet, közelében egy horpadt vizeskancsót láttam.

Három detektív maradt velem. Becsukták a nyitott ablakot, lehúzták vérfoltos zakómat, s a padlóra ültettek. Cipőmet le kellett vetnem. Csuklónál szorosan összekötözték a kezemet, olyanformán, hogy ülő helyzetben a térdeimet át kellett karolnom. Tikkasztó meleg volt a szobában, s a három detektív is ingujjra vetkőzött. A falhoz támasztott vascsövet átdugták a térdem alatt úgy, hogy a cső megkötözött kezem könyöke felett legyen. Mindezt higgadtan, csendben végezték, ügyeltek a részletekre.

Temessi Tüttő még igazított rajta, hogy egyforma hosszúságú cső álljon ki mindkét oldalon. Úgy végezték ezt az előkészületet, mint napi munkájuk egy részét, megvolt a formája, technikája. Igyekeztek rendesen elvégezni. Két detektív megragadta a cső két végét, és feltették az asztalokra. Így lógva testsúlyom a padló felé húzott, meztelen talpam felfelé fordult, s hogy egészen vízszintes helyzetbe kerüljön, az egyik detektív meglökte a fejemet. Gumibottal először keresztben, majd hosszában verték a talpamat. Néhány erős ütés után már nagyon fájt ez a művelet. Egy pillanatra abba is hagyták, s levetett zakómat ráterítették a fejemre. Eltorzult arcom látványa zavarhatta őket a verés szakszerű elvégzésében. Ezután még egy ideig verték a talpamat, majd visszatettek ülő helyzetben a padlóra. Még így, gúzsba kötött állapotban hatalmas ütéseket mértek a hosszabb gumibottal mindkét térdemre. De vigyáztak arra, hogy a letartóztatásom alkalmával összezúzódott térdsebemre ne üssenek. Végre feloldoztak, s beleállítottak a lavór hideg vízbe; két detektív fogta kétoldalt a karomat. Majd a kis szobában körbe kellett járnom, ami nagyon fájdalmas volt. Hogy gyorsabban mozogjak, a gumibottal erős ütéseket mértek hátulról a nyakszirtemre, két vállamra.

Lassan, megfontoltan gyötörtek, nem is tudom, mennyi ideig. A „kihallgatás előkészítése" vége felé járt. A három detektívnek sem lehetett könnyű ez a munka, mert amikor a procedúra végén a lavórból hideg vizet öntöttek rám és a maradék vízben kezet mostak, Temessi Tüttő Bélának remegett a keze. Nem tudom, milyen látványt nyújtottam, de ők sem festettek valami jól. Ketten felemel-

tek, visszavittek a szomszéd szobába. Erősen támolyogtam, ha lett volna mit, hánytam volna. Gyomrom háborgott, néhány mély lélegzetvétellel nyugtattam magam.

Kaptam egy pohár vizet, s megkezdték a kihallgatásom. Megismételtem most már részletesebben, hogyan mentem másfél évvel ezelőtt külföldre. Berlinben kaptam munkát, de ez pár hete megszűnt, ezért Bécsben próbáltam elhelyezkedni. Miután ez sem sikerült, hazakészültem. Egy ottani ismerősöm bízott meg azzal, hogy kérjek információt Bakó József dokkmunkástól a dunai kikötők munkásainak helyzetéről. Éppen erről beszélgettünk, amikor letartóztattak.

Most írták a vallomásomat. Lassan beszéltem, közben kortyolgattam a vizet, meggondoltam minden szót, mielőtt kimondtam.

– Hogyan mentél át két határon oda és vissza? – tette fel a kérdést Lábodi.

– Természetesen gyalog, útlevél nélkül. – Vallomásomban semmiféle hamis irat használatát nem említettem. Háromszor is elmondtam: Bécsben bíztak meg azzal, hogy Bakóval találkozzam, én azonban sem Bakó Józsefet, sem mást nem bíztam meg semmivel. Már megveretésem előtt biztos voltam benne, hogy Bakó József kitartott konspirációs megállapodásunk mellett, nem árulta el, mikor és hány alkalommal találkoztunk. Nem volt ilyen adat a rendőrség kezében.

Ahogy kimerülten, izzadtan, elnyűtten a két detektív előtt ültem, hálás szeretettel gondoltam Bakóra, erre a bütykös kezű teherhordó munkásra. Nem csalódtam benne. Helytállt. Nem lehetett ez könnyű neki sem.

Visszakísértek a kétszázasba. A kulcsár szobájában éjfél után kettőt mutatott az óra. Négy órát töltöttem a politikai osztályon, a tortúra alatt ez sokkal hosszabbnak tűnt. Zárkatársam nem aludt, rémülten tekintett rám, amikor betámolyogtam és lerogytam az ágyra.

– Mi történt magával? – kérdezte suttogva. A suttogás felesleges volt, hiszen a kétszázas őrei jól tudták, mi történik a politikai osztályon. – Mindenkivel ezt csinálják? – kérdezte ijedt képpel, dagadt lábamra tekintve.

Nem volt kedvem felelgetni, mégis meg kellett nyugtatnom: nem mindenkire vár ilyen sors!

Mindkét térdem rettenetesen fájt. A legrosszabb az volt, hogy ülő vagy fekvő helyzetből csak nagy erőfeszítéssel tudtam felállni. Ülő helyzetben a térdeimen levő párnaszerű daganat széthúzódott, a felállásnál pedig összenyomódott, mindkét esetben nagy fájdalmat okozva.

1932. június 21-én vittek a végleges vallomásomat aláírni. Hat napja voltam a rendőrségen. Ez a vallomás teljesen megegyezett a verés után készült detektívjelentéssel. Az egész vallomást kitalált adatokra és cselekményekre építettem fel, amit az egész eljárás folyamán fenntartottam. Így sem akkor, sem a későbbi években nem tudta meg a rendőrség, hogy 1931-ben hónapokig álnéven éltem Budapesten, hogy ez időben a KMP Titkárságának tagjaként dolgoztam. Sohasem tudták meg, hogy a Szovjetunióba utaztam, Leniniskolába jártam és a Vörös Szakszervezeti Internacionálé munkatársa voltam. Nem szerzett tudomást a rendőrség a Bécs mellett tartott plenáris ülésről sem.

Még néhány napot a kétszázasban őriztek, majd átszállítottak Bakó Józseffel együtt a Markó utcai fogházba.

Kilenc nappal ezelőtt nyitott rendőrségi kocsin hoztak bennünket a főkapitányságra, most csukott autón tartunk a Markó felé, de csak ketten vagyunk. És ez nagyon jó érzés. Az alatt a néhány perc alatt, amíg a főkapitányságtól a Markó utcai fogházig érünk, boldogan szorítjuk meg egymás kezét. Megállapodunk, hogy a vizsgálóbírónál vallomásainkon egy betűt sem változtatunk. Bakó két csuklóján a vöröslő csíkokat dörzsölgeti. A kötözőszíjak nyomai, amit a fellógatásnál mélyen a húsába vágtak. Csikorogva nyílik a Markó utcai fogház vaskeretes kapuja. Búcsúzunk egymástól. A főtárgyalásunkig valószínűleg nem találkozunk. Fő az, hogy szót értettünk, tisztában vagyunk egymással. Nyugodtan nézünk sorsunk további alakulása elé. S olyan jó, nagyon jó volt ez a kis beszélgetés.

Reggel első az orvosi vizit. Rendnek kell lenni. Mindenről papír készül.

– Vetkőzzön le! – szól rám az őr. Az orvos a kísérőpapírjaimba mélyed. Állok pucéran az orvos előtt. Lábfejem, térdem, csuklóm, vállam és a hátam a rendőrségi bántalmazások vaskos jeleit mutatják.

– Maga az, aki a letartóztatásánál összezúzta magát? – Az orvos csak röpke pillantást vet felém. A rab írnokhoz fordulva diktálja: „Eleséstől származó, nyolc napon belül gyógyuló zúzódások a végtagjain."

– Jöhet a következő – kiáltja a rabőr. – S ezzel vége a vizsgálatnak. Nem, semmi értelme nem volna bármit is szólni. Visszakísérnek a zárkámba, és délután átszállítanak a Pestvidéki fogházba.

Ismét a harmadik emeletre kerültem. Bakót az ötödikre helyezték. Dr. Timár Miklós lett a védőügyvédem, ismertük egymást régebbről. Ahogy alkalma volt betekintenie az irataimba, azonnal felkeresett. Az volt a véleménye, hogy Bakóval kétszemélyes tárgyalásunk lesz, mivel letartóztatásunk után nem tudták szélesíteni az ügyet. Kettőnk egymással összhangban álló vallomása alapján fog majd ítélkezni a bíróság, mert illegális anyagokat nem talált a rendőrség letartóztatásunk folyamán. Dr. Timár információja megnyugtatott.

Két hét múlva megkaptam harmadik bírósági ügyem vádiratát. Az előzőekhez képest jelentéktelennek látszott. Címe: „Vádirat Kiss Károly és társa, Bakó József kommunista szervezkedés ügyében." Kétharmad részben előző két ügyemben kapott ítéleteimet sorolta fel, és csak egyharmad részben tárgyalta jelenlegi ügyemet, rendőrségi vallomásom alapján.

Az ügyész kommunista szervezkedés vezetésével vádolt, de ezt semmivel sem tudta alátámasztani. Teljesen hiányoztak a felsorolásból a „bűnjelek". Igaz, álnéven bérelt lakásom és másfél évi ismeretlen helyen való tartózkodásom terhelte ügyemet, ezt az időt azonban külföldön való tartózkodással indokoltam a vizsgálóbíró előtt is. Miután megcáfolni ő sem tudta, kénytelen volt elfogadni.

Kis cipészműhely a Cserei utca elején. Belül rend és tisztaság. Falemezzel, függönnyel elválasztott hátsó részét lakásnak rendezték be. Majoros János, a mester, rendszeresen olvassa a KMP lapját, a *Kommunistát*. Nemcsak olvassa, jól ismert, megbízható „kuncsaftoknak" tovább is adja. Régi, csendes terjesztője a párt röplapjainak is. Munkások, szegény emberek járnak hozzá cipőt javít-

tatni. Csak pár lépés idáig az előkelő városligeti fasortól, de ez a pár lépés a nagyon szegények világába vezet. Fuvarosok, kocsisok, napszámosok, a zuglói gyárak segédmunkásai és munkanélküliek élnek itt, akik nem tudnak lakbért fizetni, s a régi Lóverseny tér környékén eszkábáltak össze maguknak kalyibákat.

Kubikos, talicskás ember ballag a kis utcán. Talicskája kerekének vasabroncsa az utca minden kockakövén megcsörren. A talicskából kétoldalt ásó- és lapátnyél áll ki. Közötte elnyűtt, hosszú szőrű bunda, a kubikos fekhelye, egyben takarója is.

A kubikos megáll a cipészműhely előtt. Talicskáját az út szélére állítva belép a kitárt ajtón.

– Adjon isten!

– Adjon – felel felpillantva a mester. – Mi járatban van?

– Levált a bakancsom talpa – mutat a kubikos egyik bakancsára.

– Megjavítaná?

– Miért ne? Azért vagyok itt.

– De meg is várnám, mert nincs másik.

– Azt is lehet. Üljön le addig, s gyújtson rá, ha van mit.

A kubikos kis cseréppipát húz ki a zsebéből. Lassan tömködi bele a dohányt. Borostás képe fáradt, keserű. Vöröses bársonynadrágjának két térdén folt, valaha barna lehetett.

Fakó, tarka inge alatt válla a sok talicskázástól kissé előre áll.

– Aztán hová készülődik? – érdeklődik Majoros, a bakancstalp felerősítéséhez megfelelő hosszúságú szögeket keresgélve.

– Hazamegyek Szentesre.

– Mikor indul a vonatja?

– Vonat? Gyalog megyek, nincs nekem vonatra pénzem.

– Aztán Szentesen jobb munkára van kilátása, mint itt, Pesten?

– Hogy milyen munkám lesz otthon, azt nem tudom. Csak roszszabb lehet. Nyolcvan fillér a napszám egy napra, legfeljebb nehéz munkával adnak egy pengőt. Itt megkerestem ennek a dupláját, néha még ennél is többet.

– Mégis itthagyja Pestet?

– Itt kell hagynom, ha nem akarok megbolondulni. Állandóan gyötörnek, szekíroznak.

– És kik gyötrik? – A mester kivette a szöget a szájából, kala-

pácsa megállt a levegőben. Kérdőn nézett a meztelen lábú napszámosra.

– Sokan gyötörnek. Nincs megállásom a Teleki téren. Az ott várakozó kubikosok állandóan megjegyzéseket tesznek rám. Valósággal elüldöztek maguk közül. Már hálni sem járok oda, pedig ott nem kell fizetni. Néhány éjjel egy Egressy úti fuvaros istállójában aludtam. Ezért meg kellett pucolnom kora reggel a lovakat. Ez még nem lenne baj, de nem tudom hová keresnek kubikosokat vagy napszámost, mert a pallérok a Teleki térre mennek. Ott meg nincs maradásom.

– De hát miért bántják magát kubikos társai?

– Ez az, amit magam se igen értek. A múlt héten Budán dolgoztam egy villaépítkezésen. Egy reggel nagy kiabálást hallottam: „Fogják meg! Rabló!" Ott futott egy ember az építkezés előtt, s én a homokoslapátommal leütöttem. Most azt mondják, hogy az nem rabló volt, hanem kommunista. Azért nem hagynak hetek óta békén. Hát az Isten sem tudja, hogy mi igaz ebből. Mindennek Holler Mihály az oka. Az heccelt fel mindenkit ellenem. Állandóan azt firtatják, hogy mennyit fizetett nekem a rendőrség, amiért leütöttem azt a kommunistát. De nekem senki sem fizetett egy fillért sem. S honnan tudhattam volna, hogy kommunista? A villaépítkezésről hét végén elbocsátottak, mert elfogyott a részemre való munka. A Teleki téren meg a kubikosok azzal fogadtak, hogy mit keresek én ott közöttük, abból a pénzből, amit a rendőrség fizetett, egész nyáron megélhetek. Valósággal elüldöztek onnan.

– Igaz, ami igaz – bólogatott Majoros mester –, az az ember kommunista volt. De ha rabló lett volna, az sem a maga aranyát lopta el.

– Vasárnap délelőtt elmentem az Aréna útra, a MÉMOSZ elé – folytatta a témát a foltos térdű ember. – Ott jönnek össze a kubikos bandavezetők, hogy megbeszéljék, hol lesz munka a következő héten.

– És ott sem kapott munkát? – tette fel a kérdést a cipészmester.

– Ott meg Solymosi Ignác kürtölte teli a fejüket, hogy én milyen bűnt követtem el. Márpedig, ha Solymosi vagy Holler megje-

lenik a kubikosok vagy az építőknél dolgozó napszámosok előtt, azok csak az ő szavukra hallgatnak. Nincs nekem már maradásom. Verje meg az Isten ezt a rothadt világot!

Közben Majoros is felerősítette a levált bakancs talpát, s odanyújtotta az embernek a lábbelijét.

– Mivel tartozom? – kérdezte a kubikos bakancsa szíját kötözgetve.

A mester csendesen, elgondolkodva felelte: – Sok baja van magának, nem tartozik nekem semmivel.

Az udvar elcsendesedett. Befejezték a foglyok sétáltatását, az utolsó csoportot is felkísérték a zárkákba. Nem bírok olvasni. Egy hónapja hoztak ide, a Pestvidéki fogházba. A falhoz erősített kis asztalkán fekszik a vádiratom, előző este megjött az idézés is a főtárgyalásra.

Holnap, 1932. július 27-én reggel 9 órakor tárgyalják ügyünket. Újra megnézem az idézésen az aláírást: dr. Schadl Ernő tanácselnök.

Miért Schadl tárgyalja? Ő nem szokott kommunista pereket tárgyalni. Talán mert júliusban a többi tanácselnök szabadságon van? De hát nem mindegy? Egykutya valamennyi!

Schadl tanácselnök, Budapest éjszakai életének ismert figurája, építkezési ügyeket szeretett tárgyalni, ahol nagy összegekről döntöttek, no meg bűnügyeket. A Markó utcai fogházban hosszú ideig kedvenc téma volt Schadl esete L. László kasszafúróval.

A kasszafúró is gyakori vendég volt a budapesti éjszakai szórakozóhelyeken, csak ott festőművésznek mutatkozott be. Sok éjszakán át pezsgőztek dr. Schadllal. Amikor a kasszafúró rendőrkézre került, ügyét Schadl tanácselnöknek sorsolták ki tárgyalásra. A kasszafúró finoman viselkedett a bíróság előtt, de amikor kihirdették előtte a négy évről szóló fegyházbüntetést, nagyon megharagudott. Felugrott őrei mellől, és hangosan kiáltotta dr. Schadl tanácselnök felé: – Te ítélsz el engemet négy évre? Te, aki annyi éjszakán át ittad a pezsgőmet, akinek lányokat szereztem? Te kéjenc! Az őrök lefogták a dühöngő kasszafúrót, a bírák pedig sietve távoztak . . .

Fogkefém nyelével óvatosan kopogni kezdtem a fűtőtest felfelé

nyúló vezetékcsövén. Morzézás szempontjából ideális a harmadik emelet magánzárkája. Halk kopogással három emeletet felfelé és kettőt lefelé is el lehetett érni. Bakót kerestem. Őt az ötödik emeleten helyezték el.

A dokkmunkás azonnal jelentkezett. Igen, megkapta a főtárgyalásra az idézést. Egyben jelentette, az ötödik emeleten nincs új politikai fogoly. Egészen jól megértettük egymást.

Amióta itt vagyunk, nem hoztak be új politikai foglyot. Zárkám befelé bukó ablakán volt egy tenyérnyi rés. Ha felálltam az ágyra és a falhoz szorítottam a fejem, kiláthattam az udvar egyik sarkára. A kommunistákat egyesével állították be a sétáló foglyok közé. Így megolvashattam őket, és megállapíthattam, ha új politikai fogoly érkezett.

Erőt vett rajtam a tárgyalás előtti feszültség. Róttam a zárkát fel és alá. És megint, mint már annyiszor, elfogott a keserűség. Ismét végiggondoltam az egész buta históriát, ahogyan a rendőrség kezébe kerültem. Keserűen hibáztattam magam, amiért szökni akartam és nem vettem észre azonnal, miről van szó, hogy ez egy egyszerű razzia!

Pillantásom az asztalon fekvő vádiratra esett. Nem! Erre a vádiratra nem ítélhetnek el kommunista mozgalom vezetéséért. Itt még az egyszerű részvétel is vitás. És megint bizakodtam, mérlegeltem védőügyvédem véleményét. Holnap, igen, holnap vége lesz ennek a tépelődésnek.

Gondolataimból az ajtózár éles csattanása riasztott fel.

Csörrent a kulcscsomó, s a nyíló ajtóban megjelent Májer, a folyosós fogházőr.

– Vegye a kabátját azonnal, megy a gondnok úrhoz. – Már az a tény, hogy Krecsány őrmester kísért a fogházgondnokhoz, rossz jel volt. Mi történt? Mi dolga van velem a fogházgondnoknak?

Szándékosan lassan lépkedtem a harmadik emeletről az első emeletig, ahol a gondnoki iroda volt, hogy gondolkodhassam. A fogházgondnok egyenruhában ült az íróasztalnál, mellette két civil ruhás.

– Vigyázz! – kiáltotta Krecsány őrmester a börtönszabályoknak megfelelően. A fogházgondnok megkövetelte, hogy mozdulatlanul álljon elő a fogoly.

A két civil felállt, és hozzám lépett. Mindkettőt ismertem, a fő-

kapitányság politikai osztályának detektívjei voltak, részt vettek a kihallgatást megelőző előkészítésben. Az alacsony, sovány, aki most egy pár fényes bilincset húzott ki a zsebéből, a „lelki előkészítéssel" volt megbízva. A magas, vállas a „testi előkészítésben" játszott tevékeny szerepet. A magas, vállas kezemre kattintotta a bilincset, s csak ekkor szólalt meg a fogházgondnok.

A főkapitányság politikai osztálya visszakéri magát. Kérem az urakat, írják alá az átvételt. Majd szemével végigmért, ahogy előtte álltam megbilincselt kézzel, s hozzáfűzte:

– Innen egészségesen távozott.

Valóban egészséges voltam. A fogházban eltöltött jó egy hónap alatt sebeim behegedtek, dagadt lábfejem leapadt. Csupán a jobb lábam talpán nem szívódott föl a megtört vér, a lágy részen elgennyedt. Ezt végül is a fogházorvos felvágta és kitisztította.

Egyszóval a „testi előkészítés" következményeit is kihevertem. Levezettek az udvarra, ahol egy öreg, nyitott tetejű autó állt. Az alacsony, sovány kihúzta nadrágzsebéből a revolverét.

– Ha ugrálni próbálsz, beléd eresztek egyet.

Lekanyarodtunk a budai Duna-partra. Mellettünk csörömpölt a 9-es villamos. A peronon állók megbámultak, ahogy a nyitott kocsiban bilincsbe vert kézzel ültem, s két felső karomat jobbról-balról erősen megmarkolták a detektívek.

Szívem hevesen vert. Mi történt? Mi vár rám a következő órákban? Minden rosszra felkészültem. Talán letartóztattak azok közül valakit, akikkel kapcsoltam álltam? Vajon melyiket? Építők, szabók, aranyművesek, bőrösök és vegyipari munkások kommunista frakciói tartoztak hozzám letartóztatásom előtt. Vajon melyikük került rendőrkézre?

Egy pillantást vetettem a Duna-partra. Rongyos ruhájú munkanélküliek százai lézengtek, ásítoztak a lépcsősoron. Lógatták lábukat a vízbe, bámultak a levegőbe, mintha soha életükben nem tettek volna egyebet.

Átrobogtunk a Lánchídon, és befordultunk a Vigyázó Ferenc utcába. Itt volt a főkapitányság politikai osztályának bejárata.

A főkapitányság politikai osztályán nagy volt az élénkség és az öröm. Egyenesen Hain Péter detektív-főfelügyelő szobájába vittek. Már odafelé, áthaladva a kis szobákon, szorongás és félelem fogott

el. Egyik szobában hanyagul az asztalra dobálva ismerősnek tetsző német és magyar könyvek hevertek. Pontosan olyanok, amilyeneket letartóztatásom előtt mi is használtunk. Ott feküdt egy írógép is, szintén ismerősnek tetszett.

Homlokomat kiverte a verejték. Mintha valami összeszorította volna a szívemet, amikor kísérőim betoltak Hain Péter szobájába. A detektív-felügyelő széles jókedvvel fogadott.

– No, mit szólsz hozzá? Lebukott a Thék Endre utca 32. szám alatti központi irodátok. Itt van a kommunista vezérkar. Látod, azért mi is tudunk valamit. – Felkapta az íróasztalán fekvő *Mai Nap* című újság aznapi számát. Az újság címoldala ökölnyi betűkkel hirdette: *„Holnap tárgyalja a statáriális bíróság a kommunista vezérkar bűnperét."*

Néhány detektív bejött a szobába röhögve, egymás hátát veregetve, mintha máris áldomást ittak volna. – Akasztás lesz, apukám – kiáltotta egyikük, a „testi előkészítésnél" évek óta ismert magas alak. – Most végre mi is akasztunk!

– Menjetek a dolgotokra! – rendelkezett atyáskodó hangon Hain Péter. – Vegyétek le róla a bilincset!

Megdörzsöltem a bilincs nyomán maradt vörös karikát, kézfejem egészen elzsibbadt. Négyen maradtunk a szobában: Hain Péter, a két detektív és én.

– Mikor beszéltél Sallai Imrével? – fordult hozzám Hain Péter.

– Nem ismerem Sallai Imrét – feleltem.

– És mikor találkoztál Fürst Sándorral?

– Két évvel ezelőtt együtt voltunk börtönben.

– Nem tartunk meseórát! – csattant fel Hain Péter. Most már pattogva rendelkezett: – Szembesíteni kell Koszperékkel és Hoch Sirson Lajossal. Vegyetek fel rövid jegyzőkönyvet. – Felállt az íróasztalánál, előrehajolt, s széles képpel az arcomba röhögött. – Egyet jegyezz meg, Kiss! Az Isten sem fogja lemosni rólad, hogy letartóztatásod alkalmával, egy hónappal ezelőtt, nem mi vertük ki belőled a Thék Endre utcai Titkárság lakáscímét.

– Vége a kommunista karrierednek – szólalt meg mellettem Rubos János detektív.

Átvezettek a szomszéd szobába. Rövid várakozás után bevezették Koszper Lajos szobafestőt, a Thék Endre utca 32. szám alatti

lakás bérlőjét. E lakásban volt a KMP budapesti központi irodája. Ezt megelőzően Hoch Sirson Lajos bőripari munkás révén Koszperék Várna utca 4. szám alatti lakásába jártunk ülésezni.

Bevezették Koszper Lajosnét, Hoch Sirson Máriát, majd Hoch Sirson Lajost. Mindhárman nagyon összetörtek voltak. A Várna utcai lakásban tartott üléseken való részvételről volt szó. És mindhárman megismertek.

De sem Koszper, sem a felesége nem emlékezett határozottan arra, hogy láttak-e a Thék Endre utcai lakásukban.

Hálásan tekintettem a három összetört emberre, hogy csak ennyire emlékeznek, és találkozásaink sok más részletét megőrizték magukban.

Rövid időre egy detektív őrizete alatt egyedül maradtam a szobában. Fejem zúgott, kezem homlokomra szorítottam. Olyan zavaros volt minden. Három ember vallomása után hogyan fog ez az ügy végződni? Mit kellene most mondanom? Valami reménykeltő azért még ebben a helyzetben is akadt: a főtárgyalásomat másnapra tűzték ki, s oda nem vihetnek frissen összevert állapotban. És még valami. A tárgyaláson alkalmat kell találnom, hogy védőügyvédemmel szót váltsak. De még messze van a holnap!

Ez alkalommal nem vertek meg.

Írógépet hoztak be, s egy detektív papírral szöszmötölt az asztalnál. Ekkorra már elhatároztam, hogy részemre az egyetlen járható út, ha semmit nem ismerek el. Még azt sem, hogy a Koszper házaspárt és Hoch Sirson Lajost valaha is láttam.

Rövid jegyzőkönyvet írtam alá:

„A velem szembesített három személyt nem ismerem. Velük kapcsolatban nem voltam. Állításuk tévedésen alapul. Valakivel összetévesztenek."

Utána megbilincseltek, és estére visszaszállítottak a Pestvidéki fogházba. Bár nem vertek össze, összetörtebbnek éreztem magamat, mint egy hónappal ezelőtt, amikor a rendőrségről a Markó utcai fogházba vittek.

Holtfáradtan rogytam zárkámban az ágyra, mégsem hunytam le a szemem egész éjjel. Amit ma megtudtam, az rosszabb volt minden elképzelésnél. Meredten néztem a zárka félhomályába, minduntalan magam előtt láttam Hain Péter nevető képét, s fülembe

csengett kiáltása: „Az Isten sem fogja lemosni rólad, hogy nem belőled vertük ki a Thék Endre utcai Titkárság lakáscímét." Kivert a hideg verejték. Borzalmas éjszakám volt.

Másnap, 1932. július 27-én reggel megborotváltak, és átszállítottak a Markó utcai fogházba. Kilenc órakor a tárgyalóterem bejárata melletti lócán ültem a dokkmunkással, mellettünk két fegyőr álmosan támaszkodott a puskájára. Végre nyílt az ajtó, s a kopott ruhás törvényszéki altiszt kiáltotta:

– Kiss Károly és Bakó József.

Leültünk a vádlottak padjára. A védőm, dr. Timár Miklós is elfoglalta helyét. Gondterheltnek és nagyon idegesnek látszott; sejtettem, hogy nem a mi ügyünk izgatja.

Elhatároztuk, hogy rendőrségi vallomásunkhoz tartjuk magunkat. Dr. Pálffy Elek előadó bíró – aki két nap múlva a statáriális bíróság egyik tagja lesz – elhadarta a vádat. Az ügyész kéri, hogy a kommunista mozgalomban való vezető szerep alapján ítéljen a bíróság Kiss ügyében.

A vádnak azonban nincsen sem bizonyítéka, sem tanúja, gyenge lábon áll.

A bíróság visszavonul. Ki sem engedtek a teremből. Rövid idő múlva Schadl elnök már olvassa az ítéletet:

„A kir. törvényszék a vádlott tagadásával szemben semmi bizonyítékot nem talált arra, hogy ő egy kommunista mozgalom vezetője lett volna. Ezért a mozgalomban való részvételéért mondta ki bűnösnek, és mindkettőjüket fejenként másfél évi fogházra ítélte." (Később az Ítélőtábla felemelte büntetésemet két évre.)

Mire visszakísértek a fogházba, nagy felfordulás volt. Zárkákat ürítettek ki, a rendőrségtől várták a kommunistákat. Sallai Imre, Fürst Sándor és társai délután 2 órakor érkeztek.

Mint elítéltet már nem vittek vissza a Pestvidéki fogházba, a Markó utcában maradtam.

1932. július 28. Ideges feszültség nehezedik az egész fogházra. Főtisztek, őrmesterek lótnak-futnak, maga az igazgató is többször bejön a folyosóra, személyesen ellenőrzi a statáriális tárgyalásra váró kommunisták ajtajának zárait.

A házimunkás rab térden csúszva, piszmogva törölgeti a járda

deszkáját zárkám előtt. Halkan kopog az ajtón, és a résen keresztül súgja: – Reggel az ügyészhez, most orvosszakértőkhöz kísérték Sallait és Fürstöt.

A zárkaajtót egész nap nem nyitják ki. Elmarad a séta. Kínos lassúsággal múlik ez a nap és még kínosabban az éjszaka.

1932. július 29. A fogház lakói minden zörejre feszülten figyelnek. Halk kopogás hallatszik a fűtőtest csövén. Valamelyik politikai fogoly kopogja morzejeleit, híreket akar szerezni. Az őrök még a tegnapinál is idegesebben szaladgálnak, az őrmesterek ismételten megvizsgálják az ajtók zárait.

Negyed kilenckor nyitják Sallai Imre és Fürst Sándor zárkáit. A kulcsár előbb a lakatra zárt keresztvasakat veszi le az ajtóról, majd kinyitja a felső és alsó zárat.

Seprűből kitépett cirokszállal óvatosan félretolom a kémlelőnyílás kupakját, s a likacsos pléhdarabon keresztül kilesek. Két fegyveres fogházőr között itt halad el éppen a zárkám előtt Sallai Imre és Fürst Sándor. Sallai tenyerével dörzsöli arcán kéthetes szakállát. Az őrmester már nyitja is a bírósági folyosóra vezető vasajtót. Csak egy röpke utolsó pillantást vethetek a két jó barát és harcostárs megviselt arcára. Dörrenve csapódik be a vasajtó, nyomasztó csend fekszik a Markó utcai fogházra. Megkezdődött a Töreky-tanácsnál a statáriális tárgyalás.

Délután két óra felé lekísértek Bakóval együtt az udvarra, és vagy tíz más ismeretlen elítélttel átszállítottak a Gyűjtőfogházba.

A Gyűjtőfogház folyosóján felsorakozva az írnokok a könyveléssel, az őrök az elítéltek ruháinak átkutatásával bajlódtak.

Három óra múlt, amikor a Gyűjtőfogház őrsparancsnoka elrendelte a csengetést, és a rabokat valamennyi munkateremből gyorsan a zárkájukba kísérték. Az újonnan érkezetteket elosztották az osztályokra. Engem, állandóan siettetve, a bal három csillag földszinti magánzárkájába zártak.

A fogház folyosóin pillanatok alatt végigfutott a hír: halálra ítélték a kommunistákat.

Kivégzés lesz! Az egész fogházat lezárták. Leroskadtam a kopott lócára. A toronyóra elverte a négyet, majd felet ütött. Közvetlen utána hangok a kivégzőhely felől:

„Éljen a proletár világforradalom!
Éljen a Kommunisták Magyarországi Pártja!
El fog jönni Kun Béla és . . .”
Remegve figyeltem a kisfogház udvaráról jövő minden neszre, de csak a folyosón sugdolóztak az őrök.
Ismét csend. Háromnegyedet ütött a toronyóra, utána újabb kiáltásokat hallottam:
„Éljen a Kommunisták Magyarországi Pártja! Éljen a második magyar proletárforradalom! A proletariátus bosszút áll értünk!” Még további hangfoszlányok . . . Felismertem, ez Fürst Sándoré volt.
Rázott a sírás, könnyeim a kis asztal ütött-kopott lapjára hullottak. Nem vettem észre az idő múlását, csak arra riadtam fel, hogy zárkám ajtaját kinyitották, s a kulcsár, Czibere Zsigmond megérintette a vállam:
– Jöjjön velem, Kiss, végleges zárkába helyezzük.
Másnap ügyvédi beszélőre kísértek. Meglepetésemre dr. Molnár René ügyvéd várt rám. Molnár René valójában nem volt a védőm, de annak jelentette be magát, s így minden további nélkül találkozhattunk.
Molnár René ez alkalommal igen feldúlt, ideges volt. Letartóztatásom részleteiről érdeklődött, elhalmozott kérdésekkel. Lényegében azt akarta tudni, hogy megveretésem után nem mondtam-e valami olyat a rendőrségen, amelynek révén azután eljuthattak a Thék Endre utca 32. szám alatti központi irodánkhoz.
Elismételtem ugyanazt, amit már dr. Timár Miklósnak korábban elmondtam. Molnár René idegesen bizonygatta, hogy látogatása nem azt jelenti, mintha kételkedne a letartóztatásommal kapcsolatos korábbi elbeszélésemben, de értsem meg, külföldről az elvtársak mindent megmozgatnak, hogy fényt derítsenek a Titkárság lebukásának körülményeire. Legkézenfekvőbbnek látszott, hogy az alig hat héttel korábban letartóztatott titkársági tagot kérdezzék meg, aki maga is járt ülésekre a Thék Endre utcai irodába. Ez volt az utolsó találkozásom dr. Molnár René ügyvéddel. Pár nap múlva neki is menekülnie kellett a rendőrség üldözése elől. Külföldre távozott, ahonnan többé nem tért vissza.
A későbbi években a Koszper házaspár – mindkettőjükkel évti-

zedeken át, holtukig jó barátságban voltam – elmondotta, hogy 1932 júniusában történt letartóztatásom után a Titkárság tagjai egy napra sem szüneteltették a munkát. Rendszeresen üléseztek és cikkeket gépeltek a lakásban.

Koszperné ehhez még hozzátette: – Ebédelés közben Fürst Sándor mindig megjegyezte: „Na, szegény Károly, most eszi a Pest-vidéki fogházban a ciberelevest."

Két és fél évvel később, kiszabadulásom után még mindig kértek tőlem információkat arra vonatkozóan, hogy kik és hányan fordulhattak meg a KMP budapesti központi helyiségében. Addigra sok apró részlet összegyűlt, de a lényeg mégis hiányzott.

Mert való igaz, hogy a Thék Endre utcai irodában a Titkárság tagjai jó körülmények között dolgozhattak. Illegális kapcsolataiktól gyakran nem messzire a lakástól vették át a *Kommunista* részére írt cikkeket vagy röpiratszövegeket, és visszatértek, hogy tovább dolgozzanak a lapon. Sallai és Fürst is nemegyszer így bonyolított le valahol a közelben egy-egy találkozót.

Én nagyrészt szakszervezeti emberekkel álltam kapcsolatban, ezért találkozóimat reggel vagy este a város különböző pontjain bonyolítottam le, és nem olyan napokon, amikor a Titkárság ülésezett.

Végeredményben a Thék Endre utcai pártirodába a bizonyos időközökben külföldről érkezett és egymást váltó titkársági tagokon és a KIMSZ képviselőjén kívül más nem járt, mégis nagy volt a jövés-menés a lakásban, és ez keltette fel a ház egyik lakójának, egy tanárembernek a gyanúját.

Sallai és Fürst letartóztatása körülményeinek tisztázásával éveken át foglalkoztak különböző pártszervek, később már csak azok, akik maguk is szenvedő alanyai voltak az ügynek. Azután újabb letartóztatások következtek, és az illegális mozgalomnak újabb mártírjai lettek. Ekkor már nem mindig bírósági ítélettel, hanem több esetben a kihallgatás folyamán verték halálra a kommunistákat.

Több, mint tíz évnek kellett eltelnie, amíg Tényi Mátyás, aki hosszú éveken keresztül mint nyomozó dolgozott a politikai rendőrség szolgálatában, és a Sallai–Fürst-ügyben szereplők letartóztatásában is részt vett, tisztázta az esetet.

Tényi Mátyás detektív a letartóztatás körülményeit a következőképpen adta elő:

A Thék Endre utca 32. számú házban, Koszper Lajos lakásának lépcsőházi bejáratával szemben egy tanár lakott, akinek feltűnt, hogy Koszperékhez – az egyszerű munkásemberekhez – gyakran mentek látogatóba jól öltözött urak. Ezek mindig egyenként érkeztek, külön-külön távoztak, és magatartásukban volt valami, amit a tanár szokatlannak, rejtélyesnek vélt.

Felfigyelt arra is, hogy a Koszper-lakásból – sokszor a késő esti órákban – írógép kattogása hallatszott. A tanár egyre gyanúsabbnak találta ezeket a jelenségeket, és egy napon észleleteiről levélben jelentést tett a politikai rendőrségnek.

Tényi Mátyás detektív elmondása szerint, a tanár levelének első pillanatban nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget, de kötelességszerűen kiküldtek egy nyomozót, hogy nézzen szét a lakásban.

A kiküldött detektív mint az Elektromos Művek ellenőre csöngetett be Koszperék lakásába. Ott a villanyvezeték vizsgálatának ürügyével jól körülnézett. A lakásban látott iratok, újságok, magyar és német könyvek, valamint az írógép alapján arra következtetett, hogy ott az illegális mozgalomnak valamilyen irodája, esetleg nyomdája lehet. Azonnal telefonált Hain Péternek. Több nyomozó szállt ki a helyszínre, s a tanár lakásából az előszoba ajtaján levő kis, kerek nyíláson át figyelték, kik jönnek Koszperékhez. Majd ugyancsak a nyíláson át fényképeket is készítettek, amelyeken elsőnek Fürst Sándort és Kilián Györgyöt ismerték föl. Amikor azután úgy vélték, hogy együtt van a rendszerint odajáró vezető testület, rajtukütöttek és elfogták őket.

Később többször beszélgettem erről a témáról Koszper Lajosnéval. Az volt a véleménye, hogy a Tényi Mátyás által elmondottak megfelelnek a valóságnak, mert a Titkárság letartóztatása előtt néhány nappal valóban járt a lakásban az Elektromos Művek megbízottja, akinek a fellépése neki akkor gyanús volt.

Tényi Mátyás elmondta azt is, hogy a letartóztatás után, amikor a Koszper-féle lakás bérlő nélkül maradt, az említett tanár házaspár vette azt ki.

1945 után néhány évig még párt- és állami vonalon is többször

szóvá tettem illetékeseknél, hogy meg kellene vizsgáltatni Sallai és Fürst letartóztatásának körülményeit, de teljesen közömbösen fogadták javaslatomat. Mégis újra megemlítettem a szerintem tisztázást érdemlő ügyet a Politikai Bizottság egyik ülésének a végén 1949-ben. Ez alkalommal Rákosi Mátyás igen ingerülten intett le.

– Mit akar maga megint ezzel az ásatag üggyel, Kiss? A mai problémákkal kell az államvédelemnek foglalkoznia. Nyüzsög körülöttünk az ellenség, ahová lépünk, mozog a föld, maga pedig tizenöt éves ügyekkel jön ide.

Többé nem hoztam szóba Sallai és Fürst ügyét.

Itt voltam tehát ismét a Gyűjtőfogházban, egyelőre mint fellebbező fogoly. A napi kétszeri sétát kivéve az egész napot a bal csillagban levő magánzárkában töltöttem. Őreim rendesen viselkedtek, nem keserítették meg egyénileg – mint sok más helyen a saját szórakozásukra – a felügyeletük alatt levő rab életét. Barna János főfegyőr szolid, mondhatnám barátságos volt, Czibere Zsigmond kulcsár pedig, akit már régebbről ismertem, sokban próbált könnyíteni helyzetemen. Nem túlzok, ha azt mondom, barátja volt a politikai foglyoknak.

A hosszú, csendes, eseménytelen délutánokon, amikor a rabok a műhelyekben dolgoztak, az osztályon csak a kommunisták maradtak zárkáikban. Czibere a második emeleti fehérneműraktárban üldögélt. Olvasta a kommunisták raktárban őrzött könyveit. Verset is írt időnként, amiket azután annak a politikai fogolynak olvasott fel, akihez a legnagyobb bizalommal volt. Jelenleg az emeleten levő Fejtő Ferenc gimnáziumi tanárt – aki később a munkásmozgalom renegátja lett – és engem tartott erre érdemesnek.

Mivel huzamosabb időre kellett berendezkednem, nem elégedhettem meg az olvasással, szerettem volna tanulni valamit. Szerencsémre már nem egyházi ember, hanem egy fogházfőtiszt cenzúrázta a kommunisták könyveit, s egész jó német könyvek kerültek be. Érdeklődtem az irodában dolgozó rab írnoknál, vajon adnak-e engedélyt orosz nyelv tanulására? A rab írnok szerint orosz nyelvtant nem engedélyeznek, de minden más nyelvtant megkaphatnak a politikai foglyok. Az 1929. évi nagy éhségsztrájk után elért könnyítésekből még maradt valami. A Vörös Segély egyik könyvcso-

magot a másik után küldte, s amit a cenzúra engedélyezett, azt most mind magamnál tarthattam. Mivel a zárkában nem volt polc, az ágyam alját raktam tele könyvvel. Egész nap olvastam. Zárkámmal szemben Nagy Pál bányászt helyezték el. Amikor sétára nyitották az ajtót, egy pillanatig suttogva válthattunk néhány szót egymással. Nagy Pál nem bírt naphosszat olvasni, s felőrölte a magánzárka. Kérvényezte, hogy zárkatársat kaphasson, de hetek óta nem is válaszoltak neki.

Meglátogatott a Gyűjtőfogház református papja. Korábbi ügyeimből már ismert. Most le sem ült nálam, reménytelen esetnek tartott.

– Atyámfia, ismét ide került? – szólt hozzám savanykásan. – Nem tud megjavulni? Sajnálom magát.

Mint fellebbező fogoly, a *Népszava* kivételével, egy napilapot is járathattam. Egyik cipőüzem dolgozói a *Magyar Nemzet*et fizették elő részemre egy fél évre. Ezt tudták őreim is, akiknek nem volt annyi pénzük, hogy naponta újságot vegyenek. Így azután este, amikor a folyosón csak az éjszakás őrök váltották egymást, bekopogtatott hozzám az őr:

– Kiss, legyen szíves, adja kölcsön az újságját. – Az ajtó alatti résen kicsúsztattam a lapot, és reggelfelé az éppen soros őr ugyanúgy juttatta vissza a zárkába. Ez azután rendszeressé vált.

A bal háromban Szélpál Árpád újságíró, a *Népszava* munkatársa volt a rabírnok. Egyik cikke miatt kapott hat hónapot. Igen nehezen viselte a fogságot. Időnként ürügyet keresett, hogy a zárkám ajtaját kinyittassa – mondván, adatokat kell felvennie –, s ilyenkor elbeszélgettünk. Csodálkozott azon, hogyan foghatja fel valaki olyan derűsen az életet, mint én, amikor még éveket kell magánzárkában eltöltenem. Ő a hat hónapot is alig bírja ki, pedig eközben a *Népszava* teljes fizetését folyósította részére. – Nehéz lehet maguknak, kommunistáknak – zárta le ilyenkor a beszélgetést.

Fellebbezési ügyemet ősszel tárgyalta a Tábla, és a Schadl-tanács által kimért egy és fél évet meghosszabbították még hat hónappal. Bakó másfél éve változatlan maradt, s ezzel jogerős lett a büntetésem.

Mivel a törvény szerint annak, aki két ügyben kapott büntetést, összbüntetést állapítanak meg, hátra volt még ez ügyben egy tárgyalásom.

Védőügyvédem felvilágosított, hogy a két büntetés idejét figyelembe véve, valamivel kisebb büntetésre számíthatok.

Így is történt. 1933. április 21-én a budapesti büntetőtörvényszéken dr. Schirilla Achill ítélő-táblabíró elnökletével tartották meg ügyemben a tárgyalást, amelyen az 1930-ban kapott kétévi fogházbüntetésemet (amiből még hat hónap letöltetlen volt) és a Tábla 1932 novemberében hozott kétévi ítéletét összesítették, és összbüntetésként három év és nyolchónapi fogházra ítéltek. Tehát négy hónappal csökkent a büntetésem, de még így is maradt belőle elég.

Lélekölő egyformasággal teltek a hónapok, évek a Gyűjtőfogházban. Reggel 6-kor ébresztő, negyed 7-kor beadják a reggeli levest, fél 7-kor kezdődik az udvaron a séta, 7-kor a műhelybe mennek a rabok, s a magánzárkás kommunistákra rázárják az ajtót. A szürke egyhangúság, a börtönélet nap mint nap szinte percnyi pontossággal ismétlődő mozzanatai, a rabokkal szemben használt durva hang ólomként nehezedett kedélyemre. Csak figyelmet lekötő, szellemi fáradságot igénylő, tervszerű, nagy önfegyelmet megkívánó foglalkozással lehetett ellene védekezni.

Gondosan tanulmányoztam a fogház könyvcenzúráját, és elhatároztam – próba szerencse –, megkísérlem az orosz nyelv tanulását. Kérvényt nyújtottam be, hogy görög–német nyelvtant kaphassak. Az engedélyt megadták. Látogatóimat megkértem, hogy Németországból szerezzenek be egy magántanulóknak való orosz–német nyelvtant. Pár hét múlva egyéb könyvek között megérkezett Heidelbergből egy Gaspey–Otto–Sauer orosz–német nyelvtan, amibe azután a cenzúra görög–német nyelvtan engedélyem alapján beleütötte a „Gyűjtőfogház engedélyezve" pecsétjét. Volt már valami nehezebb elfoglaltságom, aminek nagyon megörültem.

A főkapitányság politikai osztályának detektívjei egy délután meglepetésszerűen kiszálltak a Gyűjtőfogházba, hogy „hipist", azaz zárkakutatást végezzenek a kommunistáknál. Átkutatták a zárkámat, mezítelenre vetkőztettek, és egyenként átvizsgálták ruhadarabjaimat. Átlapozták könyveimet.

– Ez meg micsoda? – vetette felém a kérdést egy detektív, kezében orosz–német nyelvtanommal, amit éppen a cirill, kézzel írott nagybetűk ábráinál nyitott ki.

Nyugodtan feleltem: – Görög–német nyelvtan.

– Marhaság! – szólt közbe a zárka küszöbéről az egész műveletet eddig szótlanul figyelő Wajand Tibor detektív-főfelügyelő. – Magának soha az életében nem lesz erre szüksége. – Visszadobta az orosz nyelvtant az asztalra, s eltávozott.

Zárkaablakom a hatalmas rákosi temetőre nézett. A sok ezer sírkő nyomasztó látványát enyhítette a sírokra és a sírok közé ültetett növények üde zöldje. Az ülőkére állva kitekintettem az ablakon, ami ugyan szigorúan tilos volt, de hát a börtönben időnként mindenki tilosban járt. Nemcsak a rabok, az őrök és feletteseik is gyakran cselekedtek tilosat. Mivel gyakran kellett templomba járniuk, valószínűleg mindezekre bocsánatot nyertek az égieknél. Aki a börtönüzemek könyvelésében a sorok között is olvasott, megállapíthatta, hogy a börtönigazgató is botlott néha egyet. A különbség csak annyi volt, hogy a rabok közül szinte naponta bukott le néhány, és büntették meg valami tilos cselekményért.

Az őröket, akik a két világháború között az ország legrosszabbul fizetett állami szolgái voltak, ritkábban leplezték le, és ha igen, visszaéléseiket elkenték. Az igazgató és a vezető főtisztek, akik lassan megszedték magukat, szinte sohasem vesztettek rajta, és csak nyugdíjba menetelük vagy haláluk után derültek ki disznóságaik.

Reggelenként először a kertészek láttak munkához. Mivel egész nap a szabadban voltak, csak vasárnap vitték őket sétálni. A fogház körüli kertészetbe, ahonnan látni lehetett egy kis darabot a börtönfalon kívüli világból, jól megválogatott rabokat vittek dolgozni.

A kiválogatás kétféle szempontból történt. Külső munkára egyrészt idősebb, családos és büntetésük utolsó hónapjait töltő rabokat jelöltek ki, akiket azután jól megdolgoztattak. Másrészt a dolgozók mellé bőven beosztottak az úri gazemberek közül olyanokat, akiket hozzátartozóik megvesztegetéssel kiváltottak a dohos börtöncellákból, és biztosították részükre egész nyárra a jó levegőt és a napfényt.

Ez a második kategória nem dolgozott, csak a napot lopta. Budapest nagy építési panamáinak egyik elítéltje – akinek Angyalföldön épített háromemeletes új bérháza egy nyári vihar nyomán összeomlott – szép összeget áldozott, amiért a börtön salátáskertjében lehetett három éven át madárijesztő. Egyszóval ez a börtönvilág pontos mása volt a kinti korupt, rohadt kapitalista világnak.

A rabok hetek óta a karácsonyi csomagról beszéltek. Várták, nagyon várták az élelmiszercsomagot, amit csak nagy ünnepeken engedélyeztek, akkor is csak kétkilósat. De mindenki egy kicsit nagyobbat kapott, én is. Mint régi rab, azt tapasztaltam, hogy ünnepnapokon ezt rendszerint elnézték, és a többletet is megtarthattam; most azonban Molnár főfegyőr ragaszkodott az előíráshoz. Lemérték és kirakták csomagom egy részét.

– Ha karácsonyra látogatója lesz, visszaküldheti a többletet – mondta kurtán a főfegyőr, s a házimunkás rab a raktárba vitte a nekem szánt falatokat.

A karácsony előtti napon Molnár nyitja a zárkaajtóm. Mellette két rab házimunkás egy nagy ruháskosár fülét fogja. A kosárban élelmiszerek, kalács, kolbász.

– Kiss! – szólít a fegyőr, ujjával a kulcscsomót forgatva. – Adja beleegyezését, hogy kivegyük a raktárból a visszatartott élelmiszerét.

– Miért? – kérdeztem csodálkozva.

– A katolikus misszió összegyűjti az élelmet, és majd szétosztja a Mária Valéria-telep szegényei között.

Megdöbbenve nézek Molnárra. Szótlanságomat látva még sürget is. – Ne várasson, Kiss, mert még végig kell járnunk az emeleti zárkákat is.

Az élelemmel rakott ruháskosár mögött egy idős apáca áll szótlanul. S most, hogy a főfegyőr sürgető szavait megerősítse, kikeményített fehér fityulájával jelentőségteljesen bólogat.

– Főfegyőr úr – szólok határozottan –, az én karácsonyi csomagommal ne jótékonykodjon a katolikus misszió. Azok, akik nekem csomagot küldtek, minden fillérért keservesen megdolgoztak. Rájuk akarom bízni, hogy kinek adják azt, amit én nem kaphattam meg.

Molnár dühösen rám csapta az ajtót.

– Ó, édes Jézusom, micsoda ember! – hallom az apáca megjegyzését.

Jó időre magamra haragítottam a főfegyőrt és a missziót is. Nem tehettem másként, nem adhattam segítséget ilyenfajta jótékonykodásra.

1933. január 1-én, sötét téli reggel, sétára sorakoznak a bal három rabjai. Az őrök álmosan ténferegnek, puskájuk szíját rángatva. A folyosón sorakozó rabok egyike-másika hangosan felsóhajt: végre új év. – Ebben az évben szabadulok – mondja mellettem a panamázó építész. – Most ő is a zárkában tölti a napot, mert télen nem kell madárijesztő. Hozzám fordul, s halkan kérdezi: – Uram, ön is az idén szabadul?

Nézem a rabruhában fázósan álldogáló kapitalistát.

– Nem, uram, én nem szabadulok 1933-ban, nekem még jövőre is jut egy bő fél esztendő.

Ütemesen kopognak a rabok szeges bakancsai a fagyos börtönudvaron. Frissen esett hó fehér leple borítja a komor környezetet. A lámpák magasból vetődő fénysugara még fokozza a hókristályok csillogását. Pillanatra megfog a téli reggel varázsa. Olyan szép, mintha nem is a börtönben lenne.

Hirtelen zene és énekhang száll a magas börtönfal tulsó oldaláról. Víg szilveszterező társaság vonul énekszóval hazafelé. A panamázó építész mögöttem hangosan zokogni kezd. Ez mintha ragályos lenne, több rab sírva fakad.

Barna János főfegyőr hangosan kiáltja:

– Vége a sétának!

Hozzátartozóim és a bőripari munkások rendszeresen látogatnak. Többen felkeresnek a szakszervezetből és a szakszervezeten kívüli ellenzék tagjai közül. A börtönőrök között van néhány jó emberem, ha közülük kísér valaki a látogatómhoz, mindenről beszélhetünk. Ma szerencsém volt. Jó őr kísért a beszélőre, és a bőrös kommunista frakció két tagja látogatott meg. Sok újjal egészítették ki korábbi értesüléseimet.

Már az 1932 novemberében megtartott Bőripari Munkások Szövetsége országos kongresszusán a végsőkig kiéleződtek az ellentétek a kommunisták vezette baloldal és a jobboldal között. Hét évvel az 1925-ös nagy kizárás után a budapesti cipészszakszervezetben ismét a kommunisták voltak a tényleges vezető erők. Hubai János főtitkár a rokonszakmák egyes vezetőit, elsősorban Balassa Ottó szíjgyártó titkárt használta fel az I. számú cipészszakosztály többségét

kitevő ellenzékkel szemben. Balassa főleg azzal érvelt, hogy a cipészek kommunista elveikkel megfertőzik a többi szakosztály tagságát, és ily módon veszélyeztetik az egész szakszervezet létét. Hogy a fasiszta hatóságok közbelépésére ne kerüljön sor, követelték az ellenzék vezetőinek kizárását. Balassa azzal fenyegetőzött, hogy ha a közgyűlés nem zárja ki a neki nem tetsző öt ellenzéki vezetőt, a rokonszakmák kiválnak a szövetségből.

Az ellenzéki küldöttek élesen visszautasították a jobboldal vádjait. Rámutattak arra, hogy éppen a velük szemben állók teszik tönkre a szakszervezetet, amikor annak igazi védelme helyett hason csúsznak a kormányhatóságok előtt, a rendőrség parancsára készek kizárni a szervezet legöntudatosabb, legharcosabb elemeit.

Az ellenzéki felszólalók könyörtelenül leleplezték Balassa fenyegetőzéseinek valódi hátterét. Rámutattak arra, hogy csak anyagi érdekek vezetik a jobboldalt, mert a rokonszakmáknál van némi konjunktúra, s így a cipészeknél dúló példátlan munkanélküliség a rokonszakmák anyagi megterhelését jelenti. Magasabb szocialista erkölcsi szempontból elfogadhatatlan, hogy egyes rokonszakmák pillanatnyi érdektől vezetve felrúgják nemcsak a munkásszolidaritás elemi törvényét, hanem még a szövetség egységének megbontásától sem riadnak vissza. A válság nagyon hamar eléri a rokonszakmákat is, a konjunktúra ott is csökkenni, a munkanélküliség pedig nőni fog. Ennek elkerülhetetlenül a rokonszakmák dolgozóinak radikalizálódása, balratolódása, az ellenzéki mozgalom megerősödése lesz a következménye. Ennek a folyamatnak nem állja útját az, hogy a közgyűlés kizárja az I. számú cipészszakosztály néhány jobboldali vezetőjét.

Hiábavaló volt azonban a józan érvelés, a meggyőző tények felsorakoztatása, a központi vezetőség nem engedett. Hubaiék azzal fenyegetőztek, hogy ha a szakosztály nem zárja ki Németh János, Liebe István, Sz. Nagy István, Dékány János és Seress József elvtársakat, újból az 1925-ben alkalmazott módszerhez, a szakosztály autonómiájának felfüggesztéséhez folyamodnak.

Ilyen módon a központi vezetőség azt akarta kikényszeríteni, hogy a cipészszakosztály önmagát csonkítsa meg, a kizárást maga a szakosztály hajtsa végre. Az erők ebben a testületben egyensúlyban voltak. A tizenhét tagú szakosztályi vezetőségben nyolc kom-

munistával nyolc szociáldemokrata állott szemben. A mérleg nyelvének szerepét a szakosztály elnöke, Sinka Mihály volt hivatva betölteni. Sajátságos, a munkamozgalomban ritkán adódó helyzet alakult ki. Az tudniillik, hogy a két egymással mereven szemben álló fél között egyetlen ember állásfoglalásának kellett eldönteni a helyzetet, a szakcsoport s ezen keresztül az egész szövetség jövőjét hosszú esztendőkre.

Szenvedélyes vita zajlott le 1932 decemberében, a szakosztály helyiségében. A késő éjszakába nyúló ülésen mindkét fél körömszakadtáig harcolt a maga igazáért, azért, hogy talán mégis lehetne valamilyen békés utat találni. Mindkét fél a szakszervezet létérdekét és egységét hangoztatta. Az órákig tartó vita végül is eredménytelenül zárult. Szavazni kellett az öt közbecsülésnek örvendő szaktárs kizárása felett. Öt kéz emelkedett fel a javaslat mellett, öt ellene. Minden szempár az elnökre, Sinka Mihályra irányult. Sinka Mihály kommunistának vallotta magát, nem kétséges, hogy az is volt, de ezt a harcot már nem bírta idegekkel, már nem volt ereje szembeszállni Hubaiék terrorjával. Csak így történhetett, hogy Sinka Mihály lassan, bizonytalanul felemelte reszkető kezét. Megszavazta saját elvtársai kizárását.

– Nem tehettem másképp, ne haragudjatok – válaszolta Németh János szemrehányására.

A jobboldali vezetők ujjongtak, megszabadultak hát a „rendbontóktól", „Moszkva fizetett ügynökeitől", csend és rend lesz ezután a sok vihart látott falak között.

Ám soha ilyen nagyot nem tévedtek még azok, akik arra számítottak, hogy az ellenzéket ilyen könnyen elintézhetik.

A szervezés munkája tüstént, még ugyanazon a napon megindult. Most már sokkal céltudatosabban, szilárdabb alapokon, mint 1925-ben. A tömegbázis adva volt, hiszen az ellenzék mögé felsorakozott a szakcsoport jó kétharmada, mintegy ötezer bőripari munkás. Egy Kőris utcai helyiségben eleven, pezsgő szervező munka indult meg. „Szaklap Alap" címmel tagsági könyveket nyomtattak, bélyegeket készítettek és rendszeres tagjárulékot szedtek.

Az üzemekkel jó volt a kizártak kapcsolata, azt csak fenn kellett tartani és kiszélesíteni. A közelgő tavaszi szezon kedvező lehetőséget kínált a meginduló harcok számára.

Hubaiék politikájára ma sincs mentség. Az osztály-együttműködés, a paktálás, a fasiszta hatóságok parancsainak engedelmes végrehajtása sohasem nyert igazolást a bőripari munkások előtt.

Öt vezetőt zártak ki csupán. Igaz, hogy valamennyien kommunisták, az ellenzék és azon keresztül az egész szakma igazi vezetői voltak abban az időben, mögöttük állott a szakma túlnyomó többsége.

Rövidesen bebizonyosodott, hogy az ellenzék helyesen ítélte meg Balassáék szerepét, mert bár kierőszakolták az ellenzék vezetőinek kizárását, 1932 első felében ők is hátat fordítottak a szövetségnek. Nekik még Hubai sem volt elég jobboldali.

A Kőris utcai ellenzéki szervezet vezetőségének nem voltak illúziói. Reálisan ítélték meg saját helyzetüket. Tisztában voltak azzal, hogy a fasiszta államhatalom bármelyik napon lecsaphat rájuk, ezért különösen súlyt helyeztek a vezető garnitúra képzésére, nevelésére, lebukás esetén az utánpótlás biztosítására. Sokan húzódoztak attól, hogy az új szervezetben vezető szerepet vállaljanak. Nem gyávaságból, hanem azért, mert hiányzott az ilyen irányú gyakorlatuk, nem volt elég önbizalmuk. Találóan magyarázta nekik Liebe István, hogy aki biciklizni akar, annak mindenekelőtt fel kell ülni a biciklire még akkor is, ha egy kicsit bizonytalanul fogja a kormányt. Ez az előrelátó káderpolitika indokoltnak is bizonyult. Alig néhány hónap múlva, az 1933-as tavaszi nagy sztrájkmozgalom során, a politikai rendőrség nemcsak az öt vezetőt, hanem több száz bőripari munkást letartóztatott. Ebben a válságos helyzetben a mozgalom nem roppant össze, csupán pár napig tartó megtorpanás következett. Az újonnan képzett káderek derekasan helytálltak.

A kivált szaktársak a kultúrmunka fontosságáról sem feledkeztek meg, bár természetesen a féllegalitás nehéz viszonyai között valami nagyarányú művelődési lehetőségre nem gondolhattak. Mindenesetre egy lakásban néhány száz kötetből álló könyvtárat rendeztek be, ami állandóan a munkások rendelkezésére állt.

1931–1934 között viszonylag rendszeresen jelent meg a *Bőrös Ellenzék* című lap is. (Mint évente tízszer megjelenő időszaki sajtótermék, az akkori sajtótörvény szerint külön engedély nélkül volt előállítható.)

Erre a lapra különösen vadásztak a rendőrkopók. Rendkívüli

ügyesség, bátorság kellett ahhoz, hogy a nyomdából elhozzák a kész példányokat, hiszen sokszor az egész környéket megszállták a nyomozók, hogy a sajtósokat elfoghassák. A terjesztés már könnyű volt, hiszen a munkások örömmel fogadták a bátor hangú, élénk tartalmú lap minden számát.

Az önálló működés szabaddá tette az ellenzék kezét. Maguk lettek a gazdák a saját portájukon. Ezer nyilvántartott taggal komoly akciókat lehetett szervezni. A burzsoázia elképedt és megdöbbenten nézte, hogy a kommunisták egy csoportja a fasiszta terror, a statárium ellenére is „vörös szakszervezetet" alapított Budapesten.

Visszaemlékezései során érdekes és jellemző eseményt elevenít fel ilyen vonatkozásban Csákó Mihály.

Mint a szervező bizottság egyik tagja, értekezletre hívta össze az egyik Király (ma Majakovszkij) utcai üzem tizenegy dolgozóját. Az ilyen értekezleteket általában valamelyik kisvendéglő hátsó szobájában szokták megtartani – természetesen anélkül, hogy ezt a rendőrség orrára kötötték volna. Abban, hogy néhány munkás egy-egy fröccs vagy pohár sör mellett beszélget, még a Horthy-rendszer gyanakvással teli légkörében sem volt semmi feltűnő.

A meghívott üzem dolgozói közül kilencen jelentek meg a kitűzött helyen, egy Szentkirályi utcai vendéglőben. Csákó Mihály és a szervező bizottság egy másik tagja éppen elhelyezkedett, s meg akarták kezdeni az értekezletet, amikor egy csoport detektív rontott be a helyiségbe. Közrefogták az egész társaságot, és betuszkolták őket a vendéglő előtt várakozó zárt rendőrségi autóba.

Ebből nagy baj még nem származhatott volna. A helyzetet az tette veszélyessé, hogy Csákó Mihály és más munkások zsebeiben jó néhány illegális röpirat lapult, amit elég könnyelműen magukkal vittek az értekezletre. Súlyos politikai következménye lett volna, ha a röpiratokat motozásnál megtalálják.

Szerencsére motozásra csak a főkapitányságon került sor, de akkor már csak üres zsebekben kutathattak a detektívek, mert a munkások a tiltott iratokat apró darabokra tépve szétszórták az autó sarkaiba a padok alá.

Így azután simán zárult ez a megbeszélés, ami könnyen veszélyessé válhatott volna. A részvevőket néhány órányi faggatás után, megfelelő durva fenyegetések közepette szélnek eresztették.

Nem volt ez valami nagy esemény, sokszor kellett a bőrös ellenzék vezetőinek hasonlíthatatlanul súlyosabb sérelmeket is elviselniük. Érdemes mégis feljegyezni, mert képet nyújt arról, hogy milyen körülmények között kellett dolgozniuk azoknak az elvtársainknak, akik valóban szívükön viselték munkatársaik ügyét, és akiket a szakszervezet reformista vezetői kiüldöztek saját szakszervezetükből is.

A *Mai Nap* – az egyik leghangosabb bulvárlap –, nyilván sugalmazásra, úgy írt a kivált bőrösökről, hogy tanácsköztársaságot akarnak alapítani.

Az 1933-as tavaszi sztrájkmozgalom méreteiben és eredményeiben messze túlhaladta az előző évek mozgalmait. Igen fontos jellemvonása volt, hogy nem korlátozódott csak Budapestre, hanem kiterjedt a vidék jelentősebb bőripari városaira: Szegedre, Székesfehérvárra, Miskolcra, Debrecenre, Győrre, Békéscsabára stb. A küzdelem a rövidebb munkaidőért, a munkabérek emeléséért, a szakszervezeti munkaközvetítésért, az üzemi bizalmirendszer elismeréséért folyt. Ebben a mozgalomban már újabb szaktársak vezették a küzdelmet: Katona János, Csákó Mihály, a „kis" Németh János, Sz. Nagy István, Petrovics János, Tóth Gyula, Irházi Imre.

Létrejött tehát kényszerűségből a bőripari munkások egy kisebb részét átfogó vörös szakszervezet. De addig Budapesten letartóztatták az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék vezető funkcionáriusait, a KMP pedig érettnek találta a helyzetet arra, hogy kiadja a jelszót: „Be a szakszervezetekbe!"

Ismét eltelt egy hosszú börtönesztendő. Az 1934-es évbe úgy léptem be, hogy elmondhattam: ebben az évben én is kiszabadulok.

Egyhangúan teltek a hetek, hónapok. A délelőttök csendjét csak egy-egy szökési kísérlet vagy a súlyos fegyelmi büntetés címén kiszabott „nehézvasba" vert rabok láncainak csörgése verte föl. Délelőtt kivezették őket az épület elé levegőzni, mert a súlyos vasbilincstől és a két lábbilincset összefogó nehéz lánctól nem tudtak sétálni. A naponta ismétlődő procedúra, ahogyan ezek a megkínzott emberek a börtönfolyosó kövezetén vonszolták csörömpölő láncaikat, hozzátartozott a börtön délelőtti hangulatához. A láncra verés

általában egy hónapig tartott. Utána a rabnak újra meg kellett tanulnia járni.

Az olvasástól, tanulástól elfáradva, ablakomból nap mint nap a temető lombos fáit nézegettem.

A szomszédos jobb egy csillag udvarán hónapokig rótta fegyelmi büntetése miatt különsétáját Tamás Aladár, a *100%* szerkesztője. Itt töltötte büntetését Lukács Imre író is, itt írta versét, amely érzékelteti a börtön légkörét.

Lakoma

Most zörren a kulcs, az ajtó bezárul,
a kémlelőn az őr még betekint,
s én leülök magányos asztalomhoz,
kezem unatkozóan egyet legyint:
„Ma megint borsó a leves, meg krumpli,
fő, hogy ez is van: príma eledel!"
A fiókból kanalat kotorászok,
mellette kiszolgált bicsak hever,
nemrégiben az ablakban találtam,
egy kiszabadult rab hagyhatta ott.
Félreteszem rövidke félórára, mit írok,
a levelezőlapot.
A leves forró, égeti a számat,
nem baj, nem árt néhány meleg falat,
kezem sűrűn, tán egy vers ritmusára
emelgeti számhoz a kanalat.
Felmelegít a leves, pár szem krumpli
is akad benne. Elég volt a lé,
kiöntöm, ami megmaradt – nem ízlik! –
s leülök a sárgaborsó elé.

(Gyűjtőfogház 1937)*

* *Lukács Imre:* Vörös csillag aranykalásszal. Athenaeum Könyvkiadó 1949.

Büntetésem utolsó évében beosztottak munkára a börtön cipészműhelyébe. Egyedül voltam ott politikai fogoly. A munkában nem hajtottak, annyit dolgoztam, amennyit jónak láttam elvégezni. Rám bíztak egy falusi jegyzőt, akit saját kérésére cipésztanulónak szerződtettek le, hogy oktatgassam a mesterség fogásaira. A jegyzőt állami pénzek eltulajdonításáért ítélték el, s úgy vélte, kiszabadulása után már nem fog állami íróasztalt kapni. Mégsem mutatott nagy kedvet a szakma megtanulására, csak szakmunkás munkakönyvet akart szerezni. A kinti életben pedig nem dolgozni, hanem dolgoztatni szándékozott iparjogszerzés alapján. Így én sem törtem magam az oktatásával.

Munkába állításom után csak azt sajnáltam, hogy elhelyeztek a bal három csillagból. Most a jobb egybe kerültem. Ott kellett hagynom a megszokott, igen emberséges őreimet és Czibere Zsigmond kulcsárt, a későbbi kommunista párttagot, aki sorban kiolvasta könyveimet, újságjaimat. Nemcsak nekem, hanem a többi politikai fogolynak is sok segítséget nyújtott, ezért szívesen végighallgattam nem mindig sikerült verseinek felolvasását.

1934. június elején, ebédosztás alkalmával a házimunkás összesodort levélkét nyomott a kezembe. Ebben Haracsi Mihály szabómunkás a szomszédos jobb három csillagból arról értesített, hogy június 7-én az ország összes börtöneiben éhségsztrájkba lépnek a kommunisták. Rövidesen egy másik, hasonlóképpen küldött levélben megírták a Vörös Segély közvetítésével szervezett, 1934-es éhségsztrájk követeléseit. Ezek sokban egyeztek az 1929-es éhségsztrájk követeléseivel. Kihagyták belőle azokat a pontokat, amelyeket időközben teljesítettek a börtönhatóságok, de beiktatták az újabb Rákosi-per indítása elleni tiltakozást. Rákosi Mátyás nyolc és fél évi börtönbüntetése ugyanis 1934. április 24-én lejárt, Szegedről Budapestre szállították, és újabb eljárást indítottak ellene az 1919-es proletárdiktatúra alatti szerepéért.

Haracsi levelének nem örültem. Az éhségsztrájkban nem szívesen vettem részt, megszervezését nem helyeseltem, de nézetemet a börtönviszonyok között már nem állt módomban senkivel sem közölni, így alávetettem magam a párt utasításának.

1934. június 7-én a Gyűjtőfogházban huszonöt kommunista elítélt kezdte meg az éhségsztrájkot. Az éhségsztrájk, mint előre sej-

tettem, nem volt eredményes. Jól ismertem a börtönviszonyokat és az igazságügyi hatóságoknak a kommunistákkal szembeni álláspontját. Ezt összevetettem a külső politikai helyzet alakulásával, amit az újságból valamennyire figyelemmel tudtam kísérni. Az éhségsztrájk első napjától azonban nem kaptam meg a napilapot, s többé nem is engedélyezték. Az volt a véleményem, hogy az éhségsztrájk mint harci fegyver már elvesztette élét. Horthy kormánya a korábbi években vigyázott arra, hogy kifelé demokratikusnak lássék, nehogy külföldön olyan hírek jelenjenek meg, hogy itt, Magyarországon drasztikus rendszabályokat alkalmaznak a politikai foglyokkal szemben. De eljött az idő, amikor már nem sokat törődtek azzal, ha valamelyik börtönben a politikai foglyok helyzetük javításáért éhségsztrájkot kezdtek és ebbe belebetegedtek vagy belehaltak. Most már a mindinkább fasizálódó hatóságok a megdöbbenés helyett azt mondták: „Ha elpusztulnak, annál jobb!" Az 1934-es éhségsztrájk nem volt szerencsés kezdeményezés, nem értünk el vele eredményt. Több országos éhségsztrájkot nem is szerveztek a magyar börtönök politikai foglyai.

Az éhségsztrájk bejelentése után dr. Szlachányi Béla, a Gyűjtőfogház igazgatója elrendelte, hogy aki nem fogadja el a kosztot, attól meg kell vonni az ivóvizet. Ez új fogása volt a börtönhatóságnak. Most saját bőrömön éreztem a különbséget, mennyivel nehezebb az éhséget elviselni, ha valaki nemcsak ételt, de italt sem fogyaszt napokig. A mesterséges táplálással ez esetben nem siettek, csak a hatodik napon kezdték el.

Mozdulatlanul ülve egész napon át mérlegeltem helyzetemet. Közeledett már a szabadulásom ideje. Ha legyengülve, betegen kerülök ki a börtönből, hogyan fogok tudni dolgozni, megélni a kinti életben?

Nem akartam teljesen leromlani, s az ötödik napon abbahagytam az éhségsztrájkot. A fogházorvos gondosan megmért; öt kilót fogytam ez idő alatt. Az éhségsztrájk miatt a Gyűjtőfogház igazgatója háromhónapi fegyelmi büntetéssel sújtott, ami a közelgő szabadulásom miatt, súlyos következménnyel járt. Sem hozzátartozóimmal, sem barátaimmal nem tudtam a kapcsolatot felvenni; levelet nem írhattam és nem is kaphattam, látogató nem jöhetett hozzám. Megvonták tőlem a fekvőhelyet, csak egy két tenyérnyi nagyságú törülköző

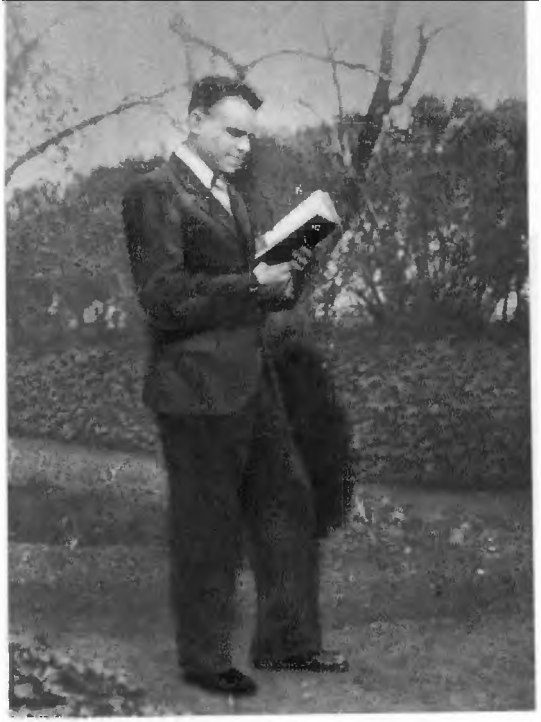

Kiss Károly

A szülők bicskei házuk udvarán

A zuglói Istvánfy utca, a KMP vezetőségének egyik illegális találkozóhelye

Zugló, Rákos-patak utca 53. Éveken át menedéket találtak itt a kommunisták

Feleségével
Nagykanizsán

A vagonrakó brigád

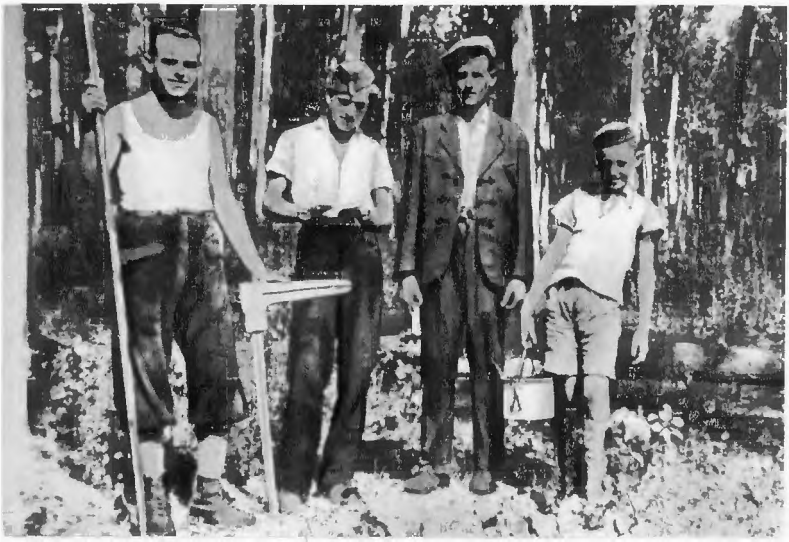

A rönkfelmérő csoport

Stern Pál építészmérnök rajza az internáló táborról

Az utolsó illegális újság

3. szám 1944. december hó

Halál a német megszállókra!

SZABAD NÉP

KIADJA A KOMMUNISTA PÁRT

Új vértanúk

A nyilas hazaárulók bitófáitól halálra ítéltek és kivégzettek hazafias magyar ügyvédtestület, az ellenállást szervezően bűnös tettet vezetőjét, Vitéz Kiss János tábornokot, Nagy Antal ezredest és Dr. Csaky Vilmos vezérkari századost.

Kiss János, aki hosszú időn keresztül a magyar ügyvédi kamara elnöke volt, a magyar ügyvédi kar egyik legkedveltebb és legnépszerűbb tagja volt. Ő az a tábornok, aki a Horthy-fasizmus idején is bátran kiállt a zsidó ügyvédek védelmében, aki a nyilas uralom alatt is a zsidók és a politikai üldözöttek védelmében emelte fel szavát. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar ügyvédi kar nevében tiltakozott a zsidó ügyvédek deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar ügyvédi kar nevében tiltakozott a zsidó ügyvédek deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar ügyvédi kar nevében tiltakozott a zsidó ügyvédek deportálása ellen.

Nagy Antal ezredes, a Honvédelmi Minisztérium volt vezérkari főnöke, a magyar hadsereg egyik legkiválóbb tisztje volt. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen.

Dr. Csaky Vilmos vezérkari százados, a Honvédelmi Minisztérium volt vezérkari főnöke, a magyar hadsereg egyik legkiválóbb tisztje volt. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen.

Kiss János és bátor társaik halálra ítélése és kivégzése hazug magyar ügyvédtestület, az ellenállást szervező bűnös tettet vezetőjét, vitéz Kiss János tábornokot, Nagy Antal ezredest és Dr. Csaky Vilmos vezérkari századost.

Kiss János, aki hosszú időn keresztül a magyar ügyvédi kamara elnöke volt, a magyar ügyvédi kar egyik legkedveltebb és legnépszerűbb tagja volt. Ő az a tábornok, aki a Horthy-fasizmus idején is bátran kiállt a zsidó ügyvédek védelmében, aki a nyilas uralom alatt is a zsidók és a politikai üldözöttek védelmében emelte fel szavát. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar ügyvédi kar nevében tiltakozott a zsidó ügyvédek deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar ügyvédi kar nevében tiltakozott a zsidó ügyvédek deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar ügyvédi kar nevében tiltakozott a zsidó ügyvédek deportálása ellen.

Nagy Antal ezredes, a Honvédelmi Minisztérium volt vezérkari főnöke, a magyar hadsereg egyik legkiválóbb tisztje volt. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen.

Dr. Csaky Vilmos vezérkari százados, a Honvédelmi Minisztérium volt vezérkari főnöke, a magyar hadsereg egyik legkiválóbb tisztje volt. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen. Ő az a tábornok, aki a nyilas rémuralom alatt is a magyar hadsereg nevében tiltakozott a zsidó katonák deportálása ellen.

Csepel ismét az élen

Hosszabb idő óta, hogy a kora reggeli órákban megszakítják az üzemben a munkát, mert a gyárak a hideg miatt nem tudnak dolgozni. A csepeli gyárakban dolgoznak a kassai északi fekete mezőnek a többiek pedig indultának el gyalog a hosszú országúton Komáromig. Ezek a lakosság, akik alig egy nap alatt hagyták szülőföldjüket a német rablási és terrorvilágnak a Burlett Sándorban, akik felszabadulásukat ünnepelték a rendelkezésre. Tudták jól, hogy a szabadság ostromolnak, egy munkás élet minden erőfeszítő szükségét dúlja ada a fasiszta német és nyilas hordáknak, vájuk pedig a hajléktalanság az éhség egymásra következő napjaiban. A lakosság az összes munkásságával kezdett a hidegség ellen. Az ő munkájuk eredménye, hogy a csepeli gyárakban ismét megindult a munka. Ez a lakosság az összes munkásságával kezdett a hidegség ellen. Az ő munkájuk eredménye, hogy a csepeli gyárakban ismét megindult a munka.

Új élet sarjad

A felszabadító Vörös Hadsereg nyomán A német megszállók elűzése után a munkások és parasztok milliói mindenütt változatlan munkával fogtak hozzá, hogy felépítsék a romokból a dolgozók boldog és szabad hazáját. A német megszállókat és a szálasista nyilas-terrorbandákat kiirtották vagy elpusztították, ők most újjáépítik a szakszervezeteket.

A Szovjetunióban a szakszervezetek első és legfontosabb feladata, hogy mindenki munkához jusson. Most például az a népgazdasági Munkaerőnyilvántartó rendszer, a németek által lerombolt üzemek, helyreállításában. A szakszervezetek irányítása alatt új életük új szakaszaiban, új dolgok új kötelezettségek következnek. Munkások ügyeit vizsgálják ezért az újjáépítésben, a segítő a helyreállító szakszervezetek támogatásával is megy.

A felszabadított magyar területeken is. Debrecen, Hódmezővásárhely, Szegeden már helyreállították a szakszervezeteket, amelyeknek kiemelkedő szerepük lesz az új demokratikus Magyarország felépítésében.

A felszabadított hegyek területein a Dunán túl felszabadító hősi harcok alatt nagyszabású hídrobbantási hadjárat végre. A gondosan előkészített robbantásokat során többnyire ellenállás nélkül megtalált ismeretlen közepén délután kilencig az ország kapott fölött. A németországi Potsdamy első birtokait teljes egészében az oda tartó tárgyalásokra készen jutottak. A földosztást annak a parasztság választott földosztásra és a szakszervezetek bevonásával végezték. Kimondotta fejezik be. Erre az időre az eddig több százezer holdnyi területen közel 2000 0 tárgyalásos földigénylő elégítik ki. A nagyszabású reform zárófejezete a Földosztó Országgyűlés lesz.

Удостоверение

Представитель его Кишш Карой является важным общественным деятелем города Будапешта. Он имеет право беспрепятственного передвижения по территории большого Будапешта.

Личное имущество его и семьи охраняется органами власти и полиции не подлежит.

Действительно по апрель Апрель 1945 г.

Городской совет Будапешта

Kiss Károly igazolványa a szovjet városparancsnokságtól

A magyar–mongol államszerződés aláírása (Ulánbátor, 1959)

Szudáni kommunistákkal Khartoumban
(Bal oldalán Safi Ahmed el-Seikh,
a Szakszervezeti Világszövetség mártírhalált halt alelnöke)

A földrengés után Szicíliában (1968 január)
A magyar szakszervezetek küldeményének átadása

Külföldi delegációkkal a piramisok tövében.
(Kairó, 1972)

Nemzetközi
kongresszuson

Losonczi Pál
átnyújtja
az Elnöki Tanács
kitüntetését

Párt- és
kormánydelegációval
Vietnamban (1959)
(A képen balra
Ho Si Minh
és Münnich Ferenc)

maradhatott nálam, ezt tettem a koszos padlón az arcom alá, mert a szálkás deszka különben felsértette volna.'

Az éhségsztrájk után szigorú vizsgálat indult. A főkapitányságról jött detektívek hallgatták ki a Gyűjtőfogház kommunista foglyait. Az összegyűjtött követeléseket úgy csoportosították az Igazságügyminisztérium VI. ügyosztályának készített jelentésükben, hogy valamiféle új, a fegyelmi büntetésnél is súlyosabb eljárást indíthassanak a részvevők ellen.

Dr. Szlachányi Béla igazgató retorzióképpen többek között azt javasolta, hogy „kommunista fogoly négyszemközt ne beszélhessen védőügyvédjével". Ezt a felettes hatóság azonban mint törvényellenes intézkedést elutasította. Általában az igazgató minden szigorító javaslatát elvetették.*

Máig is úgy vélem, az éhségsztrájk miatt kapott fegyelmi büntetésem volt az oka annak, hogy az 1934-es kiszabadulásomat sem bőrös munkatársaim, sem a hozzátartozóim nem tudták megfelelően előkészíteni.

Ilyen előkészítés abból állt, hogy a hozzátartozó vagy a védőügyvéd a szabaduló részére munkaadói és lakásigazolást juttatott el a budapesti toloncházba, ahová minden büntetését letöltött kommunistát beszállítottak. A toloncházban a rendőrbíró döntött a szabaduló további sorsáról, s kedvezőbb elbánást remélhetett az, aki igazolni tudta, hogy kiszabadulása után hol fog dolgozni és hol fog lakni. Nekem ilyen igazolásom nem volt. Így, amikor a szemétdombnak is beillő toloncházban egy jó heti tartózkodás után dr. Murgai rendőrbíró elé kísértek, kurtán közölte velem: – Se lakása, se munkája nincs igazolva, Budapestről kitiltom. Kötelezem, hogy szülőfalujába, Fejér megyébe, Bicskére menjen lakni. Huszonnégy óra alatt jelentkezzen a bicskei csendőrörs parancsnokánál. Ott helyezem rendőri felügyelet alá.

Rettenetesen lesújtott az eset. Úgy éreztem, ha nem akadályoz az utolsó hónapokban az a szerencsétlen fegyelmi büntetés szabadulásom előkészítésében, budapesti rendőri felügyelettel szabadulhattam volna. Gondterhelten, szomorúan léptem ki a toloncház kapuján.

* PI Arch. 653. f. 4/V. 1935–7110.

Dr. Murgai rendőrbíró döntésének természetesen nem tettem eleget, nem jelentkeztem huszonnégy óra alatt a bicskei csendőrségnél. Arra gondoltam, hogy a bicskei rendőri felügyelet alá helyezés nem csupán számomra jelentene elviselhetetlen életet, hanem szüleimnek is, mert a helyi csendőrség őket is állandóan zaklatná. A rendőrség utasítását tehát máris megszegtem. Mégis, mindaddig nem választottam magamnak hamis nevet, és nem vettem ki illegális lakást, amíg nem tudtam, mi a párt véleménye jelenlegi helyzetemről, és hogyan dönt további munkámat illetően. Ezért, bár egy fillérem sem volt, és a börtön évei alatt ruhámból is csúnyán kikoptam, munka után se néztem az első napokban.

Ebben az időben sem a lakásbejelentéshez, sem a kijelentkezés alkalmával nem kellett igazolványt felmutatni. Utcai igazoltatásnál egy rendőri pecséttel ellátott lakásbejelentő lap elfogadható igazoló okmánynak számított. Hamis név használatát egyhónapi fogházzal büntették, de kommunista perekben egyes bíróságok a lakásbejelentő hamis névvel való kitöltését okirathamisításnak tekintették és sokkal szigorúbban büntették.

Egy kis ideig bőrös ismerősöknél húzódtam meg, rendőri bejelentés nélkül. Ezekhez a kommunista családokhoz bármikor mehettem, mindenüket megosztották velem. Tisztában voltak azzal, hogy Magyarországon a segítségnyújtás is veszéllyel jár, ha éppen kommunistáról van szó, de edzett emberek voltak. Nem keresték feleslegesen a veszélyt, ám nem is féltek tőle.

Néhány nap múlva Irma húgom, aki a Vörös Segély aktív munkása volt, jelszavas találkát közvetített részemre.

Forrón tűzött a nap. A Városliget Zugló felőli részén egy lélek sem járt, amikor a megadott időben a KMP küldöttére vártam. Már messziről láttam, nincs szükség semmiféle jelszóra. A néptelen ligeti sétányon Tóth Gyula, a bőrösszakszervezet kommunista frakciójának tagja jött felém. Évek óta nem találkoztunk, beszélgetésünket mégis egészen rövidre fogtuk. Beszámoltam helyzetemről, de Tóth Gyula szerint erről a felsőbb szervek már a Vörös Segély útján értesültek.

Azt javasolták, utazzam el valamelyik vidéki városba – rám bízták, melyikbe –, telepedjek ott le saját nevemen és vállaljak munkát. – Pártkapcsolatod további fenntartására vonatkozóan nem üzentek semmit – tette hozzá Tóth Gyula kissé elgondolkodva. – Mivel Tóthnak egyéb megbízatása nem volt velem kapcsolatban, máris búcsúzott. Indulóban még visszafordult:

– Majd elfelejtettem, ezt neked küldték, hogy el tudj utazni – s egy kis borítékot dugott a kabátom felső zsebébe.

Kábultan ődöngtem a néptelen sétányon, végül lerogytam az árnyékban egy padra. Sehogy sem értettem a dolgot. Aki ezt az üzenetet küldte, az vagy nem volt tisztában a magyar viszonyokkal, vagy egyáltalán nem gondolta át mostani helyzetemet. Lehetségesnek tartottam mind a két esetet.

Gondolataim vadul kavarogtak. Miért utazzam el Budapestről, hová menjek? Bármelyik vidéki városba utazom, ott is csak illegálisan élhetek. Csak Bicskén, ahová rendőri felügyeletem szól, tartózkodhatok legálisan. Vajon ezt nem tudják a felsőbb pártszervek vezetői?

Sokáig ülhettem a ligeti mellékút padján. Végigfutottam gondolatban életemen. Harmincegy éves vagyok, tizenkét éve a KMP tagja, több mint öt és fél év letöltött büntetéssel a hátam mögött. Még nincs három éve, hogy a KMP Központi Bizottságának tagjai sorába kooptált a bécsi plénum, s most azon gondolkodom, hogyan is rendezzem további sorsomat. A párt nem tud vagy nem akar segíteni nekem. Úgy érzem, ezzel felhatalmaztak arra, hogy további sorsomról magam döntsek.

Itt maradok Budapesten! Bárhová mennék, illegálisan kellene élnem, erre pedig legjobban a több mint milliós főváros felel meg. Ebben az emberrengetegben kell elrejtőznöm, mégpedig úgy, hogy

dolgozni meg élni is tudjak. Ez új helyzetet jelentett számomra. Eddigi illegalitásom idején függetlenített pártmunkás voltam.

Egyelőre el sem tudtam képzelni, hogyan dolgozhatok álnév alatt. Ezt még tanulmányoznom kell, tapasztalatot kell szereznem. Kitől kérhetnék tanácsot? A pártnak van tapasztalata függetlenített pártmunkások illegális tartózkodására vonatkozóan, amit az állandóan itthon élő párttagok sokoldalúan támogatnak.

A korábbi években az illegálisan lakó pártfunkcionáriusokat a KÜB háromhavonta váltotta, hogy ne őrlődjenek fel az idegfeszítő munkában.

Eszembe jutott a Moszkvából való elutazásom előtti utolsó beszélgetésem Kun Bélával. A Kominternben, Kun irodájában ültünk.

– Kummer elvtárs – Moszkvába való érkezésem óta szabályosan akkori fedőnevemen szólított –, most a maguk kezében lesz az otthoni pártmunka. Nagyon vigyázzanak – hangsúlyozta –, ne merítsék ki a vezető káderekét, mert akkor könnyebben csúszik hiba a munkájukba. Három–négy, de legfeljebb hathónapi illegális otthoni élet és munka után váltsák egymást. Óvják meg a Központi Bizottság munkaképességét.

Milyen lehet most a KMP Központi Bizottsága? – tettem fel magamnak a kérdést. Sallait és Fürstöt meggyilkolták. Többen börtönbe kerültek. És én, az imént szabadult KB-tag itt ülök a ligeti padon, tépelődve sorsom felett. Vagy talán, amíg a börtönben ültem, leváltották az egész Központi Bizottságot? Ezt nem tartottam lehetségesnek.

Ahogy fontolgattam a helyzetet, sehogy sem értettem Kun Béla káderpolitikáját. De hát mit is vártam kiszabadulásom után tulajdonképpen? Annál, amit Tóth Gyula mondott az imént, feltétlenül többet. Azt gondoltam, talán egy-két hónapra lehetővé teszik, hogy átmenjek egy szomszéd országba, esetleg Csehszlovákiába, némi időre dolgozni, pihenni. Ausztriában ekkor már elromlott a politikai helyzet. Az Osztrák Kommunista Pártot 1933-ban betiltották, 1934 februárjában pedig az osztrák fasiszták fegyveresen támadtak a munkásság ellen. Bécsben, Grazban, Linzben véres harcok dúltak. Az illegális Kommunista Párt vezetésével a munkásság fegyveresen állt ellen, de a Szociáldemokrata Párt vezetőinek árulása folytán vereséget szenvedett.

Ausztriába tehát már nem mehettem volna. De hát világos, hogy a felső pártszervek vezetői ilyen megoldásra az én esetemben nem is gondoltak.

Vajon mennyi ideig kell álnév alatt élnem, s közben kenyérkereseti lehetőséget teremtenem?

E gondolatban feladott kérdésre nem találtam választ. Elképzelni sem tudtam, hogy ez az állapot mennyi ideig tarthat, még kevésbé, hogy mennyi ideig bírható. Ha e pillanatban valaki azt mondta volna, hogy nem hónapokig, nem is egy évig, hanem hét esztendeig fogok így bújkálva élni Budapesten, akkor valószínűleg elmentem volna Bicskére, eleget téve a rendőrségi határozatnak.

Ilyet azonban nem mondott senki. Életem e nagyon nehéz szakasza mégis hét évig tartott.

Önkéntelenül zsebembe nyúltam, s kezembe akadt a boríték, amit Tóth Gyula csúsztatott oda. A hosszú tépelődés alatt egészen megfeledkeztem róla. A borítékben 10 pengő volt. Segítség a vidéki utazáshoz, ahogy Tóth Gyula mondotta. De én már másképpen döntöttem, nem utazok vidékre. Vissza kell adnom ezt a pénzt. Tóth Gyula azonban már régen eltávozott, s ezzel az útiköltség küldőivel is megszakadt minden kapcsolatom.

A mozgalom vezetői ez esetben is a korabeli konspirációs szabályokat követték. Ahol nem látták a letartóztatás okát világosan, ott körülhatárolták a területet, és megszakították a kapcsolatot az e területen belül levő párttagokkal.

Gondolataimból égdörgés és villámlás zökkentett ki. A heves nyári zápor bőrig áztatott, mire kiértem a Városligetből.

De végül is elhatároztam magam, hozzáfoghattam tervem végrehajtásához.

A XIV. kerület Külső-Zugló részén Kardos Károly néven vettem ki lakást. Ezen a környéken több cipőgyár volt, munkásaik közül sokan ismertek, számíthattam a segítségükre. Konspirációs tekintetben is megfelelőnek látszott ez a terület.

Nyáron szinte lehetetlen munkát kapni a bőriparban. Ilyenkor még azt is „kizeccelik" néhány hétre, akinek állandó munkahelye van. Nekem pedig munkát kellett találnom. Hajdók Béla, aki velem együtt töltötte büntetését a Gyűjtőfogházban, előbb szabadult ki, most az újpesti kommunisták egyik csoportjában dolgozott, segí-

tett elhelyezkednem. Az Újpest–Rákospalota állomásnál levő kis cipőgyárba küldött. A munkahely rossz, a bér igen alacsony volt. De nem válogathattam. A főnök mindjárt kijelentette: – Szaktárs! Nálam nagy szabadság van. Akkor kezd, amikor akar, és addig dolgozik, ameddig akar. Este 10-kor zárom az üzemet, addig dolgozhat.

Megdöbbentem, mégis leültem dolgozni. Biztos voltam benne, hogy később találok munkát jobb üzemben. Az egész 1934-es esztendő és az 1935-ös év első fele fogcsikorgatóan nehéz volt. Igen keveset kerestem, előfordult, hogy hetekig semmit, tartalékom pedig nem volt. Ilyes kevés keresettel albérleti szobát fenntartani azt jelentette, hogy a lakbért meg kellett koplalnom. Mégsem tehettem meg, hogy jóval olcsóbban egy tömegszálláson legyek negyed- vagy hatodmagammal egy helyiségben ágyrajáró. Ezt a szigorú illegális körülmények között nem vállalhattam. Nyugodt egyedüllét kellett otthon, mert olyan könyveket olvastam, amelyeket nem mindenki láthatott, s gondjaimmal is egyedül akartam maradni.

Korán reggel gyalog jártam Zuglótól Rákospalotán keresztül Újpestre dolgozni. Több mint egyórás út volt, de naponta 40 filléres villamosretúrjegyet nem engedhettem meg magamnak. Amikor Újpesti munkahelyemen elfogyott a munka, egy ideig sehol sem dolgoztam. Munkáséletem legnyomorúságosabb ideje volt ez. Szüleimmel, testvéreimmel nem találkozhattam, mert figyelték őket. Kommunista vagy szimpatizáló kisiparos ismerősök adtak időnként egy fél napra munkát, amit azután nagyon jól megfizettek, így segítettek rajtam. Szabad időmet, a vasárnapokat bőrösök között töltöttem. Bőrös és nemesfémipari munkásokkal jöttem össze kirándulásokon. Tőlük kaptam illegális sajtót és röplapokat. Ők hozták el részemre a szakszervezeti ellenzék újságjait. Örömmel vettem tudomásul, hogy már nem a különálló vörös szakszervezetek létrehozása a cél, hanem a KMP vezetősége azon dolgozik, hogy a szakszervezeti ellenzék térjen vissza a szakszervezetekbe.

„Senki se ki, mindenki be a szakszervezetbe!" – írta az *Ellenzéki Textilmunkás.*

A gödi Duna-parton kaptam meg a KMP 1934. júniusi felhívását, melyet a szociáldemokrata munkásokhoz intézett az akcióegység megteremtésére.

„Pártunk, a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottsága ismételten javaslatot tett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Központi Vezetőségének, a Szakszervezeti Tanácsnak és a Szaktanács kötelékébe tartozó szakszervezetek központi vezetőségeinek az *akcióegység megteremtésére.* A két párt, valamint a forradalmi és reformista vezetés alatt álló szakszervezetek akcióegységének létrehozását követeli a munkásosztály és minden dolgozó érdeke.

Javasoltuk ezért a fent említett szerveknek közös akciók azonnali tervezését a legégetőbb gazdasági és politikai követelésükért.

Nem a *proletárdiktatúra* kivívásáért hívjuk közös harcra a Szociáldemokrata Pártot és a fent említett szerveket, mert tudjuk, hogy a Szociáldemokrata Párt célkitűzéseivel ellenkezik a proletariátus diktatúrájának megteremtése. Ellenben közös harcra hívunk fel az itt felsorolt követelésekért . . .

Szociáldemokrata munkások! . . .

Mi, kommunisták, a ti harcostársaitok vagyunk. Mi küzdünk nehéz áldozatok árán is a proletariátus érdekeiért és felszabadulásáért. A mi pártunkkal, a Kommunisták Magyarországi Pártjával kell a ti pártotoknak, a *Szociáldemokrata Pártnak akcióegységet* kötni.

Ezt követeli a munkásosztály és minden dolgozó érdeke. Követeljétek vezetőitektől javaslataitok elfogadását, a mi pártunkkal való akcióegységet, amely a proletariátus győzelmes harcaihoz, a tőkés fasiszta támadások visszaveréséhez vezet.

Éljen a proletariátus akcióegysége!

Forradalmi üdvözlettel:
a Kommunisták Magyarországi Pártja
Központi Bizottsága
(a Kommunista Internacionálé szekciója).*

A felhívást megtárgyaltuk egy bőrös, nemesfémes és szabómunkásokból álló csoport körében.

Ezek a vasárnapi szabadban való összejövetelek egy ideig szü-

* Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. IV. köt. Szikra 1955. 129–130. old.

neteltek, mert 1934 szeptemberében a nemesfémipari szakszervezet kommunista érzelmű ellenzékének harminc tagját letartóztatta a rendőrség. Részben azokat, akikkel ilyen kirándulásokon gyakran találkoztam.

Az újpesti kommunista bőrösök tanácsot kértek tőlem, mert 1934. október 22-re a KMP Budapesti Pártbizottsága általános sztrájkot hirdetett, s az újpestiek nem látták ezt megalapozottnak.

Megdöbbenve hallgattam beszédüket, beszámolójukat. Magam is cipőgyárban dolgoztam, ismertem más üzemek hangulatát is, ezért az általános sztrájk meghirdetését súlyosan elhibázott lépésnek tartottam. Bőrös barátaimnak azt tanácsoltam, sürgősen közöljék véleményüket felsőbb pártkapcsolatukkal. Miután ebben az időben én nem álltam kapcsolatban felsőbb pártszervekkel, mit sem tehettem.

Kétségbeesetten néztem a felelőtlen vállalkozást. Mint később megtudtam, a Központi Bizottság megbízottjaként érkezett Gold Géza – illegális nevén „Fenyves" – erőszakolta ezt ki a Budapesti Pártbizottságtól. Őt említette 1932 tavaszán Moszkvában Kun Béla, hogy erősítésül küldték a KMP vezetésébe.

Ahogy várható volt, a meghirdetett tömegsztrájk helyett csupán néhány kisebb munkabeszüntetés lett. A sikertelen akció súlyos politikai hiba volt. Ennek folytán a Kommunista Internacionálé Nemzetközi Ellenőrző Bizottsága ismét megtárgyalta a KMP helyzetét, és Gold Gézát kizárta a pártból.

Ismerőseim értesítettek, hogy Angyalföldön egy új cipőgyár keres munkásokat a szakszervezet közvetítése nélkül. Mint mondották, egy német mérnök az üzemvezető. Hétfő reggel odaálltam a gyárkapuhoz, s amikor az üzemvezető kijött, hogy szemügyre vegye a jelentkező munkásokat, németül szólítottam meg. Azonnal intézkedett, s máris ott maradtam dolgozni.

Szakmai körökben beszédtéma volt ez a nem hosszú ideig működő cipőgyár. Egy újpesti bőrgyáros rendezte be katolikus pap fia részére. Az új tulajdonos először külföldi cipőgyárakat tanulmányozott, majd német szakemberek vezetésével indult meg a termelés.

Itt már jobb körülmények között dolgoztam, és jobban is kerestem. Már az első napon megállapítottam, hogy a gyár munkásainak

fele szakszervezeti tag. Ekkorra már kigondoltam, hogyan lehet összhangba hozni azt a két tényt, hogy álnéven élek a lakásomon és valódi nevemen dolgozom a gyárban.

Csak néhány bőripari munkás előtt tártam fel tényleges helyzetem, de ők sem tudták, hol és milyen néven lakom. A szakmában azonban jól ismertek, emiatt nem helyezkedhettem el másként, mint az igazi nevem alatt. Az Országos Társadalombiztosító Intézet központjában dolgozó kommunista szimpatizánsok informáltak arról, hogy a rendőrség nyomozói időnként megvizsgálják a kartotékokat, így próbálják fellelni azokat, akiket lakásbejelentés alapján nem találnak meg. Ezért minden munkahelyemen odaadtam ugyan a rendes nevemre szóló munkakönyvem, néhány nap múlva azonban az irodakisasszonynak, aki a betegsegélyzőbe való bejelentésemet intézte, hamis adatokat mondtam be: megváltoztattam születési helyem, a születési évem adatát és anyám nevét. Ily módon, bár nevem Kiss Károly maradt, a Társadalombiztosító milliós adattárában elmerültem a Kiss nevűek tengerében.

Hét éven át sok munkahelyen csináltam ezt, sohasem jöttek rá. Hála a cipőgyárakban tapasztalt laza adminisztrációnak, soha senki nem hasonlította össze munkakönyvem adatait a betegsegélyzőbe való bejelentés adataival. Arra is felkészültem, mit feleljek abban az esetben, ha netán rájönnének az üzemben, hogy a bejelentés adatai nem egészen azonosak a munkakönyv adataival. A megváltoztatott személyi adatok helyett valami hasonlót írattam a bejelentő lapra, hogy azt mondhassam, csak elírták az irodában. De nem volt soha szükség kimagyarázkodásra, módszerem bevált.

1934 végén üzenetet kaptam a KMP Budapesti Pártbizottságától: részletes jelentést kértek arról, hogy véleményem szerint kik és hányan fordultak meg a Thék Endre utcai pártirodában. Közölték, milyen úton juttassam el hozzájuk jelentésemet. A pártbizottság nevében velem tárgyaló elvtársat nem ismertem. Elmondta: tudomásul vették elhatározásomat, hogy itt maradtam Budapesten, s meglepődtek azon, ahogyan illegális lakásomat és a munkába való elhelyezkedésemet megoldottam. Most már belátják, hogy az én esetemben ez volt a leghelyesebb. A kért jelentést elküldtem. Utána jó ideig nem volt kapcsolatom felső pártszervvel.

Ebben az időben mélységes megdöbbenéssel és az embertelenül

kegyetlen rendőri hatóságok iránti növekvő gyűlölettel emlékeztünk meg baloldali munkáskörökben Hoffmann Ottó elvtársunk meggyilkolásáról. Hoffmann Ottót, a pártnyomda vezetőjét a főkapitányság politikai osztályán, miután ronccsá verték és haldoklott, kidobták az ablakon, majd – bevált szokás szerint – azt jelentették, hogy öngyilkos lett.

1935-ben igen élénk volt a munkásmozgalom az egész országban. Az év elején ezerötszáz bőripari munkás sztrájkolt, amellyel 10–25 százalékos béremelést értek el. Én is sztrájkoltam, de óvatosságból nem mentem el az értekezletekre, gyűlésekre. Ezt munkatársaim, anélkül, hogy kérdezősködtek volna, tudomásul vették.

A szakszervezeti ellenzék vezetésével tízezer építőmunkás sztrájkolt Budapest környékén. Sztrájkoltak a téglagyári munkások is. A festőmunkások szakosztálya pedig elfogadta a KMP egységfront-javaslatát.

A márciusi országgyűlési választásokon az SZDP képviselőinek száma tizenegyre csökkent. Az áprilisban tartott OTI-választásokon viszont a KMP által szervezett Szakszervezeti Munkásegység Blokk húszezer szavazatot kapott, s hat képviselőt küldött az OTI önkormányzatába. Ebben a választási kampányban én is részt vettem.

Egy éve éltem és dolgoztam illegálisan, amikor a pártbizottság nevében az éppen Moszkvából hazatért Sebes István kívánt velem találkozni. A találkozás létrehozásához bizonyos idő kellett, mert nem tudtak könnyen megtalálni. Egy egész délutánt töltöttünk együtt. Sebes István beszámolt a moszkvai hírekről, a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusáról. Az egységfront-politika segítését szolgáló nyomtatványokat adott át, részletesen beszélt a vörös szakszervezetek alakítására való törekvés feladásáról és a szakszervezeti egységtörekvések során elért kezdeti eredményekről.

Illegális lakásbejelentésem és elhelyezkedésem minden részlete érdekelte. Arra a kérdésemre azonban, miért nem kaphatok most konkrétabb feladatot a párttól, azt válaszolta, hogy ezt feljebb határozták el, nem a Budapesti Pártbizottság. Mostani tevékenységemet – hangsúlyozta – értékes pártmunkának tekintik, s azt a tényt, hogy álnévvel, a rendőrség szeme elől rejtve gyári munkásként dolgozom, sikeres kísérletnek tartják, másoknak is ajánlani fogják. Tudatában vannak, hogy igen nehéz körülmények között élek, és segít-

ségképpen lakbérem 50 százalékát megtérítik. Helyzetem azonban akkorra már úgy stabilizálódott, hogy ezt a felajánlást nem vettem igénybe.

Órákig járkáltunk Sebes Istvánnal a Rákos-patak környékén, majd elfáradva leheveredtünk egy réten az illatos száradó sarjúkaszálásra, és folytattuk a beszélgetést.

Sebesnek megtetszett ez a csendes, kevéssé lakott, mégis a fővároshoz tartozó kültelki negyed. Rövidesen be is rendeztek az egyik utcában egy titkos nyomdát, ahol egy szabómunkás és Krausz Teréz az illegális sajtót nyomtatták.

Sebes Istvánnal való megbeszélésem után ismét hónapokig nem volt rendszeres kapcsolatom a KMP vezető szerveivel.

Ekkor már második esztendeje éltem álnéven Budapesten. Mind erősebben foglalkoztatott, hogyan térhetnék vissza a legális körülmények közé, hogyan tudnék változtatni ezen a keserves állapoton. Szüleimmel, testvéreimmel nem mertem találkozni, attól tartva, hogy figyelik őket. Bár idővel a rossz is megszokottá válik, ez a bújkálással teli élet bizony sok nehézséggel járt.

Dr. Hébelt Ede ügyvédhez fordultam tanácsért bonyolult állampolgársági és illetőségi ügyemben. A tekintélyes jogtudós sokszor segített a kommunistáknak. Szokásához híven a kora reggeli órában fogadott irodájában, a Hidegkúti úton.

Figyelmesen végighallgatott, majd hosszasan elgondolkodott. – Egy megoldás lehetséges – mondotta –, meg kell szerezned a budapesti illetőséget.

– De hiszen már második éve álnév alatt élek.

– Nézzük csak a törvényes lehetőségeket – folytatta, minden szót fontolóra véve Hébelt. – Ötévi budapesti helyben lakást kell igazolni, és szükség van minimális adófizetési igazolásra is. Amennyiben ezeket előteremtjük, már csak egy kérvényt írunk, a többit némi utánjárással elintézzük. Egyszóval kezdjük el budapesti illetőséged megszerzését. Természetesen, számomra csak a törvényes út járható. Úgy látom, a budapesti illetőséghez szükséges törvényben előírt kellékek a te esetedben előteremthetők. Nem fontos, hogyan élsz e pillanatban, régi adatokat kell összeszednünk. Ti, munkások, sokszor nem ismeritek jogaitokat, ezért ott is ütnek rajtatok,

ahol azt ki lehetne védeni. Kezdjük tehát az ötévi helyben lakással. Mennyit tudsz igazolni?

– 1922 elejétől 1925 szeptemberéig, tehát mintegy három és fél évet tudok igazolni. Ezután fogházba kerültem, majd ismét szabályosan bejelentkeztem Budapesten. Utána hosszabb időt börtönben töltöttem, és kiszabadulásom után két éve álnéven, illegálisan élek.

– El ne felejtsd – vetette közbe Hébelt –, a fogház is Budapesten van. A törvényes kelléknek megfelel, azt azonban nem írjuk oda, hogy fogház, csak az utcát és a házszámot tüntetjük fel.

Megegyeztünk Hébelttel: a három és fél éves – megszakítás nélküli – budapesti lakásbejelentést kiegészítjük a Gyűjtőfogházban töltött időből két esztendővel, és így bőven meglesz az illetőséghez szükséges budapesti helyben lakás.

– Első teendőd tehát – folytatta Hébelt –: két tanúval elmész a X. kerületi elöljáróságra, és kérsz egy helyhatósági bizonyítványt arról, hogy két esztendeig laktál a X. kerület Kozma utca 13. szám alatt. – Dátumszerűen rögzítettük, mikortól meddig legyen ez a két esztendő. Ismét figyelmeztetett, ne említsem, hogy ez a Gyűjtőfogház száma. – Ha az elöljáróságon mégis szóvá teszik – mondotta –, még akkor sincs veszve az ügy. De jobb, ha észrevétlen marad.

Hátravolt még az adófizetés igazolása.

– Hol dolgoztál Budapesten – érdeklődött –, ahol szabályosan levonták a kereseti adót?

– A Kun utcai Korondi Cipőgyárban évekig fizettem kereseti adót – válaszoltam.

– Akkor a VIII. kerületi elöljáróságról kell beszerezned az erről szóló igazolást. Itt rugalmasaknak kell lennünk, mert régen elrakott, poros aktacsomagok közül kell azokat kikeresni. Hogy az elutasítást elkerüljem, legtöbb esetben magam vállalom az elöljáróságokon a régi adóívek kikeresését. Ezt a piszkos, poros munkát mint ügyvédnek megengedik nekem.

Mégis úgy döntöttünk, először magam próbálom megszerezni az adóbizonylatot, csak ha elakadok, jöjjön az ügyvédi tekintély.

Végül az illetőségi iránti kérelemhez csatolni kellett egy igazolást arról, hogy a kérelmező jelenleg hol lakik. Hébelt erre is gondolt.

– Rövid időre rendes neveden jelentsd be magad, mondjuk, egy Pest környéki községben, ahol van olyan ismerősöd, aki ezt vállal-

ja. Egy hónap múlva kéretsz igazolást a jegyzőtől, hogy ott laksz, és ez az illetékességi kérvényhez elegendő lesz. Meglátod, menni fog a dolog! Csináltam én már bonyolult illetőségi ügyeket. No persze, a te eseted sem egyszerű. De hát egyszerű ügyekben miért jönnének hozzám? Rendszerint bajba jutott emberek keresnek fel.

Melegen búcsúztam nagy tudású jogász barátomtól.

Ahogy a Hidegkúti úton a villamosmegálló felé lépkedtem, az órára pillantva láttam, reggel 7 óra volt, pedig másfél–két órát tárgyaltunk. Ilyen ember volt dr. Hébelt Ede jogakadémiai tanár.

Kedvvel fogtam sorsom jobbra fordításának ügyéhez. Először a X. kerületi elöljáróságra mentem két tanúval. Nem volt nehéz a tanúkat előteremtenem; Majoros János és Brezina István kommunista bőrösök az igazságnak megfelelően igazolhatták, hogy két évig laktam a Kozma utca 13. szám alatt, elvégre nemegyszer látogattak meg a Gyűjtőfogházban.

Egy reggel közvetlen hivatalnyitás után jelentünk meg a X. kerületi elöljáróság hivatali folyosóján. Az altiszt még a port törölgette. Két pengőt csúsztattam a kezébe, kérve, hogy nem szeretnénk sokáig várakozni. Bement az illetékes hivatalnokhoz, és máris hívtak bennünket.

Miután előadtam kérelmemet, a hivatalnok kísérőimhez fordult:

– Önök, ha kell, ezt eskü alatt is tanúsítják?

– Igen – felelték –, erre meg is eszküszünk.

– Rendben van, eltekintünk az eskütől – szólt a tisztviselő, és kiállította az igazolást.

Ahogy a papírt átvettem, még megjegyezte: – Köszönje meg a sógorának, hogy ilyen gyorsan megkapta.

Egy pillanatig nem értettem, de azután rájöttem, hogy az altiszt azzal ajánlott be: sógora kéri az igazolást. A két pengő segített.

A VIII. kerületi elöljáróságra már felkészülve mentem az adóigazolásért. Húszdarabos szivarcsomagot tettem az adóhivatal vezetője elé, és kértem egy kimutatást a tizennégy évvel korábbi adófizetésemről. A hivatalvezető azt mondta, ezeket a régi aktacsomagokból kell előkeresni, menjek egy hét múlva. Egy hét múlva kezemben volt az adófizetésről szóló hivatalos írás.

Közben Rákoshegyen Hegedűs Erzsébet, a Magántisztviselők Szakszervezete kommunista csoportjának régi tagja elintézte, hogy

náluk bejelentsenek mint lakót. A Hegedűs család fiútagjaival együtt dolgoztam az illegális mozgalomban. Szívesen vállalták ezt a feladatot, s egy hónap múlva – anélkül, hogy egy lépést is kellett volna tennem – megkaptam a szükséges írást.

Mindezek alapján dr. Hébelt Ede megszerkesztette a budapesti illetőségért folyamodó kérvényemet, s benyújtotta a főpolgármesteri hivatalba. Időnként utánanézett a minden törvényes kellékkel ellátott aktának. Pár hét múlva, 1935. december 15-én megkaptam Budapest Székesfőváros hivatalos papírján, polgármesteri aláírással az illetőségi okiratot.

Nem akartam hinni a szememnek, csak néztem, forgattam kezemben az értékes okmányt. Már azt fontolgattam, milyen formában térek vissza a legális életbe. Ügyvédi segítséggel vagy anélkül igazoljam budapesti illetőségemet, kérve, helyezzenek itt rendőri felügyelet alá.

Ekkor történt valami, ami tervezgetésemet félbeszakította. Keresztes Sándor Beszkárt-munkás, akivel évekig dolgoztam az illegális mozgalomban, rendőrkézre került. A katonai ügyészség emelt vádat ellene, és hét évre elítélték. Keresztes ismerte helyzetemet, s módot talált arra, hogy üzenjen nekem a Conti utcai katonai börtönből. Azt üzente, semmi körülmények között ne próbáljak felhagyni az illegalitással, mert az ő kihallgatásánál igen sokat kérdezgettek felőlem.

Több áttételen keresztül kaptam meg az üzenetet. Utána nem mertem megkísérelni, hogy kilépjek az illegalitásból. Továbbra is álnév alatt maradtam.

Munkáskörökben, ahol csak megfordultam, a szakszervezeti tagok vagy a szakszervezet keretén kívüli ellenzékiek izgatottan tárgyalták a fasiszta munkáskamarák megalakításáról szóló törvénytervezetet. Hogy ez mit jelentett, azt világosan feltárta az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék Központi Tanácsának felhívása, amelyet terjesztettünk és szűkebb körben megvitattunk.

„Munkások, Elvtársak!

Az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék hosszú hónapok óta szervezi és vezeti a proletariátus tömegeit a szakszervezetek fasizálása el-

leni harcra, a szakszervezetek osztályharcos működésének biztosításáért és azok megerősítéséért.

A proletariátus harci szervezeteit fenyegető fasiszta veszedelem egyre arcátlanabbul jelentkezik, *egyre világosabbá válik, hogy ha a munkásosztály nem fog össze harci egységbe, a fasiszta burzsoázia eltaposса szakszervezeteinket,* hogy a dolgozók védtelenül legyenek kiszolgáltatva a tőkések mohó kapzsiságának . . .

Már készül a törvény úgynevezett „munkáskamarák" felállításáról, *amelyek egyet jelentenek a proletariátus szervezkedési szabadságának eltiprásával, a szakszervezetek hatáskörének a teljes tehetetlenségig való megszűkítésével, a sztrájkszabadság teljes elrablásával . . .**

* Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. IV. köt. 144. old.

A KMP szervezeteit érintő nagyszabású letartóztatásokkal kezdődött az 1936-os esztendő. Központi bizottsági tagokat és fontos vezető munkakörben dolgozó kommunistákat tartóztattak le; januárban Kis Zsigmond, Sebes István, Péter György, Weil Emil került rendőrkézre. Úgyszólván teljesen megbénult a Budapesti Pártbizottság munkája. Ilyen súlyos csapás 1932 óta nem érte a KMP szervezeteit. Péter György hosszú ideig igen tevékeny és jól konspiráló vezetője volt a KÜB-bel kapcsolatot tartó vonalnak. Nem kommunista értelmiségi családból származott, s így gyakran utazhatott Budapest és Bécs–Berlin között saját útlevelével anélkül, hogy ez gyanússá vált volna.

Széles körű tiltakozás indult meg Kis Zsigmond és a Központi Bizottság más tagjainak védelmében. A KMP közös tiltakozást javasolt amiatt is, hogy a Gömbös-kormány hamis kémkedési váddal katonai törvényszék elé állítja a forradalmi tevékenységért elfogottakat.

Nem sokkal e súlyos letartóztatások után sürgős jelszavas és ismertetőjeles találkozót közvetítettek részemre, amiből előre tudtam, hogy még nem találkoztam ezzel az elvtárssal.

A randevú helyén Glancz Imre, a KÜB megbízottja, a Budapesti Pártbizottság még szabadlábon levő tagja fogadott. Idegesen, szinte kapkodva mondta el, hogy levelet kapott a KÜB-től, s abban olyan valaki nevét említik, akit nem ismer. Kérte, segítsek előteremteni az illetőt. Mindezt az utcán, járkálás közben mondotta, miközben hideg esőlé csorgott a nyakunkba.

– Aztán ki lenne az az ember, akit olyan sürgősen meg kell keresned? – kérdeztem partneremtől.

– Azt írják, az elvtárs éveken keresztül Láng illegális néven dolgozott a KMP különböző szervezeteiben, 1932-ben pedig a bécsi plénumon KB-tagnak kooptálták. A nevet Moszkvában adták meg. – S hogy szavainak nagyobb nyomatékot adjon, előhúzott zsebéből egy vegytintával írt, de már előhívott levelet, s megmutatta az előhívás nyomán elsárgult, foltos papíron a Láng nevet.

– A dolog egyszerű – feleltem –, az a Láng nevű ember, akit olyan sürgősen keresel, én vagyok.

Glancz Imre idegesen szorította meg ismételten a kezemet.

– Te vagy Láng? Hát ez igazán nagyszerű! Ezt nem is sejtettem mostanáig. Elvtársam – ragadta meg a kezemet Glancz –, fontos utasítás érkezett neked.

– Miféle utasítás? Másfél éve sem utasítást, sem megbízást nem adtatok, legfeljebb időnként valami információt, tanácsot kértek tőlem.

– De ez más – erősítette Glancz, még mindig a kezemet szorongatva –, ez most életbevágóan fontos megbízatás.

– Miféle megbízatás? – kérdeztem most már magam is kíváncsian.

Glancz Imre elengedte a kezemet, s egy pillanatra szembefordult velem az utcán. Arca sápadt volt, megviselt. Ajkai remegtek, amikor mondta: – Azonnal vissza kell térnem Moszkvába, s az összes, még meglevő kapcsolataimat, a Budapesti Pártbizottság munkáját neked kell az imént kapott utasítás alapján átadnom. Tudod, hogy a pártbizottság tagjai közül már csak egyedül én vagyok szabadlábon?

– S mindezt pár perc alatt itt akarod közölni velem az utcán? – szóltam eléggé elkeseredett hangon, kalapomat igazgatva, hogy minél kevesebb hideg esőlé csurogjon a nyakamba.

– Már nincs találkozásra alkalmas lakáscímem – felelte Glancz Imre –, illetve nem tudom, melyik biztonságos még. Nem merek fedett helyre menni, csak az utcákon találkozom.

– Én egyelőre merek lakásokra is menni – mondottam –, és most rögtön felkeressük egy ismerősömet, nála elmondhatsz mindent nyugodtan.

Glancz Imre meglepetten nézett rám. Az Erzsébet királyné útján jártunk, közel a Rákos-patakhoz.

– Itt van pár percnyire az Istvánfy utca, odamegyünk Tóth István cipész kisiparos lakásába.

Tóthék barátságosan fogadtak. – Kicsit beülünk a szobába beszélgetni – mondottam. – S míg Tóth mester a konyhában a cipőket javítgatta, püfölte, felesége a tűzhelynél tett-vett, mi nyugodtan megtárgyaltuk a pártbizottsági feladatokat egy bögre forró tea mellett.

Glancz Imre két órán át ismertette a konspirációs helyzetet, a meglevő kapcsolatokat, az illegális nyomda és az illegalitásban élő néhány függetlenített pártmunkás körülményeit.

Megkaptam a sifre kulcsát, a láthatatlan íráshoz szükséges vegyi anyag nevét és az előhíváshoz felhasználandó anyag kezelési módját, néhány bécsi címet, amire a KÜB-nek szánt leveleimet írhatom. Glancz néhány illegális találkozó lebonyolítását is rám bízta, közölve a szükséges jelszavakat és ismertetőjeleket. Az illetőkkel utolsó találkozásuk alkalmával – még mielőtt rám akadt – már tudatta, hogy új felső kapcsolatuk érkezik.

Mindezeken kívül azt is elmondotta, hogy néhány függetlenített emberünk, így a nyomdász és a szerkesztőségi feladatokat ez időben ellátó, igen nehéz körülmények között illegálisan élő Antal János egy hónapja nem kapott fizetést, s hogy több illegális lakást és lerakóhely lakbérét is ki kellene fizetni.

– Pénz azonban nincs – tette hozzá –, mert egy hónapja nem érkezett a KÜB-től. Attól tartanak, hogy az a cím már nem jó, amire küldeni szokták. Haladéktalanul írd meg Bécsbe az új címet, amire a pénzt küldhetik – mondotta Glancz Imre. Megölelt, és oroszosan mindkét arcomon megcsókolt. Keze remegett, pedig a szobában folytatott beszélgetés alatt már kissé megnyugodott.

Nem tudtam megállni, hogy meg ne jegyezzem: – s mindezt az utcán, zuhogó esőben akartad rám ruházni.

Együtt mentünk el a Rákos-patakig, ahol elváltunk. Ő az Erzsébet királyné útja felé, én az ellenkező irányba mentem. Soha többé nem láttuk egymást. Glancz Imre a Szovjetunióba utazott.

Az eső elállt, hideg szél pásztázta utamat a Rákos-patak mentén, szemembe vágta a Telepes utcai kőorlőből szálló finom port. Fejem zúgott a sok problémától. Pár órával azelőtt még csak egy kis cipő-

gyár hamis személyi adatokkal dolgozó munkása voltam, most pedig a KMP egész országra kiterjedő, jelenleg létező kapcsolatainak birtokában és fenntartásuk gondjával róttam lépteimet a Rákos-patak partján.

Mivel is kezdjem? – tűnődtem. Először a sifrét és a bécsi címeket tanulom meg. Vegyi anyagot is kell vennem, hogy megírjam Bécsbe az új címet, illetve címeket, amelyekre levelet és pénzt küldhetnek. A kettőt nem lehet azonos címre kérni.

Ki rendelkezett így a KÜB-ben? És miért kell Glancz Imrének ilyen gyorsan visszautaznia? Miért nem várhatja meg a kintről érkező váltást? Vagy talán nem is akarnak most kintről felelős vezető embert Budapestre küldeni?

E kérdésekre Glancz a beszélgetés során nem válaszolt, s ezek továbbra is foglalkoztattak. Kun Bélára gondoltam, akinek a kezében összefutnak a KMP illegális felső vezetésének szálai Moszkvában. Vajon ő rendelkezett így? Több mint másfél éve éltem Budapesten illegálisan, a városból kitiltva, ez idő alatt felelős pártmegbízatást nem kaptam. Néhányszor ugyan hívtak találkozóra, tanácsot kértek tőlem valamelyik párttag vagy kommunista szimpatizáló megbízhatóságát illetően, egyébként a magam elképzeléseire, erejére voltam utalva. Most hirtelen rájöttek, hogy itt van Budapesten ez a Láng, aki tagja a KMP Központi Bizottságának, s nyakamba akasztották a pártbizottságra háruló összes feladatokat.

A feladatok dokumentumai néhány feljegyzés képében ólomsúlyként húzták a zsebemet. Ilyen terhelő dokumentummal – mint a sifrekulcs – nem járhatok sokáig. Gyorsan meg kell szabadulnom e feljegyzésektől; vagy el kell rejtenem őket valahol, vagy meg kell tanulnom az adatokat, s utána a papírt megsemmisítenem. Az utóbbit választottam.

Bolgárkertészek bérelt földjei és a budapesti szegény emberek kalyibaszerű viskói mellett haladtam el. Az Egressy úthoz érve eszembe jutott Zélinger Zoltán közelben levő kis konzervtelepe. Káposztát és uborkát savanyít, s áruját lovas kocsiján egész évben maga hordja ki a pesti fűszereseknek.

Korábbi években, ha nagyon meg volt szorulva a pártbizottság, Zélinger kölcsönzött pár száz pengőt. Visszaadtuk, mihelyt módunkban állt, de ha történetesen nem tudtunk fizetni, ebből sem lett

szerencsétlenség. Az Egressy úton a víztorony felé fordultam, hogy megkeressem Zélingert. Alig mentem pár száz métert, amikor hirtelen eszembe jutott, hogy mialatt én börtönben ültem, Zélinger eladta kis üzemét és a Szovjetunióba távozott, ahol egy konzervgyár igazgatója lett. Hogy is feledkezhettem meg erről? Az eset akkor nagy feltűnést keltett a szakmabeliek körében és a pesti kiskereskedők között is.

Üres taxi zötyögött az Egressy út gödrös kövezetén. Leintettem és beültem. Most már gyorsítanom kellett tennivalóim intézését. Egy fényképészeti szaküzletben vegyszert, a Belvárosban finom, famentes levélpapírt vettem, mert csak ilyenen marad az írás láthatatlan. Utána elmentem az Ó utcába Zoltán Lászlóhoz, akinek egy üzlethelyiségben boyszolgálat vállalata volt. Levelet kézbesítettek, üzenetet továbbítottak, kisebb csomagokat hordtak ki Zoltán László biciklis kifutófiúi. Az üzlet egy deszkafallal két részre volt osztva; belső felében aludtak a fiúk, külső részében egy íróasztal előtt ült a főnök. Felvette a telefonrendeléseket, és elküldte a biciklis fiúkat a kért helyekre.

Zoltán László hűséges híve volt a KMP-nek, szívesen segített az illegális munkában, de már évek óta nem beszéltünk, s nem tudtam, hogyan fogadja majd kérésemet.

Érkezésemkor éppen néhány fiúval közölte a megbízásokat. Ahogy egyedül maradtunk az üzletben, előadtam, mi járatban vagyok: szorult helyzetünkben pénz kellene két-három hétre, esetleg még hosszabb időre is.

Zoltán csak egy pillanatig gondolkodott, azután a kis páncélszekrényéhez lépett, s kivett egy kazettát. – Ezerötszáz pengőm van, ez minden vagyonom – mondta halkan –, ha nagyon kell, elviheted.

– Remélem, tudod, hogy nem nekem kell? – Bővebb magyarázkodás helyett ennyit mégis szükségesnek tartottam megjegyezni.

– Biztos vagyok benne, hogy a pártnak van sürgősen szüksége pénzre. Ha neked kellene, 30 pengőt kértél volna.

Eltettem az 1500 pengőt, és búcsúztam Zoltán Lászlótól, aki az ajtóban kissé félszegen mondta: – Azért ha csak a felét két hét múlva visszakaphatnám, nagyon örülnék neki.

Volt már átmeneti segítség. Még ki kellett lépnem a munkából,

majd lakást is változtattam. Így fogtam hozzá az új feladatok ellátásához.

Levélbeli kapcsolatom a bécsi KMP-apparátussal egy hét alatt létrejött, adott címeim jól működtek. A hazai KMP-apparátusnak futár hozta bécsből az anyagi támogatást. Erre a célra egy régi, megbízható elvtárs házmesteri lakását vettem igénybe az Elemér utcában. Ez előnyös volt, mert a külföldről érkező futárnak nem kellett időponthoz igazodnia, bármikor jött, a lakásban átvették részemre a küldeményt.

Kapcsolatot teremtettem mindazokkal a szervezeti vezetőkkel, akiket Glancz Imre megnevezett. Többen – anyagiak híján – kétségbeejtő helyzetbe kerültek. Én igazán tudtam, mit jelent az, ha illegálisan élő ember, aki nevét és tevékenységét is konspirálni kénytelen, nem tud lakbért fizetni. A legnagyobb nehézségekkel küszködő Antal János és Tőke László adósságait már a kölcsönből szerzett pénzből rendezni tudtuk.

Bécsi központunkkal élénk levelezést folytattam. 1936-ban minden levelemet megkapták, utólag nyugtázták; a hozzám küldött bécsi levelekből sem veszett el egy sem. Ezt annak köszönhettem, hogy Máté György segítségével olyan minden gyanún felül álló címeket kaptam, ahová gyakran érkeztek külföldi levelek.

Új nevet vettem fel, és az Üllői út környékére mentem lakni. Csendes, nyugodt helyen, egy polgári családnál béreltem szobát, ahol zavartalanul dolgozhattam. Erre nagy szükségem is volt, mert ami munkát korábban egymás között megosztva végeztek a pártbizottság tagjai, azt most nekem egyedül kellett ellátnom.

Az 1936 januárjában történt letartóztatások után a KMP számos szervezete elvesztette felső kapcsolatát. Ezeknek egy részét sikerült megtalálnom.

Az üzemi és szakszervezeti kommunista csoportok kézről kézre adták a KMP Központi Bizottságának „Elvtársi levelét", amelyben a KB a munkásegység és a népfront megteremtése érdekében szólt a párt és a KIMSZ minden tagjához. Az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék is átalakult Szakszervezeti Baloldallá. Megjelent a lapja, a *Szakszervezeti Egység*.

Tavasz és nyár folyamán nagy bérmozgalmak zajlottak le. A pécsi bányászok már januárban bérkövetelésseI álltak elő. A földalatti

éhségsztrájk szervezésének hírére a bányavállalat 4400 munkást kizárt. A mozgalom megegyezéssel ért véget. Márciusban Újpesten 700 cipészmunkás tizenegy napos sztrájk után jelentős béremelést harcolt ki, majd Budapesten 1800 cipészmunkás csaknem minden jelentősebb cipőgyár dolgozóját magukkal ragadó bérmozgalmat indított. A sztrájk révén 15 százalékos béremelést vívtak ki. A budakalászi Klinger Textilgyár 530 munkása hat hétig sztrájkolt a bedórendszer ellen. Gyulán májusban 331 útépítő kubikus lépett sztrájkba béremelésért. Júliusban több helyen aratósztrájkok robbantak ki. Ugyancsak béremelésért lépett sztrájkba a Kender-, Juta és Textil Rt. 950 munkása, a Csepeli Posztógyár 1200 munkása pedig a 15 százalékos bércsökkentés elleni tiltakozásképp hagyta abba a munkát. Szentesen 120, Sopronban 500 építőmunkás sztrájkolt béremelést követelve. Szegeden 400 fűrészgyári munkás, Békéscsabán a Mercur Szövőgyár 150 munkása zárta sztrájkját eredményes béremeléssel. A nyár végén ismét a cipészmunkások sztrájkja robbant ki, most már a vidéki üzemekben. Szegeden, Pécsett, Szombathelyen, Szigetvárott, Keszthelyen és másutt esetenként 30 százalékos vagy még magasabb béremelést értek el.

Mindezeknek a bérharcoknak a szervezésében és vezetésükben, kevés kivételtől eltekintve, részt vettek a szakszervezetben dolgozó kommunisták. A bérmozgalmakat is legtöbb esetben a KMP-szervezetek kezdeményezték.

Felfigyelt erre a rendőrség is. Világosan mutatja ezt a „Rendőrségi jelentés a Belügyminisztériumhoz az egész országra kiterjedő sztrájkokról és a szakszervezetek taglétszámának növekedéséről".

1936. szeptember 4-i dátummal a következőket olvashatjuk.

„Jelentem, hogy a szakszervezeti mozgalom úgy Budapesten, mint az egész országban újult erővel indult meg, amit elsősorban a sztrájkok nagy száma bizonyít. Míg az elmúlt években a bérharcok egyes szakmákban indultak meg és folytatódtak, addig a mostani helyzetre jellemző, hogy egy-két szakmától eltekintve, a sztrájkok egy időben törtek ki az összes szakmákban. A sztrájkok nem lokálisak, hanem a szervezett munka következtében, azonos követelések mellett, az egész országra terjednek ki. Olyan kis községekben és falvakban is vannak bérharcok – például az építőszakmában –, ahol a múltban azt sem tudták, hogy ilyesmi létezik.

A bérharcok legnagyobb része a munkások részbeni vagy teljes győzelmével végződik, így természetesen a sztrájkkedv és a szándék növekszik és ilyen irányban hangolja a többi szakma munkásait is . . .

A Famunkás Szakszervezet folytatja ilyen irányú tevékenységét, aminek igazi magyarázata, hogy a munkabérek tavalyi rendezése és az azóta folytatott propaganda a tagság létszámát hallatlan módon megnövelte. Kitűnik ez az alábbi, a Szakszervezeti Tanács által kiadott kimutatásból, amelyben már az 1936-os év első fele is szerepel.

1934-ben belépett	1251 új tag
1935-ben belépett	2525 új tag
1936-ban belépett	
január 1-től június 31-ig	1847 új tag

Ugyanez a nagy iram tapasztalható majdnem minden más szakmában is. Meglepő képet kapunk például akkor, ha látjuk a cipőipari munkások sztrájksorozatát az egész országban. Az utolsó tizennégy napban sztrájkoltak és bérkövetelésekkel léptek fel a következő helyeken: Budapesten tíz üzemben összesen 900 munkás, Baján, Kiskunfélegyházán, Kecskeméten, Szegeden, Rakamazon, Mátészalkán, Kisvárdán, Nyírbátorban, Veszprémben, Tiszapolgáron, Nyíregyházán, Jászberényben, Makón. Fentiek összesen 1150 munkással.

A sztrájkok e helyeken néhány nap után a munkások győzelmével befejeződtek, és átlagosan 30–70 százalékos béremelést kaptak.

Ugyane szakmában még a következő helyeken van sztrájk folyamatban: Pécs, Hódmezővásárhely, Cegléd, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Keszthely, Gyöngyös, Jászjákóhalma, Jászárokszállás, Nyírmada, Kaposvár, Dombrád, Hajdúböszörmény, Szigetvár.

A legutóbbi napokban a fentieken kívül még tíz városban fordultak memorandummal a munkások a munkáltatókhoz, elutasítás esetén a sztrájkot kilátásba helyezve úgy, hogy megállapítható az adatokból, hogy *csak a cipőszakmában egyidejűleg harmincnyolc városban és községben, összesen százhatvannégy gyárban és üzemben ütött ki bérharc.*

Hasonló jelenségek tapasztalhatók a textilszakmában is, ahol az

amúgy is nagyarányú agitációt a beígért munkabérrendezés még nagyobb mértékűre növelte.

A kisebb üzemek után most már a nagy gyárak munkásai is megkezdték a bérharcot, elég ha említem a *Csepeli Posztógyárat, Rokka Kötszövőgyárat, a Weisz István-féle szövőgyár és a Szombathelyi Gumikonfekció- és Fűzőgyár* bérmozgalmait.

Külön hívom fel a figyelmet arra a propagandára, amelyet a legutóbbi időben a bányavidékeken folytatnak . . ."*

Ha kissé megkésve is, a szakszervezeti egységért megindított harcnak, a „Be a szakszervezetekbe" jelszónak kezdeti, de kézzelfogható eredményei mutatkoztak.

„A Komintern segítségével az 1935. decemberi megbeszélésekkel és a KMP Központi Bizottságának 1936. januári határozatával megkezdődött a KMP új politikájának, a népfrontprogramnak kimunkálása. Elismerték Kun Béla és a KB hibáit, és az új politika keretében már akkor felvetődött a második tanácsköztársaság helyett a demokratikus követeléseket összefoglaló jelszó kiadásának szükségessége is."**

A megkezdett átszervező munkát azonban hátráltatta Kis Zsigmond és más vezetőknek 1936. januárban történt letartóztatása.

Ezekben a hónapokban, egészen 1936 őszéig, a bécsi KÜB-bel csak levél útján tartottuk a kapcsolatot. Ez idő alatt nem küldtek senkit haza az illegális pártmunka erősítésére. Nem tudtam a KÜB élén továbbra is Huszti Ferenc áll-e, vagy más vette át ezt a feladatot. A gyakori kémiai anyaggal írt levél, amiben minden nevet és fontos adatot, bár láthatatlan volt az írás, még külön sifríroztam is, sok munkát adott. Bécsből hetenként háromszor, olykor többször is érkezett különböző címekre a KÜB-től levél. Az előhívásra használt vegyszertől jobb kezem ujjhegyei egészen megsárgultak, mint a nagy dohányosoké a nikotintól. Miután nem dohányoztam, kénytelen voltam gumikesztyűt használni, nehogy feltűnő legyen.

Havonta egyszer Ács Vilma jött Budapestre. Elhozta a budapesti apparátus kiadásainak fedezésére szükséges összeget az e célra hasz-

* Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. IV. köt. 189–190. old.

** *Pintér István:* A KMP az 1936–1944-es években. Legyőzhetetlen erő. Kossuth Könyvkiadó 1968. 105–106. old.

nált házfelügyelői címre. Személyesen azonban nem találkoztunk. A kapott 2500–3000 pengőről havonta küldtem igen részletes elszámolást, szintén vegytintás levélben a KÜB-nek. A KMP külföldi központjában zajló eseményekről nem kaptam értesítést. Pedig ott igen nagy jelentőségű tárgyalások folytak, és fontos döntések születtek ebben az időben.

„A Komintern Végrehajtó Bizottsága 1936. május 7. és 8-i ülésén a magyar vezetők előterjesztése és a KMP munkájának felülvizsgálására alakult bizottság határozattervezete alapján hozta meg javaslatait. A VB a végleges döntést a Titkárságra bízta. A Végrehajtó Bizottság javaslatai és a Titkárság határozata között azonban lényeges különbség van. A Végrehajtó Bizottság javasolta, hogy a Központi Bizottságot váltsák le és Ideiglenes Titkárságot hozzanak létre. Ez a Titkárság készítsen elő és hívjon össze pártkonferenciát, ahol megválasztják az új Központi Bizottságot és megvitatják a KMP politikáját. A VB javasolta továbbá, hogy a fenti bizottság és a KMP ideiglenes vezetése dolgozza ki a magyar párt előtt álló legfontosabb feladatokat. Határozzon arról is, hogy döntéseiről milyen úton-módon informálják a KMP tagjait és a Komintern többi szekcióját. Javasolták: Kun Béla ne legyen az új vezetőség tagja, de kötelezzék arra, hogy az új KB-nak minden segítséget megadjon."*

1936. június elején a bécsi központ azt írta, hogy útlevélkészlete kimerült, párttagok és szimpatizálók segítségével szerezzek útleveleket. A kérést részben Budapesten, részben Szegeden kapott útlevelekkel sikerült teljesítenem. A Titkárság Hajdók Bélát már korábban Szegedre küldte illegális szervező munkára. Hajdók mint bőripari munkás dolgozott, és egészséges mozgalmat szervezett, főleg a szegedi fiatalok bekapcsolásával. Amikor a Szegedről érkezett útleveleket bécsi továbbküldésre csomagoltam, az egyik útlevélben levő fényképet nézegetve a futárszolgálatot végző elvtársnak megjegyeztem: – Ezt a helyes kislányt még én is feleségül venném. – Csak egy odavetett megjegyzés volt, egyikünk sem gondolta, hogy pár év múlva valóban az útlevél tulajdonosa lesz a feleségem.

Július első napjaiban a bécsi központ újabb kéréssel fordult hozzám: vegyem számba a Budapesten és a meglevő vidéki szerveze-

* Ugyanott, 106. old.

teinkben felső kapcsolattal rendelkező KMP-tagokat, s ugyanezt végeztessem el a KIMSZ-titkárral is. Nem kikerekített, hanem pontos számokat kértek. Az összesítést a szakszervezeti frakciók vezetőivel és más kapcsolataimmal elvégeztem. E szerint négyszáz illegalitásban dolgozó kommunistát tartottunk számon. Ebben a gyári sejtek tagjai, kommunista szakszervezeti csoportok és kommunista ifjúmunkások felsőbb kapcsolattal rendelkező szervezetei foglaltattak benne. A januári lebukások óta több vidéki szervezetünk nem rendelkezett felső kapcsolattal.

Végül a Vörös Segély vezetőjének segítségével összeírtuk az elítélt és letartóztatott kommunistákat is. Több mint ötszáz elítélt vagy fogva tartott kommunista ült a vidéki és budapesti börtönökben – beleértve a katonai börtönöket is –, továbbá a toloncházban, ahol időnként negyven-ötven kommunistát bent tartottak. Tehát ez az időszak valóban a konspirációs válság ideje volt, amikor a párt aktív harcosainak nagyobb részét börtönbe zárták.

Bécsi központunkat azonban most csak a szabadlábon levő párttagok érdekelték, és utóbb jelezték, hogy a börtönben levőkre vonatkozó adatokat ne küldjem el.

Mit sem tudtam arról, hogy a Komintern Titkársága Szántó Zoltán bevonásával kidolgozta és 1936. június 23-án határozatban rögzítette a KMP politikai irányvonalának főbb téziseit, melyet a később megalakult KMP ideiglenes Központi Bizottsága is magáévá tett.

1936. június 26-án tárgyalta a Komintern Titkársága a szervezeti problémákat. A Titkárság határozata megállapítja: „A párt szervezeti ziláltsága elválaszthatatlanul összefügg azzal, hogy a pártvezetőség nem értett teljesen egyet a VII. kongresszus irányvonalával, továbbá összefügg a párt szektás, bürokratikus, antidemokratikus módszereivel, és elválaszthatatlan a pártvezetésen belül dúló személyi ellentétektől . . . A határozat kimondja a KMP Központi Bizottságának feloszlatását . . . Számos olyan javaslat hiányzik a határozatból, amely a Végrehajtó Bizottság ülésén elhangzott, így a pártkonferencia összehívása, Kun Béla bevonása az új pártmunka kialakításába és a párttagok tájékoztatása . . .”*

* Ugyanott, 107. old.

Tájékoztatásra még sokáig kellett várnom. Egyre csak újabb meglepetések értek.

1936 augusztusában egy, a szokásosnál is vaskosabb levelet kaptam Bécsből. A nagy, négyoldalas levélpapírra alig néhány soros rokoni csókokkal teli fedőszöveg volt írva. Vegyszeres vattámmal végigszántottam a finom levélpapír hófehér oldalait, s a sárgán előbukkant hosszú szöveg olvasásába mélyedtem.

Nehéz érzékeltetni megdöbbenésemet, amit a pontokba szedett levélszöveg olvasása okozott. Kis szobámban újra meg újra elolvastam a sárgára színeződött levelet. Nem akartam hinni a szememnek.

A levélben az állt, hogy a Kommunista Internacionálé az illegális pártmunkában elkövetett hibákért, a konspirációs válság felidézéséért leváltotta a KMP Központi Bizottságának tagjait. A Kommunista Internacionálé a párt élére új vezetőséget állított. Egyúttal határozatot hozott, hogy a KMP meglevő szervezeteinek működését – a konspirációs válság felszámolása érdekében – átmenetileg meg kell szüntetni. A párttagoknak be kell lépniük valamely legális tömegszervezetbe és ott kell dolgozniuk. Az országon belül egyelőre nem lesz központi irányító szervezet. Az illegális pártnyomdát le kell állítani, a sokszorosítógépet és a papírkészletet el kell rejteni biztonságos helyre. A határozat alapján a magyarországi apparátusban függetlenített párttagokkal is – ilyenek nem sokan voltak – meg kell szakítani a kapcsolatot, így a sajtóssal, aki szigorú illegalitásban a sokszorosítót kezelte, s a kész újságokat és röplapokat az elosztóhelyekre szállította. Az írásos anyagok szerkesztésén dolgozó Antal Jánost és még néhány illegalitásban élő pártmunkást meg kell kérdezni: vállalják-e a külföldi emigrációt, vagy saját elhatározásukból, helyzetük mérlegelése alapján itthon maradnak illegalitásban Magyarországon.

Azoknak, akik az emigrációt választják, maguknak kell a határon való átkelést, a külföldre jutást megszervezniük. A bécsi központ ehhez semmi segítséget nem tud nyújtani. Útlevelet ilyen célra, a korábbi évektől eltérően, nem tudnak küldeni. Ugyanez vonatkozott a KIMSZ szervezeteire is. Csak a Vörös Segély szervezeteinek feloszlatását nem rendelte el a bécsi központ által küldött határozat. Végül a levél utolsó pontjaként közölték velem, hogy a KMP magyarországi szervezeteinek 1936. augusztus havi költségvetése

alapján küldenek utoljára pénzt, és senkinek sem teszik lehetővé a Szovjetunióba való emigrálást.

Zúgott a fejem. Száz kérdés merült fel gondolatban előttem. Kinek tehettem volna fel ezeket a kérdéseket? Az adott helyzetben senkinek! Választ csak a határon túl, a KÜB-től kaphattam volna. De vajon létezik-e még a KÜB? S ha nem, mi lett a KÜB tagjaival? Nem! Ezt a játékot gondolatban sem folytatom.

Mivel az évenként ismétlődő augusztusi béketüntetés miatt az illegális szervezetek vezetőivel pár napig nem találkozhattam, volt időm mérlegelni e határozat végrehajtásának részleteit. Azzal tisztában voltam, ezt a pártutasítást nem elegendő csak egyszerűen elmondanom, valamivel alá is kell támasztanom. A bécsi levelet, amely megsárgulva, de élesen, olvashatóan feküdt előttem, nem szabad a korábbi gyakorlat alapján megsemmisítenem. Ezt meg kell mutatnom mindazoknak az illegális pártvezetőknek, akikkel találkozni fogok, mert enélkül nem hinnék el a közlendőket. Tudtam, hogy mindnyájan tisztelnek és becsülnek, de éreztem, ez kevés lenne annak alátámasztására, amit most mondanom kell. Ezért a bécsi levelet gondosan megőriztem, és csak azután égettem el, miután mindazoknak megmutattam, akiknek az alapszervezetekkel közölniük kellett a feloszlató határozatot.

Tizennégy éves párttagságom alatt kerültem már jó néhányszor nehéz helyzetbe. Mégis, úgy vélem ma is, ez volt a legnehezebb.

Sorra találkoztam pártkapcsolataimmal. Közöltem a kapott határozatot. Először egyszerűen nem akarták elhinni, s amikor megmutattam a vegyi anyaggal olvashatóvá tett bécsi levelet, akkor sem értették. Elhalmoztak kérdésekkel, amelyek jó részére én sem tudtam választ adni. Hasonló kérdésekkel vívódtam magam is.

Mindnyájan mély megrendüléssel fogadták a határozatot, egyesek sírva fakadtak. Az illegálisan élők, az apparátus emberei közül egyik-másik nem tudta, mitévő legyen. Különösen azt nehezményezték, hogy az országból való távozáshoz még útlevelet sem kapnak bécsi irodánktól.

Kegyetlenül keménynek tartottam én is az eljárást. Egyes pártmunkásaink, akik régen álnév alatt dolgoztak, tudták, lebukásuk esetén mindegy, hogy már nem folytatják az illegális munkát, a ronccsá verés és hosszú börtön vár rájuk.

Magam sem értettem, miért hagyja a párt sorsára azokat, akiket eddig hivatásos forradalmároknak nevezett. Elvártam volna, hogy néhány ilyen elvtársunknak küldjenek útlevelet, esetleg azokból, amelyeket nemrégiben juttattam a KÜB kérésére Bécsbe.

Jómagam nem vettem rossz néven, hogy a KMP moszkvai vezetői még nekem sem ajánlották fel a Szovjetunióba való emigrálás lehetőségét. Több mint két éve éltem illegálisan. Beleszoktam, sőt a kenyeremet is meg tudtam itthon keresni. De meddig lehet így illegálisan élni? Erre én sem tudtam felelni.

Az apparátusban eddig függetlenített munkásoknak saját, már bevált tapasztalataimat ajánlottam az elhelyezkedéshez. De mit ajánlhattam az értelmiségieknek? Ők még nehezebb helyzetben voltak. Még mielőtt hozzáfogtam a határozat végrehajtásához, levelet írtam Bécsbe.

Feltettem néhány kérdést, és útlevelet kértem az illegális apparátusban dolgozó két emberünknek. Próbáltam megértetni, hogy illegális lakásainkat sem volt időnk felmondani, így több helyen a felmondási időre esedékes lakbért is ki kell fizetnünk. Hangsúlyoztam, legalább a tizennégy napi felmondási időt adjuk meg az eddig igen veszélyes munkát végző függetlenített embereinknek, hiszen ez minden kollektív szerződésben is benne foglaltatik. Nem engedhetjük meg, hogy ebben az új helyzetben egy fillér nélkül súlyos nehézségekbe ütközzenek. A veszély és a megoldásra váró személyi problémák e nélkül is igen nagyok voltak.

Elég gyorsan kaptam választ levelemre. Útlevelek küldését, minden indoklás nélkül, kereken megtagadták. Az átmeneti anyagi problémákat azonban a bécsi központ méltányolta, s néhány nap múlva az én öreg bőripari munkás barátom házmesteri lakásán megjelent Ács Vilma, és mint utolsó küldeményt, 2000 pengőt hagyott a KMP itthoni szervezetei még felmerülő kiadásainak fedezésére.

1936. szeptember végén jártunk, mire minden budapesti, Pest környéki és vidéki szervezetet értesíteni tudtam a munkájukat illető döntésről. Utolsó illegális találkozásom az újpesti kommunista szervezetek megbízottjával, Sáfár Istvánnal volt. Ő is csak úgy hitte el a pártszervezetek munkájának átmeneti leállítására vonatkozó közlést, hogy meg kellett mutatnom a bécsi levelet. Ezzel befejeztem ennek a keserves feladatnak a végrehajtását.

Sokan nem tudták, mitévők legyenek. Igyekeztem segítségükre lenni, több elvtársnak átmenetileg munkát szereztem. Volt illegális nyomdászunknak később mégis sikerült útlevél nélkül átjutnia a határon. Sokan kérdezték tőlem, mi a szándékom, vállalom-e ilyen körülmények között az emigrációt. Ezeknek az elvtársaimnak, akik most saját életüket illetően fontos döntés előtt álltak, őszintén megmondtam: én itt maradok!

Átgondoltam helyzetemet. Széles körű ismeretségem révén Budapesten, a baloldali és kommunista érzelmű munkások segítségével, eddig is munkához jutottam. Meg voltam győződve, ezután is így lesz. Ha bonyolultnak is látszik álnéven lakni, más néven dolgozni, ezt az életformát mégis elfogadhatóbbnak tartottam, mint a bizonytalan emigrációs sorsot. Megírtam utolsó illegális levelem Bécsbe, megsemmisítettem a láthatatlan íráshoz használt vegyszereket, s elégettem az addig rejtegetett, de most már szükségtelenné vált bécsi levelet, amelyben a moszkvai határozat alapján közölték velem a KMP szervezeteinek feloszlatását.

Nem volt több illegális találkám, nem kellett már másokról gondoskodnom, csak magamról. Az első napokban nehéz volt ezt megszoknom, tudomásul vennem.

A felszabadulás utáni párttörténeti kutatás a Komintern levéltári anyaga alapján megállapította, hogy a Komintern Titkárság határozata csak a KMP Központi Bizottsága feloszlatását rendeli el, „s nem tartalmaz még utalást sem a KMP szervezeteinek feloszlatására. Sőt utasítja az Ideiglenes Titkárságot, hogy vegye fel a kapcsolatokat az országban működő szervezetekkel."*

Tíz évnek kellett eltelnie, amíg megtudtam, hogy 1936-ban bécsi levelező partnerem, aki a Komintern Titkárság határozatát közölte velem, Szőnyi Tibor volt. Szerinte a szervezeti kérdésekben hozott határozatot nem a KMP új vezetősége, hanem közvetlenül a Komintern Moszkvából Bécsbe érkezett megbízottja adta át azzal, hogy továbbítsa nekem.

A határozat végrehajtásának megtörténte után, 1936 őszén Szántó Zoltán vezetésével új, ideiglenes Központi Bizottság kezdte meg működését, most már Prágában.

* Pintér István: A KMP az 1936–1944-es években. Legyőzhetetlen erő. 107. old.

ÚJRA A GYÁRAKBAN

Vigasztalan őszi esőben jártam a várost, lakást és munkát kerestem ismét. Végül a XIV. kerületi Telepes utcában vettem ki szobát, s jónak láttam, ha egyben nevet is változtatok. Munkahelyet hamarosan találtam, alacsony fizetéssel ugyan, de akkori helyzetemben az egész napos elfoglaltság megkönnyítette a rám nehezedő feszültség elviselését.

1937 átmeneti év volt. A kommunisták, központi irányítás nélkül, a szakszervezeti egység megteremtésén dolgoztak. A baloldali munkáskörökben érezhető volt a bizonytalanság. Megszűnt tehát az a régi, merev politikai irányzat, amelynek értelmében a párt legaktívabb harcosait kivontuk a szakszervezetekből és illegális keretek között foglalkoztattuk. Most meg kellett győzni a munkásokat a szakszervezetbe való visszatérés helyességéről, hogy legális keretek között végezzünk olyan politikai tevékenységet, ami az adott időben a legmegfelelőbb.

Szabad időmben, szombat-vasárnap a munkás-kirándulóhelyekre, Gödre, Csillebércre jártam. Gödtől Nagymarosig a Duna-parton bokrok, lombos fák alatti sátortáborok voltak a szervezett munkások, munkássportolók, kommunisták kedvelt találkozóhelyei. A Munkás Testedző Egyesület bekerített sátortáborában, a gödi Fészekben, valamelyik elvtárs sátrában vagy a bőripari munkások telepén töltöttem a nyári vasárnapokat. Szerettem ide járni, mert sok ismerőssel találkozhattam.

Nagy politikai viták, előadások, titkos megbeszélések zajlottak az öreg nyárfák földig érő lombjai alatt. Ebben a keserves időben öröm és üdülés volt ez a társaság a gödi Duna-parton. Széles körű

ismeretségem révén egyik csoporttól a másikhoz hívtak. Tiltott könyveket cseréltünk egymás között, illegális sajtó rejtett példányai kerültek elő, hogy megvitassuk tartalmukat.

A regényes Duna-parton életre szóló szerelmek szövődtek. A suttogó szomorúfüzek lombjai könnyes szakításoknak voltak szemtanúi.

Ebben a több kilométer hosszú Duna-szakaszt megszálló, lazán összekapcsolódó munkáscsoportok láncolatában én, az üldözött kommunista évekig veszély nélkül töltöttem a hétvégeket. A hírszolgálatot jól kiépítettük a munkás-üdülőtelepek körül, az őrszemek megbeszélt jellel figyelmeztették egymást, ha rendőrség vagy gyanús személyek bukkantak fel. S aki úgy vélte, hogy jobb ilyenkor eltűnnie, az vette a hátizsákját és elvonult a kukoricásba. A gödi kirándulásaimból évekig nem lett semmi bajom.

Szigorú illegalitásomban is megkaptam kommunista bőrösök közvetítésével a *Dolgozók Lapja* 1937. április 1-i számát, amely közölte az új prágai központ politikai irányvonalát. A lapból nagyon kevés forgott kézen, de még így is nagy segítséget nyújtott a központi irányítás nélkül maradt, bizonytalanná vált kommunista és baloldali munkáscsoportoknak.

„Itt az ideje annak, hogy mindazok a pártok és demokratikus csoportosulások, melyek állást foglaltak a fasiszta diktatúra ellen és a demokratikus választójog mellett, tettekkel is bebizonyítsák állásfoglalásuk őszinteségét. Itt az ideje annak, hogy közös erővel lépjenek fel a kormány ellen és kényszerítsék a nyilasmozgalom betiltására és korrektívumok nélkül demokratikus választójog megvalósítására... Fasisztaellenes, demokratikus összefogásuk esetén az egész ország minden dolgozóját maguk mögött találnák.

Itt az ideje, hogy a Szociáldemokrata Párt kilépjen tartózkodó magatartásából és kezébe vegye a kezdeményezést, melynek célja a fasiszta veszély elhárítása és Magyarország demokratikus átalakítása...

Hogy áll a népfront kérdése a magyar munkásság soraiban?

A magyar munkásság harckészségét a fasiszta törekvések ellen bizonyítják sorozatos sztrájkjai, bizonyítják például a pécsi, miskolci, szentesi események. *A munkásosztály azonban egyedül nem vívhatja meg győzelmesen ezt a harcot...*

A magyar dolgozó nép érdekeinek védelme ma a demokratikus erők összefogását követeli a kenyérért, a földért, a szabadságért és a békéért folyó harcban. A kommunisták feladata elöljárni és minden dolgozó számára megmutatni azt az utat, amely kivezet a fasizmus fojtogató karmaiból, biztosítja a jobb megélhetést és a békét. *Ez az út a népfront útja,* amely a proletárság egységének megteremtésével, a munkásosztály és a többi dolgozók szövetségének kovácsolásával vezeti a magyar nép harcát a demokratikus Magyarországért."*

Ezekben az években a bőr- és cipőipar jelentős változásokon ment keresztül, mind jobban a gépesítés felé haladt. A teljesen vagy csak félig géppel dolgozó cipőgyárak előtérbe kerültek a kézi munkával dolgozó üzemekkel szemben. Ezért elhatároztam, hogy szakmát változtatok, megtanulom a jobban fizető gépi munkát. Így lettem cipőgyári talpszélmaró, vagy ahogyan a szakmában nevezik: „snittfrézer". Egyedül nem tudtam volna tervemet megvalósítani, de segítségemre volt Kurilla András, a szakmában nagy tekintélyű cipőmodell-tervező, aki éveken át sokoldalúan támogatta a kommunista mozgalmat, a Vörös Segélyt. Esetenként igénybe vettük a lakását, s amikor műhelye volt, ott raktároztuk el átmenetileg a sajtótermékeket. Kurillával beszéltem meg tehát szakmaváltoztatási tervemet. Ő vitt el egy kis cipőgyárba, ahova rendszeresen modelleket készített. A gyárosnak azt mondtam, hogy kivándorlok Franciaországba, azért szeretném megtanulni a talpszélmarást.

A cipőgyárakban ez egyike volt a legjobban fizetett munkáknak. Nagy figyelmet és szakmai érzéket kívánt, a hozzá nem értő pillanatok alatt jelentős károkat okozhatott.

Kurilla barátom ajánlására a gyáros megengedte, hogy üzemében tanuljak. Csupán azt kötötte ki, hogy egyezzek meg a marógépen dolgozó munkással az anyagiakban. A munkás 40 pengőért – ennyi volt egy heti keresete – megtanított a gép kezelésére és a munkához szükséges fogásokra. Tíz nap alatt én is „snittfrézer" lettem. Kevesen dolgoztak ilyen gépen. A munkások nagyon vigyáztak arra, hogy ne sokan tanulják meg ezt a jól fizetett munkát.

* Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. IV. köt. 195–198. old.

Így nekem is családhoz kellett folyamodnom. Amikor az új szakmai ismeretet elsajátítottam, kijelentettem, hogy sajnos a munkaszerződésemet felbontották, nem utazhatom Franciaországba. Elhelyezkedtem mint első osztályú gépmunkás. Heti keresetem azonnal 20 pengővel emelkedett, ami anyagi viszonyaimat lényegesen megjavította. Illegális helyzetemben mind magabiztosabban jártam-keltem. Egyáltalán nem éreztem magam elesett embernek.

Környezetemben élénk Vörös Segély-tevékenység folyt, de a régihez hasonló pártmunkának nyomát sem láttam. Úgy véltem, mélyen, valamiféle kettős illegalitásba ágyazva szerveződik a párt Prágából irányított munkája. Ez a munka kínos lassúsággal, zavaró megszakításokkal folyt, egyelőre az én és a hozzám hasonló többször is büntetett, rendőrség előtt ismertté vált régi kommunisták kikapcsolásával.

A KMP budapesti tevékenysége azonban csak látszólag szűnt meg teljesen.

Tóth Gyula bőripari munkás 1936. december 24-én üzenetet kapott, hogy váltson útlevelet s utazzon Csehszlovákiába találkozóra. Ezt az üzenetet Vértes György is megerősítette, s Tóth Gyula 1937. január 24-én már cseh Komáromban volt egy rokonánál. Oda várta Prágából Papp Lajost, a KMP új vezetőségi tagját.

Három napig várt hiába, majd dolgavégezetlenül tért vissza Budapestre.

Vértes György ekkor újabb találkozást közvetített, s Tóth Gyula 1937. február végén ismét Komáromba utazott. Ezúttal minden rendben volt, két napon át tárgyalt Papp Lajossal.

A prágai központ megbízásából Tóth Gyula azt a feladatot kapta, hogy szervezzen Budapesten egy sajtóelosztó apparátust. Papp Lajos elmondotta, hogy a KMP tevékenységét a szakszervezetekben új alapokra kell helyezni, s Tóth feladatává tette a sajtóapparátus mellett politikai munkát végző bizottságnak a létrehozását. Tóth Gyula mindezt vállalta, s hazatérve hozzáfogott a feladatok megvalósításához.

Búcsúzáskor a legközelebbi találkozót Brünnben (ma Brno) jelölték meg. Itt Szántó Zoltánnak és Papp Lajosnak számolt be az új alapokon induló szervező munka kezdeti eredményeiről Tóth Gyula.

Mindenekelőtt a sajtóelosztó apparátust szervezte meg. Az ő feladatuk volt a KMP új folyóiratának, a *Dolgozók Lapjá*nak terjesztése. A lapot a prágai központ a határon át Cigánd községbe egy parasztgazdához juttatta el. A csomagokat a kertben egy szalmakazalban rejtették el.

Tóth Gyula a szakszervezetben Ordán József bőripari munkást bízta meg az illegális sajtóküldemény Budapestre szállításának veszélyes feladatával. Ordán két esetben, 1937 májusában és július elején sikeresen el is szállította a cigándi szalmakazalból kiszedett újságot.

1937. július 18-án Tóth Gyula Prágában beszámolt Szántó Zoltánnak arról, hogy kikkel és milyen szélesen építette ki a *Dolgozók Lapjá*nak terjesztő apparátusát. Itt még feladatul kapta, hogy vegye fel a kapcsolatot az építőmunkások szakszervezetében Reszegi Ferenccel, s kapcsolja be az újból induló KMP szervezési munkájába.

Tóth Gyula 1937. november elején kapott újból értesítést: küldje emberét Cigándra, mert megérkeztek a *Dolgozók Lapja* friss számai.

Ordán József el is utazott, s megtalálta a cigándi gazda, Kovács József kazaljában az újságkötegeket. Visszafelé jövet észrevette, hogy két detektív kíséri, de már nem tudott megszabadulni sem a kísérő detektívektől, sem a hátizsákjában levő, súlyosan terhelő illegális irodalomtól. Letartóztatták.

A *Dolgozók Lapjá*nak ez a harmadik, szép borítólappal ellátott példánya már nem jutott el az olvasókhoz. Tóth Gyula is csak akkor látta, amikor bilincsbe vert kézzel állt Sátoraljaújhelyen a csendőrség asztala előtt. „Gyümölcs a szervezetben" fedőcímmel ott feküdtek a prágai csomagok lappéldányai, s nézegették a budapesti detektívek és a csendőrök.

Tóth Gyulát négy év és három hónap börtönbüntetéssel sújtották. A prágai központ is gazdagabb lett egy szomorú tapasztalattal, mert az általuk jónak tartott cigándi gazda, Kovács József, a csendőrség beépített embere volt.

Az 1937-es esztendőben egymást követték a sztrájk- és bérmozgalmak. Kezdődött a 265 pécsi bányász földalatti éhségsztrájkjával, amikor a rendőrség belelőtt a tiltakozó sztrájkolók és hozzátartozók tömegébe és három bányászt megölt. Újpesten és Rákos-

palotán 1800 asztalosmunkás, Pécsett 800 építőmunkás lépett sztrájkba. 1937 szeptemberében hatalmas építőmunkás bérmozgalom robbant ki, amiben 20 000 munkás tette le huszonnégy órára a szerszámot a kezéből, s csatlakoztak hozzájuk a vidéki városok építőmunkásai is. Az Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) aznap antifasiszta tüntetést rendezett Budapesten, a Tompa utcai nyilas párthelyiség előtt.

EGY ROSSZUL SIKERÜLT HATÁRÁTLÉPÉS

A spanyolországi polgárháború kitörése mélyen megrázta a munkásközvéleményt. A KMP korábbi szervezeti vezetői közül sokan átszöktek a határon, hogy csatlakozzanak a fasiszta intervenció ellen harcoló spanyol köztársasági hadsereghez. Többek között Rajk László, Humhál László és Tőke László, akikkel a pártszervezetek feloszlatásáig kapcsolatban álltam.

Miután nem volt pártfeladatom, elhatároztam, én is erre az útra lépek.

Útlevelet semmiképp nem tudtam szerezni, ezért a csehszlovák határon akartam átszökni. Szervezett átjutási lehetőségről ismerőseim közül senki sem tudott, de Kasztanovics István, újpesti bőripari munkás, több esetben vezetett át elvtársakat Csehszlovákiába, Ipolydamásd határ menti falu irányában. Élt a faluban egy rokona, aki adott szállást, és alkalmas időpontban onnan lehetett indulni a határra.

Gondosan felkészültem az útra. Jó erős túrabakancsot húztam, és a legszükségesebb ruhaneműt hátizsákban vittem magammal.

Kasztanovics azonban nem volt hajlandó személyesen is elkísérni az általa már többször megjárt határátlépőhöz. Ehelyett megadta egy ipolydamásdi csempész nevét.

Azt tanácsolta, ha átjutok, menjek Bratislavába, ahonnan a korábban már kijutott elvtársaknak segítettek továbbutazni Spanyolországba. Nem tetszett, hogy oly sok az ismeretlen tényező, Kasztanovics azonban bizonygatta, hogy ipolydamásdi rokona el fog vezetni a csempészhez. Többfelé puhatolóztam, de nem találtam jobb lehetőséget. Illegális pártmunkám során találkoztam olyanokkal,

akik az osztrák határon átkísértek embereket, de a cseh határon nem volt ismeretségem.

Nagyon hiányoltam, hogy a KMP Prágában székelő vezetősége nem segített létrehozni egy átjárót, de ők konspirációs okokból nem akartak kapcsolatba lépni a spanyol frontra igyekvő magyar önkéntesekkel, akik nagyrészt ismert, börtönt megjárt kommunisták voltak. Pozsonyból és Párizsból segítették a magyar önkéntesek továbbutazását.

1937. augusztus elején munkahelyemen a főnök közölte: legalább öt-hat hétre menjünk nyaralni, mert elfogyott a munka. Reméli, addigra lesz rendelése, valamennyiünket visszavár. Erre az időre – amit a szakmában kényszerszabadságnak neveztünk – természetesen egy fillér fizetést sem kaptunk.

Ekkor nekivágtam a már hetek óta tervezett útnak. Nem szóltam senkinek sem a gyárban, sem illegális lakásomon, csupán annyit jelentettem be, hogy a kényszerszabadságot vidéki túrán fogom eltölteni.

Miután még egyszer megbeszéltem Kasztanovics Istvánnal az útvonalat, egy szép nyári vasárnap reggel elindultam otthonról, mintha hátizsákommal a gödi bőröstanyára mennék.

A sok turista közé vegyülve utaztam Szobra, onnan autóbusszal folytattam az utamat Ipolydamásdra. Ismerősöm rokonát, egy idős parasztnénit kis házában találtam. Nem lepődött meg, de nem is örült érkezésemnek. Elmondta, hogy Kasztanovics többször megszállt nála, amikor valakit átkísért a határon.

A néni megmutatta a csempész házát. Őt is otthon találtam, s amikor Kasztanovicsra hivatkozva kértem a segítségét, nem utasított el. Mint mondta, az Ipoly most olyan sekély vizű, hogy több helyen is át lehet gázolni. Átkelési helynek egy fűzfabokrokkal szegélyezett partszakaszt javasolt, a falu közelében levő öreg, már nem működő vízimalom mellett. Azt tanácsolta, hogy vasárnap, amikor a déli harangszót hallom, induljak el az általa megmutatott ösvényen. Ő is ugyanakkor indul el hazulról, s az Ipoly partján, a kis vízimalomnál fogunk találkozni. Magyarázgatta, hogy ez az időpont azért alkalmas, mert akkor van váltás, és a határőrség e helytől jóval távolabb tartózkodik.

A megállapodáshoz tartottam magam; pontosan délben, mihelyt

a harangot megkongatták, elindultam. A kis vízimalomnál azonban nem láttam a csempészt, s egy fűzfabokor mellé húzódva várakoztam. Csak percek telhettek el, amikor egy sűrű bokor mögül, kezében revolverrel, előlépett egy határőr, társa a háttérben maradt.

– Kezeket fel! – kiáltotta. – Engedelmeskedtem.

– Tegye le a hátizsákját!

Ekkor ért oda a csempész. A határőr rászólt: – Maga mit keres itt?

– Körülnézek itt a földeimen – felelte.

– Igazolja magát!

A csempész nadrágja zsebéből előhúzta igazolványát s megmutatta.

– Elmehet – mondotta az őrmester.

Az volt a benyomásom, hogy az egészet megrendezték. Ma is úgy vélem, a csempész juttatott a határőrség kezére.

Az őrmester megnézte a hátizsákomat, abban néhány fehérneműn kívül semmiféle csempészárut nem talált. Bekísért a határőrségre.

Bensőleg össze voltam törve, külsőleg azonban igyekeztem nyugodtnak mutatkozni.

Letartóztatásom – illegális határátlépés miatt – itt nem volt szokatlan, meglepő eset. De egész éjjel szemrehányást tettem magamnak. Nem lett volna szabad ilyen – nem ellenőrzött – útnak nekivágnom.

Reggel az őrség parancsnoka jegyzőkönyvet vett föl. Szándékosan nem hoztam magammal hamis iratokat, a kihallgatásnál valódi személyi adataimat mondtam be.

– Miért akarta átlépni a határt? – tette föl a kérdést az őrsparancsnok.

– Munkakeresés céljából akartam külföldre menni. – Személyi adataimon kívül ez került a rövid jegyzőkönyvbe.

Másnap két csendőr között ültem a vonaton, úgy vittek fel Budapestre.

Budapesten a toloncházba kísértek. Három év eltelte után ismét itt voltam ebben a piszokfészekben, ami rosszabb a fegyháznál is.

Néhány nap múlva a rendőrbíró elé vittek. Tizenöten várakoztunk a toloncház hosszú folyosóján. Csavargók, koldusok, kurvák, akik rendőrségi engedély nélkül űzték az ősrégi ipart, és Budapest-

ről kitiltott egyének. Két tömzsi őrmester állítgatott sorba bennünket.

Végre szólították, s az őrmester bekísért az irodába. A rendőrbíró rám se nézett, toloncházi dossziémban kotorászott, majd kiemelte a három évvel ezelőtti házi internálásomról szóló lapomat.

Még mindig az iratot olvasva hadarta: – Miért hagyta el internálási helyét? Mit keresett Szob környékén, amikor Bicskén kellene tartózkodnia?

– Munkát kerestem – jegyeztem meg halkan; úgy éreztem, jobb ha itt minél kevesebbet mondok. A rendőrbíró nyilván nem tudta, hogy három évvel ezelőtt meg sem jelentem az internálási határozatban megadott Bicskén. Még kevésbé tudhatta, hogy ez idő alatt illegálisan éltem Budapesten.

Mindez rövid percekig tartott csupán. A rendőrbíró máris hadarta tovább.

– Rendőri felügyelet megszegéséért harminc napra ítélem. Utána köteles visszatérni Bicskére, házi internálási helyére.

Nem szóltam semmit.

– Végeztem! Leléphet! – mondotta kissé hangosabban. – Jöhet a következő.

– Na gyerünk! Gyorsabban! – szólt rám az őrmester, az ajtó felé mutatva.

Visszakísértek a százszemélyes, hosszú hodályba. Leültem a terem közepén húzódó betonfalra, ami itt az ülőalkalmatosságot pótolta.

Ha ez igaz, harminc nap múlva szabadulok. Nem! Ez nem lehet igaz. Mi minden történhet még addig.

Egy nyugodt órám nem volt egész idő alatt. Ahányszor nyílt az ajtó és az őrmester neveket kiáltott be, elfogott a szorongás. De semmi sem történt, engem nem szólítottak.

Harminc nap múlva kezembe nyomták a papírt: huszonnégy órán belül jelentkeznem kell Bicskén.

– Tudja, hol a Keleti pályaudvar? – mordult rám egy rendőrtisztviselő, amikor szabadulásom napján kiiktatott a toloncház nagy törzskönyvéből.

– Tudom – feleltem.

– Akkor oda vegye az irányt.

Így hát négy hét eltelte után ismét szabad voltam. Elsétáltam a Keleti pályaudvar előtt, s visszamentem régi illegális lakásomra. Hátizsák, túrabakancs, mintha tegnap indultam volna a vidéki túrára. Csak egy kicsit koszos lett a hátizsákom meg a ruhám, én pedig kopaszra nyírva, soványan, megviselten néztem ki. Ez mégsem okozott most zavart vagy bajt, mert egy szimpatizáló textilmunkáscsaládnál laktam. Nem kérdeztek semmit. Örültek, hogy visszatértem.

Másnap bementem a gyárba.

– Rossz színben van – mondta a gyáros, amikor találkoztunk.

– Igen – feleltem –, nehéz hegyi túrán voltam.

Az 1937-es esztendő sem volt könnyebb, mint az előbbi évek. A sok izgalom után mégis pihenést jelentett néhány hónapi nyugodt munka a gyárban.

Nem túlzok, ha azt mondom, a hamis igazolványok készítésében és megszerzésében, az álnéven való rendőrségi bejelentések technikájában, az ilyen körülményeknek megfelelő lakások kiválasztásában, s nem utolsósorban az ilyen lakásokon való viselkedésben nagy gyakorlatra tettem szert.

Ráadásul a katonai sorozásokat és rendelkezéseket is ki kellett játszanom. Korosztályomat csak a háború folyamán sorozták. Így hamis lakásbejelentő lapjaimon hol néhány évvel öregebbnek, hol meg fiatalabbnak tüntettem fel magam, ahogy az éppen kiadott jelentkezési utasítások megkívánták. Gondosan tanulmányoztam minden új rendőri intézkedést, sorozási, jelentkezési felhívást és utasítást, s ha szükségesnek láttam, nyomban nevet, születési évet és lakást változtattam. Gyorsan kellett határoznom, mert a késlekedés vagy habozás letartóztatással járhatott volna. Csak mindenre kiterjedő figyelemmel, lankadatlan éberséggel, óvatossággal és nagyfokú önfegyelemmel lehetett évekig ilyen életet élni. Az adott erőt, hogy hittem célunk és mozgalmunk igazában, és bíztam abban, hogy a sok üldöztetés után eljön egy jobb kor.

Új munkahelyet kommunista bőrös ismerőseim ajánlására vagy újsághirdetés útján kerestem. Ez utóbbi elég kínos volt, de miután kizártak, nem járhattam a szakszervezetbe. Sokszor eszembe jutott, mennyivel könnyebb volt a szakszervezet jól fűtött helyiségében vár-

ni a munkaközvetítésre. A titkár kihirdette, hová kérnek munkást, s ha megfelelőnek találtam, bekiáltottam a számomat.

Illegalitásom első éveiben rendszerint hétfő reggelenként siettem a vasárnapi *Friss Újság* hirdetéseiben megadott címekre. De soha nem tudtam megszokni a munkakeresésnek ezt a formáját, mindig szenvedtem miatta.

Mióta marógépen dolgoztam, gyorsabban kaptam munkát, s állandóbbak lettek a munkahelyeim: leginkább félig szervezett kis gyárak. Csak néhány kommunista vagy a baloldalhoz tartozó bőripari munkás ismerte igazi helyzetemet. De nem kérdezősködtek, tudták, hogy politikai ügyben büntetve voltam, és sejtették, most sincs minden teljesen rendben körülöttem.

Csaknem mindig gyalog jártam, csődületet, csoportosulást gondosan kikerültem, helyzetem mégis mind bonyolultabb lett. A második világháború küszöbén álltunk, sűrűsödtek a viharfelhők.

A bőrösök eljuttatták hozzám a *Dolgozók Lapja* 1938. júniusi számát. Szűk körben tanulmányoztuk; megvitattuk többek között az alábbi sorokat:

„A német fasizmus határtalan falánksággal idegen népek leigázására, területeik bekebelezésére tör. Egy új, minden eddiginél nagyobb világháború előkészítésén dolgozik. Hódító programjának egyik része, hogy igája alá akarja hajtani az összes Duna-völgyi népeket. Tervének biztosítására belülről igyekszik ezeknek az országoknak egységét, ellenállását fasiszta bérenceivel megtörni, ahogy ezt Ausztriában tette.

A nyilasmozgalom Magyarországon a német imperializmusnak ezt a szerepet betöltő élcsapata, amelyet óriás pénzáldozattal, hatalmi súlyának támogatásával olyan nagyra növelt, hogy nemcsak az ország demokratikus érzelmű tömegeinek, hanem még a fasizmussal szimpatizáló, de az ország függetlenségét féltő reakciós burzsoá köröknek ellenállását is kiváltotta . . ."

„A szervezett, antifasiszta munkásság feladata az, hogy hatalmas, felvilágosító munkával belevigye a széles néptömegekbe az összes dolgozókat és az egész országot fenyegető nyilas veszedelem nagyságát, hogy megtörje a Szociáldemokrata Párt és a polgári ellenzéki pártok várakozó álláspontját, hogy egy aktív, az egész magyar nemzetet átfogó antifasiszta, az ország függetlenségének védelmére irá-

nyuló népmozgalom szervezésének élére álljon. Csakis így lehet megakadályozni, hogy a fasizmus horogkeresztes hordái szolgaságba tiporják az egész magyar nemzetet."*

Munkahelyemen Vörös Segély-csoportok működtek. Szombatonként több cipőgyárból hozták az összegyűjtött pénzt, melyet Szeri Lénárd továbbított rendeltetési helyére. Szeri régi harcos volt, évekig a német Kommunista Pártban dolgozott, a hitleri fasizmus miatt volt kénytelen hazatérni. Az SZDP Gyarmat utcai pártszervezetében Vámos Ilonával együtt folytatták csendes, szinte láthatatlan, mégis hatásos tevékenységüket. Közösen olvastuk az illegális sajtót, s megbeszéltük, kinek adhatjuk tovább. Időnként német nyelvű *Rundschaut* is kaptunk; az itt olvasottakat jól tudtuk hasznosítani a nemzetközi munkásmozgalomról folytatott beszélgetéseink során. A politikai nevelőmunkát élénk szakszervezeti tevékenység egészítette ki. Szeri Lénárd pontos információkat szerzett a bőrösszakszervezetben.

Nyáron ismét Göd volt a hétvégi tanyám. Ide járt a munkásosztály színe-java. Itt ismerkedtem meg Füzessy Árpáddal is, ezzel a nagyszerű szervezett munkással, aki később a fasizmus áldozata lett. Egyik sátorszomszédom Szirmai Hédi volt. 1943 végén mint a KMP sajtójának nyomdászát férjével, Pataki Lászlóval együtt halálra ítélték, majd az ítéletet életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatták.

Nyugodt hónapok következtek. Állandó munkám, jó lakásom volt, nem kellett folytonosan változtatnom nevemet a bejelentő lapon. A gyárban megbecsültek, és ha dolgoztam, keresetem elérte a heti 50–60 pengőt. No persze, évente kétszer egy hónapra leállt a munka, olyankor nem kerestem, ezért takarékoskodnom kellett.

1938-ban Magyarország nagy lépésekkel haladt a teljes fasizálódás felé. Darányi Kálmán miniszterelnök a parlamentben benyújtotta a zsidóság jogfosztását kimondó első törvényjavaslatot, győri beszédében pedig meghirdette az egymilliárdos fegyverkezési programot. A zsidó tőkések igyekeztek keresztény és nyilas társakat bevonni az üzletükbe.

Munkahelyemen a zsidó gyártulajdonos nyilas főkönyvelőt alkal-

* Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. IV. köt. 223., 225. old.

mazott, ezentúl minden hivatalos helyen ő képviselte a gyárost. A bérmunkások évenkénti bérmozgalma mellett 1938-ban legjelentősebb a 3000 budapesti és Pest környéki textilmunkás sztrájkja volt. A soproni Brennberg-bányában bércsökkentés miatt 1000 bányász vívott eredményes földalatti sztrájkot.

A nagy nemzetközi horderejű események, így Ausztria megszállása vagy 1938 szeptemberében Hitler, Mussolini, Chamberlain és Daladier Münchenben kötött egyezsége, melynek nyomán feldarabolták Csehszlovákiát, ezer kérdést vetett fel a dolgozók között. Feszülten figyeltük a nemzetközi eseményeket. Kevés embert elégített ki a *Népszava* értékelése, nagyon hiányzott a kommunista sajtó.

Szerencsére ebben az időben egy budapesti lapterjesztő külföldi újságokkal együtt a *Rundschau*t is beszerezte. A Kommunista Internacionálé Bázelben megjelenő központi folyóiratát egy ideig a lapterjesztő irodájában vásárolták meg részemre. Eleinte ravasz rendőri provokációnak tartottam a *Rundschau* árusítását, de nem az volt, mert később a sajtóterjesztő ellen eljárást indított a rendőrség.

A forradalmi munkásmozgalmat fájdalmas csapás érte Martos Flóra 1938. december 30-án bekövetkezett halálával.

Ezzel a nagyszerű emberrel, a lelkes, bátor, odaadó Vörös Segélyvezetővel évekig dolgoztam együtt; halálának híre mélyen megrendített. A Hadik-laktanyában, ahol a katonai nyomozók rettenetesen megkínozták, majd a Conti utcai börtönben betegedett meg. Súlyos állapotban került szabadlábra. Egészségét többé nem nyerte vissza, negyvenévesen távozott abból a társadalomból, ahol húsz évig a munkások szebb jövőjéért harcolt, s ahol csak végtelen szenvedésekben volt része.

Szilveszter estéjén kellemes, meghitt budai lakásban, elvtársi, baráti körben búcsúztunk az 1938-as évtől. Tréfa és nóta járta. Én is elfelejtettem nyomasztó helyzetemet, örültem régen látott Irma húgomnak s annak, hogy hírt kaptam szüleimről.

Hajnaltájban sétáltam vissza Pestre. Az éjszaka puha, csillogó hótakarót terített az érkező 1939-as év elé. Jólesett a friss, süppedő hóban lépkedni, figyelve az újévi éjszaka vidám, zajos emberáradatát.

Vajon mit hoz a világnak az 1939-es esztendő? S nekem hoz-e változást illegális életemben? Nem remélek semmi jót. Ötödik éve élek illegálisan Budapesten. Közben voltam függetlenített pártmunkás, s volt idő, amikor a párt azt sem kérdezte, élek-e vagy halok. Most olyan kommunista és baloldali munkásokkal vagyok együtt, akik között othonosan, jól érzem magam. Rendes munkahelyem és keresetem van, nem szorulok segítségre. Mégis jobb ez, mint a bizonytalan emigráció!

Mire lakásomhoz, a Dembinszky utca végére érek, a Városliget hóval meghintett fái közül reggeli világosság dereng felém. Az Aréna út sarkán kicsapódik egy vendéglő ajtaja, részegen kiabáló férfi fut felém. De már nyílik a kapu, házmesterem boldog új évet kívánva nyújtja markát az év első kapupénzéért.

A hajnali nagy séta után gyorsan elalszom. De hamarosan felráznak. Lakásadónőm áll az ágyam mellett egy rendőrrel. Értetlenül nézek rá, mint egy rossz álomra.

– Maga jött be az imént a ház kapuján? – kérdi tőlem a rendőr.

– Igen – feleltem.

– Akkor öltözzön fel. Velem jön.

Nem kérdezek semmit. Öltözködés közben találgatom, mi történhetett. Hosszú hajnali sétámon nem követett senki. Különben is, ha engem letartóztatnak, értem nem rendőr, hanem detektív jön, és nem is egy, hanem kettő-három.

Itt valami tévedés történt. Csakhogy az én esetemben a tévedésből is nagy baj lehet. Tépelődve követem a rendőrt.

– Hová megyünk? – fordulok hozzá.

– A VII. kerületi kapitányságra.

Lassan kiszedegettem a rendőrből, hogy egy Aréna úti vendéglőben történt késeléssel kapcsolatban állítanak elő. A verekedés egyik illuminált állapotban levő megkéselt tagja az állította, hogy a Dembinszky utcai ház kapuján látta bemenekülni támadóját. S most hirtelen eszembe jutott a kiabáló részeg ember, akit a kapunyitás előtt láttam.

A VII. kerületi kapitányságon tépett ruhájú, erősen ittas embereket kísérnek egy másik helyiségbe.

Ezekkel hoznának engem kapcsolatba? Csak nyugalom – bizta-

tom magam. A soros rendőrtiszt elé vezetnek. Leültet, megkérdezi, mennyi időt töltöttem az Aréna úti vendéglőben?

– Nem voltam semmiféle vendéglőben – felelem. – Kérem, szembesítsenek a sértett féllel.

Nyugodtságom, józanságom jó benyomást tett a rendőrtisztre. Felveszi egy lapra személyi adataimat. Kérdéseire bediktálom hamis bejelentőm adatait. Utolsó kérdése:

– Hány éves?

Ez ismert rendőrségi ellenőrző kérdés. Hiszen a nevem utáni első adat a születési év, s ezt már megmondtam.

Válaszomra a rendőrtiszt szeme a születési év adatára szegeződik: összehasonlítja. Ez is rendben van.

– Van valami igazolványa?

Leteszem eléje a bejelentő lapomat. Hanyagul megjegyzem: – Adhatok egy munkaadói igazolványt is.

A rendőrtiszt csak bólogat a fejével, a munkaadói igazolványt meg sem nézi.

– Várjon kint az előtérben – s a kitöltött lapot odaadja egy rendőrnek. Jól tudom, most ellenőrzik adataimat a bűnügyi nyilvántartóban és a rendőri körözések könyvében.

Egy órát ülök teli ideges feszültséggel. Ismét a soros rendőrtiszthez szólítanak. Adatlapom a kezében. Barátságos hangon mondja: – Uram, ön távozhat.

Másfél óra múlt el előállításom óta. Ilyen rövid időt én még nem töltöttem rendőrségen. Lassan felenged bennem az ideges feszültség. Nagy kerülővel megyek hazafelé. Hamis papírjaim és álnevem kiállta a próbát, de hogy én közben mit álltam ki, azt csak az ellenségemnek kívánom. Az 1939-es új év első napján mégiscsak szerencsém volt.

Esténként egy-egy kommunista bőrös kisiparos műhelyében találkoztam a szakszervezetből jött munkásokkal. Beszélgettünk, vitatkoztunk. Ilyen helyem jó néhány volt a VI., VII. és a XIV. kerületben, úgy mentem oda, mintha hazamennék.

A gyárban leginkább ebédszünetben beszélgettünk; egyik délben az SZDP január 28-i, XXXII. kongresszus volt a fő téma. A bőrösöknek tetszett Kulich Gyula felszólalása a magyar nemzeti függet-

lenség védelmében. Hiányolták az illegális sajtót, a korábbi években rendszeresen olvasták.

Az utcán gyakoribbak lettek a nyilas-fasiszta tüntetések. A főkönyvelő, a gyáros kijáró embere ilyenkor előre bejelentette, hol lesz a nyilas pártnak tüntetése. De az egész üzemből csak egyetlen munkást tudott magával vinni.

1939 márciusában, amikor a horthysta csapatok Kassára való bevonulását közvetítette a rádió, a gyáros egyórás munkaszünetet rendelt el. Rádiót tettek a munkaterembe, óriási volt a csinnadratta. A nyilas tisztviselő könnyezett, az a munkás pedig, aki néhányszor már nyilas tüntetésekre is elment, elkezdte hangosan énekelni: „Fel, fel, vitézek a csatára!..."

A munkások szótlanul elővették tízóraijukat, csendben ettek. A zsidó gyártulajdonos átkarolta a nyilas főkönyvelőt. – Ez nagyszerű volt – mondta kissé mesterkélt lelkesedéssel.

– János, adj egy fél uborkát – szólalt meg mellettem egy csirizes kezű, eszegető munkás.

Az ünnepség ezzel véget ért, a rádiót kikapcsoltuk, ismét a gépek zúgása töltötte be a termet.

Egy napon illegális találkozóra hívtak. A közvetítő közölte a jelszavas találka helyét és az ismertetőjelet. Nem volt okom kételkedni az üzenet komolyságában, csupán meglepődtem. Két és fél éve nem keresett hivatalos pártmegbízott, hát mégsem feledkeztek el rólam teljesen. A találkozóhelyen azonban nem volt szükségem ismertetőjelre, mert Gács László, régi ismerősöm várt. Egy perben szerepeltünk 1926-ban, egy időben voltunk a Pestvidéki fogházban. Nevetve vágtam zsebre az ismertetőjelnek vitt újságot.

Gács László elmondotta, hogy határozottabb politikai és szervező munka kezdődik, ezért számba kell venni embereinket. Még nincs eldöntve, hogyan fogjuk össze az alsó szervezeteket, de a hazai felső vezetés kérdése most már megoldódott.

Kérte, írjam le az illegális lakásszerzésben és a munkába való elhelyezkedésben szerzett tapasztalataimat, mert erre másoknak is nagy szükségük lesz. Érdeklődött, milyen a politikai hangulat a cipőgyárakban.

Elmondtam Gácsnak véleményemet, tapasztalataimat. Jelentős számú régi KMP-tag a bőripari üzemekben szétszóródva dolgozik.

Központi összefogás és irányítás híján zavar és értetlenség van soraikban, csak a szakmai bérmozgalommal foglalkoznak. A nemzetközi politikai események még növelik ezt a zavart, mert nem kapnak megfelelő magyarázatot.

A német hitlerista csapatok megszállták Prágát és elfoglalták Csehszlovákiát. Olaszország megszállta Albániát. A Teleki-kormány megszavazta a második „zsidótörvényt". A szélsőjobboldali pártok előretörtek az 1939. májusi parlamenti választásokon.

A baloldali munkások véleménye szerint most különösen nagy szükség lenne a KMP újságjára, röpirataira. A bőrösökhöz ritkán és igen kis mennyiségben jut el a kommunista sajtó, pedig sok olvasója várja, ideje lenne ezen már változtatni.

Gács László javaslatára megegyeztünk abban, hogy a továbbiakban nem rendszeres találkozókon alapuló laza kapcsolatban maradunk egymással.

Minduntalan értek kellemetlen meglepetések. Felszálltam a villamosra, s megpillantottam a kocsi végén Rubost, a politikai osztály detektívjét, egyikét azoknak, akik megvertek a rendőrségen. Azonnal elfordultam és a kijárathoz igyekeztem. Nem vártam meg a megállót, leugrottam a kocsiról. Talán nem is vett észre, vagy nem ismert meg, de jobb erről nem meggyőződni. Nyugodtan néztem a távolodó villamos után, nem szállt le róla megkínzóm.

Előfordult, hogy tisztán jóakarat mentett ki egy-egy bonyolult helyzetből.

Hét végén, ha a gödi Duna-partra utaztam, a csendes Rákosrendező pályaudvaron szálltam vonatra. Ezt a kis vasúti megállót csak vasutasok, munkások vették igénybe. Itt nem volt nagy utasforgalom, jól körül tudtam nézni, nem követnek-e. Egy fülledt, meleg nyári délután a vasúti jegypénztárnál jegyet kértem Gödre. A kezemben tartott 2 pengőst ráejtettem a pénztáros kisablak előtti márványlapra. A pénzérme tompán puffant, szinte odalapult a márványhoz, ahelyett hogy ércesen megperdült volna rajta.

A jegykiadó rám meredt.

– Uram! Ez hamis pénzdarab! Hajítsa ki a sínek közé jó messzire, különben nagy kellemetlensége lehet belőle.

Jóakaratú ember volt, abból, hogy nem csúsztattam, hanem dob-

tam a pénzt a márványlapra, látta: nem akarom becsapni. Megfogadtam a tanácsát, s nyomban elhajítottam a hamis pénzdarabot jó messzire. Egy hamis pénz miatti rendőri előállítás és házkutatás rosszul végződhetett volna.

A lakásváltoztatásoknál is értek meglepetések. Egy alkalommal a Bosnyák téren béreltem szobát. A bejelentő lapra, az „előbbi lakása" című rovatba előszeretettel a Fejér megyei kis faluk közül választottam egyet, ez esetben Tabajdot. Csak pár napja laktam e helyen. Este tíz után mentem haza. A csengetésre kijött az öreg házmester.

– Maga az új albérlő az első emelet hatban? – kérdezte.

– Igen – feleltem kissé meglepődve.

– Mi újság Tabajdon?

Az öreg tehát elolvasta a bejelentő lapomat, s a korábbi lakóhelyemül megadott falu nevére céloz. Valamit motyogtam válaszul, de az öreg nem hagyta abba.

– Tudja, uram, én ott voltam csendőrőrsvezető nyugdíjazásomig. Jöjjön majd be hozzám egy kicsit beszélgetni.

Másnap elköltöztem a házból.

A szovjet–német megnemtámadási szerződés aláírásának híre elképesztő meglepetésként hatott a baloldali és kommunista munkásokra. Értetlenül álltak a szerződés váratlan megkötésének ténye előtt.

A bőrös és nemesfémes munkáscsoportok elhalmoztak kérdéseikkel, többet akartak tudni a szerződésről.

A szakszervezetekben esetenként lezajló vitákon szovjetellenes és szovjetbarát nézetek csaptak össze, de a kommunisták ezúttal nem tudtak elég hatásosan érvelni. Égető szükség lett volna olyan röpiratra vagy újságcikkre, amely megfelelően tájékoztat.

Így csak azt felelhettem a sok kérdezősködőnek, hogy amit a Szovjetunió ez ideig a nemzetközi munkásmozgalom érdekében tett, az mind hasznos és jó volt, s ha most még nem látunk világosan e kérdésben, ne veszítsük el bizalmunkat.

Nem mondhatom, hogy meg voltak elégedve válaszommal, de többet akkor én sem tudtam mondani.

EGY MAJDNEM VÉGZETES TALÁLKOZÁS

Éles füttyszót hallat a cipőgyár talpszélmaró gépe. A tizenhat rovátkás acélkorong finom porként marja le a félig kész cipő felesleges talprészét. Szeretem ezt a munkát. Szinte játszva dolgozom a nagy teljesítményű gépen, amely a gyár udvarára néző nagy, nyitott ablak mellett áll.

Déltájban rikkancs futott az ablak alá, harsányan kiabálta:

– *Mai Nap!* Kitört a háború!

Leállítottam a gépem, vettem egy újságot, és elolvastam a rövid hírt.

1939. szeptember 1. Kitört a háború. Mélységes szomorúság vett rajtam erőt. Még nehezebb időket és még több szenvedést jelentett ez a hír. Öt éve éltem illegalitásban Budapesten, és most előre féltem, mi minden vár még rám.

Gondolataimból a présgép kezelője, egy öreg munkás riasztott fel.

– Mi van, Károly, rosszul vagy?

Szó nélkül mutattam az újság nagybetűs címlapjára.

Egyelőre azonban csak annyi változott életemben, hogy nekem is figyelemmel kellett kísérnem a szaporodó rendeletek, katonai behívások, sorozási felhívások rám vonatkozó passzusait, s idejében védekezni ellenük.

A háború kitörésének hírét nyomon követte a Teleki-kormány kivételes hatalmat bejelentő szeptember 1-i rendelete:

„Magyarország népéhez!

Az európai helyzet ma súlyosra fordult. Az államok egész sorozata, köztük több közismerten semleges állam, különleges intézke-

déseket tett az ország rendjének, a termelés folytatólagosságának biztosítására.

A vezetésem alatt álló kormány természetszerűleg hasonló elhatározásra jutott, s mindazokat az intézkedéseket megteszi, amelyek szükségnek látszanak a közbéke és a gazdasági élet folytonosságának fenntartására.

Hogy az a nyugalom és hidegvér, amelyet heteken át a fegyelmezett magyar nemzeti közvélemény ország-világ előtt tanúsított, továbbra is megőriztessék, a kormány el van szánva megakadályozni mindent, ami az ország lelki és anyagi létét megzavarhatná . . .

Elvárom Magyarország józan lakosságától, hogy általános közérdekből, valamint minden egyes polgár jól felfogott egyéni érdekéből teljes erővel arra fog törekedni, hogy a hatóságok hazafias munkáját megkönnyítse . . ."*

Még nagy távolságra levő munkahelyeimre is gyalog jártam, mert ez volt a legbiztonságosabb. Messziről észrevettem, ha valahol igazoltatás folyt, és gondosan kikerültem.

Egyik reggel ismét friss plakátok ragadták meg figyelmemet, új lakásbejelentési rendelet jelent meg. Nagyon féltem minden új rendelettől. Alig vártam a gyárban, hogy vége legyen a munkának, rohantam és megvettem a *Magyar Közlöny*t. Két éjszakát azzal töltöttem, hogy gondosan átrágtam magam e több mint száz oldalt kitevő bejelentési előírások szövegén. Amikor megértettem, miről van szó, megrémültem: ha ezt a rendeletet végrehajtják, minden álnéven élő ember rendőrkézre kerül.

Ezzel a rendelettel átvették a német nácik ördögi precizitással kidolgozott, mindent lakost szinte naponta szemmel tartó rendszerét.

Napokig gyötrődtem, mi lesz ezután. De ha valóban ilyen tökéletes ez a bejelentési előírás, hogy bújnak ki alóla azok, akik a fasiszta Németországban ugyanúgy álnéven élnek, mint én? Semmi kétség, ilyen emberek ott is vannak. De erre a kérdésemre senkitől sem kaptam választ. Megint csak átrágtam magam az ördögi rendelet szövegén. Hogyan is lesz ezután? Ha valaki elköltözik a lakásából, előbb a rendőrségen kijelentkezik, s pontosan feltünteti, hová megy. Megérkezése után bejelentkezik, pontosan feltüntetve,

* Budapesti Közlöny, 1939. szeptember 2.

honnan jött. Kijelentkezési lapjának egyik felét azonnal az új lakhelye szerinti őrszobára küldik, és ha ott két napon belül nem jelentkezik be, meg kell kezdeni a nyomozást, hogy hollétét kideríthessék. Mindehhez kartotékok bonyolult egymásba kapcsolódó rendszere szükséges.

Minél jobban átgondoltam az új rendelet végrehajtását, annál inkább megerősödött az az érzésem, hogy ez nálunk kivihetetlen, mégpedig azért, mert a magyarok nem németek. Ilyen gyorsan és pontosan a mi népünk még nem tanult meg jelentkezni, és rendőri bejelentőhivatalaink sem tündökölnek pontosságukkal.

Sejtésem helyesnek bizonyult. Az új bejelentési rendszer nem működött hibátlanul. Sem a nép, sem a hivatali bürokrácia nem vette be. Álomszuszék, nyugdíjból visszahozott öreg rendőrök piszmogtak továbbra is a bejelentőhivatalokban. Öt-hat hétbe tellett, amíg kimutatták, hogy ezt vagy azt a személyt körözik a hatóságok.

A zajló események közepette munkahelyet változtattam. Ez most nem volt gond, marógépen dolgozó jó munkást kerestek a cipőgyárakba. Több lehetőség közül a Tátra utcai Nizza cipőkülönlegességek gyárát választottam.

A gyáros próbamunkát végeztetett velem a gépen. Munkámat megfelelőnek találta, de a fizetésen hosszan alkudozott.

– Nézze, Kiss szaktárs – kezdte a gyáros –, itt nem mennyiség, hanem minőség kell. Ezért én heti fix bért fizetek a frézernek. Meg kell őriznem a munka kézi jellegét, pedig a cipő félig gépen készül. A maga feladata a kombinált gépsoron négy művelettel befejezni a munkát, amit az én régi finom munkát végző cipészeim csak félig készítettek el. Senkinek sem szabad észrevenni, hogy a termék nem kézi munka.

Heti 70 pengő fixben egyeztünk meg. Jó fizetést kaptam, s nem volt megterhelő a munkám. Időnként egy órát állt a gép, ilyenkor elbeszélgettem a munkásokkal. A gyárban erős, szervezett gárda dolgozott. Öt kommunista, régi sejttag volt közöttük, jelenleg felső kapcsolat nélkül. Politikai eszmecseréket a vasárnapi túrákon és esténként a szakszervezetben folytattak.

Az egész gyár kollektívája támogatta a Vörös Segélyt. Szombaton, a fizetés felvétele után Légrádi, a Vörös Segély megbízottja kitett a munkapadra egy üres dobozt, s minden munkás ebbe rakta

az önként vállalt összeget, ki többet, ki kevesebbet. Mindezt szó nélkül, magától értetődően.

Ez volt illegális életem legjobb munkahelye. Nagyon megszerettem ezeket a rendszerető, fegyelmezett, egyformán gondolkodó munkásokat. Szabó Márton, a főbizalmi, később Dachauban a nácik kezében pusztult el.

1940 elején nagy letartóztatások kezdődtek Budapesten és néhány vidéki városban. Kommunista szervezkedés miatt mintegy százötven-kétszáz embert vettek őrizetbe, főleg vasmunkásokat. A letartóztatásokról Gács László informált. Érdeklődésére megnyugtatóan tudtam válaszolni, mert ez a letartóztatási hullám a bőrös és nemesfémes munkáscsoportokat nem érintette.

A rendőrség felgöngyölte a vasasüzemekben Turai József irányításával létrejött illegális szervezeteket. A letartóztatási hullám elérte az Országos Ifjúsági Bizottságot is, letartóztatták Kulich Gyulát, az OIB titkárát.

Gács László most azzal bízott meg, hogy a sürgetővé vált illegális pártcsoportok kiépítéséhez javasoljak megbízható, jó tömegkapcsolatokkal rendelkező, vezetőképes embereket.

– A rendőrség előtt kevésbé ismert kommunistákra van szükség. Nem szervezünk sejteket, hanem kis vezető csoportot hozunk létre egy-egy szakszervezetben – mondotta. A bőripari munkások szakszervezetéből egyelőre csak két kommunistát kért.

Egy hét múlva találkoztunk ismét; akkorra már két jelszavas találkozót közvetítettem a bőrösöktől. Összehoztam Gács Lászlót a bőripari szakszervezet alelnökével, Simon Ferenccel és a bőrösök újpesti szervezetének egyik vezetőjével, Romhányi Jánossal. Mindketten vállalták a KMP politikájának megfelelő, rendszeresebb munka megindítását.

Gács egyben megkért, nézzek körül, kit tudnék a nemesfémesek közül pártkapcsolat felvételére javasolni, mi pedig havi egyszeri találkozásban állapodtunk meg.

Egyik találkozónkon az újjászerveződő KMP nyomasztó pénzügyi helyzetéről informált Gács László. A franciaországi, belgiumi vagy a kanadai magyar munkások pénzküldeményei a háború következtében elmaradtak. Ha volt is e célra szánt pénz valahol a KMP részére, szinte lehetetlenné vált Magyarországra való elküldése. A

Kominternnel való kapcsolat is rendkívül bonyolulttá vált. Mindinkább magunkra, az itthoni forrásokra voltunk utalva. Ezek bizony időnként kimerültek, hiszen mind nagyobb számú bebörtönzött elvtársat kellett, ha csak igen szerényen is támogatni.

– Régen fizettél tagsági díjat – fordult hozzám ez alkalommal Gács László.

– Való igaz, de hát nem is volt állandó felső kapcsolatom, mint ahogy sok kommunista bőrös munkásnak sincs, akik a korábbi években az üzemi illegális szervezetbe tartoztak. Ami engem illet – folytattam –, máris rendezhetjük a kérdést. Havi 280 pengő fizetésem van jelenleg, ennél többet cipőgyárban még nem kerestem. Igazán illendő, hogy rendszeresen tagsági díjat fizessek.

Megállapodtunk Gács Lászlóval havi tagsági díjam összegében s abban, hogy a bőrös kommunisták és más baloldaliak között esetenként pénzt gyűjtsek össze a párt részére.

Májusban a Csillebérc bokrokkal szegélyezett füves tisztásán kiránduló csoportok élvezték az üde, friss tavaszi levegőt. Ifjúmunkások osztogatták az OIB röpiratait, amely harcra hívta az ifjúságot a békéért, szabadságért, a független és demokratikus Magyarország megteremtéséért.

Nagy csoport bőripari és nemesfémes munkással ültünk körben a selymes füvön, s hallgattuk a röplap felolvasását.

„Dolgozó Fiatalok!

Május elseje egy jobb világ reménysugara. Az osztály nélküli társadalom, a szocialista társadalom biztos hírnöke.

Rajtatok is múlik, a ti elszántságotokon, a ti kitartó munkátokon, hogy meggyorsítsátok a történelem kerekét.

Rajtatok is múlik, hogy szabadságban éljünk és mindnyájunknak jusson kenyér a magyar földön.

Rajtatok is múlik, hogy béke és egyetértés legyen a világ minden népe között.

Harcoljatok velünk a nyilaskeresztes népámítás és a jobboldali reakció ellen!

Földért, munkáért, munkanélküli-segélyért!

Békéért, szabadságért!

Független és demokratikus Magyarországért!

Legyen ez a május a magyar dolgozó ifjúság rendíthetetlen összetartásának és harci akaratának tanúbizonysága!..."*

A fiatalokhoz szólt, de az idősebbek is szívesen hallgatták. Magukénak érezték ezt a felhívást...

Egyik reggel új, nagy plakátokat láttam kiragasztva Budapest utcáin. Minden friss hatósági plakát idegesített. „Népszámlálás!" – olvastam, tanulmányoztam a plakátot. Alul vastag betűkkel a következő szöveg:

„Aki a népszámlálás összeírásakor hamis adatokat ír be, három évig terjedő börtönnel büntethető."

Volt min tépelődnöm. Szokás szerint hajnalban mentem tanácsért öreg barátomhoz, dr. Hébelt Edéhez, a Hidegkúti úton levő ügyvédi irodájába. Dr. Hébeltet feldúlt arccal a villa kapujában találtam. Kezében két darab esernyőt szorongatott.

– Nem láttál egy pajeszos zsidót? – csapott rám a kérdéssel, szinte fenyegetőzve az esernyőkkel.

– Most szállt fel a villamosra – feleltem.

– Az átkozott bitang – füstölgött Hébelt.

Karon fogtam jogász barátomat, és visszamentünk a villába. – Miért vagy így felháborodva?

– Ennek a lengyel zsidónak nem volt magyar állampolgársága, ki akarták toloncolni az országból. A szerencsétlen esernyőkészítő kisiparos, megszereztem részére a magyar állampolgársági oklevelet, s most itt hagyott nekem az előszobában két esernyőt ajándékba. Hát nem felháborító?

Az eset megértéséhez hozzátartozik, hogy dr. Hébelt Ede abban az időben nem volt tagja az ügyvédi kamarának, nem fizetett adót. Joga és engedélye volt azonban ingyen védelmet és jogi segítséget adni. Sok ellensége volt, lestek rá, nem pénzért intézi-e a szegény üldözöttek ügyeit. Ha ilyen ellenérték elfogadásán rajtakapnák, azonnal megvonnák tőle ezt a működési lehetőséget is.

– No, mi szél hozott ide? – kérdezte most már csillapodva, miután elhelyezkedett a kis irodai foteljében. – Gondolom, nem azért jöttél, hogy a lengyel zsidó elleni kifakadásaimat végighallgasd.

* PI Arch. Rpgy. III. 22/1940/3793. (Nyomtatott röpirat.)

Elmondtam a népszámlálással kapcsolatos gondjaimat s mindazt, amit kigondoltam, hogy elkerüljem az összeírást. Hébelt nem értett egyet velem.

– Mondd, Kiss elvtárs, hány éve élsz álnév alatt egyfolytában?

– Hatodik éve – feleltem.

– A rendőrség sejti, hogy itthon vagy Magyarországon, valószínűleg évek óta köröznek. Egy bizonyos, ha letartóztatnak a népszámlálási ívre írt hamis adatok miatt, a lehetséges legsúlyosabb büntetést mérik rád.

– Három év börtön – egészítettem ki őt. – S most mit tegyek?

Dr. Hébelt fel s alá járt a kis irodában, majd megállt előttem. – Már tudom, mit kell tenned, mást nem is tehetsz: valódi neveden fognak összeírni.

Megkövülten néztem rá. – Ezt hogy gondolod?

– Mindjárt megérted. Rendőrségi jó embereim szerint harminc napba telik, amíg a központi bejelentőben a kerületekből beküldött bejelentő lapot egyeztetik a körözöttek jegyzékével.

Nincs más út, döntöttem. Nem kockáztathatok, hogy esetleg három évre bebörtönözzenek. Követtem ügyvéd barátom tanácsát. A legszegényebb prolinegyedben, a Szabolcs utca ütött-kopott négyemeletes bérházának kapuján a sok kiragasztott cédula közül találomra kiválasztottam egyet, és felballagtam a harmadik emeletre.

Csengetésemre bevezettek a konyhába, ahol a háromtagú család az asztal körül ülve művirágot készített.

– A kiadó ágy érdekelne – mondottam –, itt fogok dolgozni a Váci úton az Erdélyi-féle gőzekegyárban, szeretnék a közelben lakni.

– Kerüljön beljebb – tessékelt be a háziasszony a szobába, miközben a virágkészítésnél ujjára tapadt parafinréteget kapargatta. – Az egész szobát kiadjuk, mi a konyhában lakunk. Hét ágyrajáróm van. A nyolcadik hely megüresedett, ha megfelel, kibérelheti. Négyen ágyban, négyen szalmazsákon alszanak. Az ágy heti 2 pengő, a szalmazsák 1,50. Most ez az ágy ürült meg – mutatott az ajtó melletti sarokra. – Megfelel?

Igent intettem, mire az asszony még hozzáfűzte: a bért hetenként előre kéri. Kis kartonlemez táskámat az ágy alá toltam, és az ajtó felé indultam.

– Majd elfelejtettem, fiatalember – szólt utánam –, nálunk az

a szokás, hogy reggel elmennek az albérlők, nappal nem tartózkodnak a lakásban, és este 9 óra előtt nem jönnek haza. Hát ehhez igazodjék kérem. Nekünk is kell a lakás nappal, meg aztán nagylányom van. – Esetlen mozdulattal mutatott az asztalnál dolgozó vézna, sápadt leány felé.

Dr. Hébelt javaslatára a népszámlálás előtt két nappal elköltöztem álnéven használt lakásomból. A tömegszálláson azonnal bejelentkeztem saját, rég nem használt nevemen mint faluról jött segédmunkás.

Pár nap múlva megtörtént az összeírás. Utána szabályosan kijelentkeztem. Lakásadómnak azt mondtam, hogy az ígért munkahelyet nem kaptam meg, ezért visszamegyek falura. Ily módon eleget téve a törvényes kötelezettségnek, visszatértem régi illegális lakásomba, korábbi hamis nevemen.

Mindez elég egyszerűnek látszik, de sok izgalomba, fejtörésbe került, miközben állandóan féltem a lebukástól.

Később, hogy bizonyságot szerezzek, elküldtem egy ismerőst arra a lakásra, ahol összeírtak. A főbérlő az érdeklődésre dühösen válaszolta: – Csak pár napig lakott itt az a fiatalember, de éppen tegnap kereste nálam a rendőrség.

Dr. Hébelt Ede rendőrségi információja tehát jónak bizonyult.

Kora tavasztól késő őszig a szombat délutánokat és vasárnapokat ismét a gödi Fészekben töltöttem. A szombat esti, vasárnapi beszélgetések, politikai viták az ide járó munkások számára életszükségletet jelentettek.

A fasiszta sajtó a villámháború német sikereit bömbölte. Áprilisban a náci csoportok megtámadták és megszállták Dániát meg Norvégiát. Májusban lerohanták Hollandiát, Belgiumot és Luxemburgot, majd elfoglalták fél Franciaországot. A villámháború azonban egyre szélesedő, öldöklő, embermilliók pusztulását hozó világháború lett.

Itt, Gödön, józan munkásfők cseréltek véleményt. Felfigyeltek a szovjet–finn békeszerződés márciusban Moszkvában történt aláírására, és reményeiket még inkább a Szovjetunióba vetették.

Vasárnaponként az állandó látogatók vendégeket is hoztak. Így találkoztam ismét Hajdók Bélával, akit 1935-ben Szegedre küld-

tünk a KMP-szervezetek kiépítésére. Az OIB szegedi szervezetének néhány tagja is vele jött. Az egyik lány roppant ismerősnek tetszett, mintha már találkoztunk volna. Félrevontam Hajdókot, hogy megkérdezzem, ki ez a szegedi lány.

Hajdók megismertetett Kósa Ilonával, a szegedi kommunista ifjúmunkás-mozgalom egyik vezetőjével, akivel együtt tartóztatták le 1936-ban, s most, hogy büntetését a Csillagbörtönben ő is kitöltötte, Budapestre jött dolgozni.

– Ez az a szegedi lány, aki 1936-ban útlevelét a pártnak adta?

– Igen – felelte Hajdók –, de nemcsak ily módon segítette a pártot, Ilona mint a szegedi kommunista ifjúsági szervezet aktív tagja került a bíróság elé.

Ettől fogva Ilussal életünk összekapcsolódott. Örömet, gondokat megosztva vészeltük át a fasizmus hátralevő éveit. Házasságra, illegális helyzetem miatt, csak évek múltán gondolhattunk. Mégis szép volt ez az 1940-es nyár Gödön, mert a rögös talajon is nyílik virág.

A Komintern Végrehajtó Bizottsága 1940 nyarán foglalkozott a KMP helyzetével. Gács László beszélt erről egyik találkozásunkon. – Központból irányított budapesti pártszervezet létrehozása most a legfontosabb feladat – mondotta Gács, majd ismét behatóan érdeklődött az illegális lakás, a rendőri bejelentés körülményeiről. – Új erők érkeztek a központi vezetés megerősítésére, akikre nagyon kell vigyáznunk – tette hozzá magyarázatképpen. Azután átvette a párt részére gyűjtött pénzt.

Beszélgetésünk után úgy véltem, még sok a bizonytalanság a KMP szervezeti felépítése terén.

Ez időben érkezett Moszkvából Budapestre Szekeres Sándor és Skolnik József, majd utánuk Schönherz Zoltán, hogy az új Komintern-határozatnak megfelelően irányítsák a szervezési munkát.

Már egy éve dúlt a háború, amikor egy szombat délután vígan fütyörészve ballagtam keresztül a Városligeten, hogy a Rákosrendezői pályaudvaron felszálljak a vonatra.

– Hová megy, Kiss Károly? – kiáltott rám valaki.

Mintha késsel szúrtak volna belém. Temessi Tüttő Béla volt, a detektív. Két kisfiú állt mellette.

- A Duna-kanyarba – mondtam őszintén. Nem is tudtam volna meglepetésemben mást mondani.

– Maga nem mehet oda! Maga rendőri felügyelet alatt áll, nem hagyhatja el Budapest területét.

Átvillant az agyamon, hogy Tüttő Béla nem ismeri mostani helyzetemet, csak azt tudja rólam, hogy rendőri felügyelet alatt állok.

– Szó, ami szó – hümmögtem –, bizony nem hagyhatom el Budapest területét.

– No lássa. – Odalépett hozzám, és mint egy ügyes zsebtolvaj, kiemelte levéltárcámat. Megnézte tartalmát, és olvasni kezdte a benne talált beteglapot.

Több éves tapasztalatom szerint egy nem régi beteglap jó igazolásnak számított, mert szerepelt rajta, hogy az illető mióta és hol dolgozik, mennyit keres és hol a lakása. Ennél több adat egy detektívnek sem kell, ha az adatok valódiak. Az én beteglapom azonban gondosan elkészített hamisítvány volt. Szerencsére, Tüttő Béla ezt most nem ismerte fel. Előhúzta noteszét, felírta a lakcímemet.

– Nézze, Kiss – mondotta haragosan –, jöjjön be holnap délelőtt 10 órára hozzám a főkapitányság politikai osztályára.

– Papa, menjünk már – rángatta a detektív kabátját az egyik kisfiú –, még lekéssük a gyermekelőadást az Angol Parkban.

– A hátizsákját még megnézem - szólt határozottan.

Ledobtam a zsákomat és ő belevájkált. Kihúzta belőle Solohov „Csendes Don" című regényének első kötetét, melyet Pozsonyban adtak ki abban az időben magyar nyelven.

– Ilyen könyvet olvas? Az Isten hajítsa magát a Duna közepébe. No, majd holnap ezt is megbeszéljük. Most elmehet!

A könyvet magához véve elindult a két kisfiúval az Angol Park felé.

A történeti hűség kedvéért el kell mondanom, hogy Tüttő Béla a politikai rendőrség „puhító" csoportjába tartozott, s ilyen minőségben igen közelről látott. Korábbi letartóztatásom alkalmával ő „készített elő" a kihallgatásra. Ilyenkor az ember alaposan megismeri a másikat. Én is „összeismerkedtem" az „előkészítés" másfél órája alatt Tüttő Bélával és két detektívtársával. Álmomban még tíz év múlva is élesen láttam hajuk és szemük színét, arcuk minden vonását.

Szóval kölcsönösen emlékeztünk egymásra. Ezért ismert meg engem a Városligetben Tüttő Béla.

Mikor eltávozott, felsóhajtottam: hát ezt szerencsésen megúsztam! Tüttő úr felírt egy hamis címet, és holnap vár rám a főkapitányságon. Várhat!

Felvettem szépen a hátizsákomat, és kimentem Gödre. Azt azonban világosan láttam, hogy ha még egyszer összetalálkozom Tüttő Bélával, nem lesz ilyen szerencsém.

Sajnos, egy jó esztendő múlva, illegális életem hetedik esztendejében ismét összetalálkoztunk . . .

Az 1940-es év eleji nagy kommunista letartóztatások ellenére a nyár végén már szervezeti összefogásra érett kommunista munkáscsoportok voltak körülöttem. Tavasszal és ősszel a Hármashatárhegy vagy Csillebérc turista pihenőhelyein jöttünk össze harminc-negyvenes csoportokban, zömükben egymást jól ismerő kommunista és baloldali gondolkodású munkások, a nyári hétvégeken pedig Göd és környékén találkoztunk. Bőripariak, sütők, nemesfémesek, építőmunkások jártak együtt az én társaságommal, és a magántisztviselők szakszervezetének néhány kommunista érzelmű tagja is csatlakozott hozzánk.

Esetenként velünk jött Rideg Sándor író is, aki ízes, zamatos beszédével részt vett vitáinkban, a politikai helyzet és a háborús események értékelésében.

Izgalmas témák kerültek szóba e hétvégi értekezéseken. Így elsősorban a bérmozgalmak. A bérharcokat egyes szakmákban, mint a bőrösöknél, a kommunisták szervezték, máshol részben a kommunisták, részben a baloldali szakszervezeti tagok vezették. 1940 első felében bérmozgalmat indítottak a sütőmunkások, a cukrászok, a vas- és építőmunkások, a bányászok, szállítómunkások, textilipariak, vegyészek, bőripariak és a grafikai munkások. Történt ez annak ellenére, hogy a Szakszervezeti Tanács 1940. január 22-i ülésén elfogadott nyilatkozatában lemondott az osztályharcról azzal a jelszóval, hogy „a nagy nemzeti célok tekintetében tökéletes felfogásbeli egység alakuljon ki". Más szóval: mindenki a fasiszta felfogáshoz igazodjon. Ennél is leplezetlenebb volt a Szakszervezeti Tanács nyilatkozata, mely szerint: „A szervezett magyar munkásság Európa

és a világ szebb jövőjét az igazságos békétől, a közmegegyezésen és közmegnyugváson alapuló új európai elrendezéstől várja."

A munkáscsoportokban határozottan elutasították ezt a megalkuvó nyilatkozatot, annál inkább megértésre és helyeslésre talált a KMP 1940. februári röplapja:

„Fölemeljük szavunkat a második imperialista háború közepette, amikor a Föld lakosságának már több mint a felét háborúba kergették az imperialista hatalmak, amikor Magyarország háborúba való bevonását készítik elő Magyarország urai.

Magyarország csak úgy menekülhet meg a háborútól, ha függetleníti magát az imperialista hatalmaktól és külpolitikájában a Szovjetunióra támaszkodik, mely egyedül biztosítja számára a békét . . ."*

A KMP sajtótermékéből azonban ritkán és kevés jutott akkoriban munkáskézbe.

Közben Magyarország mind erősebben sodródott a háborúban való aktív részvétel felé. A magyar mezőgazdaságot egészen átállították a német szükségletek kielégítésére. A tüzelőhiány keservesen sújtotta a lakosság széles rétegeit, amit a fasiszta sajtó és kormányutasításra még a *Népszava* is azzal az ostoba mesével igyekezett enyhíteni, hogy „a jeges sínek csúsznak", s ezért a szenesvagonokat nem tudják Budapestre továbbítani.

A fasiszta újságok a második bécsi döntést, Erdély egy részének Magyarországhoz csatolását, a belső feszültségek levezetésére akarták felhasználni, e kísérletük azonban nem sikerült. Az agresszív német–olasz–japán háromhatalmi egyezmény Berlinben történt aláírását, s Magyarország csatlakozását az egyezményhez széles munkáskörökben úgy értékelték, hogy közelebb sodródtunk a háborúhoz.

Mindezeket a kérdéseket megbeszéltük a mi lazán összefüggő munkásturista csoportjainkban. E beszélgetések valamennyire pótolták a hiányzó illegális sajtót. A szabad ég alatti csoportos beszélgetések és viták zavartalanságát többfelé kiállított őrök vigyázták. Végezetül rendszerint az ezzel megbízott munkás kitett a kör közepére egy almát vagy egy szem diót, és azt mondta:

– Elvtársak! Ezt a diót most elárverezzük a KMP részére. Kikiáltási ára egy pengő – és mellé tett egy pengőt. Valaki rákiál-

* PI Arch. Rpgy. III. 1/1940/1932/1. (Sokszorosított röpirat.)

totta: – Kettő – s odatette a második pénzdarabot. Így ment ez tréfásan, nevetgélve, míg 40–50 pengő is összegyűlt. Senki sem kérdezte, ki fogja ezt az összeget rendeltetési helyére eljuttatni, biztosan tudták, hogy van, aki ezt a feladatot elvégzi. A címzett időnként változott, s akkor a gyűjtés a Vörös Segély részére történt.

1940 végére kialakult a KMP felső vezető szerve, de az alsó szervezetek összefogásának formája még bizonytalan volt. Gács László információja szerint Schönherz Zoltán megérkezése után szándékoztak ebben a kérdésben véglegesen dönteni. Értékes idő veszett így el. A kommunista csoportok sötétben tapogatóztak, hiányoztak a felső vezetést biztosító közbeeső pártszervek.

Gács a KMP megújuló szervezetei vezetésére kipróbált, a konspirációt ismerő kommunistákat kért tőlem. Az elsők között Máté Györgyöt kerestem fel, akivel korábban már évekig dolgoztunk együtt. Sajtóelosztó volt, s most nyomdásza, egyben elosztója lett az illegális szervezetnek. Két év múlva, 1942 szeptemberében tízévi fegyházra ítélték.

Schönherz Zoltán hazaérkezése után sürgősen Szipka Józsefet kellett előkerítenem, mert a Titkárság vele kívánta megtárgyalni a KMP új szervezeteinek kiépítését a vegyipari munkások között.

Ettől kezdve erőteljesebben folyt a KMP budapesti szervezeteinek kiépítése. Az új vezetőség munkájában a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának a magyarországi helyzetről és a KMP feladatairól szóló, 1940. szeptember 5-i határozatára támaszkodott, amely kimondta:

„A centralizált budapesti pártszervezet megteremtése alapvető feltétele az igazi Magyarországi Kommunista Párt kiépítésének. A budapesti pártszervezet felépítésénél nem szabad a meglevő pártkapcsolatokból kiindulni, hanem új támaszpontokat kell teremteni (kipróbált felső-magyarországi, kárpát-ukrajnai és erdélyi párttagok kiküldése a budapesti üzemekbe, az ifjúsági aktivisták felhasználása a pártépítésben, a legjobb elemek egyéni kiválasztása a »régi« kommunisták soraiból és a konspirációs lehetőségek szerinti felhasználásuk)."*

* Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945. Kossuth Könyvkiadó 1964. 241–242. old.

Már a munka kezdetén kiderült, hogy ez a távolban hozott határozat nem mindenben alapult a hazai realitásokon. Az a megállapítás: „nem szabad a meglevő pártkapcsolatokból kiindulni, hanem új támaszpontokat kell teremteni" – azt jelentette, hogy a KMP eddigi kapcsolatait ismét fel kell oszlatni.

Az új vezetőség belátta ennek tarthatatlanságát és úgy döntött, nem veti el a Gács László, Rózsa Ferenc és Kenéz István irányításával létrehozott, a munkásosztály legális szervezeteiben levő bázis-kapcsolatokat. A helyenként két-három, jól megválogatott, a konspiráció szabályait már ismerő, mozgalomban jártas kommunista munkájáról való lemondás, és új, még ismeretlen, a veszélyekben még nem edzett emberek beállítása hosszú időre vetette volna vissza a KMP budapesti szervezeteinek kiépítését.

A Moszkvából érkezett vezetők nem kívántak velem találkozni, Gács László révén tartottuk az összeköttetést. A szervezetek kiépítéséhez számos elvtársat én javasoltam. Előzőleg felkerestem őket, és aki vállalta az aktív illegális munkát, azt jelszavas találkozón juttattam felső kapcsolathoz.

A pártvezetők budapesti illegális lakásbejelentésüknél ez alkalommal is kérték és felhasználták az én e téren szerzett több éves tapasztalataimat.

A Szovjetunió közbenjárásának eredményeként 1940. október végén kiszabadult Rákosi Mátyás és Vas Zoltán a fegyházból. A hír gyorsan elterjedt a szakszervezetekben és a munkás-kultúrszervezetekben, mindenütt örömmel és megelégedéssel tárgyalták. Egy éve állt Magyarország diplomáciai kapcsolatban a Szovjetunióval, s a két kommunista kiszabadítását, szovjet földön kapott menedékjogukat széles körben az új szovjet követség jó munkájaként értékelték. Még egy év végi hírt fogadtunk igaz örömmel: a Belgrádban aláírt magyar–jugoszláv „örök barátsági" szerződés megkötését.

Ismét eltelt egy év, s az én illegalitásommal egybekötött nehéz helyzetem mit sem változott. Az országban, különösen a fővárosban egyre nőtt az üldözöttek száma, mivel a katonai és munkaszolgálatra való behívásoknak sokan nem tettek eleget. Ennek következtében fokozódott a hajsza, a kutatás, úton-útfélen igazoltattak mindenkit. A rendőri és katonai nyomozó szerveket létszámban is felduzzasztották. A gyárakban, üzemekben belső spiclik buzgólkodtak, akik

a munkások beszélgetéseiről, hangulatáról rendszeresen jelentést tettek. A magamfajta embernek mindezekre még jobban kellett ügyelnie.

Gyári besúgóval magam is találkoztam. Kisegítőként dolgoztam egy cipőgyárban, ahol rajtam kívül két kommunista dolgozott: Koós Antal és Jerzsabek Gyula. Ebédidőben szakszervezeti és politikai beszélgetéseket kezdeményeztünk a munkásokkal.

Egyik déli szünetben a mellettem ülő munkás csak nézegette a kenyér és szalonnából álló ebédcsomagját.

– Mi az, szaktárs, nem ízlik? – vetettem felé a szót.

– Olyan vacsorázás után, amit én csaptam az este a Kéményseprő vendéglőben, nem megy a szalonnázás.

– Jó dolga van, ha a Kéményseprőbe jár vacsorázni.

– Nem én fizettem – dünnyögte halkan a szomszédom.

– Nocsak, ki volt a vendéglátója?

– Egy detektív.

– Detektív? – néztem rá kérdőleg. – Ilyen jó barátok?

A szomszédom elmondotta, hogy menyasszonya szobalány egy úri családnál. Oda jár egy detektív, aki őt hetenként meghívja vacsorára.

– Aztán mit kérdezgetett a detektív?

– Mindenféle marhaságot. Hogy mit beszélnek a gyárban az emberek, mit olvasnak és hasonlókat.

Itt ült mellettem egy gyári spicli, aki maga sem látta még világosan, mit csinál, locsogott, leleplezte magát. A jövőben óvakodtunk előtte beszélni.

Másutt azonban dörzsöltebb besúgók voltak; a politikai rendőrség és a csendőrnyomozó osztály gyakran kapott tőlük értékes információkat.

Egy fagyos decemberi estén Gács Lászlóval róttam a hóval borított városligeti utakat. Híreket és pénzt hoztam.

Gácstól megtudtam, hogy korábban közvetített jelszavas találkozóim mind rendben lebonyolódtak. A kiválasztott kommunisták vállalták a rájuk bízott feladatokat.

Szóba került illegális helyzetem; ekkor már hetedik éve éltem álnév alatt.

– Emlékszel még – kérdezte Gács – a régi párthatározatra, hogy

illegálisan lakni és pártmunkát végezni csak három, de legfeljebb hat hónapig lehetséges, különben idegileg felőrlődik az ember.

– Nézd, Gács elvtárs, én jól emlékszem erre az évekkel ezelőtt hozott határozatra. De mint sok más határozatot, a való élet ezt is megdöntötte. A fasizmus és a háborús körülmények gyökeresen megváltoztatták a helyzetet. Lehet évekig is bujkálni, csak nehéz. Embere válogatja; van, aki felőrlődik, van, aki bírja.

Gács lelkesen magyarázta, hogy jó erőkkel rendelkező, szilárd Központi Bizottság alakul, s egységes irányítás alatt szervezettebb, lendületesebb lesz a pártépítés.

Búcsúzóul, mivel már nem találkozunk 1940-ben, jókedvűen kívántunk egymásnak boldog új évet.

Még karácsony előtt találkoztam össze az utcán J. V. vasmunkással, akivel évek óta nem láttuk egymást. Örömmel szorítottunk kezet. J. V. akkoriban végezte Moszkvában a pártiskolát, amikor én is ott voltam, csak nem találkozhattam a magyarokkal. Elmondta, hogy nemrégen töltötte ki utolsó büntetését a szegedi Csillagbörtönben, s jelenleg a Ganz-gyárban dolgozik. Beszélt a gyári katonai parancsnokkal folytatott vitáiról, a munkástársai érdekében végzett eredményes közbenjárásairól. – A gyári katonai parancsnok hallgat rám – mondotta –, többször megfogadta már a tanácsaimat vitás kérdésekben.

Mielőtt elváltunk, lelkemre kötötte, hogy keressem fel a lakásán.

1940 karácsony napján eleget is tettem a meghívásnak. J. V. beszélt a vasasszakszervezetben és a gyárban végzett munkájáról, fő témánk azonban helyzetem, illegális életem volt.

J. V. azt is megemlítette, hogy amikor kiszabadult a börtönből, behívták a rendőrség politikai osztályára, ahol Hain Péter detektívfelügyelő e szavakkal fogadta: „Okos ember vagy, jelentsd ki, hogy ezentúl fütyülni fogsz a kommunistákra, és jó barátok leszünk."

– És te beleegyeztél?

– Szó sincs róla, semmire sem voltam kapható.

Már induláshoz készülődtem, amikor J. V. illegális helyzetemre célozva kijelentette:

– Így, ahogy te élsz, Károly, évek óta, nem lehet élni. Ezen változtatni kell. Ha beleegyezel, megpróbálok segíteni rajtad.

Kíváncsian kérdeztem:

– Hogy gondolod ezt a segítséget? Ez évek óta senkinek sem sikerült.

– Vagyok olyan jóba Hain Péterrel, hogy megkérhetem, hagyjanak téged visszatérni a legális viszonyok közé.

Hihetetlenül néztem rá, s természetesen nem vettem igénybe a Hain Péternél felajánlott közbenjárását.

Csillogó zúzmara borította a Gyarmat utca két oldalán húzódó hosszú fasort, amerre hazafelé sétáltam. Vakítóan csillogtak a jégkristályok a déli napfényben. Időnként megpattant egy ág jégpáncélja, s darabjai csörömpölve hullottak a kövezetre.

Fejemben folyton J. V. meglepő ajánlata motoszkált. Hogyan hiheti egy politikailag képzett kommunista, hogy egy rendőrtiszt, a kommunisták brutális üldözője, elnéző lesz egy bujkáló, illegálisan élő, a rendőri felügyeletet évek óta megszegő emberrel szemben? És hogyan lehetséges jó barátság a nemrégen börtönből szabadult J. V. vasmunkás és a politikai rendőrség detektívfelügyelője között? Ez ideig nem ismertem ilyet. S kinek hasznos egy ilyen barátság?

Akárhogy tűnődtem, sehogy sem értettem J. V. javaslatát. Nem is látogattam meg soha többé.

Két esemény keltett ez időben élénk érdeklődést a munkástömegekben. Az egyik a szovjet kormány döntése volt. Ennek alapján 1941. március 23-án visszaadták a magyar kormány megbízottjának azt az ötvenhat hadizászlót, amelyet a cári csapatok 1848–1849-ben a magyar szabadságharc leverésekor zsákmányoltak.

A másik esemény – ami számomra szerencsétlenül végződött – a Szovjetunió kiállítása az 1941 májusában Budapesten rendezett nemzetközi vásáron.

Mindkét esemény hosszú ideig vitatott téma volt az üzemekben. Alkalmat adott a kommunistáknak, hogy a Szovjetunióról, s a Szovjetunió Magyarországot illető politikájáról beszélgessenek. Segítette a politikai tömegmunkát, mozgósítólag hatott.

Munkahelyemen, a Nizza Cipőgyárban élénk politikai viták folytak. A munkások egy része tagja volt a szakszervezet vezető szerveinek. Szabó Márton főbizalmi minden este a Dob utca 90. szám alatti szakszervezeti központban tevékenykedett mint a szervező bizottság tagja. Naponta hozta a híreket, miről is folyt az előző esti

beszélgetés a központban. Beszámolt arról, milyen keserű bírálattal idézgetik a munkások az SZDP vezetőinek kijelentéseit, a minden harcos kezdeményezést fékező tevékenységét.

Kora reggel, munkába indulás előtt, rendszerint átolvastam a *Népszavát*, s a déli ebédszünetben megbeszéltük a politikai eseményeket. A lap gyakran idézett a *Magyar Szakszervezeti Értesítő* cikkeiből. Mivel az SZDP opportunista vezetői nem a tömegharc, a munkásérdekeknek megfelelő osztályharc útját választották, hanem a legalitás bármi áron való megóvása érdekében igyekeztek távol tartani a tömegeket az osztályharcos megmozdulásoktól, szinte naponta jutott ilyen keserű csemege az SZDP-vezetők beszédeiből, az SZDP-sajtóból a baloldali munkásmozgalom tömegeinek asztalára.

Hányszor jutott eszembe József Attila óvása:

> Mindig jótanácsot sziszegnek
> s még ifjú hülye akad ezeknek
> az óvatosoknak, kopaszoknak,
> nagyhasú, huncut okosoknak . . .
>
> Hogy kell rohanni, magyarázzák
> a köszvényes lábú strázsák.
> S mutogatva sok vacak érmet,
> győzelmeinkről lebeszélnek.
>
> (Mindig jótanácsot sziszegnek . . .)

„Mi nem a Magyarországon értelmetlen, célra nem vezető, a magyar viszonyok között alkalmatlan népfronti közösséget hirdetjük"* – olvastuk egy szociáldemokrata oktatói füzetben.

A bőripari munkások között süket fülekre talált a *Népszava* tanácsa, hogy „várni kell", „várni és figyelni". Ennél többet e súlyos időben senki sem tehet.**

Mónus Illés a korábbi években szívesen látott előadó volt a bőr-

* *F. Molnár Sándor:* Hazafiság, nemzeti érzés, nemzetköziség. Szociáldemokrata füzetek, 26. sz. Budapest 1938. 30. old.

** Népszava, 1940. június 16.

ipari munkások szakszervezetében, de 1940-ben már nem akarták hallani. Ez nem is volt meglepő. Egyik beszédében ilyen tanácsot adott: az SZDP feladata ezekben a nehéz időkben „várni, hallgatni és tűrni. Támogatni a kormány politikáját", s így kivárni a rendkívüli viszonyok elmúlását.*

Az SZDP pártnapi előadásain a bőripari munkások közül már alig vett részt valaki, és aki megjelent, az arról számolt be, hogy ott az „előadót kifütyülik, gúnyolják és gyávának nevezik".

Ez lett a következménye az SZDP 1940. június 14-i körlevelének, amelyben minden pártnapi előadót felszólított: „Szíveskedjen értelmileg szigorúan a sillabuszhoz tartani magát. Az idők semmiféle rögtönzést vagy erősebb kifejezést nem tűrnek el."**

Mindezekből a széles munkástömegek úgy látták, hogy az SZDP erősen jobbratolódott, megalkuvó vezetői a kormány politikáját támogatják, s nem az ő érdekeiket képviselik.

A gyári ebédszünetben megbeszéltem Szabó Márton főbizalmival, melyik *Népszava*-cikkel kapcsolatban lehetne tartalmas kritikai vitát kezdeményezni a szakszervezetben esténként összegyűlő munkások között. Katona János és Csákó Mihály, a bőrösök művelt kommunista vezetői, aktívan segítették ezeket az esti politizálásokat a Dob utca 90. szám alatti szakszervezeti központban.

A Jugoszlávia elleni háborúban való részvételt élénken elítélték munkáskörökben. Hát csak eddig tartott a nemrég fogadott „örök barátság"? – kérdezték mindenfelé a dolgozók.

Az SZDP-vezetők azonban most is mentegették a kormányt, s bár nem mindnyájan értettek egyet a Jugoszlávia elleni háborúban való részvétellel, csak a kormány kényszerhelyzetét hangsúlyozták.

„A magyar kormány kénytelen volt megindítani a katonai akciót Jugoszlávia ellen. Nem volt más megoldás"*** – olvastam az SZDP 1941. április 15-i kül- és belpolitikai tájékoztatójában.

Gróf Teleki Pál miniszterelnök kevesellte a Szakszervezeti Tanács 1940. január 22-i hűségnyilatkozatát, pedig ebben a Szaktanács kifejezte: „A mostani súlyos időkben különös jelentősége lehet annak,

* PI Arch. 651. f. 6/1941. ápr. 11.
** PI Arch. 659. f. 1940/2.
*** Ugyanott.

hogy a nagy nemzeti célok tekintetében tökéletes felfogásbeli egység alakuljon ki."*

„Ha tényleg azt a szándékot akarták kifejezni – adott hangot Teleki miniszterelnök a kormány elégedetlenségének –, amelynek híre előrejárt, mielőtt a nyilatkozat megjelent, hogy ti. a Szakszervezeti Tanács, szakítva ezelőtti irányával, teljesen nemzeti irányt akar követni, és így akar beállni a nemzeti munkába . . . – ezt nem szerencsésen tették. Egészen másként, több nyíltsággal kellett volna ezt a szándékot kifejezésre juttatni."

De még ez a grófi miniszterelnök is megundorodott korábbi politikájától, amikor belekényszerítették az országot a Jugoszlávia elleni háborúba. S amikor rádöbbent, hogy a háború örvényébe taszított országra súlyos sors vár, az öngyilkosságba menekült. Érdemes idéznünk Horthy Miklóshoz írt búcsúlevelét:

„Főméltóságú Úr!

Szószegők lettünk – gyávaságból – a mohácsi beszéden alapuló örökbéke szerződéssel szemben. A nemzet érzi, és mi odadobtuk becsületét.

A gazemberek oldalára álltunk – mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! A legpocsékabb nemzet.

Nem tartottalak vissza.

Bűnös vagyok.

Teleki Pál"**

Horthynak és az uralkodó osztályoknak pozíciójuk biztosítása érdekében újabb és újabb sikerekre volt szükségük a jelszavaikat kisajátító, sőt azokat túllicitáló szélsőjobboldallal szemben. Teleki jól ismerte a nemzetközi erőviszonyokat, de mint korábban, ezúttal is vállalta ennek a politikának a képviseletét: részt vett és állást foglalt Jugoszlávia megtámadása mellett azon a március 28-i értekezleten, amelyen Sztójay ismertette Hitler üzenetét, és az ugyanaznap tartott minisztertanácson, majd a Jugoszlávia elleni beavatko-

* Népszava, 1940. január 24.

** Horthy Miklós titkos iratai, Kossuth Könyvkiadó 1962. 292. old.

zás ügyében végérvényesen döntő április 1-i Legfelső Honvédelmi Tanács ülésén is.

Egy számomra emlékezetes ragyogó májusi délután a munkások jókedvűen, élcelődve tódultak ki a gyárból. Egész nap a városligeti szovjet kiállításról beszéltek; sokan látták már, de elhatározták, hogy még egyszer megnézik. Éreztem, hogy nem lenne helyes a szovjet pavilonba mennem, s elköszöntem társaimtól. Ők azonban utánam szóltak, s rábeszéltek, hogy menjek velük.

Nem szívesen csatlakoztam, de mivel bonyolult illegális helyzetemet a gyárban nem ismerték, s valahogyan kifogytam az érvekből is, velük tartottam.

Súlyos hiba volt, drágán fizettem érte. Én, aki annyi éven át óvatos és éber voltam, most vétettem a magam szabta szigorú konspirációs szabályok ellen. Igaz, hogy a hét esztendő alatt megszoktam az illegalitást. Nyugodtan jártam-keltem a pesti utcán, s nem lepődtem meg, ha valamelyik régi lakásadóm Kardos, Kovács, Keller vagy Kádas megszólítással rám köszönt.

Ezt a végzetes lépést azonban nem lett volna szabad megtennem.

A szovjet pavilonban Schweinitzer politikai rendőrségének detektívjei figyelték a látogatókat. Közöttük volt Temessi Tüttő Béla detektív is, akit egy évvel előbb a Városligetben sikerült félrevezetnem. Most azonnal lecsapott rám, s az odacsődített rendőrök körülfogtak.

Lebuktam. Társaim megdöbbenve nézték, amint két oldalról belém karolva elhurcolnak. Rohantak a szakszervezetbe a hírrel. Cipőfelsőrész-készítő húgom, Csákó Mihályné kivételesen tudta a lakásom címét, s azonnal odament, hogy megelőzve a rendőrséget, elvigye minden könyvemet és írásomat, hátha akad benne olyasmi, amit felhasználhatnának ellenem.

A szerencsétlenségben szerencse volt, hogy egyedül buktam le. A rendőrség semmivel sem tudta bizonyítani azt a gyanúját, hogy hétévi illegális életem folyamán kommunista tevékenységet folytattam. Az a tény, hogy egyedül tartóztattak le, még a „puhítókamrában" is erőt adott. Más az, ha valakit egyedül vernek és nem a társaival közösen.

Tüttő Béla néhányszor külön is foglalkozott velem.

– Gazember! – ordította vörös képpel. – Hogy mertél engem lóvá tenni? Hetekig röhögtek a kollégák, hogy egy kommunista megetette velem a link dumáját.

Wajand Tibor detektív-főfelügyelő egy fél napon át faggatott a hét évről, mert csak egy hamis lakásbejelentést ismertem el, az utolsót.

De hát, mint mindennek, a kihallgatásnak is vége szakadt, s a nyolcadik napon Hetényi főkapitány-helyettes elé kísértek. Ismerősök voltunk, három korábbi ügyben is előtte kellett aláírnom a rendőrségi jegyzőkönyvet. Őméltósága simára borotvált képén végigfutott a szokásos kegyetlen mosoly, amikor megszólalt:

– Ne gondolja, hogy simán megússza. Vallomása semmitmondó, de azért el tudunk bánni az ilyen emberekkel. Internálási javaslatot tettem.

Figyelmesen elolvastam a jegyzőkönyvet. Vallomásom azon a tényen kívül, hogy hét éven át hamis néven éltem, semmi mást nem tartalmazott. Dagadt ujjaimmal alig tudtam fogni a tollszárat, amikor leírtam a nevemet.

Ezek után nem az ügyészségre, hanem a Mosonyi utcai toloncházba szállítottak. Itt a rendőrbíró a hamis név használatáért egyhónapi fogházra ítélt. Utána internáltak. Akkor még nem sejtettem, hogy csaknem három évig leszek az internáló tábor lakója.

A KISTARCSAI INTERNALÓ TÁBORBAN

Rozoga rabszállító autó döcög a Mosonyi utcából Kistarcsa felé. Harmincan vagyunk összezsúfolva e kis helyen. A félhomályban útitársaimat nézegetem: fegyházból szabadult betörők, zsebtolvajok, kitartott stricik, rongyos tűzkőárusítók. Egyedül vagyok közöttük politikai internált.

A kistarcsai internáló tábor udvarán felsorakoztatják az új szállítmányt. Rab írnokok és rendőr őrmesterek osztják el az érkezőket. Egy ablakban ismerős arcokat pillantok meg, régi elvtársak integetnek felém. – Hozzánk kerülsz – kiáltják –, már elintéztük. Még folyik a sakkozás útitársaim körül, ki hová kerüljön; engem a C épület földszintjére kísérnek, a kommunista kollektíva szobájába.

Kenéz István építőmunkás a szobagazda. Mint új jövevényt, neki ad át a rendőr őrmester. – Szobagazda, egy cuvaksz,* helyezze el!

Régi ismerősök, elvtársak vesznek körül. Szétnézek a fehérre meszelt, emeletes ágyakkal zsúfolt szobában.

Kruzslák Béla, a drehus** ül az egyik ágyon, és angol szavakat tanul egy szótárból; a kis vasas, Ficzek József mandolint penget. Körülvesznek, szorongatják a kezemet, azonnal a húsztagú kommunista kollektíva tagjává fogadnak.

Mi is volt ez a kollektíva? Úgy is mondhatnám: kommunista pártcsoport. Ezt a szót azonban senki sem ejtette ki a száján. A kollektíva véd- és dacszövetség volt, azonos célokért harcoló emberek önként vállalt, erős fegyelemmel összefonódott együttese.

* – újonc.
** – vasesztergályos.

Nappal egy folyosószerű előtérben tartózkodtunk, ahol hosszú, gyalult faasztal és mellette lócák álltak. Innen két szoba nyílt; az emeletes ágyakban szalmazsák, nagy fehér lepedővel, amely elölhátul lecsüngött az ágyról.

A kistarcsai internáló táborban elméletileg kötelező volt a munka, amit a gyakorlatban ez idő tájt senki nem vett komolyan. A látszat kedvéért naponta egy-két órára bementünk a műhelybe, többet nem is kívántak tőlünk. A tábor lakóinak egy része semmit sem dolgozott, ahol pedig valamit keresni is lehetett – a fürdő, mosoda és a fodrászműhely –, azt megszállták az őrséggel jól szót értő bűnügyi internáltak.

Két munkahely volt: gyékényfonó- és papírzacskó-ragasztó műhely. A gyékényfonóban főleg a Kárpátaljáról internált ukránok dolgoztak, akiknek egy része a visszacsatolás előtt a Csehszlovák Kommunista Párt tagja volt, a másik részét a hatóságok megbízhatatlannak bélyegezték, s ezért internálták. Szárított gyékényből fontak bocskorokat és nagy, fatalpas csizmákat. A késztermékeket németeknek szállították a vállalkozók. Úgy hírlett, a német lágerek hadiüzemeiben dolgozókat látták el ilyen lábbelivel.

Kommunista kollektívánk tagjai a papírzacskó-ragasztóban dolgoztak. A vállalkozót csak hetente egyszer láttuk: anyagot hozott és készárut vitt el. Bár ingyen dolgoztunk, túl sok haszna nem lehetett belőle. Az őrség tagjai bőröndszám hordták el a fehér papirost, s aki a táborban füzetet akart magának csinálni, szintén tőlünk kapott hozzá anyagot.

Reggel bejött a főtörzsőrmester a műhelybe. – No, emberek, hogy vannak? Kellene kétszáz darab félkilós zacskó, a feleségem szilvát árusít.

– Kész lesz délutánra, főtörzs úr, tessék csak bejönni érte – felelte a mester, egy régi betörő, aki itt a legmagasabb bért kapta, heti 4 pengőt.

Nemcsak a papirost lopták el, a tábor felszerelése is rohamosan fogyott. A hálótermek nagy fehér lepedői pár hónap alatt szürkére, majd feketére változtak, mert a mosáshoz alig adtak szappant, s amit adtak, azt is ellopták.

Háborúban különösen értékes a textilanyag, ezért a kistarcsai tábor lepedőállománya rohamosan fogyott. De ez nem okozott gon-

dot az erős lakattal zárt fehérneműraktárt kezelő őrmesternek. Rájött, hogy a nagy lepedő kettévágva is megteszi, legfeljebb nem csüng le kétoldalt a szalmazsákról. Fő, hogy a leltár darabszám szerint egyezett.

A tábor élelmezése végtelenül silány volt. Ha kintről nem támogatnak, egészségileg tönkrementünk volna.

Vasárnaponként volt Kistarcsán a látogatási nap. A csomagokat egy őr felületesen ellenőrizte. Kollektívánk nemcsak a kapott élelmiszert fogyasztotta közösen, egyenlően felosztva, hanem a kapott pénzt is összeadtuk. Ebből a kollektíva vezetősége hét közben, ha alkalom nyílt rá, vásárolt a táborba csempészett élelmiszerekből száraz tésztát, kenyeret stb., fizette az egyéb kiadásokat. Így például bizonyos összegért hetenként kétszer a mosodát kezelő internáltak lehetővé tették a fürdést. A szervezettséggel sok mindent meg tudtunk oldani, ami egyébként tilos volt. Főzni tilos volt. De Kenéz István hetenként kétszer is főzött kollektívánknak a tartalék élelmiszerekből, hogy ne gyengüljünk le és egészségesek maradjunk.

Naponta kétszer mehettünk az udvarra, melyet az internáltak „Doberdónak" neveztek. Magas téglafal vette körül, négy sarkán őrtorony állt. Séta közben itt találkoztunk újonnan érkezett sorstársainkkal. 1941 nyarán Kassáról, Erdélyből és a Viharsarokból érkeztek politikai internáltak Kistarcsára. Egyesek közülük tagjai lettek kollektívánknak, de akadtak olyanok is, akik féltek velünk, kommunista internáltakkal közelebbi kapcsolatba kerülni.

Ebben az időben a vidéki hatóságok, felhasználva az internálásokat lehetővé tevő rendeletet, internáló táborba hurcolták több szociáldemokrata pártszervezet vezetőit is. Ózdról nemcsak Mauks Miklóst és az SZDP több tagját vitték a kistarcsai táborba, de még a *Népszava* kihordóját is internálták.

Legelőször Keresztes Mihállyal és orosházi társaival barátkoztunk össze. A kassaiak közül kiemelkedett Fábri József, az erdélyiek szószólója Hutira Dezső volt. Őket más épületbe helyezték. Talán a mi fegyelmezett, erősen összetartó kollektívánk előnyeit felismerve akartak ők is hasonlóképpen tömörülni, amiből aztán némi bonyodalom keletkezett. Egy szociáldemokrata internált levelet írt az SZDP központjába, s bejelentette, hogy az internált SZDP-tagok „bratyiznak" a kommunistákkal.

Az SZDP-központból azonnal Kistarcsára küldték Takács Józsefet, aki Keresztes Mihályt hívatta beszélőre. Igyekezett meggyőzni arról, mennyire helytelen, ha az SZDP által küldött élelmiszerből másoknak is juttatnak. Szerény csomagok voltak ezek, többnyire kenyér, lókolbász és lekvár, de az SZDP vezetői szerint ebből sem szabad kommunistákat megkínálni. Takács útja nem járt sikerrel, Keresztes Mihály nem értett egyet az SZDP-központ üzenetével.

Ezek után jött nagy mérgesen Kistarcsára Szeder Ferenc szociáldemokrata országgyűlési képviselő. Őt a táborparancsnokság irodájában fogadták, oda kísérték Keresztes Mihályt. Szeder Ferenc erélyesen követelte, hogy a Szociáldemokrata Párt tagjai lépjenek ki a kollektívából, a központi segélyből nem kaphat csak szociáldemokrata* – jelentette ki.

Eredményt azonban Szeder sem ért el. A kommunista és szociáldemokrata összefogás az internáló táborban a közös sorson, a közös szenvedésen alapult. Az ózdi szociáldemokrata internáltak még egy ideig elzárkóztak ugyan a kommunistáktól, azt hitték, ily módon néhányan közülük előbb szabadulhatnak. Amikor azután évekig senki sem szabadult ki, az ő tartózkodásuk is felengedett.

1941. június 22-én a német fasiszta hadsereg megrohanta a Szovjetuniót. Este a kistarcsai tábor udvarára kitették a győzelmi híreket harsogó rádiót. Az udvaron ácsorgó internáltak között nagyhangú vagányok dicsőítették Hitlert. Nyilvánvalóan provokálni akarták a kommunistákat. De egyikünk sem szólt egy árva szót sem.

A vasárnap mindig feszült, mozgalmas nap volt a táborban. Kaszás őrmester már a reggeli órákban benyitott hozzánk: „Katolikusok! Misére!" – kiáltással.

– Nem vagyunk katolikusok – hangzott a felelet, s ezzel részünkről az ügy el volt intézve. Református pap csak két-három hetenként jött a táborba, de istentiszteletükön csak lézengtek a hivők.

Hónapokig békésen tudomásul vette a táborvezetőség, hogy a politikai internáltak minden esetben más vallásfelekezetnek a tagjai, s nem óhajtanak az ott várakozó pap előtt megjelenni.

* Lásd *Keresztes Mihály:* Napnyugtától napkeltéig. Kossuth Könyvkiadó 1968. 234. old.

Az egyházak szolgái azonban panaszt tettek a táborparancsnoknál, hogy a sok internált közül csak kevesen hallgatják a vasárnapi igét. Most már listával járt Kaszás őrmester épületről épületre, hogy összeterelje a népet. A szobaajtóban felolvasta a katolikusok névsorát, ám közülünk senki sem mozdult. Az őrmester elvörösödött, de még türtőztette magát.

– Ide figyeljenek, emberek! Nekem igazán mindegy, melyik pap igéjét hallgatják, de egyik istentiszteletre menjenek el, mert ez parancs. El van rendelve felülről, értik már? – folytatta most már dühtől fulladozva.

Néma csend. Kruzslák Béla gondosan megnézte hányadik oldalon tart a kezében levő angol szótárban, s a könyvet becsukva közelebb lépett Kaszáshoz:

– Őrmester úr! Mi nem megyünk misére. Lehet, hogy ezt maga nem érti, de ez nálunk elvi kérdés.

– Mi az, hogy elvi kérdés? – ordította Kaszás. – Itt nincs kérdés, itt parancs van.

Senki sem mozdult. Ez már sok volt az egyébként csendes őrmesternek. Kenéz István karját megragadva erőszakkal tuszkolta a felsorakozott internáltak közé. Kenéz kitépte karját az őrmester kezéből, miközben az őrmestert a falhoz lökte.

– A táborfegyelem megszegéséért holnap előállítom – ordította az őrmester, s dolgavégezetlenül távozott.

Feszült izgalommal lestük másnap, mi történik a táborparancsnok elé citált Kenéz Istvánnal. A C épület előtt, az udvaron folyt a kihallgatás.

Kenéz István, aki rendőrségi kihallgatása során is visszaütött egy detektívnek, nem védekezett.

A táborparancsnok nem csinált az esetből nagy ügyet, jól tudta, hogy a politikai nézeteikért internáltak csoportjai a legfegyelmezettebbek.

– Mivel nappal dolgozni kell, Kenéz István internáltat két éjszakára sötétzárkába kell csukni – hangzott el a parancsnoki döntés. Ezzel lezárult az ügy, többé nem szólították fel a kommunistákat, hogy misére járjanak.

A vasárnap izgalmát fokozta, hogy a sokszor kiéhezett internált

ekkor kapott valamivel jobb ebédet: húslevest, ötdekányi apró darabkára vágott marhahúst és tört burgonyát.

Néma csendben sorakoztak fel csajkáikkal az ebédosztáshoz. A szemek arra a kis, csak a vasárnapi ebédosztáshoz használt merőkanálra meredtek, amivel egy őr felügyelete mellett a zaftos, apró húsdarabkákat szétmérték. Egyheti koplalás után a vasárnapi ebéd illúziója és egy falat hús ünnepi hangulatot varázsolt a tábor lakói köré. Alig fejeződött be a csajkák elmosása, lócákat hordtak ki az udvarra; kezdődött a látogatók vasárnapi áradata.

Ilona minden héten meglátogatott. Soha nem jött üres kézzel, pedig akkoriban már nehéz volt élelmiszert szerezni. Kenéz Istvánhoz építőmunkások jöttek, a MÉMOSZ-ház vendéglőjében süttetett friss, meleg húst hoztak az egész kollektíva részére.

– Délelőtt dobták össze a pénzt a szaktársak – magyarázta Csinos Bertalan, a kőművesek küldötte.

A bőrösök is rendszerint ketten-hárman jöttek látogatóba, kétkilós kenyereket hozva. A látogatók lerakták csomagjaikat a lócákra, azután megkezdődött a beszélgetés.

Vasárnap este még sokáig a látogatóktól hallott háborús, mozgalmi és szakszervezeti híreket összegezték, értékelték a kommunista kollektíva tagjai.

Később rendszeresen hozzájutottunk újsághoz az egyik internált, G. P. képkereskedő révén. G. P.-t egy kávéházból vitték el a detektívek, mert olyasmit mondott, hogy a németek elveszíthetik a háborút. Rendőrségi kísérő kartonján internálását egyetlen szóval indokolták: „fecsegés"-sel. Kistarcsán egy fényképet mutogatott, amely egy római kiállításon készült, s őt ábrázolta Balbo olasz fasiszta tábornok oldalán. A kép mély hatást tett az őrségre. G. P. az ágya fölé akasztotta. Ez ugyan tilos volt, de egy Balbo tábornok képét az őrmester nem merte levetetni a falról. Jelentést tett a táborparancsnoknak. Azonnal megjelent a parancsnok, s miután meggyőződött róla, hogy valóban Balbo tábornok áll a kiállításon készült képen G. P. mellett, az internált kereskedőhöz fordult.

– Uram, ön alighanem egy tévedés áldozata. Az internálásán nem tudok változtatni, engedélyezem azonban, hogy minden délben elhagyhassa a tábort és estig Kistarcsán sétálgasson. Természe-

tesen, ha úri becsületszavát adja, hogy este idejében visszatér. G. P. erre a szavát adta, s naponta kijárt a táborból.

Ezentúl ő szállította a sajtót a politikai kollektíva részére, amíg a fénykép segítségével hamarosan elengedték.

A felszabadulás után nem késett jelentkezni a pártközpontban, s kistarcsai újságvásárlási érdemeit emlegetve magas külkereskedelmi posztot kért. Mivel ezt nem kapta meg, sürgősen disszidált az országból.

G. P.-hez hasonló emberek mind többen kerültek Kistarcsára, 1941 őszére már zsúfolt volt az internáló tábor. December 13-án estefelé közölték velünk, hogy elszállítanak Kistarcsáról. Nem tudtuk hová kerülünk, s minden tartalék élelmiszert, a főzéshez szükséges nagykést, kisbaltát és egyéb nem engedélyezett holmit magunkkal akartunk vinni. Ezért a kommunista kollektíva vezetősége gyorsan kidolgozott egy tervet. A kis növésű, bohókás Ficzek Józsefet megbízták, hogy csomagjaink átvizsgálásának idején viccek elmondásával vonja el az őrmesterek figyelmét. A baltát egyik társunk hátára kötöttük. Így sorakoztunk fel az elszállítás előtti csomagvizsgálatra. Minden úgy sikerült, ahogy terveztük, Ficzek tréfái közben folyt a motozás. S amíg néhány bőröndben vájkáltak az őrmesterek, kritikus tartalmukat átjátszottuk a megvizsgáltak közé.

Éjszaka vittek bennünket a Keleti pályaudvarra. Ott vonatra szálltunk, majd Kelenföldön órák hosszat álltunk egy mellékvágányon. Hírszolgálatunk még nem volt jól megszervezve, így a kelenföldi várakozás órái alatt minket, politikaiakat, nem látogatott meg senki, viszont a budapesti alvilág márkás zsebtolvajai, betörők, szélhámosok sorra megjelentek, hogy búcsút vegyenek internált barátaiktól. Pénzt és csomagot adtak be a vasúti kocsi ablakán. Az ő hírszolgálatuk és a táborőrséggel való kapcsolatuk ez esetben jobb volt a mienknél. Itt tudtuk meg azt is, hogy Nagykanizsára szállítanak bennünket.

Szürke ködfátyol borult a Balaton vizére. Lassan, sok megszakítással döcögött vonatunk Nagykanizsa felé. A kocsik kijáratait fegyveres őrök vigyáztak. Összefagyva, éhesen, késő éjszaka érkeztünk Nagykanizsára. Az öreg, leszerelt Frank Kávégyár omladozó épületében felállított új internálótábornak mi voltunk az első lakói. Idős rendőrökből álló őrség fogadott. Álmosan, ásítozva, tessék-lás-

sék módon megvizsgálták egyik-másik csomagunk tartalmát. Furi felszerelésünk kissé meglepte őket, de mindent beengedtek, amit magunkkal vittünk. Jéghideg, nagy hodályszerű helyiségbe vezettek. A padlón szalmazsákok lepedő nélkül, pokrócok. Kosz és piszok mindenfelé. Késő éjszaka volt, fáradtan, éhesen roskadtunk le a szalmazsákra.

Reggel vékony, finom hóréteg borította a takarókat. Nézegettük, hová is kerültünk. Az ország második internáló tábora, ez a düledező gyárépület, nem volt alkalmas ilyen nagy embertömeg elhelyezésére. Ám mégis ezt választották ki a hatóságok.

A tetőn nagy lyukak tátongtak, melyeket szalmacsomókkal tömtünk be. A helyiség bal sarkában rendezkedtünk be; az első időben csak a kommunista kollektíva lakta ezt a hodályt.

– Válasszanak szobagazdát, aki elosztja a napi kenyeret és élelmet – rendelkezett másnap az őrség parancsnoka.

Társaim engem jelöltek ki erre a feladatra. Így lettem a kommunisták megbízásából az emeleti négyes számú helyiség szobagazdája.

Megrázó írások születtek már az auschwitzi, birkenaui, treblinkai, majdaneki, dachaui, bergen-belseni, mauthauseni táborokban szenvedettek visszaemlékezései nyomán.

A nagykanizsai internálótábor a fentiektől lényegesen különbözött. Itt nem állt az udvaron akasztófa, nem volt kivégzésekre fenntartott sarok. Bár naponta voltak verések, nem vertek agyon senkit. Három év alatt, amíg a tábor lakója voltam, emlékezetem szerint nem történt haláleset. Halála előtt egy-két nappal kórházba vitték az internáltat. Innen egyenesen kivégzésre nem vittek el embereket, ehelyett időnként a katonai kémelhárító osztályra, a def-re (defenzív osztály) vagy a csendőrnyomozókhoz kísérték vissza a kommunistákat. Az ilyen esetek mélységes megdöbbenést váltottak ki bennünk. Tudtuk, mi vár társunkra, vele együtt szenvedtünk.

Egymás után érkeztek az ország különböző területéről az internáltak csoportjai. Az öreg pótkávégyár területére sínpár vezetett, ezen gördültek be korábban a cikóriarépás vagonok. Most szuronyos őrök kísérték az irodaépületbe a táborudvarra tolt vagonokból a riadtan tekingető új jövevényeket.

Rövidesen megteltek a hosszan elnyúló udvart körülfogó épületek sajátságosan csoportosuló internáltakkal.

A helyiségek egy részében korábbban a németek elől Magyarországra menekült lengyel katonákat internálták, akik egy idő múltán kis csoportokban eltávoztak. Ezt az éjszakai lelépést nem is lehet szökésnek nevezni, mert a kanizsai rendőrség ilyenkor egyik szemét, a jugoszláv határon levő határőrség pedig mindkét szemét behunyta. Végül a több száz lengyel katonából csak három maradt Nagykanizsán, a többiek Anders tábornok Afrikában harcoló egységeibe léptek. A kávégyári táborban maradt három lengyel az internáltak konyháját vezette. Megpróbáltunk kapcsolatba lépni velük, de kereken elzárkóztak előlünk. Utóbb megtudtuk, hogy meghasonlottak társaikkal, és nem voltak hajlandók a határon túlra távozni. Az internáló táborban a hatóság bizalmi emberei lettek.

A nagykanizsai internáló tábor létszáma rövidesen nyolcszázra, majd ezerkétszázra emelkedett. Az internáltak összetétele igen vegyes volt: budapesti, kárpátaljai, erdélyi kommunisták, vidéki szociáldemokrata pártszervezetek vezetői, az egész országból összehordott „fecsegők", akik hangot adtak annak a nézetüknek, hogy a németek nem fogják megnyerni a háborút. Bűnözők és csavargók, akiket nem lehetett elítélni, gazdag zsidók, földbirtokosok, nagybérlők, kereskedők, akiket azért küldtek internáló táborba 1942-ben, mert így tudták őket vagyonukból kiforgatni hatósági segédlettel. Vallási szekták hívei, mert nem akartak fegyvert fogni. Végül volt egy csoport nyilaskeresztes internált is. Zsarolók, fosztogatók, akik túl korán kezdtek hozzá a zsidó vagyonok kifosztásához, s ezért a rendőrhatóságok internálták őket.

Az őrség és a felügyelők nagyobbrészt nyugdíjból visszahívott rendőr őrmesterek voltak, az egész táborban bűzlött a korrupció. Akinek volt pénze, magánál tarthatta, s ebből a pénzből igyekezett az őrség minél többet legombolni. Kis kivételtől eltekintve, az őrmesterek emberségesek voltak, de ez csak a pénz hatására vált érezhetővé. Egy-két őrrel az első időtől kezdve szót értettünk, és sokféleképp segítették a kommunista kollektívát.

Ha új szállítmány érkezett a táborba, Görögi, a táborparacsnok is kint állt az irodaépület előtt, hogy szemügyre vegye a jövevényeket. Egyik nap elegáns ruhában, jó bőröndökkel, csupa jómódú embert hoztak.

– Hiszen ezek urak! – állapította meg hangosan a táborparancsnok, és esténként kártyázott az internált urakkal.

Almási, a híres betörő, az iroda előtt sündörgött, összejátszott az őrmesterekkel, hogy a bikaistállóba osszák be a jómódúakat. A pótkávégyár hulladéktermékével itt hizlalták korábban a bikákat, most egy vagányklikk uralkodott benne. Kiszolgálták és kizsebelték a pénzes internáltakat. Nagy üzlet folyt a táborőrség és a közvetítők között, egyes főtörzsőrmesterek vastagon kerestek. Sok gonoszság, szenny tapadt ehhez a pénzhez, de szinte eszüket vesztve kaptak utána.

Tőlünk, kommunistáktól, nem kaptak pénzt. Igen szerény volt a mi kollektívánk közös kasszája, ebből csak nagyon megfontoltan, életbevágó esetben lehetett kivenni, nagyobb kiadáshoz a kollektíva vezetőségének határozata kellett. Varga István vasmunkás, kollektívánk gazdasági felelőse kezelte a kommunisták közös pénzkészletét és az élelemtartalékot.

A napi kenyéradagot reggel hozták felvágatlanul az immár százhúsz főre gyarapodott négyes szoba lakói részére. Amíg hosszú késemmel szemmérték szerint szeltem a tizennégy dekás darabokat, százhúsz ember állt körülöttem néma csendben; éhes szemmel figyelték minden mozdulatomat. Azután sorba álltak, és mindenki elvett az asztalról egy darab kenyeret; az utolsó a feldaraboló szobagazdáé. Ha netán egy kicsire sikerült, rendszerint az maradt meg nekem. Így soha nem volt a kenyéradagolás vagy az ételelosztás miatt nézeteltérés.

A szoba lakóinak fele politikai internált, a többi régi vagány, országúti csavargó, volt idegenlégiós vagy árdrágításért internált kereskedő. Az emeleti négyes szoba tetűmentes volt, a rendre, tisztaságra mindenki ügyelt. Ennek híre ment a táborban, ezért az őrség korrupt őrmesterei ide helyezték el azokat a jómódú polgárokat, akik megfizették őket. A zsarolás mindenfelé virágzott a táborban. A nagymenő őrmesterek többször is megkíséreltek, hogy valahogyan érdekeltté tegyenek üzleteikben, csakhogy a mi kollektívánknak szigorú szabályai voltak. Semmiféle piszkos, elveinkkel ellenkező üzletbe nem egyeztünk bele, ezért a nagykanizsai táborban az évek folyamán bizonyos tekintélyre tettünk szert. Egyes őrök később éppen a kor-

rupciós zsarolások elleni fellépéseink miatt haragudtak meg ránk, ugyanakkor másokban barátokat is találtunk.

Egyik reggel Kapás főtörzsőrmester, aki a tábor legkorruptabb őrének hírében állt, jelent meg az ajtóban.

– Kiss – szólt hozzám Kapás –, hoztam két úriember cuvakszot, helyezze el őket. Szemével jelentőségteljesen kacsintott, amiből úgy láttam, már legombolta tőlük a maga járandóságát azért, hogy tetűmentes szobába hozta őket.

Az egyik jövevény – gyártulajdonos – félénken megkérdezte: – Mondja, kérem, mibe kerül önöknél egy nem huzatos helyen fekvő szalmazsák?

Hivatalos arccal jelentettem:

– Főtörzs úr! Három üres szalmazsák van a négyesben, csak ezek közül választhatnak a jövevények, mert akarata ellenére régi lakót nem veszünk el a helyéről.

Kapás rámnézett, köpött egyet és ezt mondta:

– Élhetetlen ember maga, Kiss. Sohasem fogja az életben valamire vinni. – S ott hagyta a két cuvakszot.

1942. február végén nagy öröm ért: Ilona először jött látogatóba a nagykanizsai internáló táborba. Sok hírt hozott, többek között azt is, hogy a KMP-nek ismét van illegális lapja, a *Szabad Nép*. – Képzeld, már az első számban rátok és a börtönökben levőkre is gondoltak – mondta súgva Ilonka –, felszólították a szabadon levő elvtársakat a bebörtönzöttek fokozott támogatására.

Este a kollektíva vezetősége izgatottan tárgyalta az Ilonkától kapott híreket. Még senki sem hallotta, hogy megváltozott a KMP illegális lapjának címe.

– De miért *Szabad Nép?* – kérdezte Korbacsics Pál, a Vasas tornásza. – Hol van itt szabadság?

Bölcs, oktató hangon Háy Mihály felelt a kérdésre.

– A háború vége egyben a szabadságot is meghozza.

– Addig pedig ki kell tartanunk – vetette közbe a kis Ficzek Jóska, és mandolinján eljátszott egy dalt.

Eleinte a nagykanizsai internáltak is kaphattak csomagot. Később ezt megtiltották, csak a nagy ünnepek, karácsony, húsvét alkalmával küldhettek nekünk élelemutánpótlást. Éhség gyötörte az internáltakat. Ehhez járult, hogy mindenki a saját ruhájában járt, s lerongyo-

lódott az évek folyamán. Még inkább lerongyolódtak azok, akik külső munkára jártak. A Zala és Somogy megyei uradalmakban internáltak művelték a földet, ők vágták a zalai erdők fáját, tuskót ástak ki a földből, dolgoztak a nagykanizsai gyárakban, s mindezt a saját ruhájukban. Ijesztően nézett ki, aki külső munkáról tért vissza és saját családja sem tudta ruhával, lábbelivel ellátni.

Végre 1942 folyamán két rakomány kiselejtezett régi rendőrruha és csizma érkezett a táborba, az internáltak ruhapótlására. Alig rakták ki a szállítmányt, a jobb köpenyeket az őrség a saját részére kiválogatta. Utána a gazdag, pénzes internáltak igazíttattak maguknak a tábor szabó- és cipészműhelyében a rendőrruhákból. Ami ezen kívül megmaradt, azt osztották ki az erdei munkán dolgozó, lerongyolódott internáltak között, de ez már nem sokban különbözött korábbi rongyaiktól.

A kommunisták kollektívája a legnehezebb időben is átsegítette tagjait a gyötrő nehézségeken. Csempészett élelmiszert vásároltunk, időnként főztünk, minden napra jutott valami, ha nem is sok élelempótlás. Az ünnepi csomagok tartalmát összerakva, gondosan beosztva hónapokig adagolta Varga István gazdaságvezetőnk a kollektíva tagjainak. Közben kollektívánk száma újabb kommunista internáltakkal növekedett. Ilona húszkilós csomagokban hordta nekünk a saját magától megvont és ismerősöktől gyűjtött, életet jelentő élelmet. Az internált kommunisták feleségei, Halkrant Ferencné, Levin Tiborné és mások vettek részt ebben a nem is veszélytelen munkában. Ilona rendőri felügyelet alatt állt, s minden nagykanizsai utazása letartóztatás veszélyével járt. A kommunista asszonyok önfeláldozó tevékenysége most a csomagküldési tilalom miatt egy időre megszakadt.

A gazdag internáltaknak azonban az őrség a tilalmat kijátszva bejuttatta a csomagokat. Nem is csináltak titkot belőle, az egész tábor szeme láttára bonyolították le korrupt üzelmeiket. A látogató elhelyezte csomagját a kanizsai pályaudvar csomagmegőrzőjében, majd a táborban átadta a csomagmegőrző nyugtáját hozzátartozójának. Az őrmesterek később az internáltak vontatta kézikocsikon szállították a táborba a szerencsés jómódúak csomagjait. Minden csomag behozásáért 20 pengőt kértek az őrök. Ekkora összeget a kommunisták nem tudtak fizetni. Hozzátartozóinknak már enélkül is ere-

jükön túli megterhelést jelentett a mi támogatásunk. A dologba mégsem nyugodhattunk bele.

A kollektíva vezetősége megpróbált kiutat keresni. Háy Mihály azt javasolta, tárgyaljunk az őrmesterekkel, és érjük el, hogy kisebb összegért hozzák be csomagjainkat. Varga Istvánnal együtt az volt a véleményem, hogy semmit sem szabad fizetnünk. Ha nem hozzák be csomagjainkat a többivel együtt ingyen, akkor megkeressük a módját, hogy ezt az egész zsaroló rendszert lehetetlenné tegyük.

Háy Mihályt, Varga Istvánt és engem bíztak meg, hogy tárgyaljunk az őrmesterekkel. Este, zárás után mentünk a földszinti kis őrszobába. Kapást, Lehelt és Szombathelyit, a három legpénzsóvárabb őrmestert találtuk ott.

– Az élelemcsomagok ügyében jöttünk – kezdte Háy Mihály a beszélgetést. – Kérjük, hogy a mi csomagjainkat is hozzák be a többivel a pályaudvari megőrzőből.

Szombathelyi őrmester italtól duzzadt arca széles mosolyra húzódott. – Azt lehet. Itt vannak a letéti jegyek?

– Még nincsenek – folytatta Háy Mihály –, mert előzőleg meg kell állapodnunk, mi ugyanis nem tudunk fizetni a csomagokért!

Szombathelyi arcáról gyorsan lehervadt a mosoly. Kapás vette át a szót.

– Egy csomag 20 pengő, más is ennyit fizet a behozásáért.

– Mi nem tudunk sem 20 pengőt, sem kevesebbet fizetni – jegyeztem meg csendesen. – Tudjuk, a tehetősek ennyit fizetnek, nem zavarjuk az árfolyamot. Csendben, a többi között a kiskocsin majd behúzzák az internáltak a mi csomagjainkat is.

Kapást elöntötte a méreg. – Emberek! Itt nem lehet ugrálni. Történhet ám olyan magukkal, hogy azután még a jó barátjuk sem ismeri fel egyhamar.

– Társainkkal együtt már valamennyien átestünk azon, amit Kapás úr az imént említett – kapcsolódott a beszélgetésbe Varga István, a vasmunkás. – Mindent számba vettünk. Ügyvédeink útján panaszt fogunk eljuttatni a szociáldemokrata országgyűlési képviselőkhöz, megkérjük őket, hogy interpelláljanak a parlamentben az itteni visszaélések ügyében.

Valóban elhangzott ilyen javaslat a kollektíva vezetőségi ülésén, de a szociáldemokrata internáltak nem merték vállalni a panaszlevél

megírását. Varga István most mégis kijátszotta a három őrmester előtt ezt a kártyát. A hatás nem maradt el.

– Nézze, Kiss – szólalt meg Lehel őrmester –, magát eddig rendes embernek ismertük. A tábor legrendesebb szobája az emeleti négy. Nincsenek zűrök, verekedések, maga fegyelmet tartó szobagazda. Ezért legközelebb csak adják át nekem a csomag letéti jegyét, majd elintézzük.

A kollektíva megbízásának eleget tettünk, csomagjainkat behozták fizetés nélkül. A korrupt őrmesterek azonban dühösek voltak ránk. Ügyeltünk, ne adjunk alkalmat, hogy belénk tudjanak kötni.

Többféleképpen segített bennünket Stern Pál építészmérnök, akit később a nyilasok megöltek. Orosz feleségével együtt internálták, mert részt vett a szovjet követség rendezvényén. A nagykanizsai rendőrtiszteknek ingyen készített tervrajzokat, ezért szabad kijárása volt a városba, s naponta meglátogathatta feleségét a női internáltak táborában.

Stern Pál adta fel a cenzúra megkerülésével írt leveleinket, naponta behozza a *Népszavát*, sőt egy kis rádiót is becsempészett a táborba. Este, zárás után nagy titokban híreket hallgattunk Stern Pál kis szobájában, ahol csak négyen laktak. Itt tárgyaltuk meg a kinti híreket, számba vettük a táborélet veszélyeit. Sikerült több társunkat a táborirodába juttatni, ők informáltak mindarról, amit napközben hallottak. Segítségükkel idejében tudtuk meg a kollektívánkat fenyegető retorziók terveit, s felkészülhettünk; esetenként sikerült is elhárítanunk a veszélyt.

Görögi táborparancsnok néhány gazdag internáltnak egyheti szabadságot adott becsületszóra. Lehel őrmester kijelentette, szeretné látni azt a pénzt, amit e szerencsések a becsületszó mellett az asztalra tettek. De ennél az aktusnál nem volt tanú. Amikor az eset megismétlődött, az őrmesterek önállósították magukat: kiválasztottak egy-két jó pénzű internáltat, és néhány napra kicsempészték őket a táborból. Az esti névsorolvasásnál azután az ajtóban álló őrmester nem vette észre, ha a félig sötét helyiségből másvalaki felelt „jelen" kiáltással az illető helyett.

Természetesen az őrség nem minden tagja vett részt a nagy üzletben, sőt voltak, akik le akarták emiatt buktatni társaikat.

Egyik éjszaka felráztak álmomból.

– Szobagazda ! Keljen fel – suttogta egy internált a fülembe. – Nézzen ki az ablakon, Grúber úr, a gabona-nagykereskedő már két órája járkál a tábor kapuja előtt, nem tud visszajönni.

Grúber úgy egyezett meg Kapás őrmesterrel, aki négy napja kiengedte, hogy ma éjjel jön vissza. Kapást azonban a tiszthelyettes máshova osztotta be, nem a kapuhoz, emiatt Grúber nem tudott bejutni.

Az egész szoba felébredt, drukkolt Grúbernek. A kapus is észrevette a lődörgő embert, kinyitotta a kaput, és kilépett rajta a sötétben, hogy jól körülnézhessen. Ezt az alkalmat használta fel Grúber, besurrant a kapun, és egyenesen felrohant az emeleti négyesbe. Ezt azonban az őrtoronyban levő őr és a kapus is észrevette. Vészcsengő hangzott az éjszakában.

Riadó! Fegyverrel fut ki a készenléti őrség. Csillag, a tiszthelyettes, futtában gombolja be a zubbonyát.

Az őrtoronyból kiált a poszt: – A B épületbe futott be egy ember.

A B épületben több helyiség van. Mire Csillag tiszthelyettes az őrséggel hozzánk ér, mindenki mély álmot színlelve fekszik a pokróca alatt.

Felgyújtják a villanyt. A tiszthelyettes ordít:

– Szobagazda!

Lassan, nehézkesen feltápászkodom. Csillag rám rivall: – Ki jött be ide éjszaka?

– Senki, tiszthelyettes úr. Este nyolckor volt zárás, azóta mindenki alszik.

– Ki hiányzott a létszámból záráskor?

A tiszthelyettes mögött álló Lehel főtörzsőrmesterre tekintek, miközben válaszolok.

– Lehel főtörzs úr olvasta fel a névsort.

– Hiányzott valaki? – kérdezi Csillag most már Lehelhez fordulva; majd szétrobban a dühtől.

Lehel kihúzza magát:

– Tiszthelyettes úrnak jelentem, itt mindenki jelen volt.

Az őrség elvonul.

Még alig virradt, amikor a melletünk levő hodályban a vallási szekták hívei már zsolozsmáztak, majd felhangzott az alattunk levő helyiségben az ortodox zsidók jajongó, síró imája. Ez tovább tartott,

mint a jehovisták énekei, mert az ortodox zsidók nemcsak magukért, hanem a folyton kártyázó gazdag neológ zsidók helyett is imádkoztak – előre kialkudott fizetségért.

A tábor létszáma ezerötszázra emelkedett. Különböző csoportok Nagykanizsán, a megyei uradalmakban, és az internáltak több mint a fele a belső műhelyekben dolgozott. Egyes belső műhelyek, így a szabó-, kovács-, és az asztalosműhely a politikai internáltak kezében volt.

A fürdőt, mosodát a betörővilág neves tagjai uralták, sokat kerestek ezen. Kollektívánk kialkudott illetékért hetenként kétszer tusolhatott.

A rab írnokok nagy újságot hoztak a táborparancsnoki irodából: megjött a belügyminisztérium engedélye ágyak készítésére. Rövidesen megérkezett a faanyag is. Egy internált bútorgyáros megtervezte az emeletes ágyakat. Kijelölték a munkásokat, akik naponta kiskocsin húzták a famegmunkálóba a deszkákat. A megállapodás szerint az internáltak ingyen dolgoztak az üzem részére, s cserében a tábor faanyagát elkészíthették ott méretre. Egy évig folyt ez a munka, közben a deszkaállományt olyan mértékben lopták, hogy a bútorgyáros kétszer is módosított a rajzon; az ágyakat keskenyebbre és alacsonyabbra tervezte. Még így is csak a tábor egy részébe jutott ágy, másutt továbbra is a padlón aludtak.

Nagy Jenő őrmester a táborparancsnokság irodáján dolgozott. Bizalmas információival többször segített a kommunista kollektívának. Tőle tudtuk meg, hogy az internáltak cukorjegyeivel sötét játék folyik. Havi tizenöt dekagramm cukorfejadag járt a jegyekre, de a cukor a tábor élelmezésében ismeretlen fogalom volt. Kollektívánk úgy döntött, hogy igényeljük a havi fejadagot a táborparancsnokságtól azzal, hogy kifizetjük a ránk eső rész árát. Kihallgatást kértem Görögi parancsnoktól, s jelentettem, hogy az emeleti négyes szoba százhúsz lakója összeadta a havi cukoradag árát, kérem, engedélyezze ennek befizetését. A parancsnok kissé meglepődött, majd anélkül, hogy nekem válaszolt volna, az előállító őrmesterhez fordult.

– Mivel a tábor többi lakójának ilyen igénye nincs, Nagy őrmester, kísérjen az emelet négyből egy embert a kanizsai élelmiszerraktárba, és vételezze a százhúsz ember havi cukoradagját. Este nagy

öröm volt a négyes szobában, amikor a százhúsz lakónak adagoltam a tizennyolc kilogramm cukrot.

A nagykanizsai internáló táborban az évek folyamán többször tervbe vették, hogy bennünket, kommunistákat megnevelnek, vagy ahogy egyik táborparancsnok mondotta, megjavítanak. Valamiféle utasítást, irányvonalat a belügyminisztériumtól is kaptak erre vonatkozólag. Többször megjelentek Budapestről magas rangú rendőrtisztek, civil ruhás belügyi tisztviselők, feszes zubbonyba szorított csendőrtisztek vagy a katonai hatóságok emberei. Ilyenkor felsorakoztatták a táborudvaron valamennyi internáltat. Nézegettek, méricskéltek bennünket, súgtak egymásnak néhány szót, bólogattak, mintha azt mondták volna: ezek még katonának is jók lesznek.

No persze, előbb meg kell őket nevelni. Amikor az ilyen szemrevételező urak eltávoztak, mindig megkezdődött valami tortúra, amit a táborparancsnokság nevelésnek szánt. Ahány új táborparancsnok jött, mindegyik más módon akart nevelni. Az egyik állandóan a tábor területét söpörtette az internáltakkal. A másik erőszakkal, ütlegekkel kényszerítette az internáltakat vasárnap reggel a tábor félig romos fészerében megtartott római katolikus misére. Ismét másik parancsnok az esti névsorolvasás rendjének megváltoztatásával vagy a gyakori sorakozókkal vélt eredményt elérni. Végső soron mindegyik oda lyukadt ki: kényszeríteni kell az internáltakat, hogy hallgassák végig a papok beszédét.

Különösen 1942 elején öltött ez a törekvés drasztikus formát. Ebben az időben a sokféle internált közül több százan a különböző vallási szekták tagjaiból kerültek ki, akik nem akartak eleget tenni a katonai szolgálatnak.

Jó embereink az őrségből előre jelezték, hogy új katolikus prédikátor jön az internáló táborba vasárnapi misére, s felsőbb utasítás szerint Gyula pátert minden volt katolikus jehovásnak és más vallási szekta hivőjének végig kell hallgatnia.

Eljött a vasárnap. Az őrséget megerősítették, s megkezdődtek a minden vallási érzést nélkülöző, embertelen, durva atrocitások. Ez esetben nem a kommunistákra ment a játék. Mi félrehúzódtunk a táborban levő ukránok közé, akik mint görögkeleti vallásúak, kimaradtak ebből a megalázó zaklatásból.

Az őrség gumibottal hajszolta a vallási szekták híveit a misére. S

akik még így sem mentek, azoknak kezét-lábát megkötözték, úgy cipelték Gyula páter elé.

Néhány hétig tartott ez, mígnem az őrség belefáradt, a páter pedig kérte, hogy inkább kevesebb embernek szeretné hirdetni az igét, de azokat ne erőszakkal hurcolják oda.

Az emeleti négyes szoba régen megtelt. A kommunista kollektívák tagjai igyekeztek hasznosan tölteni az időt; ki nyelvet tanult, ki matematikát. Ficzek József mandolintanfolyamot szervezett. A Vasmunkás Szakszervezetből küldtek a táborba néhány mandolint, s délutánonként víg dalokat pengettek a bütykös munkásujjak. Este matematikai tanfolyamot vezetett egy gépészmérnök.

Városi hírhozónk, Stern Pál építészmérnök, egyik nap izgatottan jött a szobánkba. A rendőrség vezette egy építkezés munkálatait, és ott tudta meg, hogy másnap sorozó bizottság érkezik az internáló táborba. Valóban, reggel sorakozót rendeltek el, s valamennyien a sorozó bizottság elé járultunk. A legrégibb kollektíva a mienk volt, tagjai főleg vasasok. A sorozó bizottság csaknem valamennyiünket alkalmasnak talált a katonai szolgálatra. Az én irataimat sokáig forgatták, nézegették, kérdezgettek, s priuszlapom kézről kézre járt. Aki itt a bizottság elé került, az jórészt mind bűntetve volt, legfeljebb azt mérlegelték, hogy ki miért volt büntetve.

– Kommunista szervezkedés miatt büntették meg? – tette fel a kérdést a sorozó bizottság elnöke, priuszlapomat olvasgatva.

– Igen – feleltem.

– Hányszor volt ilyen ügyben bíróság előtt?

– Három esetben.

– Felöltözhet, itt marad az internáló táborban.

Három év alatt ez háromszor ismétlődött meg a táborban történt sorozásoknál. Minden esetben katonai szolgálatra alkalmasnak találtak, de a táborban hagytak.

Társaimat két csoportba osztották. Egyiket Nagykanizsára a kaszárnyába, a másikat Szombathelyre vitték. Elvitték a kollektíva derűs, víg tagját, a mandolinozásra oktató Ficzeket, Keresztes Mihályt, Fábri Józsefet, hogy csak a legismertebbeket említsem. Nagy búcsúztatást rendeztünk. A kollektíva rejtett tartaléka, a betegeknek őrzött cukor és tea is előkerült. A bevonuló kommunisták fogadkoztak, módját ejtik, hogy átmenjenek a partizánokhoz vagy a Vörös

Hadsereghez. Egy ideig küldték a tábori lapokat. 1942 karácsonyán kaptam Ficzek József kedves kis barátomtól az utolsó tábori lapot Urivból.

„Kedves Szobagazdám! – írta. Boldog új évet 1943-ra. Én most már »olajra« lépek."

De az örökvidám vasmunkás nem lépett „olajra". Gyuska Jánosnak, Fábri Józsefnek sikerült megszöknie, de neki nem. 1943 januárjában megfagyott az urivi hómezőn.

Kovács Nagy Pál, a nagykanizsai városi rendőrség kapitánya, hetenként kétszer körüllovagolta a kávégyári internáló tábort. Szépen ügető, sárga paripája mögött tisztes távolban lovagolt a „csicskás" lovas rendőr. Kovács Nagy Pál gyűlölte az internáltakat, kegyetlen pillantásokkal méregette őket. A táborparancsnokot sem szenvedhette; híre ment a táborőrség zsíros üzleteinek, Kovács Nagy Pál is hallott róluk. Ám neki semmi köze nem volt a táborhoz, az nem tartozott a nagykanizsai rendőrség felügyelete alá. Az internáló tábor parancsnoka a Belügyminisztériumnak volt felelős, onnan kapta az utasításokat. Ha a tábor ügyeibe nem avatkozhatott a kanizsai rendőrparancsnok, legalább kívülről figyelhette a tábort. Detektívek lesték heteken át az internáló tábor és a pályaudvar közötti utat. És megtörtént a baj, Grúber gabona-nagykereskedő és Berger borkereskedő lebukott a kanizsai pályaudvaron. Mindkettőjüknek Görögi táborparancsnok engedélyezett néhány napi szabadságot. Görögit emiatt menesztették, a Belügyminisztérium új táborparancsnokot küldött Nagykanizsára.

Újhelyi József rendőrfelügyelő lett az új parancsnok, s Kovács Nagy Pál most már naponta végiglovagolt a táborudvaron. Fütyülve suhogott kezében a korbács. Már nem engedtek nagy pénzért titokban haza senkit. Új üzlet virágzott fel. A jómódú urak most azért fizették budapesti ügyvédjeiket, hogy eszeljenek ki valami könnyebbséget részükre. Így beperelték Berger urat a járásbíróságon, hogy nem fizette ki a szabóját. Ez persze nem volt igazi per, de idézés érkezett hivatalos pecséttel, s ez a lényeg.

Újhelyi parancsnok hivatta Berger urat.

– Járásbírósági idézése van Budapestről. Erre nem állítjuk elő, de ha kívánja, saját költségén felkísértetjük.

Berger úr kérte a felkísértetést; most már csak egy őrmestert kel-

lett kiválasztani. Csak Balogh vagy Zomborhelyi jöhetett számításba, különben az egész nem ért semmit. Berger úr szép összeget fizetett, így a kísérő őrmester a bilincset már a pályaudvaron lekapcsolta és aktatáskájába süllyesztette. Budapestre érve az őrmester levette a derékszíját és revolverével együtt szintén az aktatáskájába tette. Berger úr hazamehetett egy éjszakára. Az őrmester előbb a toloncházba sietett, ahol egy liter bor áráért barátai pecsétet ütöttek az internált kísérőlevelére. Balogh őrmester hozzáírta, hogy ott adta le éjszakára Berger urat, akivel valójában másnap délután találkozik a Déli pályaudvar várótermében.

A kanizsai tábor ismét zsúfolásig megtelt, a katonának bevonultak helyét új internáltak foglalták el. Ahogy erősödött Jugoszláviában a partizánmozgalom, sok horvát és szerb internált került ide. Nagyszerű embereket ismertem meg közöttük. Jovo Podrumac, a rokkant eszéki kommunista fogta össze a táboron belül a jugoszlávokat.

Szobánkba két besúgót helyeztek. Ismertük őket, vigyáztunk előttük. A besúgók reggel jelentették a táborparancsnoknak, mit beszéltünk este, Nagy Jenő őrmester pedig délelőtt elmondta a kollektíva vezetőinek, mit jelentettek a besúgók a táborparancsnoknak. Így nyugodtak lehettünk, semmi komolyat nem hallottak a besúgók.

Csillag tiszthelyettes egyik reggel nagy darab embert kísért az emelet négybe. Az új internált ünneplő fekete ruhában jött, lábán ragyogó fényes csizma, mintha lakodalomból érkezett volna.

– Szobagazda! Adjon helyet ennek az embernek.

– Sajnálom, minden hely foglalt.

– Akkor valakit máshová helyezünk – szólt mérgesen Csillag. Látom, előre eldöntötték, ezt a jövevényt hozzánk szállásolják.

– Bicskó nagygazda vagyok – mutatkozott be a jövevény.

– Miért internálták?

– Mert mákot termeltem.

– Mákot? S ezért internálták volna?

– Igen, ezért. Megnéztem, miből nem kötelező a beszolgáltatás. A mákból nem kellett semmit sem beadni. Nyolcvan hold földem van Szolnok megyében, negyven holdat bevetettem mákkal. Hát ezért internáltak.

Bicskó gazda nagy feltűnést keltett a táborban. Minden őrmester segítette, barátságát kereste. Mi éppen ezért nem örültünk, hogy a szobánkba került Csillag jó embere. Óvakodtunk tőle.

Tizenöt év múlva Bicskó gazda felkeresett munkahelyemen, a pártközpontban. A forradalmi munkásmozgalomban való részvételéről kért igazolást tőlem, mivelhogy ő is Nagykanizsán volt internálva. De hát ilyen igazolást nem tudtam Bicskó gazdának adni.

Nagy izgalom előzte meg az internáló tábor kultúrelőadását. Internált írók, filmszínészek, a kommunista kollektívák szakszervezeti kultúrosai munkálkodtak az előadás sikerén. Újhelyi táborparancsnok hozzájárult az előadás megrendezéséhez. Lakatos Péter Pál költő szavalókórust szervezett a kommunistákból, és saját versét is előadta. Nóti Károly és Kolozsvári Andor filmírók állították össze a műsort. A szabók néhány pokrócot varrtak össze sebtiben színpadi függönynek. A vallási szekták hívein kívül mindenki nagy érdeklődéssel várta az előadást.

Végre a neológ zsidók helyiségében megkezdődhetett az előadás. Megjelent az egész őrség, élén a táborparancsnokkal. Munkaszolgálatból csontvázra soványodva visszakerült s most internált zsidók éneklik:

Messze van, messze a Kárpátok bérce,
Nem tudom, élve vajha odaérsz-e.

Kimarjult arcukon könny folyik végig. Ők még visszaértek.

Fellépnek a színészek. Kommunista kórus József Attila „Mondd mit érlel annak a sorsa" kezdetű versét adja elő, utána Petőfitől a „Farkasok dalá"-t. Az előadás végén a mandolinzenekar játszik.

Az internáltak hosszan tapsolnak. Egy estére elfelejtik szenvedéseiket, éhes gyomruk korgását, az otthoni gondokat.

Újhelyi táborparancsnok savanyú arccal távozik. Csillag, a tiszthelyettes, fojtottan káromkodik.

Ez volt a nagykanizsai internáló táborban az első és utolsó előadás.

Este a táborba nyúló sínpáron egy deszkával rakott vagont gurított be a kis pöfögő tolatómozdony. Az A épület mellé rakták le. Másnap a kanizsai kaszárnyából egy őrbódét hoztak mintának. Ácsokat, asztalosokat kerestek az egész táborban. Ács azonban csak ket-

tő volt, mindkettő jehovás, az asztalosok pedig a házi asztalosműhelyben a rendőrtiszteknek készítettek bútorokat.

Az őrbódék a katonaság részére kellettek volna, de napok múltán sem indult meg a munka. Kovács Nagy Pál, a városi rendőrség parancsnoka dühösen vágtatott be sárga lován a táborba.

– Sorakozó! – rendelkezett Csillag tiszthelyettes.

Valamennyi internáltat az udvarra hajtották. Hármas sorban álltunk fel. Társaimmal ügyeltünk, hogy a harmadik sorba kerüljünk. Régi tapasztalat szerint a felettesek dühe többnyire az első sorokat érintette.

– Ácsok, asztalosok, kiállni! – rendelkezett pattogva Csillag.

Nem állt ki senki, mert az asztalosok a műhelyben dolgoztak, ki sem jöttek a sorakozóra. A két falusi vallási szektás ácsmester pedig a helyén maradt, katonai tárgyról lévén szó.

Mivel senki nem állt ki, az internáltak névsorából kikeresték a két ács nevét, és kiszólították őket. Most Kovács Nagy Pál leugrott a lováról, kantárszíját egy rendőrnek dobta oda, s korbácsát suhogtatva mutatott az őrbódéra, szavait az ácsokhoz intézve:

– Ilyen bódékat fognak csinálni!

Csendesen szólt az egyik ács: – Nem csinálhatom. A kutyám sem engedném bele.

Kovács Nagy Pált fojtogatta a méreg. – Ország szemetjei – ordította, és korbácsával belevágott az előtte álló ember arcába.

– Lelépni! Befelé! – rendelkezett Újhelyi táborparancsnok.

– Gyorsan befelé! Futás! Üssétek a sok bitangot! – kiáltotta Csillag. – Az örök gumibotja tompán csapódott az internáltak hátán, vállán, ahogy a bejárati ajtónál összetorlódtak. Ebben a tumultusban, a lecsapó ütéseket lehetőleg kerülve, a bejárathoz sodródtam. Mellettem egy öreg szabolcsi paraszt, valamelyik vallási szekta tagja, síró, elnyújtott hangon énekelni kezdett.

„Ó bűnös, mit fogsz tenni, mikor jön."

Egy másik is rákezdett: „Ó bűnös, mit fogsz tenni, mikor jön."

Hátam mögött zuhogó ütések, és a jajgatók közül valaki rekedtes, reszkető hangon folytatta:

„Elébe fogunk menni, mikor jön,
Elébe fogunk menni, mikor jön."

Hogy Kovács Nagy Pál rendőrkapitány mit tett, amikor eljött a

számvetés ideje, nem tudom, de Csillag tiszthelyettes nem ment elébe semminek; 1945-ben, a felszabadulás után golyót eresztett a fejébe.

Másnap reggel Kovács őrmester kiválasztott hat szép szál deszkát az udvaron, és bevitette az asztalosműhelybe. Egy karéj fehér kenyeret tett a gyalupadra, és szólt Csórinak, a kassai kommunistának.

– Ide figyeljen, jó ember! Gyalulják meg ezt a deszkát, kell a házam eresze alá. Este majd elszállítom. Csóri is behozott néhány szál deszkát az udvarról, mert számos katonaládára megrendelése volt, azért pedig 20 pengő járt darabonként. Így lassan csappant, fogyott az őrbódénak hozott deszkaállomány, míg egyszer a maradékot elszállították.

Néha az őrmestereket is utolérte a nemezis. Szombathelyi törzsőrmester ellen szöktetés és vesztegetés címén eljárás indult. Egyesek sajnálták, mások kárörvendtek felette. Nagy őrmester is megrendült kissé, de biztattam, hogy aki nekünk ingyen segít, annak nem történhet ilyen baja.

A bikaistálló előtt izgatott csoport tárgyalta a Szombathelyi-ügyet.

– Lám, milyen gyorsan jön a baj – szólt dr. Gecső, a nyilas ügyvéd. Még tegnap kikísért a szobánkból egy csoport urat a kanizsai kuplerájba, és ma már lebukott. Nehéz idők . . .

Dr. Turcsányi, internált orvos, kissé hajlott háttal, fehér köpenyben, kis orvosi táskával járta a tábort. Szabad belépése volt mindenhová, de főleg a bikaistállóban és a neológ zsidók szobájában tartózkodott. Ott laktak a pénzesek. Csicskást is bérelt magának, aki kifőzte az injekciós tűket. Tehát mindig volt kéznél orvos, ha valaki úgy döntött, hogy meg akar betegedni, mert dr. Turcsányi nem annyira gyógyított, mint inkább beteggé tett. Aki bízott abban, hogy betegség címén kiszabadulhat, az megegyezett dr. Turcsányival, s a doktor injekcióval maláriát idézett elő. – Három esetből kettő sikerül – hangoztatta nem kis büszkeséggel. – Segített a kérvényt is megírni. Igazolta a Belügyminisztériumnak a betegség súlyos voltát.

Időnként ellátogatott hozzánk. – Kiss úr, nincs valamire szükségük?

– Nincsen, Turcsányi úr. Kollektívánk nem vásárol betegséget.

– Kár, ismerhetnek már, maguknak ingyen is megcsinálnám.

– Köszönjük.

A doktor félrehúzott, súgva mondta: – Pikrinsavat szereztem. Remek sárgaságot idézek elő. Utána kérvényezzük a szabadlábra helyezését. Biztos siker! Ki van próbálva.

– Köszönöm, doktor, de nem valószínű, hogy az én betegségem megindítaná az illetékes belügyi hatóság szívét. Ezért nem is veszem igénybe jóakaratát. Inkább megmaradok egészségesnek.

Háromtagú bizottság jött hozzánk egyik nap a jehovásoktól, Háy Mihályt és engem kerestek. P. L., a vezető előadta kívánságukat. Egy Svájcban kiadott folyóirat, a *TROSST* járt nekik, kérték, fordítsunk le abból néhány cikket.

Háromszázhatvanan voltak a szomszéd helyiségben, és senki sem tudott közülük németül.

Háy Mihály megígérte, hogy lefordít egy-két cikket, azzal a feltétellel, ha szólnak embereiknek, ne zavarják itt agitációval kollektívánk nyugalmát. A minap is itt fenyegetőztek az armagedoni csata közeli eljövetelével, amikor a Jehova mindenkit elpusztít, csak ők maradnak életben.

A küldöttség fogadkozott, hogy a jövőben elkerülik a kommunista kollektívákat. Így békességben elváltunk. Háy Mihály elgondolkodva forgatta kezében a kis folyóiratot.

– Látod, Károly, a háború és a cenzúra ellenére a *TROSST* mégis utat talált a kanizsai internáló táborba.

– Igen, nemcsak nekünk van illegális vonalunk – egészítettem ki Mihály megállapítását.

AZ ANDRÁSSY-LAKTANYÁBAN

Ragyogó májusi napsugár ömlött a zalai tájakra. A városszéli rétek felől friss szénaillatot hozott a szellő. 1942. május 28-át írtunk.

Két csendőr jelent meg az internáló tábor tüskésdróttal szegélyezett kapujában. Becsengettek, majd a nyomaték kedvéért puskatussal megzörgették a kapu alján a vaslemezt. Az ablakokból és az udvarról riadtan tekintettek rájuk. Halk moraj futott végig az egész táboron: ismét elvisznek valakit.

Mostanában hetenként kétszer-háromszor jöttek a csendőrök. Akit megláncolva elkísértek, az csak ritkán került vissza, s ha mégis, legtöbbször csúnyán összeverve. Kegyulicsot és Andruskát, a két kárpátaljait nemrégiben hozták vissza az ungvári gimnázium termeiben berendezett kínzókamrából, de Kegyulics még nem tud járni összeroncsolt talpán, és Andruska a kanalat is alig tudja tartani dagadt kezében.

1941-től szinte megszakítás nélkül folytak a letartóztatások. A Bácskában, Erdélyben, Kassán, Ungvárott, Máramarosszigeten és a fővárosban százával fogták el és kínozták a kommunistákat, szakszervezeti tagokat, újságírókat és értelmiségieket, mindazokat, akik nem adták el magukat a fasizmusnak, a békéért harcoltak. A letartóztatottak egy része, olykor két-három hónapon át tartó tortúra után, a Margit körúti vagy a Conti (ma Tolnai Lajos) utcai börtönbe került, a többiekkel benépesítették az internáló táborokat. Időnként azután megjelentek a csendőrök, és egyeseket visszakísértek közülük.

Mindenki tudta, mit jelent a visszakísérés. A csendőrök csizmája hangosan kopogott a táborparancsnokság irodája előtti lépcsőn. Az ablakból nézők sápadt arca még sápadtabbá vált. A szemek kérdően

tapadtak a szomszédos irodaépület bejáratára: vajon ki kerül ma sorra?

Éppen az ebédet osztottam ki. De az ilyenkor szokásos élénkség helyett mély csend honolt.

– Gyerünk a csajkákkal! Ki nem vitte el még az ebédjét?

Híg borsólevest mértem a kondérból. Mire százhúsz kanállal kimértem, kiverte homlokomat a verejték. Második éve voltam már az internáló táborban, könnyen elfáradtam. Máskor éhes szempárok lesték munkámat, nem maradt-e valami a kanálban, sűrűt vagy ritkát oszt-e a szobagazda? Most még az éhségnél is nagyobb ellenség jött! Itt voltak a csendőrök!

Az ebédet már szétmértem, az üres kondért elvitték a takarítók, hogy mint jussukat, kikapargassák. Éppen a magam adagját kezdtem fogyasztani, amikor Lehel őrmester megjelent.

– Kiss, szedje össze a holmiját, magát elszállítják!

Szívem hangosabban vert, torkom összeszorult, egy kanál ételt sem tudtam már lenyelni. És a lábam, igen, a lábam mintha ólomból lett volna. Csak egy pillanatig tartott az egész, lassan feltápászkodtam.

Az őrmester már a szoba közepén türelmetlenkedett.

– Kiss, nem hallja, mozogjon! Szedje a holmiját, csendőrök jöttek magáért.

Tétován csomagolni kedtem. Aggódva lesték minden mozdulatomat. Társaim a bizonytalanság lidércnyomásától szabadulva igyekeztek segíteni. Az egész internáló tábor ismert, az első csoporttal kerültem a düledező, öreg épületbe. Jugoszlávok, románok és kárpátaljaiak jöttek elbúcsúzni, mindannyian bizonyos tisztelettel vették körül kollektívánkat, a budapesti kommunisták közösségét.

Csaknem valamennyien régi harcosai voltak a munkásmozgalomnak. Itt is szívós, elkeseredett küzdelmet folytattak a táborparancsnoksággal, a kegyetlen, durva őrmesterekkel, besúgókkal, mindazokkal szemben, akik ezen a helyen a fasizmus államhatalmát jelentették. De inkább passzív harc volt, gondosan megtárgyalt, részletesen kidolgozott küzdelem az élet és az egészség megmentéséért, tanulásért arra az időre, amikor a táboron kívül ismét aktívan harcolhatnak.

Míg csomagoltam, elvtársaim sem voltak tétlenek. Háy Mihály,

közösségünk stratégája, a táborparancsnokság irodájában igyekezett megtudni, hová akarnak szállítani. Korbacsics Pál máris üzenetet ír, melyet még ma postára fognak csempészni, hogy Budapesten is tudjanak elvitelemről. Varga István, a közösség rejtett élelmiszereinek és gyógyszereinek kezelője, a padló alá épített titkos raktárból útravalót készít részemre.

A padló alatti titkos raktár megépítése nagy munka volt. Varga tervezte ki, hogyan lehet megőrizni a becsempészett élelemtartalékot. Erre akkor került sor, amikor Csillag tiszthelyettes elrendelte: a kommunistáktól el kell venni minden élelmiszert, csak a tábor kosztját fogyaszthatják. Csak természetes, hogy erről a tervről előre értesültünk, s amikor Csillag, a mögötte két kosarat cipelő házimunkással megjelent, hogy a kommunisták konzervjét, féltve őrzött élelemtartalékát elkobozza, semmit sem talált. A felvágott padló alá épített üregben rejtettük el a nehezen megszerzett élelmet és gyógyszert. Sok „hipist" – kutatást – megértünk, de ezt a rejtett kis helyet sohasem találták meg. Így jutott a tábor éhségadagja mellé naponta valami kis pótlék.

A kommunista internáltak között szigorú fegyelem volt. Varga István milliméter pontossággal darabolta fel a vöröshagymát, hat-hét személynek egy fejet. Adagolt mellé egy-egy falat szalonnát is. Aki ezt a fegyelmet nem bírta, az magára maradt és könnyen elpusztult. De a fegyelmezett, egységesen fellépő csoport irányításával, a többi kollektívákkal közösen, egymás után vertük vissza a táborparancsnokság emberpusztító kísérleteit.

Kis csomagommal álltam a táborparancsnok elé. Újhelyi Józsefben voltak kegyetlen hajlamok. Mióta az internáló tábor élén állt, új szabályokat vezetett be. Az őrség egy részét kicserélték. Az új, fiatalabb őrök husánggal a kezükben jártak az udvaron és a helyiségekben, s ahol érték, ütötték-verték az éhes, gyengeségtől lézengő internáltakat. A száraz helyiségeket bezáratta, az internáltak egy részét nedves istállókba csukatta, ahol rothadt szalmán feküdtek, és testük tele lett fekéllyel.

Újhelyi gúnyos mosollyal nézte, ahogy a csendőrök megbilincselnek.

– Remélem, nem hozzák vissza – szólt a csendőrök felé fordulva. – Valamennyit a falhoz kellene állítani.

A napsütötte mezőn vágtunk keresztül az alig harmincpercnyire levő pályaudvarra. Gondolataim lázasan kergették egymást; éreztem, hogy nagyobb mérvű letartóztatás történhetett.

– Mozogjon szaporán – mordult rám az egyik csendőr, olyan erőset rántva a puskaszíján, hogy a fegyver tusa belevágott a derekamba.

A vonaton a csendőrök velem szemben ültek; egyikük kezére csavarva tartotta a bilincsbe fűzött láncot. A nagykanizsai állomáson német katonák sétáltak. A Balaton-parti megállókon nyaraló SS-tisztek festett szájú dámákkal nevetgéltek.

Egyik állomáson öreg parasztasszony szállt fel a kocsiba, és mellettem foglalt helyet.

– Aztán egy mukkot se! – mordult rám a csendőr, rántva egyet a láncon. Az öregasszony kezében kalitka volt, benne egy bozontos farkú kis mókus. A kis állat ide-oda szökdécselt a kalitkában, s ragyogó szemével megbámulta az utasokat. Komor gondolataimból kizökkenve elmosolyodtam a mókus mutatványain. A csendőrök is odafigyeltek.

– Hová viszi, néni, ezt a mókust? – fordult az asszonyhoz az egyik csendőr.

– A kis unokámnak, Lepsénybe – felelte az öregasszony.

Utközben állandóan a bilincsemen áthúzott láncot nézte, s mielőtt leszállt a vonatról, kosarából egy darab kenyeret kotorászott elő; szó nélkül mellém tette. Jóleső melegség öntött el. Az öregasszony valamiféle rokonszenvét, talán csak sajnálatát fejezte ki így velem szemben, mégis új erőt kölcsönzött. Sok nehéz helyzetben voltam már életemben, de a mostanit mindennél nehezebbnek éreztem.

Budapesten villamosra szálltunk. Meglepetésemre nem a rendőrségre, hanem a város szélére, a rosszul megvilágított Hungária körútra kísértek. Egy árva lélek sem járt a környéken, amikor éjféltájban az Andrássy-laktanyába becsengettek kísérőim. Vagy száz métert mentem a hatalmas kaszárnya udvarán, amíg a lóistálókkal körülvett épület emeletére értünk. A folyosón két csendőr állt őrségen.

Egyik szobában a főkapitányság politikai osztályáról ismert detektívek, Cser István és Horváth Sándor vettek át kísérőimtől. Mindent elszedtek tőlem, még a mosdószappant és a fogkefémet is. Amikor zsebeimet kiforgatták, előkerült a vonaton kapott fehér kenyér.

– De jól élsz mint internált – mordult rám Cser István.

Hosszú terembe vezettek. A fal mellett szorosan egymás mellett szalmazsákok sorakoztak, húsz darab mindegyik oldalon. A terem mindkét végén puskájára támaszkodva ült egy-egy csendőr. A letartóztatottak már lefeküdtek, egyik fejjel a fal felé, másik fejjel az ellenkező irányba fodult, hogy még lopva se szólhassanak egymáshoz.

A két sor szalmazsák között hagyott részen időnként végigsétált az egyik csendőr. Reggel mindenkinek a szalmazsák falhoz eső végére kellett ülnie, húsz centire a faltól, egész nap hangtalanul. Hörömpöli Sándor bőripari munkás és Walachi Gyula, az Országos Ifjúsági Bizottság újpesti tagja ült kétoldalt mellettem. Hátam mögött a második sorban a reggeli felkelésnél megpillantottam Simon Ferencet, a bőrösszakszervezet alelnökét és Tóth Mihály Beszkárt-alkalmazottat. Időnként bejöttek a detektívek valakiért, de nem szólították néven, csak megbökték gumibottal annak a hátát, akit ki akartak vezetni.

Nemsokára engem is elvittek. Egy szobában közrefogtak, megnéztek, és anélkül, hogy bármit kérdeztek volna, gúzsba kötve felakasztottak, összeverték a talpamat, majd ahogy összekötözve ültem a szoba padlóján, erős ütéseket mértek mindkét térdemre. Este egy másik helyiségbe vezettek kihallgatásra. Itt megismétlődött a reggeli verés, csakhogy ez már a dagadt lábaimat érte, és sokkal fájdalmasabb volt. A helyiségben erős tormaszag terjengett, mert egy zacskó reszelt tormát tartottak időnként az arcom elé, fejemre húzva a zacskó nyílását. Kihallgatásomon jelen volt Juhász István csendőr alhadnagy. Amikor személyi adataimat ellenőrizték, születési helyem, Bicske említésénél az egyik kihallgató detektív Juhászhoz fordult, s rám mutatva megjegyezte:

– Nézd csak, Fejér megyei és kommunista.

Juhász István, aki maga is Fejér megyei volt, erre megjegyezte: – Fejér megyében nincsenek kommunisták.

Kivette a gumibotot a detektív kezéből, s igen erősen összevert.

Négy hétig tartott ez a tortúra. Négy hétig ültem a szalmazsák végén, és néztem a falat az Andrássy-laktanyában. Megdagadt talpam és térdem miatt minden felállás kínszenvedést okozott. De hasonló vagy még rosszabb állapotban volt, kevés kivétellel, a három nagy teremben őrzött többi letartóztatott is. Akik tudtak járni, azokat a reggeli virradatkor levitték a kaszárnya udvarára néhány per-

ces sétára. A későbbi órákban már katonai kiképzés folyt ott; egész nap hallottam a gépfegyverek kezelésének magyarázatát, majd az újoncok kötelező nótáját, amikor vezényszóra masíroztak az udvaron. Amikor már jártányi erőm volt, én is lementem a sétára. Itt láthattam csak néhány társamat, amint nagy nehezen vonszolták magukat körbe-körbe. A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségéből letartóztatott Sász Ferencné két csendőr őrizete alatt mosott az udvaron.

Gács Lászlóval való kapcsolatom miatt gyötörtek. De mivel Gácsot még nem tartóztatták le, s a lefogott szakszervezeti kommunistákkal sem szembesítettek, kitartottam amellett, hogy második éve internáló táborban vagyok és nem ismerem Gács Lászlót.

Ám kapcsolatunkról tudott már a nyomozó hatóság, és a hetekig tartó kihallgatások során ismételten visszatértek erre.

Schweinitzer főkapitány-helyettes 1942. május 25-én – tehát még mielőtt az internáló táborból elhoztak – a belügyminiszternek írt jelentésében említette Gács Lászlóval való találkozásomat.

Íme a jelentés:

„Nagyméltóságú m. kir. Belügyminiszter Úr!

Kegyelmes Uram!

A vezérkari főnökség 2. D. osztályával, valamint a m. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnokságával karöltve folytatott, a jelenleg folyamatban levő kommunista szervezkedés felderítését célzó nyomozásunk eddigi eredményeképpen mély tisztelettel az alábbiakat jelentem:

1941. évi április havában Gács László, az illegalitásban élő, általunk ismert kommunista vezető felkereste Kiss Károly cipészt, aki évekkel ezelőtt mint a kommunisták pártjának titkára működött, és e tevékenység miatt jogerősen el is volt ítélve.

Gács arra kérte Kiss Károlyt, hogy a pártvezetőség utasításának megfelelően hozza őt össze az egyes szakszervezetekben általa ismert kommunista beállítottságú egyénekkel, hogy azokon keresztül a szervezkedést megindíthassa. Kiss Károly a kérésnek eleget téve, Gács részére beszervezte Simon Ferencet, a Bőrmunkások Országos Szövetségének alelnökét és Romhányi János cipészt, a bőrösök újpesti szervezetének egyik vezetőjét.

Kiss Károly 1941. évi május hó 10-én internáló táborba került, s így a szervezkedés Gács, Simon és Romhányi munkájával indult meg.

A KMP-nak célja az volt, hogy valamennyi szakszervezetben háromtagú szakmai bizottságot létesítsen, és ezeken keresztül nyerjék meg a szakszervezeti tagokat a kommunista ideológiának.

Ebben az időben a párt az ő determinációjuk szerint »informatív« jellegű volt, amennyiben csak a tagok gyűjtésére fektettek súlyt.

Az informatív szervezkedés eredménye volt, hogy az egyes szakszervezeteknél a legális vezetőség néhány tagját sikerült a maguk céljaira megnyerni.

Így szakmai bizottságok alakultak a: Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségénél (KAOSZ), vas- és fémmunkásoknál, segédmunkásoknál, textileseknél, kesztyűsöknél, nemesfémipari munkásoknál, szabóknál, bőrdíszműveseknél, vegyészeknél, bőrösöknél, fásoknál, cukrászoknál, BSZKRT- és HÉV-alkalmazottak szövetségénél, valamint az egyes sportszervezeteknél.

Az egyes szakmai bizottságok vezetőinek és tagjainak kiléte felderítés alatt áll.

A szakmai bizottságok tagjai valamennyien csak mozgalmi fedőnéven ismerték egymást, s egymással a kapcsolatot konspiratív utcai találkákon tartották fenn.

A szervezkedés folyamán két-három szakszervezetet közös irányítás alá helyeztek, és élére állították a szakmaközi bizottságot, amelynek hat tagja volt.

Úgy a szakmai, mint a szakmaközi bizottságok illegális összejöveteleket (bizottsági üléseket) tartottak különböző helyeken. A szakmaközi bizottsági üléseken már részt vett a párt egy vezetőségi tagja is, aki minden bizonnyal már a központi titkárságnak is tagja volt.

Minden szakmánál a szakmai bizottság egy tagja volt megbízva a »pártadó« beszedésével. A pártadó az egyes szakmáknál különböző összegeket tett ki havonta, így például a KAOSZ-nál 2–300 pengőt. A pártadót gyűjtők a befutott összegeket a »Molnár« illegális néven működő nyilvánvalóan párttitkár kezeihez juttatták.

Az eddig vázolt szervezkedés során kb. múlt év december haváig a párt működése ebben merült ki.

Ekkor jött a felsőbb utasítás, hogy az »informatív párt« alakuljon át »akciós párttá«.

Az átalakulás során az egyes tagozatok elnevezése megváltozott. Így a szakmaközi bizottságok »területi bizottságokká« alakultak át.

F. évi február havában már illegális nyomdát állítottak fel, és megkezdték a párt hivatalos sajtójának, a »Szabad Nép« című lapnak szerkesztését és kiadását. E sajtótermékekből négy szám jelent meg, az első háromból 80–80 példány, az utolsóból már 120 példány. A lapot csak a funkcionáriusokhoz juttatták el illegális találkákon, azzal az utasítással, hogy azokat elolvasás után mindenki égesse el, de az olvasottakat a többi tagok között ismertessék. Ez az utasítás volt az oka annak, hogy a lapból a nyomozás során csak négy példány került elő.

F. évi február, március és április hónapokban három különféle röpiratot állítottak elő és terjesztették. E röplapokat 10–10 000 példányban sokszorosították és terjesztették. E körlevelekben – hivatkozva a Kommintern magyar szekciójának határozatára –, arra szólították fel a címzetteket, hogy tekintélyüket latba vetve kényszerítsék a kormányt a németek elleni munkára, és ebben a munkában vegyen részt velük együtt maga a kormánypárt is.

Úgy a pártsajtóban, mint a röplapokon az eddigi ismert kommunista jelszavak helyett független, demokratikus Magyarországot, nemzeti kormányt, »egy katonát se Hitlernek« stb. jelszavakat hangoztatták, mert ezeket a jelszavakat a jelenlegi viszonyok között alkalmasabbnak tartották a tömegek megmozgatására. A »Szabad Nép«-ben kifejezetten meg is magyarázták a pártfunkcionáriusoknak, hogy a párt e jelszavakat csak azért használja, mert ezek mögé tudja a legbiztosabban elrejteni célját és szerveit, s egyidejűleg a bolsevizmus elleni frontot is gyengíti.

A most körülírt sajtótermékeket stencil útján, lehúzással sokszorosították.

Megállapítást nyert, hogy a párt összes sajtótermékeit Budafokon, az Arany János utca 59. szám alatti egyszoba-konyhás lakásban berendezett illegális nyomdában készítették.

A technikai munkát Ruzsa Imre szabósegéd és a vele közös háztartásban élő Gál Mária takarítónő végezte. A nyomdát – bár azt a folyamatban levő nyomozás miatt elrejteni akarták – a XII. ker. Ir-

hás árok 17. számú villa egyik kétszobás lakásában sikerült megtalálnunk és bűnjelként őrizetbe vennünk.

Ruzsa Imre szabósegéd vallomása szerint lehetséges, hogy az utóbbi napokban a párt egy újabb, nagyobb teljesítményű, modernebb sokszorosítógépet szerzett be, amely már a párt rendelkezésére is állhat.

Az ügyben jelenleg 82 személy van őrizet alatt.

A további felderítés a legerélyesebben folyik.

Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletem jelentését.

Budapest, 1942. május hó 25-én

Dr. Sombor
főkapitány-helyettes"*

Schweinitzer jelentésében Gács Lászlóval való találkozásomat 1941. áprilisra jelezte. Ez valójában egy évvel korábban, 1940-ben történt; mivel Gács Lászlót még nem tartóztatták le, valószínűleg másvalaki vallomásából vett, téves adatot használt itt fel a főkapitány-helyettes.

A jelentés nagy része helytálló, de az, hogy az „informatív párt" alakuljon át „akciós párttá", rendőrségi feltevés alapján íródott.

Idegtépő, vég nélküli hetek következtek. A kihallgatásról visszakísért embereknek sokszor jártányi erejük sem volt, úgy emelték át őket a szalmazsákon keresztül a helyükre. Késő este előfordult, hogy csak egy csendőr figyelt a helyiségben. A tömény szenvedés láttán még a csendőr őrmester is kifakadt. Éppen egy félig ájult embert hoztak be a kihallgatásról, s amikor a detektívek távoztak, Horváth csendőr megszólalt:

– Akkor vert volna meg az anyám, amikor először ejtettem ki a számon, hogy csendőr leszek.

Naponta háromszor hátam mögé tettek egy csajkát, amit elvehettem anélkül, hogy megfordultam volna, s naponta háromszor kaptam ivóvizet.

Egyik este, ahogy visszakísértek a helyiségbe, Rózsa Ferencet pillantottam meg. A folyosón levő bádog mosdóvályúba fektették a

* PI Arc. 651. f. 2/1942–4–14008.

detektívek, és a csapból hideg vizet eresztettek a testére. Röviddel ezután a súlyos verések következtében meghalt. Már előbb halálra kínozták Rezi Károlyt, az újpesti baloldali munkáscsoport vezetőjét. Itt kínozták hetekig a később halálra ítélt Schönherz Zoltánt is. 1942. április vége és júliusa között mintegy ötszáz kommunista és baloldali munkást hurcoltak az Andrássy-laktanya kínzókamráiba.

„1942 nyarán a pártot ért csapás minden eddigit felülmúlt, és rendkívül súlyos következményekkel járt. Az 1941 végén és 1942 elején kibontakozó, országos méretűvé váló függetlenségi mozgalom derékba tört. A KMP újjászervezésében elért eredmények csaknem megsemmisültek."*

Egyik éjszaka új letartóztatottat fektettek mellém. Ahogy reggel felemeltem a fejemet, Máté Györgyöt pillantottam meg a szomszéd szalmazsákon. Ettől fogva néhány centiméterre egymástól néztük a falat anélkül, hogy egy szót is válthattunk volna.

Sokszor úgy éreztem, már nem bírom tovább, amit itt láttam és elszenvedtem, az minden eddigit felülmúlt. A folyosón fél napon át reszelték a friss tormát, azután zacskóba rakva hordták a kihallgatószobákba. Hangos rádióval tompították a szobákból kiszűrődő jajkiáltásokat, az egyik nyomozótiszt pedig a verések közben operaáriákat fújt. Közben egyik kihallgatószobából a másikba járt a „sámlis ember", aki áldozata fejét letakarta, és eléje ülve sámlijára, összenyomkodta heréit. Ennek a vérebnek a puszta megpillantására ájulás környékezett. De ez itt gyakori volt; az ájultakat a mosdóvályúba fektették, s hideg vizet eresztettek rájuk. Többeket rabkórházba szállítottak, mert összeroncsolt talpuk, térdük elgennyésedett. A hátam mögött levő Tóth Mihály alig tudott mozogni.

Ahogy egész nap lehunyt szemmel ültem, egyre csak Ilona kedves arca jelent meg előttem. Gondolatban elbúcsúztam szeretteimtől. Arra kellett minden erőt összpontosítanom, hogy mindig ugyanazt mondjam, amit az első kihallgatásnál.

Az egyik mosakodásnál a folyosón Simon Ferenc lépett el mellettem. Szinte hangtalanul súgta felém: – Közös ügyünkről semmit nem mondtam. – Milyen jólesett ezt a pár suttogó szót hallani, mennyi erőt adott.

* *Pintér István:* A KMP az 1936–1944-es években. Legyőzhetetlen erő. 138. old.

Már nem tudtam pontosan követni az időt. Nem tudtam, mióta nézem ugyanazt a piszkos falat, mióta hallom az udvarról a gépfegyver-alkatrészek csörgését és nap mint nap ugyanazt a katonanótát.

Felrezzentem, mert mögöttem megállt valaki; vastag gumibottal megbökte a hátamat. – Mozogjon gyorsan! – szólt a detektív. – A holmiját is hozza – mutatott a szalmazsák sarkán száradó kis törülközőmre.

Máshova visznek, villant át az agyamon.

Egy pillantással búcsúztam két szomszédomtól és Simon Ferenctől. Hörömpöli Sándort és Simon Ferencet soha többé nem láttam. A börtönből 1944-ben mindketten német lágerbe kerültek, és ott halálra éheztették őket. Máté György újságíró a tárgyaláson 10 év fegyházbüntetést kapott.

Az irodában megbilincseltek, két csendőr hangosan összeverte a bokáját Wajand Tibor detektív-főfelügyelő előtt, és visszavittek az internáló táborba.

Az Andrássy-laktanyában 1942. június 15-én írták a személyemmel kapcsolatos első ügyiratot. Elszállításom alkalmával Wajand Tibor közölte, kommunista szervezkedés címén tovább folyik ellenem az eljárás. Ügyemet azonban hosszas mérlegelés után elkülönítették a katonai bíróság kezében levő hűtlenség címén folytatott ügyektől.

Ezt Zobay főügyész így indokolja:

„Ugyanis a nyomozás adatai szerint nincs semmi adat arra nézve, hogy Kiss Károly a szovjet háború kitörése után is bármiféle kommunista tevékenységet fejtett volna ki, annál kevésbé, mert 1941. május óta internálva van, ekként tehát vele szemben a honvéd büntetőbíráskodás nem nyerhet alkalmazást."*

Az ellenem megindult új eljárás iratai egy évig valahol az ügyészségen feküdtek, miközben engem a nagykanizsai internáló táborban tartottak. A budapesti ügyészség 1943. május 22-én foglalkozott ügyemmel, és „a nyomozás kiegészítését rendelte el azzal, hogy a Margit körúti fogházban levő Szipka Józsefet is ki kell hallgatni Kiss Károlyra vonatkozóan."**

* PI Arch. 614. f. 1/1932–7448.

** Ugyanott.

Öt hét utáni visszatérésem nagy meglepetést keltett az internáló táborban. Régi kollektívámba kerültem, s társaim néma részvéttel hallgatták az Andrássy-laktanyából hozott szomorú híreket. Távollétemben a táborban is lényegesen rosszabbodott a helyzet, új parancsnok vette át a vezetést, Oláh Gyula rendőrfelügyelő. Nap mint nap új utasításokat eszelt ki, embertelen, kegyetlen rendszabályokkal keserítette az internáltak amúgy is keserves életét. Az őrséget részben kicserélték. Az öreg nyugdíjas őrmesterek közül többen lebuktak, helyüket fiatal, válogatott rendőrök foglalták el, akik ütötték-verték az internáltakat.

Lehel őrmester felajánlotta, hogy legyek ismét szobagazda az emelet négyben. Ajánlatát azonban nem fogadtam el, inkább a tábor cipészműhelyébe mentem dolgozni. A kommunisták egy része akkor már külső munkára járt; a vasútállomásra, a kanizsai sörgyárba, a Szegő-féle vastelepre vagy más üzemekbe, s rendszeresen hozták a híreket, újságot csempésztek be a táborba. Este kollektívánk vezetősége összegezte, értékelte az információkat. Nehéz idők voltak. Kárpát-ukrajnai internált-társainkkal megsirattuk az 1942. október 3-án kivégzett Borkanyuk Olexát. Mély megrendüléssel gyászoltuk az október 9-én kivégzett Schönherz Zoltánt, a KMP Központi Bizottságának titkárát.

Karácsonykor a kommunista kollektíva minden tagja kapott élelem- és ruhacsomagot. Varga István úgy adagolta a rég nem látott hazai élelmet, hogy máskorra is maradjon. Ekkor tudtuk meg, hogy a kárpátaljai kommunisták közül sokan nem kaptak csomagot. A kollektíva vezetősége úgy határozott, hogy megvendégeljük az ukrán elvtársakat. Mindenki helyeselte döntésünket. Karácsony este harminc kárpátaljai vendég jött a szomszédos hodályból. Teát, kalácsot ettünk, beszélgettünk, majd az ukránok kórust formálva szlovák és ukrán dalokat, indulókat énekeltek késő estig.

1943 januárjában egy vasárnapi látogatás után dr. Rottmann Miklós, a kárpát-ukrajnai kommunista internáltak vezetője keresett. Elmondta, hogy látogatója üzenetet hozott nekem a KMP központjából. E szerint meg kellene szöknöm a táborból, mert egy bizonyos feladattal akarnak megbízni.

Az üzenet nem volt világos, nem tudtam meg belőle, hogy a KMP külföldi vagy belföldi vezetői javasolják szökésemet, és ismerve a pártviszonyokat, ez nem volt számomra megnyugtató.

Az üzenet más tekintetben sem lelkesített. Hét évig éltem illegálisan, álnév alatt Budapesten, még a torkomban volt ennek a keserű íze. Most ismét ezt folytassam? Ügyvédeim legális kiszabadulás reményével biztattak, s valóban, kétévi internálás után kollektívánk több tagja kiszabadult. Hazatért Varga István, Korbacsics Pál és mások.

Saját nevemen akartam ismét élni. Különben is részletesebb információra lett volna szükségem, de több felvilágosítást nem kaptam.

Jó tíz év múltán, 1953-ban Rákosi Mátyás megbízásából K. I. bizalmasan megkérdezte Varga Istvánt, kommunista kollektívánk volt vezetőjét, miért nem szökött meg Kiss Károly 1943-ban a táborból, amikor megkapta az üzenetet. Bármilyen különös, 1953-ban néhány vezető vizsgálgatta ezt visszamenőleg, anélkül hogy nekem szóltak volna. 1953 ismét keserűséggel teli, nehéz korszaka volt életemnek.

A sztálingrádi csata híre hozzánk is eljutott, majd a Vörös Hadsereg győzelméről Stern Pál építészmérnök értesült Nagykanizsán. Tőle tudtuk meg, hogy a bekerített 300 000 főnyi német hadsereg felmorzsolódott, illetve a megmaradt egységek letették a fegyvert.

Kollektívánk vezetősége fél éjszakákon vitatkozott a mérnök szobájában, értékelve a nagy eseményt. Másnap minden műhelyben erről beszéltek, s az internáló tábor udvarán összeverődött csoportok napokig a sztálingrádi német vereség várható következményeit latolgatták. A tábor zsaroló, nyilaskeresztes internáltjai egy időre elcsendesedtek.

A kommunisták hangadó szerepe azonban már régen nem tetszett egyes rendőr őrmestereknek, akik a csomagbehordásnál történt fellépésünk miatt amúgy is ferde szemmel néztek ránk. Ezek a minden hájjal megkent, korrupt őrmesterek lesték az alkalmat, hogy belénk kössenek.

Csillag tiszthelyettes és két őrmester egyik este ránk nyitotta az ajtót, amikor Stern Pál építészmérnök szobájában beszélgettünk, s azon a címen, hogy este 8 óra után még fenn voltunk, előállították a

kommunista kollektíva vezetőségét a táborparancsnokhoz. Oláh Gyula parancsnok mindannyiunkat három hétre az A épület hideg, vizes pincéjébe záratott. Így álltak bosszút rajtunk zsaroló őreink, amiért beleszóltunk üzleteléseikbe.

Huszadmagammal külső munkára osztottak be. A sáros országúton Háy Mihály gyalogolt mellettem; a csoportban zömében erdélyiek voltak. Goszpod, a jómódú nagykanizsai vendéglős, Sand és Miháld községek határában vett egy darab erdőt. A fákat már kivágták, s nekünk kellett kiásni a tuskókat. A nehéz munkától első időben ujjaim hegye berepedezett, de ez nem tartott sokáig. Háy Mihály tollforgató keze is hamar megszokta a kemény fejszenyelet.

Egy présházban laktunk Sand falu fölött a szőlőhegyen. Kukoricaszáron aludtunk, amit nem nevezhetek ideális derékaljnak. Ezért Mihállyal megegyeztünk, egyikünk pokrócát alulra terítjük, s a másikéval ketten takarózunk.

A hegyen elszórtan parasztok laktak. Megjelenésünk – ahogyan feltűzött szuronnyal kísértek az erdőbe és vissza – nagy feltűnést keltett. Jól fogadtak bennünket. Már az első vasárnap meglátogatott egy ősz öregember a szomszédból, és meghívott Háy Mihállyal együtt szőlőhegyi lakásába. Ritkán járt errefelé idegen, az itt lakók emberi szóra voltak éhesek. Istvánffy bácsi – így hívták az öreget – diót termesztett. Hatalmas diófái voltak a hegyoldalon. Miközben megbeszéltük a világ folyását, diót ettünk kenyérrel, és istentelen rossz novabort ittunk hozzá.

Gyakran előfordult, hogy reggel munkába menet a szőlőhegyi úton csatos üvegben részünkre kikészített bort találtunk, este azután az üres üveget visszatettük arra a helyre.

Megtanultam ezt a munkát. Mindenféle fához másképpen kellett nyúlni; legjobban az öreg tölgyek tuskóit szerettem kiásni. Háy Mihály volt a társam a munkában. Először körülástuk, s amikor gyökerei elmetélve álltak a fő gyökéren, ékkel darabokra hasogattuk őket. A tábor zaklató, idegőrlő hajszája után valóságos pihenő volt ez a nehéz munka.

Mire a tél elmúlt, befejeztük a tuskóásást, s visszavittek az internáló táborba. Kollektívánk úgy vélte, hogy egy kint dolgozó csoport legyen a támpont, ezen keresztül tartsuk Budapesttel és nagykani-

zsai barátainkkal a kapcsolatot. Megbíztuk a táborirodán dolgozó kommunistákat, hogy ha ilyen munkahely kínálkozik, kollektívánk néhány tagját osszák be a csoportba. Rövidesen nyílt is erre lehetőség.

RÖNKÖT RAKTAM A SZITTYA-FATELEPEN

Az internáló tábor udvarán kora reggel sorakoztak külső munkára az internáltak csoportjai. Ez alkalommal tizedmagammal én is ott várakoztam, szegényes holmimmal kezemben, hogy új munkahelyre kísérjenek. Vagonrakásra küldtek, kinti elhelyezéssel. Még egy utolsó névsorolvasás, olyan tessék-lássék végigtapogatás, aminek értelmét senki nem értette, s a nyikorogva kitáruló rácsos kapun megindultunk Nagykanizsa felé.

– Felzárkózni! – ordította utánunk a kapuból Csillag tiszthelyettes, kegyetlen, hideg szemével pásztázva végig a munkába indulók seregét.

Nagykanizsa népének megszokott látvány volt reggel-este az internáltak rongyos csapata. Vasárnap délután a városvégi dűledező volt kávégyárban levő férfitáborból beszélőre kísérték azokat, akiknek felesége is internálva volt. A női tábor a város közepén kapott helyet. Útközben, ahogy a lakott területhez értünk, az internáltak egyike-másika lopva helyet cserélt, hogy a házak felé eső sorba kerüljön. Az egész csapat szorosan a házak mellett menetelt. Hol egyik, hol másik kapuban tűnt fel egy-egy aggódó, ijedt arcú nőalak. Rongyba, papírba kötött kis csomagot, levelet nyújtottak át, amit az illető gyorsan kabátja alá rejtett. Másutt a titkos várakozó vett át levelet. Ez volt a külső kapcsolat tartásának egyik eléggé nehézkes módja. Nem annyira a kísérő őröktől kellett félnünk, mint a saját sorainkba beépített spicliktől. Az őrök egy része meg volt „kenve", mások e nélkül sem vettek észre ilyesmit. Akadt köztük rendes is, akire azt mondhattuk, a mi emberünk. Életünket a táborban és a munkahelyen a tetvek és a spiclik keserítették meg. A tetvektől könnyebb volt megszabadulni, a spiclik voltak a veszélyesebbek.

A menet éléről először a sörgyárban dolgozók váltak le, majd a famegmunkálóba járó csoport, és a Szegő vasnagykereskedő raktárterén foglalkoztatott internáltak után a mi kis csoportunk szeges

bakancsai csattogtak a Kiskanizsa felé húzódó országút macskakövein.

Az asztalosműhelyben dolgozó társaimtól kapott, zöldre festett kis katonaládámban kopott tartalék ruhámat cipeltem. Mellettem Háy Mihály menetelt kis bőröndjével; halkan latolgatva, milyen is lesz az új munkahely.

Elől Kapás törzsőrmester haladt, utána Iván és Markó, Csáktornya környékén elfogott horvát napszámosok, akiket jugoszláv partizánokkal való kapcsolat gyanúja miatt internáltak. Száraz Jóska, keménykötésű szlovák fiú, végigharcolta a spanyol polgárháborút, megszabadult a francia internáló táborból, hogy most magyar internáltként velünk rója az utat új munkahelyünk felé.

Törő Imre kovácsmestert és Ferencet, az ácsot, Fejér megye egyik kis falujából internálták, mert a községházán szót emeltek az élelmiszerjegyek elosztása körüli disznóságok miatt. Kis csoportunk legjobban öltözött tagja Braun úr, a vidéki jómódú kereskedő, meg Linger kasszafúró volt. Lingert utolsó négyévi fegyházbüntetése kitöltése után hozták szabadulás helyett az internáló táborba.

Másik őrünk, egy fiatal, a rendőriskolából éppen csak kikerült próbarendőr, hátul jött Klapcsákkal, a falusi szabómesterrel, akit mi csak spiclinek neveztünk.

Áthaladtunk a vasúti sorompón, Kiskanizsa felé fordultunk, de a szeszgyár előtt egy kis emeletes háznál a törzsőrmester megállt:

– Itt lennénk, emberek.

Nézegettük a bejáratot. Amolyan primitív diadalkapu-féle volt. Két oszlopon széles tábla, rajta a felirat: „Szabó Gyula fanagykereskedő Szittya-fatelepe"; a felirat elején és végén egy-egy nyilaskereszt s körül az egészen egy nemzetiszínű csík.

A főnök, a nyilasvezető Szabó Gyula bilgericsizmásan, kabátján nyilas karszalaggal, szétvetett lábbal állt a ház előtt, és alaposan szemügyre vett bennünket.

Csoportunk egy része az épület alatt levő nyirkos pincében szétszórt szalmára táborozott le, Háy Mihály és én a telep lóistállójának egyik sarkában készítettünk magunknak a földön hálóhelyet. Később Iván és Markó, a két horvát is hozzánk csatlakozott.

Délben Klapcsák szétosztotta a babfőzeléket, amihez vagy kétfa-

latnyi húst is kaptunk. Odajött a főnök, egy darabig a törzsőrmesterrel susmutolt, majd leült egy rönkre és azt mondta:

– Emberek, igyekezzenek rendesen dolgozni. Kenyerüket az internáló tábor adja, de a többiről én gondoskodom. Akinek van pénze, időnként hozathat a kiskanizsai hentestől egy kis töpörtyűt is magának. Már beszéltem a hentessel, hogy tegyen félre az embereimnek. Aztán itt van a meleg víz – mutatott a mellettünk húzódó árokra, amelyben a szomszédos szeszgyár gőzölgő hűtővize folydogált. – Itt mosakodhatnak, fürödhetnek, kimoshatják az ingüket. Ez még a reumát is meggyógyítja, valóságos gyógyvíz.

Önkéntelenül is odapillantottam az árok mélyére, ahol kék olajfoltokkal a tetején, egyenletesen folydogált a szeszgyár szennyvize, s elnevettem magam.

Klapcsák, mint egy rühes kutya sündörgött a nyilas körül, de különösképpen nem nyerte meg a tetszését. Inkább Ferenc felé nézegetett, aki széles szekercével egy szál fenyőt kezdett faragni, hogy a vagon oldalához támasztott gurítónak használjuk.

Ezek a táborspiclik a világ legszemetebb emberei voltak. Benti szolgálatukért jutalmul a táborparancsnokság beosztotta őket egy-egy munkacsoportba, ahol összeszűrve a levet az őrséggel, a gazdával, dologtalanul, mint kullancs éltek a csoport nyakán. Beköptek mindent, amit észrevettek, s ha nem volt jelentenivalójuk, gyakran kitaláltak valamit. Ennek következménye a táborba való visszaszállítás és verés volt.

Este, ahogy végigdőltem a pokróccal letakart szalmán – hálóhelyemet ismét Háy Mihállyal osztottam meg –, Mihály hozzám hajolt. Halkan, mintha a falaknak is füle volna, pedig csak a négy ló ropogtatta a szénát a sötétben, azt mondta:

– Ez nekünk való munkahely, itt kell maradnunk. Holnap megkezdjük a feladat végrehajtását.

Feladatul kaptuk a táborban levő kommunista kollektívától, hogy oldjuk meg a bizalmas levelek továbbítását, lássuk el naponta *Népszavá*val a bent levőket. Vegyük fel a kapcsolatot a nagykanizsai szakszervezetek baloldali, velünk szimpatizáló tagjaival. Használjuk ki ügyesen a reggelenkénti táborba járást, a napi kenyéradagok elhozását a feladatok lebonyolítására.

Érkezésünkkor a fatelepen olyan rendetlenség volt, hogy minden

pillanatban balesetveszély fenyegetett bennünket. A több mázsás rönkök össze-vissza dobálva feküdtek a földön. A fuvarosok csak azt nézték, minél gyorsabban hányják le rakományukat. Az első időben vért izzadtunk valamennyien, mire egy vagon azonos fajta fát a nagy kavarodásból összeszedtünk.

Mivel torkig voltunk az internáló táborbeli élettel, és valami célunk is volt az itt maradással, igyekeztünk elviselhető körülményeket teremteni. Lajos, a kovácsmester, akit a főnök hol Szegő vaskereskedőnek, hol a szemben levő Tompos-féle vasöntödébe adott kölcsön, hozott iparvágánysínt, s Ferenc, az ács segítségével építettek egy kis rakodót. Most már nem kézzel görgettük, hanem drótkötéllel, kis kocsin húztuk fel a súlyos rönköket a vagonokba.

A rakodótelepen hatalmas halmokban sorakoztak a különböző faféleségek terjedelmes rönkjei. Százados tölgyek, sima héjú, hatalmas bükkök, nemritkán tízméteres fenyőszálak, a nehezen gurítható, sohasem szabályosan gömbölyű gyertyánok. A könnyűnek mondott kőrisrönkök nyolcvan-száz centis átmérőjükkel valójában tekintélyes, súlyos darabok voltak.

A csomagok, levelek továbbítására sikerült megfelelő lerakóhelyet találnunk. Stolczer Emil, aki korábban maga is politikai internált volt, nagykanizsai lakását felajánlotta e célra. S ha kommunista internálthoz látogatóba jött a felesége, az is itt kapott szállást. A *Népszava* nagykanizsai bizományosánál napi két újságot rendeltünk. Az egyiket reggel a kenyérért menő társunk bevitte a táborba, a másik nálunk, a telepen maradt. Ugyanez a társunk, amikor a kenyeret elhozta, kicsempészte a táborból barátaink leveleit. Ezeket később postaládába dobattuk a telepen megforduló, velünk szimpatizáló emberekkel. Megszerveztük a levelek, csomagok bejuttatását is az internáló táborba.

Megvalósult tehát az az elképzelés, hogy munkahelyünk a táborban levő kommunista internáltak segítőbázisává épüljön ki. Eleinte nagyon nehezítette illegális tevékenységünket Klapcsák, a besúgó jelenléte. De ezt az akadályt is sikerült elhárítanunk.

A főnök büszkén tekintett végig a fajták szerint csoportosított, szabályos farakásokon. A rakodó rendezett üzem képét mutatta. Korábban nagykanizsai napszámosok rakták itt a rönköket vagonba. Régi lassú módszerrel, a vagonnak támasztott két fenyőszálon kézzel

gurították fel a súlyos fatörzseket. Mi könnyebben, kevésbé balesetveszélyesen és sokkal gyorsabban dolgoztunk. Mindez tetszett a főnöknek.

– Naponta egy vagonnal többet is megrakhatnának – szólt az ácshoz fordulva.

– Nem lehet, Szabó úr – felelte szekercéje nyelére támaszkodva Ferenc. – Nem lehet, mert ő – s a közelben sündörgő Klapcsákra mutatott – semmit sem dolgozik.

Az ács szavai szeget ütöttek a főnök fejében. – Pedig Klapcsák úrért is fizetnem kell az internáló tábornak – jegyezte meg távozóban.

Másnap reggel Klapcsákot bekísérték a táborba, megszabadultunk a besúgótól.

A Szittya-fatelep tulajdonosa jó kapcsolatai révén kapta az internáló táborból a munkásokat; a rettenetesen pénzsóvár, kapzsi embert bántotta, hogy Klapcsák a napot lopja, s visszavitette a táborba.

Szabó Gyula 1936-tól a nagykanizsai nyilasok egyik vezetője volt, így került be a város képviselő-testületébe. Városi képviselő létére 1943-ban a polgármesterrel, dr. Krátky Istvánnal közösen fanagykereskedést nyitott. A polgármester mint csendestárs hozzásegítette Szabó Gyulát, hogy a város erdeiben lábon vegye meg a fát. Ezt az internáltakkal kitermeltették, sőt velük rakatták vagonokba is.

A nagyhangú, durva Szabó Gyula a háborús konjunktúrában gazdagodásnak indult. Nagykanizsa erdőbirtokán és a környező zalai vidék uradalmainak erdeiben kitermelt fa jelentős részét ő vásárolta fel és adta tovább. Ami még volt a környék erdeiben vastag fenyő, százados tölgy, gyertyaegyenes bükk és hófehér deszkát adó gyertyánfa, azt mind mi görgettük itt a vagonokba.

Reggel 6-kor kezdtük a munkát. Rostáné, a telepen lakó kocsis felesége főzött részünkre. Reggel levest kaptunk, délben egyfajta ételt, rendszerint babot vagy borsót, hozzá mindennap egy kevés pörköltnek elkészített húst is, este paprikás krumplit. Ez az étlap egész hónapban egyforma volt, legfeljebb a csomagban kapott vagy a városban saját pénzünkön vásárolt élelemmel tudtuk változatosabbá tenni.

Kilenctagúra olvadt csoportunk jól összehangolva dolgozott. Iván és Markó, a két horvát, kitűnően értett a vagonrakodáshoz. Kezük-

ben a rövid fémrudakkal ügyesen helyére igazították a vagonba zúduló több mázsás rönköket. Háy Mihály és én a vagon túloldalán levő kézi felvonót tekertük. A többiek megrakták a felvonó kiskocsiját rönkökkel, s amíg mi felhúztuk a vagonba, ők újakat készítettek elő.

A fatelep mellett néhány méterre húzódott a vasútvonal. Egymást érték a Jugoszlávia felé menő német katonavonatok, háborús szállítmányok. Ha ilyen vonat húzott el mellettünk, Markó vizsgálódva nézegette. A zsebében állandóan hordott egy kis blokkot, arra jegyezgetett, majd a kitépett lapokat hálóhelyünk, az istálló mennyezetrésébe rejtette. A rönkökkel megtelt vagonok tetején levő fatörzsek alá itt-ott gömbölyű karót tett. Mire a kis tolatómozdony a vagont a nagykanizsai pályaudvarra vontatta és a rendező vágányra lökte, a súlyos fatörzsek már elmozdultak a helyükről, s bizonytalanul inogtak. Ilyenkor a vasúti térmester betelefonált Szabó úr irodájába, hogy menjen két ember a teherpályaudvarra és igazítsa meg a rakomány tetejét.

Rendszerint Iván és Markó ment az egyik őrrel a pályaudvarra. A munka ilyen esetben több órán át tartott, Markó pedig mindig bő jegyzetekkel tért vissza.

Hetenként kétszer a Csáktornyáról jövő autóbusszal érkezett a katolikus káplán. Jánosnak, a Szittya-fatelep állandó napszámosának gyermekei hangos dicsértessékkel futottak a fiatal pap elé, hogy kezet csókoljanak. Ő azonban ezt nem engedte, megsimogatta a gyerekek fejét és elküldte őket. A káplán csak horvátul és szerbül tudott, rendszerint Markót kereste. Röviden beszélgettek az istállóban, s a mennyezetrésbe rejtett cédulák a káplán hosszú fekete reverendájának mély zsebeibe vándoroltak. Így ment ez hónapról hónapra. A Szittya-fatelepen senkinek sem volt kifogása a látogatás ellen.

A telepet egyik oldalról mocsaras rétek vették körül. A zsombékos, vizes területen átvezető tekervényes kis gyalogutakat csak az idevalósiak ismerték. Sötét estéken ezeken a rejtett ösvényeken járt be hozzám a fatelepre Anger Mihály, a bőripari szakszervezet nagykanizsai csoportjának vezetője. Híreket hozott, ennivalóval segítette a tábor politikai internáltjait. Hűségesen támogattak a nagykanizsai építőmunkás Imrei testvérek is, s még sokan mások.

A telep végén levő műhelyben dolgozott kilencedik társunk, Lin-

ger, a kasszafúró. A főnök bútordarabokat készíttetett vele, ezeket jórészt ajándékba küldözgette a hivatalok vezetőinek. Linger jó bútorasztalos volt, de csak a fegyházban dolgozott a szakmájában. A kinti életben mélységesen undorodott minden famunkától. Inkább a fémek érdekelték, ebben is csak a kasszalemezek és az acélfúrók fémjei.

Braun úr, az internált írnok elzárkózott előlünk. A nyilas főnök lakásán kapott hálóhelyet, nem is evett velünk. Nyálas, hitvány magatartásáért valamennyien megvetettük. Rakodásnál ő jegyezte a rönkök számát, végezte a köbözést.

Egymás után zuhogtak a hatalmas rönkök a vagon mély gyomrába. Közben fuvarosok érkeztek az erdőkből. A szállított fát Braun vette át tőlük. A kiskanizsai fuvarosok nagy része a nyilaskeresztes párt híve volt, s hangos zsidózással vitatkoztak, ha egy csoport fuvaros összeverődött a telepen. Egymásnak adták a német csodafegyverek közeli bevetéséről hallott híreket.

A Szittya-telep bejáratánál levő emeletes ház nyitott ablakából andalítóan szállt a hegedű hangja. Szabó csinos, zenetanárnő felesége délutánonként órák hosszat hegedült. Estefelé rendszerint megérkezett egy tiszthelyettes a csellóval, utána kettesben játszottak tovább. Csak a robogó vonatok és a vagonba zúduló farönkök zaja nyomta el időnként a zeneszót.

A nyilas főnök üzleti tárgyalásokat folytatott Budapestről érkezett ügyfelekkel. Braun elújságolta, hány ezer talpfát adott el a főnök, a vagongyár pedig megvett minden cser- és bükkrönköt, ami a fatelepen feküdt. Másnapra várták Baumann urat, egy svájci fakereskedő utazóját. Virult az üzlet.

Estefelé Szabó is a rakodóra jött. Meglátszott rajta az üzletkötés utáni áldomás nyoma. Megelégedéssel nézte munkánkat, majd ezt mondta:

– Ide figyeljenek, emberek! Maguknak sem ártana hébe-hóba egy jót inni. Itt van ez a két üres szeszgyári tartályvagon, a tolatómozdony az imént lökte a telepre. Ha ezeket a vagonokat ügyesen odagurítják, ahol a vágány a szeszgyár felé lejtősen elhajlik, s ott megállítják, minden vagonból egy-két liter szeszt folyathatnak még ki.

Valóban kifolyt a szeszgyári tartályokból reggelig két-három liter spiritusz.

Csak később tudtuk meg, hogy nyilas főnökünk nagylelkű ajándékát nem fogadhatjuk el. Kiderült ugyanis, hogy a szegény emberek íratlan joga alapján ezt a kicsepegtetést János, a telep ott lakó állandó napszámosa már évek óta gyakorolta. A szeszt zugfinomítóknak adta el, ezzel egészítette ki silány keresetét.

Nem ronthattuk el jó viszonyunkat Jánossal, aki egyben-másban kezünkre játszott, és ha kellett, süket és vak volt. Így hát lemondtunk a felajánlott durva szeszről.

Reggel Holzer, a régi nagykanizsai fakereskedő társaságában jött a telepre Baumann, a svájci kereskedő átvevője. Holzernek ugyan a zsidótörvények már megbénították üzleti tevékenységét, de Baumann csak benne bízott, s jelenléte nélkül a nyilas Szabó nem tudott volna svájci exportüzletet kötni.

Baumann úr részére a legszebb aranysárga tölgyeket és vastag gyertyánrönköket kellett különválogatnunk. Az aranysárga, csomómentes tölgyet parkettának szánta, a gyertyánokat pedig kaptafagyáraknak vásárolta. Hja, bizony, a háború alatt is kellett a valuta.

A svájci átvevő a munkakezdésnél sört hozatott és cigarettát adott az internáltaknak. Mindig mosolygott, de soha nem beszélt velünk, noha többen is tudtunk németül és Iván franciául is értett. Nem érdekelte, kik vagyunk, és miért internáltak bennünket. Baumann úr arca csak akkor sötétült el, amikor észrevette, hogy a főnök egy vastag, csomós tölgyfarönköt akart a simák közé gurítttatni. Baumann ilyen esetben hajthatatlan volt, nem verte a rönk végébe cége bélyegzőjét, sőt már a lebélyegzett rönköket is ismételten végigkopogtatta fényes kis acélkalapácsával.

Mi nem akartunk részesei lenni Szabó csalásainak, inkább Baumannhoz húztunk. Szeges bakancsom orrával odakoppintottam egy szép gyertyánrönk törzsén levő dudorodásra. Baumann a következő pillanatban acélkalapácsa éles, ellenkező végével máris lefaragta a dudort, és feltárta a rönk fekete sebét. Kidobatta az exportcsomóból a már átvett darabot.

A svájci exportfa vagonba rakása közben felmerült a szökés gondolata. Markó és Iván a vagon fenekén két vastag, hosszú rönk közé a végeken rövid törzset helyeztek el. Az így keletkezett űrben elfért egy ember. A tetejére ismét hosszú rönköket raktak több sorban, és észrevétlenül meg lehetett volna bújni a kialakított rejtekhelyen.

Hosszan tárgyaltunk egymás között a külföldre való szökés tervéről. A reggeli tolatómozdony vezetőjétől megkérdeztem, hány nap alatt ér egy ilyen fával rakott vagon Svájcba?

– Hat-hét nap alatt – felelte az olajos képű mozdonyvezető. – De ha erős német szállítmányok futnak, akkor egy hétig is elállhat a mellékvágányon.

A válasz nem volt valami kecsegtető. Ezekbe a beszélgetésekbe nem vontuk be Lingert, a kasszafúrót, sem az írnokot. Mindegyikünk megígérte, aki a rönkök közötti résben szökni fog, annak odaadjuk az aznapi teljes kenyéradagunkat.

Két esetben is elkészítette Iván a vagon alján fekvő vastag rönkök között az egy ember befogadására alkalmas helyet. Egy nyaláb szénát is hoztak a pajtából, s kibélelték vele – mintegy fészket alkotva – az űrt. Üres sörösüvegekben elő volt készítve a víz is. De amikor arra került volna a sor, hogy az így előkészített helyre valamelyikünk elrejtőzzön, mindig meggondoltuk, senki sem bújt be a talán szabadságot, talán halált jelentő üregbe.

Háy Mihálynak fia született, nem akarta itt hagyni, Iván és Markó pedig kijelentette, elég hosszú ideig voltak Franciaországban mezőgazdasági munkások, nem kívánkoznak külföldre. A többiek sem vállalkoztak az útra. Nekem sem volt kedvem esetleg a rönkök közé préselve nyomorultul meghalni.

Bitangul bántak velünk évek óta, s amikor arra került volna a sor, hogy itt hagyjuk ezt az országot, mégsem mentünk el. Talán azért, mert mindegyikünknek volt itt valakije, akit szeretett. Mert ragaszkodtunk hazánkhoz még akkor is, ha urai évek óta börtönben és internáló táborban tartottak bennünket, s mert még itt, a zalai erdők körül is tapasztaltuk, milyen sokan éreznek velünk.

Homokkomáromban fát döntöttünk. Nem volt szabad a közelünkbe jönni, egy parasztasszony mégis hozott meggyet és egy üveg bort a kosarában. Szó nélkül letette, csak pillantásával biztatott, fogyasszuk el.

Egyik reggel a kocsis felesége ijedt képpel hozta a szokásos rántott levest a rakodóra.

– Mi a baj, Rosta néni? – érdeklődött Lajos, a kovácsmester.

– Szörnyű dolog történt. Szabó urat az éjjel a kiskanizsai nyilasok úgy összeverték, hogy hajnalig ájultan hevert a MAORT gépja-

vító üzeme előtti vizesárok fenekén. Már kint volt az orvos, most hideg vízzel borogatják.

Jó ideje tudtuk, hogy a nagyhangú nyilas vezető és a kiskanizsai nyilas parasztok viszonya megromlott. Szabó Gyula demagóg ígérgetései a vasárnapi nyilas összejöveteleken és a heti fuvardíjak szombat esti kifizetésénél mind gyakoribb heves viták arról győzték meg a kiskanizsai fuvarosokat, hogy a Szabóval való testvériség körül nincs minden rendben, ezen próbáltak éjszakai elverésével valamit egyenlíteni.

A fuvarosok bérelszámolása körül állandó viharok voltak, Szabó túl gyorsan akart meggazdagodni. Most, hogy úgy vélte, már rajta áll az ehhez vezető úton, mohó lett. Az irodában dolgozó Braun a fuvarosok megrövidítésében Szabó Gyula kezére játszott, bizonyára előzetes megállapodás szerint.

A vékonyabb fenyőrönkök fuvardíját mázsára, a vastag fenyő- és keményfarönkökét köbméterre fizették. Braun végezte a mázsálást meg a köbözést, és mindkét műveletnél csalt, méghozzá elég vaskosan. A fuvarosok csak hébe-hóba néztek be a kis irodaházba, ahol a nagy mázsa mutatókarja volt. S ha esetleg figyeltek a rakomány lerakása előtti mérlegelésnél, még becsaphatták őket, amikor az üres szekeret mérte Braun úr, hogy azt az összsúlyból leszámítsa. A köbözéshez meg úgysem értett minden fuvaros. És ha értett volna? Amikor Braun a rönkök hosszát és vastagságát mérte, kijelentette a fuvarosoknak, hogy most nincs ideje beszorozni. Hónapokon át figyeltük ezeket a manipulációkat, s megtanultuk, hogy a faüzlet valóságos aranybánya. Pedig akkor még nem tudtuk, mi megy végbe az erdőkben, mielőtt a rönkök a rakodóra kerülnek.

Délután kijött a rakodóra Szabó úr; nyilas karszalagos kabátja csak úgy a vállára dobva, véraláfutásos szemmel, hallgatagon leült egy vastag kőrisfarönkre. Braun rögtön ott termett néhány jegyzékkel, de Szabó Gyula szó nélkül elhárította kezével, nem akart most referálást hallani. Jóska pájszerével egy bükkrönköt gurítva odaszólt:

– Mi történt, Szabó úr?

Gyorsan hátat fordított, mert a nyilas savanyú képét látva majdnem elröhögte magát. Szabó rekedten megszólalt:

– Nem érdemes az emberekkel jót tenni. Nem! Hogy én mit

tettem értük! Cséplőgépet szereztem nekik. Ez a hála. Többé nem foglalkozom se velük, se a politikával. A kiskanizsaiaknak sem segítek. Csak az üzlettel törődöm.

Rönkgurító rúdjainkra támaszkodva hallgattunk.

Braun részvétteljesen bólogatott.

– Igaza van, Szabó úr, az üzlettel kell csak foglalkoznia.

A jelenetet a fuvaros érkezése szakította meg. Zsiga, a kiskanizsai nyilas paraszt kocsija fordult be a rakodótelepre. Ahogy Szabót meglátta, elkezdett ordítani:

– Az alsó erdőről nem lehet fuvarozni, kerék mélységű gödrök vannak az úton. Teljesen felázott a dűlő – mutatott a kocsi kerekére, melyet szinte küllőnélkülivé formált az agyagos, rátapadt sár. – De én tudom, mit kellene itt tenni. A zsidókat kellene befektetni a kátyúba, majd mi átszekereznénk rajtuk. Szabó úr, mikor végzünk már a kanizsai zsidókkal? Rakjuk valamennyit az erdei kátyúkba – röhögött Zsiga, és a sok novabor ivásától kék foltos arcán a bibircsókok még kékebben fénylettek.

– He-he, jól mondod, testvér! – nevetett savanyúan Szabó.

Braun kissé hajlottan, csendben behúzódott az irodába.

Hosszú német katonavonatok robognak el a rakodó melletti sínpáron Jugoszlávia felé. Nagy a hadiforgalom. Visszafelé viszik a rabolt nyersanyagot, a népet, a munkaerőt. Mind gyakoribb a tüskésdróttal bekötözött ablakú marhavagonba préselt emberszállítmány. Szívszaggató gyermeksírás, jajgatás hallatszik ki a lezárt kocsikból. Rettenetes hallani, még fájóbb végignézni, amint tüskésdróttól felsebzett kézfejek nyúlnak ki az ablakréseken. Néha torlódás miatt megáll egy-egy vonat a közelünkben, a nyílt pályán. Sírva, jajgatva kérnek bentről vizet szerb és horvát nyelven.

Már régen visszatartjuk az üres sörösüvegeket, hogy ha mellettünk áll meg ilyen vagon, ismeretlen sorsa felé tartó szállítmányával, valamit segíthessünk.

Iván a vizeskannánkból gyorsan megtölt néhány üveget, átugorja a vasútvonalat rakodónktól elválasztó árkot, s egy-egy üveget az ablakrésből kinyúló kezekbe nyom. De mit jelent néhány üveg ivóvíz a szenvedések tengerében? A vonat máris továbbindul. A német őrség a vonat végén levő személykocsiból egykedvűen nézegeti a vidéket.

Egész nap búskomoran raktuk a rönköket. A jajgató emberekkel tömött vagonok látványa minden esetben borzasztó hatással volt kis csoportunkra.

Vasárnap rendszerint korán kaptuk az ebédet. Ezúttal én is látogatót várok, Ilona jelezte érkezését Budapestről. Vajon sikerül-e az utazása? Rendőri felügyelet alatt áll, hamis papírokkal jön Kanizsára... Nyugtalanul járok fel s alá. A frissen faragott bükkfatalpak, a halomba rakott forgácsok kesernyés illata betölti az egész telepet.

Végre megjött a budapesti vonat, és megérkezett a kedves vendég is. Rostásék rendelkezésünkre bocsátottak egy kis szobát, ahol egy délutánt és egy éjszakát tölthettünk együtt. Harmadik éve voltam internált, s most először nyílt alkalmam Ilonkával hosszabb beszélgetésre, bensőséges együttlétre.

Szobánk ablaka alatt Iván és Markó fél éjszaka bús horvát dalokat énekelt.

Nyáridőben fullasztó meleg volt a rakodón. Egymás után zuhogtak a rönkök a drótkötélen feltekert kis dereglyéről a vagonba. Markó és Iván ügyesen ugráltak félre, miközben pájszerükkel a mozgásban levő nehéz bükkrönköt a megfelelő helyre billentették. Nem volt túl erős a tempó, de valamennyiünkről dőlt az izzadtság. Mihály, aki velem együtt tekerte a felvonó kerekét, nagyokat fújt, s amikor a vagon felső széléhez érve a dereglye befelé billent és a rönkök a vagonba gurultak, a percnyi szünetet felhasználva a vagon árnyékába húzódott. Senkinek sem volt kedve beszélgetni, némán dolgoztunk. Braun az iroda asztalára borulva aludt, őrünk az épületben hűsölt, egész nap színét sem láttuk.

Az emeleti nyitott ablakból szépen összehangolt zene hallatszott. Az imént érkezett tiszthelyettes csellón kísérte Szabóné játékát. Így ment ez hetenként többször is. A főnök ilyenkor dúlt-fúlt, ingerülten járkált a rakodón. Most felénk indult. Magas szárú bilgeri csizmáját csak félig fűzte be, vállára dobott kabátja ujjáról hanyagul csüngött le a nyilaskeresztes karszalag.

Ferenc mellett állt meg. Könnyes, véraláfutásos szeme elárulta, hogy megitta már a mai adagját. Az ács széles szekercével tölgyfarönkökből faragta a talpfát. Most éppen a normál méretnél hosszabb, váltó alá való talpfán dolgozott. Csupasz hátáról vékony csí-

kokban csorgott az izzadtság. Szabó szinte lerogyott egy hatalmas kőrisrönkre. Sárga bilgeri csizmájával beletúrt a kesernyésen illatozó faforgácsba. Ferenc abbahagyta a faragást, falétől csillogó szekercéjét hegyével beleejtette az aranyos színben fénylő, frissen faragott talpfába.

Szabó, mintha csak önmagának beszélne, ejtette a szavakat maga elé:

– Mit tettem érte... Hogy mi mindent tettem meg érte...

A rönkrakók is megálltak. A vagonból Markó és Iván cigarettára gyújtva, szótlanul meredtek Szabóra. Mihály velem együtt lehevert a vasúti töltés lejtőjére.

Szabó most egyenesen Ferenchez fordult:

– Felemeltem. Egy rendes ruhája, egy jó cipője nem volt. S most ezt teszi velem.

Száraz Jóska odalépett, rátámaszkodott a pájszerére, s megkérdezte:

– Mi történt, Szabó úr?

De ez talán nem is hallotta a kérdést, folytatta:

– Mi volt ez a nő? Egy kis sóher zenetanárnő Nagykanizsán. Én öltöztettem fel, én húztam ki a nyomorúságból. S most itt van. Egész délután zenél ezzel a tiszthelyettessel – fejét tenyerébe fektetve elhallgatott.

Senki nem nevetett az elkeseredett emberen, de nem is sajnálták vergődéséért. A csendet Ferenc törte meg.

– Én csak amondó vagyok, Szabó úr, hogy mindennek a hegedű az oka. – Aztán szekercéjét nyelére állítva, végighúzta élén a vizes fenőkövet.

Esténként a munka befejezése után tüzet raktunk a fatelep végén a lóistállótól fedett részen. Egy halom szénára heveredve megbeszéltük a napi híreket. Háy Mihály a parázsló fakérgek fényénél olvasgatta a *Népszavát*.

Szerettük ezeket az esti beszélgetéseket, sok minden szóba került. Azt is sorra vettük, milyen katonai szállítmányok mentek Jugoszláviába és milyenek jöttek onnan. Iván szótlanul bámult a parázsba. Ma rossz napunk volt. Három tüskésdróttal beszegezett ablakú tehervonat jött Jugoszlávia felől, s mindhármat megállították rövid időre a pályaudvaron kívül. Ismét hallottuk az emberekkel

zsúfolt vagonokból a szívettépő gyermeksírást, az idősebbek nyögését, jajgatását. Iván a tűzbe bámult és családjára gondolt, akik internálása után Horvátországba menekültek.

Heten ültük körül a kis parázshalmot. A Kiskanizsa felőli Principális-csatorna mentén vizes rétek terültek el, mocsárszag terjengett, nedves párával vegyítve. A rétekről fehér ködfátyol szállt fel. Csendes este volt, csak a békák kuruttyoltak.

Csikorogva fékezett egy hosszú tehervonat a fatelep mellett. Mire megállt, csak az utolsó, ponyvával fedett kocsik maradtak a közelünkben.

A vonat elején német katonák énekeltek: „Und dass heisst Erika" – sodorta felénk a ködöt lebegtető esti szellő.

Markó felállt, s a szénából takaros kötelet sodort úgy, ahogy a kévekötéshez az aratók szokták. Közepébe tette a lábát, meghúzta, majd összefogva a két végét, hagyta, hogy félhosszúságban egymásba sodródjon. Egy ökölnyi követ és két darab parazsat helyezett a széthúzott kötél közepébe, s ismét egybeengedte. Lassú léptekkel a vasúti vágány felé tartott, majd a kötelet, mint egy parittyát, meglóbálta a feje felett, s egy lendületes dobással a ponyvás vagon tetejére hajította.

Senki sem szólt egy szót sem. Zihálva indult a szerelvény. Az est sötétjében szikracsóvát köhintett ki az erőlködő gőzmozdony. Ki-ki aludni tért.

Kora reggel a kis tolatómozdony három vasúti kocsi füstölgő roncsát vontatta be a nyílt pályáról. Nyikorogva húzták el a fatelep mellett, csak a vasvázuk maradt meg.

Elérkezett az aratás ideje. A kiskanizsai, fityeházi fuvarosok aratni mentek, megszűnt a fuvarozás. A Szittya-telepről a vagonba került a sok rönk, kiürült a fatelep.

Ezentúl az erdőkbe jártunk dolgozni. Egy reggel a nyilas főnök behívatott az irodájába.

– Magukat ma kikísérik az alsó erdőbe munkára. Van ott még dönteni való fa is, de maga, Kiss, a téli vágást méri majd fel a városi erdésszel. Mivel még ilyet nem csinált, elmondom, hogy megy ez. Megméri a fatörzs hosszát és vastagságát, és az adatokat az erdész listába írja. A rönk hosszánál harminc centivel, a vastagságnál pedig öt centivel mondjon minden esetben kevesebbet.

Némán hallgattam a kapzsi kereskedő magyarázatát. Szabó rám nézett. – Érti most már, hogyan megy az átvétel?

– Ez világos! Értem – feleltem.

– No, ugye, érti. Hát így kell jól átvennie a téli vágás kinn levő rönkjeit. Rendes átvevőnek estig öt köbméter jön össze, ami nincs a listában – tette még hozzá magyarázatképpen.

Társaimmal, akik az erdő más részén dolgoztak, megbeszéltük: mi a nyilas Szabónak nem lopunk egy centiméter fát sem.

Kenesei, a város erdésze, már az erdő bejáratánál várt bennünket. Egész nap a rönkök hosszát mértem, bemondtam az adatokat.

Este az erdész megjegyezte: – Ilyet is régen láttam. A Szittya Szabó átvevő emberei még sohasem mondták ilyen pontosan a méreteket, mint a mai napon.

MEGJÖTT A SZABADULÓLEVELEM

A Szittya-telep egyhangú életében nagy újságot jelentett, amikor a Belügyminisztériumból megérkezett Háy Mihály szabadulólevele. A munkát abbahagytuk kis időre, és melegen búcsúztunk őszintén szeretett barátunktól. Vele együtt építettük ki a táborban levő kommunisták életének megkönnyítését segítő kapcsolatokat, élelempótlást szereztünk, hír- és levélküldeményeket továbbítottunk. Internáló tábori kollektívánk megbízatásának minden tekintetben eleget tettünk. S eközben munkacsoportunkra még egy hírközlő vonal épült, amely a jugoszláviai partizánok segítését szolgálta.

A nyilas főnök új fuvarosokat hozatott a határmenti horvát falukból. Ezek szívós, az erdei munkát értő szegényparasztok voltak, akik az erdő minden zugából húzatták a láncra kötött fatörzseket. Ha felvállaltak egy munkát, éjjel-nappal dolgoztak, csak hetenként egyszer mentek haza. Este a fatelep végén kocsijuk oldalához kötötték lovaikat, ők maguk a kocsi alá feküdtek aludni.

Hajnalban nagyot húztak a pálinkásüvegből, egy kortynyi vizet köptek a markukba, azzal meglötykölték arcukat, s indultak az erdőre. Pár hét alatt agyonvertek egy lovat, közben megkeresték a másiknak az árát. A fatelep ismét megtelt fatörzsekkel, s mi újra vagont raktunk.

Egymás után telnek a vagonok. Új, üres vagont gurítunk a rakodóállvány alá, amikor két ismeretlen rendőr fordul be a fatelep kapuján. Előbb Szabó irodájába, majd őrünkhöz mennek, és együtt jönnek a vagonhoz. A hónapok alatt nagy nehezen kezessé tett őrünk hozzám fordul.

– Kiss Károly, magát a nagykanizsai rendőrségre kísérik.

Mindenki abbahagyta a munkát. Elhajítom az éppen vagonkerék alá feszített pájszert. Éles, csengő hangon verődik az előttem húzódó acélsínhez.

– Indulhatunk – szól az egyik rendőr.

Társaim aggódó pillantásától kísérve, két rendőr között hagyom el a telepet. A rendőrkapitányság épületéig vezető rövid úton igyekszem átgondolni az utóbbi napok eseményeit. A fatelepen semmi sem történt, ami felkelthette volna a rendőrség gyanúját. Illegális tevékenységünket hónapok óta nem zavarta meg semmi. De akkor mi dolga velem a nagykanizsai rendőrségnek? Gyötört a bizonytalanság.

S noha tudom, mennyire fontos ilyenkor higgadtan nézni az ismeretlen rossz elé, mire a rendőrség emeleti szobájába kísérnek, heves főfájás gyötör.

Két civil vár rám. Ismerős arcok. A budapesti politikai ügyosztály detektívjei. Egyikük rögtön a tárgyra tér.

– Maga Kiss Károly?

– Igen.

– A katonai hatóság áttette ügyét a polgári bírósághoz. A budapesti ügyészség pótnyomozást kért, ezért most kihallgatjuk.

A detektív ezután felolvasta az Andrássy-laktanyában 1942-ben felvett jegyzőkönyvet, s minthogy nem tudta kiegészíteni, írógépen mondatról mondatra átmásolta. Közben társa a nagykanizsai rendőröktől és a rendőrségi tisztviselőktől tojás- és csirkevásárlási lehetőség után érdeklődött. A rendőrök bizonygatták, hogy ilyenkor, nyári délután, minden kanizsai paraszt a határban dolgozik, s így tojást nem tudnak szerezni.

A detektívek ez esetben nem voltak durvák, nem vertek meg. Ugyanazt írtam alá, mint egy évvel korábban.

1942-es ügyemet tehát elkülönítették, mivel az internáló tábor foglya voltam, majd egy év után lassan haladt tovább a fasiszta büntetőtörvényszék lépcsőfokain.

Visszakísértek a rakodótelepre. Életünk a Szittya-telepen a megszokott módon folyt tovább. Egy nagycsaládos homokkomáromi cigány, a Rigó, naponta bejárt hozzánk a fatelepre. Kapott két cigettát és valami ételt, ha maradt délről. Ezért rongyos ingébe dugva mindennap elhozott a bizományos lapterjesztőtől két darab *Népsza-*

vát, kivéve azokat a napokat, amikor a csendőrség már a postán elsikkasztotta az egész *Népszava*-csomagot. Rigó naponta bejárt a nagykanizsai piacra, mert tizenkét tagú családjára kapott élelmiszerjegyeit árusítgatta. Így aztán megszokott vendégünk volt a rakodón.

Augusztusi zápor söpört végig a fatelepen, utána gyorsan kitisztult. A halomba rakott fenyőtörzsek gyantás illatot árasztva párologtak a melegben. Befejeztük egy vagon megrakását, s kis pihenőt tartva leültünk egy kosár körte mellé. A gyümölcsöt ismeretlen kiskanizsai asszony ajándékozta. A gyertyaegyenes tartású kiskanizsai asszonyok naponta elhaladtak a telep előtt, fejükön hatalmas fületlen kosarakban vitték a gyümölcsöt a nagykanizsai piacra. Aki nem tudta eladni, hazafelé menet letette kosarát a kapu elé. Az édes, bár nem mutatós gyümölcsöt barnuló héjáról szutykos körtének nevezi a nép. Ilyen körtéből sok terem a Nagykanizsa környéki lapos hegyek lejtőin, a szomszédos szeszgyár hetekig főzi belőle a körtepálinkát.

A rakodó kapuján Lehel törzsőrmester fordult be. Lajos, a kovácsmester, riadtan tekintett körül.

– Ellenőrzés! Hol az őrünk?

– Itt van egy ugrásra, a zugborkimérő házában – szólt Száraz Jóska. – Már futok is érte, hogy értesítsem.

Lehel főtörzs megállt a rönkrakás mellett. Levette sapkáját, kivett belőle egy írást, és hozzám fordult:

– Magáért jöttem, Kiss Károly. Megjött a Belügyminisztériumból a szabadulólevele. Jöjjön gyorsan, hogy még az esti vonattal elutazhasson.

1943. augusztus 23-án engedtek ki a nagykanizsai internáló táborból. Budapesten helyeztek rendőri felügyelet alá; minden vasárnap jelentkeznem kellett a Mosonyi utcai rendőrkapitányságon.

Hihetetlenül jó érzés volt: hétévi bujkálás, két és fél évi internálás után ismét saját nevemen élhettem Budapesten.

Ilona lakást keresett, én pedig munka után néztem. Hoch Sirson Lajos kisiparos, régi harcostársam azonnal alkalmazott, hogy a rendőrségnek munkába állásomat igazolni tudjam. Röviddel később a bőripari szakszervezet kommunistái értesítettek: az egyik legjobban szervezett üzemben biztosítottak részemre munkahelyet. A Ládi-cég csaknem minden dolgozója kommunista volt, szeretettel fogadtak

maguk közé. Az elérhető legmagasabb bért kaptuk. Drága, finom árut készítettünk az újgazdagoknak, szinte verekedtek a vevők az üzem termékeiért. Mint kommunista még mindig ki voltam zárva a szakszervezetből, Hubai János, a jobboldali főtitkár ostobán makacskodott visszavételem ügyében.

A bőrösszakszervezet kommunistákhoz húzó tagjai ezen már csak nevettek.

– Rá se ránts, komám – mondták. – Mi a szakszervezetben azt tesszük, amit jónak látunk, Hubai főtitkárt pedig észre sem vesszük.

Az üzemben minden bérfizetéskor gyűjtöttek a Vörös Segély részére. Jelentős összeg jött össze. A bizalmi ilyenkor a főnököt is felszólította, hogy támogassa a börtönben szenvedőket. A főnök nem zárkózott el, maga is hozzájárult a gyűjtéshez.

Ilona most viszonylag könnyen talált lakást, mert a bombázásoktól való félelmükben sokan elhagyták a fővárost. Egy falura költöző nővel egyeztünk meg, hogy Kazinczy utcai lakását a háború végéig átengedi nekünk.

Még csak az enyhén nyilas fertőzést kapott házmester ellenállását kellett leküzdenünk, s annyi év után végre saját nevemen béreltem lakást Budapesten. Boldogan kezdtünk berendezkedni az üres falak között.

Alig hagytam el az inrternáló tábort, Orlai Fürst Károly keresett meg. Mindenekelőtt tájékoztatott a legfontosabb mozgalmi, politikai eseményekről. Megmagyarázta, miért mondta ki feloszlását a Kommunista Internacionálé. Örömmel újságolta, hogy a szovjet hadsereg győzelmet aratott a kurszki csatában, s Olaszországban is nagy jelentőségű változás történt: letartóztatták Mussolinit, és a monarchista Badoglio alakított kormányt.

Ekkor tudtam meg, hogy a Kommunista Párt Békepárt néven dolgozik tovább.

Orlai Fürst Károly hozott néhány példányt a Békepárt júliusi első röpiratából, s megbízott terjesztésével. Továbbá azt a feladatot kaptam, hogy munkahelyem kommunistái segítségével gyűjtsek vidéki és budapesti címeket, mert a Békepárt a postát is felhasználja röplapjai szétküldésére.

A Békepárt első röplapja:

„Magyarok!

A Szovjetunióban és Szicíliában elszenvedett katonai vereségek, az elpusztított német városok mutatják, hogy a hitlerizmus veresége nem a jövő elképzelése, hanem a jelen valósága. Hitler rendszere elvesztette minden katonai és politikai erejét, már csak a nyers erőszak és a csatlós államok segítsége tartja fenn.

Az olasz példa bizonyítja, hogy Hitlerék nem képesek többé megvédeni sem távoli hódításukat, sem közeli szövetségeseiket. Hitler az olasz népet végzetes szerencsétlenségbe döntötte és magára hagyta. Többi szövetségesére, Magyarországra is, hasonló sors vár.

A magyar nép követeli az azonnali különbékét!

Csak ez mentheti meg Magyarországot. Kállay a német megszállás ürügyével tér ki a követelés teljesítése elől. Ez Kállayék politikai vakságát, a magyar nép és hadsereg lebecsülését és félrevezetését jelenti. Hitlerék védekező harca is sikertelen már – támadásra nem gondolhatnak. Hadseregének további szétforgácsolására, országunk megszállására képtelen. Magyarország megtámadása a hitlerizmus bevallott csődje, öngyilkossága lenne.

A fasiszta árulóktól, Hitler kémeitől megtisztított magyar hadsereg, az egységes nemzet elveszi Hitlerék kedvét minden támadástól.

Ki kell vennünk a reakció kezéből a nemzet sorsának irányítását.

Az idő sürget, cselekedni kell! Szükséges a demokratikus mozgalmak vezetőinek együttműködése, de nem elég. Nem elég a helyes követelésekkel Kállaynál előszobázni, nem történelmi alibi kell, a tömeg erejével kell súlyt adnunk és érvényt szereznünk a nemzet elemi érdekeinek.

El kell távolítanunk a Kállay-kormányt!

Nemzeti kormányt kell alakítanunk, amely a nemzet erejére támaszkodva – magyar politikát folytat. Amely kormány: azonnal békét köt és véget vet az értelmetlen áldozatoknak . . .”*

Orlai Fürst Károllyal mindvégig kapcsolatban maradtam, majd esetenként Péter Gábor közvetített nekem üzenetet és megbízást a Békepárt vezetőségétől. Az üzemben dolgozó munkások segítségé-

* PI Arch. Bp.-i kir. büntetőtörvényszék. Bgy. XXI. 4613/1944. (Sokszorosított röpirat.)

vel óvatosan, de szerteágazó területen terjesztettük a Békepárt sajtóanyagát.

1943. november 16-án munka után hazamentem. A Markó utcai törvényszék kézbesítője keresett. 18-án reggel 9 órára a törvényszék ötös tanácsa elé idéztek. Úgy álltam percekig, kezemben az idézéssel, mint akit fejbe kólintottak. Tárgyalás! Milyen vád alapján? Nem kaptam semmiféle vádiratot. Mit tegyek? Szökjek meg? Menjek illegalitásba, vagy menjek el a tárgyalásra? Kérdőleg tekintettünk egymásra Ilonával.

Először is ügyvédhez kellett fordulnom. Igen ám, de régi, a kommunista perekben jártas, tapasztalt ügyvédeim vagy katonák, vagy munkaszolgálatosok voltak, esetleg bujkáltak. Mivel csak egy napom volt a tárgyalásig, gyorsan kellett döntenem és cselekednem.

Dr. Kovács György ügyvéd, akit a kanizsai internálótáborból ismertem, segített védőt keresni. Azt gondoltuk, nem volna helyes, ha nemrégiben kiszabadult internált lenne a védőm, ezért dr. Miklós László, szabadságon levő fiatal katonatiszt ügyvédre bíztuk ügyemet. Részletesen megbeszéltük, mihez tartsam magam a tárgyaláson.

Vádiratot nem kaptam, ez nyomós érv volt, hogy halasztást kérjünk. Az akkori helyzetben az látszott célszerűnek, ha elhúzódik az ügy. Aki időt nyer, életet nyer – vélekedtünk, bár még akkor nem tudtuk, hogyan fogadja az ötös tanács a vádlott és a védő azonos kérését.

Kovács György felkérésére a fiatal ügyvéd minden honorárium nélkül vállalta védelmemet, s ügyesen az elhúzás, az időnyerés érdekében dolgozott.

Nehéz napom volt a tárgyalás előtt. El kellett döntenem, hogy illegalitásba menjek-e, ennek minden ódiumával, vagy mint a polgári bíróság vádlottja húzzam ki az időt a már több jelből ítélve nem sokáig tartó háború befejezéséig.

Végül is úgy döntöttem, hogy megjelenek a tárgyaláson, s igyekszünk védőmmel megbeszélt tervünket keresztülvinni.

1943. november 18-án, ködös, esős reggelen indultam a Markó utcába. A törvényszék ötös tanácsa előtt egyedül ültem a vádlottak padján. Minden más volt, mint a korábbi kommunista perek tárgyalásán, ahol egy voltam a sok közül. De könnyebb is volt ez a

mostani ügyem. Közelemben volt az ügyvédem, s a kongó, üres teremnek a hallgatóság részére fenntartott egyik padsorában ült feszült figyelemmel Ilona. Kis táskát szorongatott kezében, benne néhány darab fehérneművel, hátha egyenesen a börtönbe visznek a tárgyalásról.

A személyi adatok felvétele után mindjárt bejelentettem, hogy sajnálatos, rajtam kívül álló okok miatt nem kaptam meg a vádiratot, mire az ötös tanács elnöke gondosan megvizsgálta az írást.

– Ez 1943. júliusában kelt – mondotta végül –, elküldték a címére.

– Júliusban Nagykanizsán voltam internálva.

Az elnök tovább lapozott az előtte fekvő ügyiratokban, majd kihalászott egy levelet, s felolvasta:

„1943. október 22. Nagykanizsa. Internáló tábor.

Kiss Károly 1943. augusztus 23-án szabadult és Budapestre távozott. Így a részére érkezett vádiratot nem tudta átvenni. Oláh Gyula táborparancsnok."

Kapóra jött ez az igazolás. A júliusban kelt ügyészségi vádirat októberben ért az internáló táborba, ahonnan visszaküldték, s novemberben csak a tárgyalásra szóló idézést kaptam kézhez.

A bíróság itt tudta meg, hogy már nem vagyok internált.

Amikor az egyoldalas vádiratot felolvasta az elnök, kijelentettem, hogy a velem kapcsolatba hozott személyeket, így Szipka Józsefet, Simon Ferencet és Romhányi Jánost nem ismerem, Gács László pedig soha nem adott nekem megbízatást.

Most láttam világosan, mivel vádolnak: „Magyarországi Kommunista Párt titkos összejövetelére vonatkozó üzenetet közvetített a szökésben levő Gács László megbízásából."

A vádirat többi része kommunista múltam terjedelmes leírásából állt.

Kerülve a bírák fülét sértő szenvedélyes hangot, nyomatékosan utaltam az Andrássy-laktanyában történt súlyos bántalmazásomra. Kértem a vádiratban felsorolt személyek megidézését és velem való szembesítését, hiszen a közeli váci fegyházban vannak. A Budapestre való szállítási költségeket is magamra vállaltam, és kértem az ügy iratainak a katonai törvényszéktől való beszerzését.

Hasonló kérelemmel fordult a bírósághoz ügyvédem is.

Mindez pár percig tartott. A bírák összenéztek, felálltak, és visszavonultak tanácskozni. Öt perc múlva kijöttek, és közölték, hogy a tárgyalást elnapolják. Megkérik az iratokat a katonai bíróságtól.

Időt nyertünk!

Boldogan hagytam el a tárgyalótermet.

A háború tombolt. A bombázások gyakoribbak lettek. Mégis úgy véltük, már nem lehet messze a fasizmus végső veresége.

Néhány hónapig viszonylag nyugodtan dolgozhattam. A katonaságtól, a munkatáborokból hazaérkezett vagy egyszerűen csak a kapcsolatot elveszített elvtársakat hoztam össze ismét az aktívan harcolók csoportjával.

Az üzemben megtárgyaltuk és mindenfelé terjesztettük a Békepárt felhívását. A sorozatos bombázások idején nagy visszhangot váltott ki a Békepárt követelése: „Legyen Budapest nyílt város!"

„A légi háború borzalmas pusztulással fenyegeti Budapestet. Nem várhatunk tétlenül, míg a gyárakból, házakból, egész Budapestből füstölgő romhalmaz, asszonyok, gyermekek, munkások és polgárok temetője lesz . . .

Az összeomló tengelyerők – a Kállay-kormány – képtelenek megvédeni a várost. Budapest lakosságának kell küzdenie a város megmentéséért . . .

Legyen Budapest nyílt város! . . .

Söpörjétek el a háború híveit, a béke és a szabadság belső ellenségeit. Azokat, akik eladták önmagukat és Magyarországot a hitleristáknak: a Kállay-klikket, az Imrédy-pártot, a nyilaskeresztes pártot és a Volksbundot!

Éljen a független, szabad, demokratikus Magyarország!

Éljen a béke!

Testvéri üdvözlettel:
Békepárt"*

Az illegális találkozók, a Békepárt sajtótermékének terjesztése, a mozgalomnak és a Vörös Segélynek gyűjtött összegek továbbítása

* Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945. 419–420. old.

veszélyekkel járó feladat volt, mégis megnyugtatónak éreztem, hogy keserves körülmények között megszerzett budapesti illetőségem birtokában valódi nevemen élhetek. Villamoson, utcán még nemritkán rám köszönt valaki, hét évig tartó illegális életem során viselt sok nevem egyikén szólítva. Sőt később, a felszabadulás után is előfordult ez.

Az üzemben nagyszerű emberek között dolgoztam, elég jól kerestem. Ilona előteremtette a legszükségesebb bútordarabokat, és kis lakásunk emberi, meleg fészekké vált. Sok minden hiányzott még belőle, de a szeretet és boldogság nem. Csak a légiriadók lettek gyakoribbak nappal és éjjelenként. Legtöbbször nem vettük tudomásul, megszoktuk. Később, amikor ismét bújkálva kellett élnünk, most már mindkettőnknek, ezt a lakásunkat bombatalálat érte. Közös életünk első szerzeményéből, lakásunk berendezéséből egy gyufaszál sem maradt.

Több mint tíz év után végre viszontláthattam öreg szüleimet. 1934 előtt börtönben voltam, 1934 és 1941 között a szigorú illegális helyzetem, majd internálásom miatt nem találkozhattunk. Nekik is nehéz volt ez a tíz év, de annál nagyobb öröm mostani találkozásunk . . .

A rendőrségen minden vasárnap délben jelentkeznem kellett, s ez emlékeztetett arra, hogy egy kommunista örömeinek 1944-ben korlátai vannak. Öreg, kövér detektívek unottan verték a pecsétet jelentkezési ívemre. Úgy végezték ezt a munkát, mintha még évtizedekig ez lenne a feladatuk. Itt, a Mosonyi utcai rendőrkapitányságon találkoztam a börtönökből és internálótáborokból kiszabadult régi ismerősökkel. Egy kézszorítás, egy szemvillantás, egy mosoly. – Te is élsz még? – Igen, élünk. – Ez a helyzet nem tart már sokáig. – S az utcára már mindegyikünk egyedül lép ki. Egyedül távozik, mintha nem is tartoznánk egy táborhoz, mintha nem is egy eszme harcosai lennénk.

1944. február 26-ra újból tárgyalásra idéztek a Markó utcai bírósághoz. Dr. Héthelyi Ferenc kir. törvényszéki tanácselnök, az ötös tanács vezetője ezt így indokolta:

„Az utolsó főtárgyalás (1943. november 18.) óta tanácsváltozás történt, miért is a főtárgyalás megismétlése szükséges."

Miért osztották ki ügyemet más bíróhoz? Hová lettek az ügyemet

három hónappal korábban tárgyaló bírák? Nem tudtam megállapítani.

Védőügyvédem most dr. Kovács György volt. Megint mérlegeltük, mi lenne helyesebb: illegalitásba vonulni vagy megjelenni a tárgyaláson. Az utóbbit választottuk. Ha nem sikerül tovább húzni az ügyet s elítélnek, a fellebbezés ideje alatt vonulok illegalitásba.

A tárgyaláson pontosan úgy érveltünk, mint korábban. Kértük a katonai bíróságtól az iratok beszerzését és tanúk kihallgatását. Kiderült ugyanis, hogy a korábbi ötös tanács által kért iratok nem érkeztek meg a bírósághoz. Mondanom sem kell, hogy ennek mennyire örültem. Megint csak percekig tartott a tárgyalás, a bíróság tanácskozásra vonult vissza, majd az elnök kihirdette a döntést:

„A kir. törvényszék a mai főtárgyalást elnapolja, és ismételten megkeresi a m. kir. honvédvezérkar főnöke 2. osztályát Gács László, Szipka József és Simon Ferenc vádlottak ellen hűtlenségi bűntett miatt indított bűnvádi eljárás iratainak megküldése végett."

Valóban, az ötös tanács elnöke még azon a napon az alábbi levelet postázta:

„A m. kir. honvédvezérkar főnöke bíróságának

Budapest

Az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló izgatás vétsége miatt Kiss Károly ellen indított bűnügyben a kir. büntetőtörvényszék öttagú különtanácsa – hivatkozással az 1944. évi január hó 11. napján kelt 32 333/eln. VKF. 2. D. 1943. számú átiratára – megkeresi, hogy Szipka József, Simon Ferenc és társai ellen hűtlenség bűntette miatt folyamatban volt ügy *összes* iratait megküldeni szíveskedjék, *amennyiben ez nem lehetséges, úgy a kir. büntetőtörvényszék az iratokat a m. kir. honvédelmi miniszter úr útján szerzi be.*

A kir. törvényszék megjegyzi, hogy az iratok megküldése esetén, kívánatra páncélszekrényben őriztetnek.

Budapest 1944. február 26. *Dr Héthelyi*

törvényszéki tanácselnök"

(Dr. Héthelyi levélírás közben a miniszterre való hivatkozást meggondolta, és az általam kiemelt fél mondatot a levélben áthúzta.)

Ez volt tehát az ötös tanács második sürgető átirata a katonai bírósághoz.

Ismét időt nyertünk. Munkatársaim, akik közül többen úgy vélték, a főtárgyalásról egyenesen a börtönbe visznek, meleg szeretettel vettek körül a gyárban. Mintha mi sem történt volna, folytattam munkámat.

Ismeretes, hogy a katonai bíróság, a „katonai titkosság"-ra való utalással még a törvényszék kérésére sem adott ki iratokat. Benne volt ebben az eljárásban a civil bíróság lenézése és saját eljárásuk bizonyos misztifikálása is. Hozzá kell még ehhez számítani a háború utolsó évében tapasztalt belső hivatali zűrzavarokat is.

1944. február 26-a óta ügyem állt, és az ötös tanács a vezérkar bíróságától várta a kiegészítő iratokat. A honvédvezérkar bírósága az ötös tanács kérésére nem éppen sürgősen, de válaszolt.

Dr. Vitéz Gyüre László hadbíró alezredes, bíróságvezető, 1944. július 13-án értesíti az ötös tanácsot, hogy a „Szipka József és társai elleni bűnügy iratait nem áll módjában megküldeni, mert azokra kegyelmi kérvények elbírálása végett szüksége van . . ."

Ez a válasz nem elégítette ki dr. Héthelyi bírósági tanácselnököt, mert időnként sürgető leveleket küldtek a Conti utcai VKF 2. katonai bírósághoz.

A sürgető levelek érdekes képet adnak a háború befejezése előtti hónapok bírósági légköréről. Arra azonban még gondolni sem mertem volna, hogy majd tíz év múlva, 1954-ben, magas párt- és állami poszton dolgozva kell egy bizottság előtt felelnem arra a kérdésre, miért várt a bíróság 1944-ben a katonai hatóság irataira? Miért nem ítélte el Kiss Károly kommunista vádlottat ezek nélkül?

De ne vágjunk elébe az eseményeknek. 1944 elején rám még más meglepetések is vártak.

1944. március 19-én, vasárnap, a német fasiszta csapatok megszállták Magyarországot. Aznap mentem jelentkezni a rendőrségre. A kövér detektívek azonban nem vertek pecsétet a jelentkezési lapomra, összedugva fejüket, riadt képpel sugdolóztak a Mosonyi utcai rendőrkapitányság szobájában. Az emberek hangtalanul jártak az utcákon. A fővárosra a bizonytalanság, a félelem légköre nehezedett.

1944. március 31-én Ilonával éppen hazaérkeztünk a munkából, amikor két detektív jött értem.

A svábhegyi (ma szabadság-hegyi) Majestic-szállóba kísértek, ahol a Hain Péter vezetése alatt álló állambiztonsági rendészet egyik csoportja székelt. A detektívek szinte percenként hozták ide a letartóztatottakat. Ezeket először is kifosztották. A mellettem álló letartóztatott ugyan a szájába véve megmentette karikagyűrűjét, de csak rövid időre. Később egy rendőrnek adta, aki cserében megígérte, hogy telefonál a családjának.

A NÉMET MEGSZÁLLÁS UTÁN

A március 19-ét követő eseményeket sokan megírták, történelmi művekben elemezték. E helyen csak néhány jellemző sort idézek:

„A letartóztatottak első listáján olyan ellenzéki politikusok, közéleti személyiségek, katonatisztek, minisztériumi hivatalvezetők, pártvezetők, országgyűlési képviselők, felsőházi tagok, írók, tudósok, újságírók, rendőrök szerepeltek, akikről a németek és a magyar szélsőjobboldaliak feltételezték, hogy ellenállást szervezhetnek a megszállókkal szemben.

A Gestapónak és az újjászervezett Belügyminisztériumnak mindenki baloldali, kommunistagyanús, bolsevista volt, akinek valami köze lehetett a kiugrási akcióhoz vagy ellentétben állt a totális fasizmus híveivel.

A letartóztatások skálája igen széles volt. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztertől Sombor-Schweinitzer József főkapitány-helyettesen, a rendőrség politikai osztályának vezetőjén át a szociáldemokratákig és a kommunistákig terjedt."*

Egy kis szállodai szoba padlóján ültünk húszan. Társaim nem munkások, hanem jómódú polgárok voltak. Naponta kétszer kaptunk egy szelet kenyeret, amit a toloncházból hoztak. Egy hetet töltöttem itt a padlón heverve, majd Hain Péter elé kísértek. A letartóztatottak közül a zsidókat Németországba, a többieket magyar internálótáborokba szállították. Hain Péter rám tekintve kiadta az utasítást: – Kommunista, internáltatni!

* *Hollós Ervin:* Rendőrség, csendőrség, VKF 2. Kossuth Könyvkiadó 1971. 383–384. old.

Ezek után a Mosonyi utcai toloncházba szállítottak. A toloncház összes terme, folyosói és udvara zsúfolásig tömve volt emberekkel. SS-tisztek rendelkeztek az udvaron a szállításra összeállított csoportok között, s a magyar csendőrök segédkeztek nekik. A vidéki városokból felszállított zsidó polgárokat deportálták. Az ismeretlen sors elé induló emberek legjobb ruhájukba öltöztek. Ötszázas csoportokban sorakoztatták őket, így kísérték a vasútállomásra. Sírás imádkozással vegyült, de senki sem tudta, hogy a halálba indulnak.

Gyorsan értesültem arról, kik vannak itt elvtársaim közül. Már a második napon találkoztam az internálásra ítélt Marosán Györgygyel, Somogyi Miklóssal, Török János és Széll Mihály építőmunkásokkal, valamint számos más, a munkásmozgalomból ismert barátommal.

1944. április 18-án Murgai rendőr-főtanácsoshoz kísértek, aki felolvasta a svábhegyi Majestic-szállóból küldött iratot:

„Az állambiztonsági rendészet 8383/1944. számú átirata szerint nevezett mint meggyőződéses kommunista ismeretes. Illegális tevékenysége miatt ismételten eljárás alatt állott.

A jelenlegi rendkívüli viszonyok között alaposan feltételezhető, hogy mint kommunista beállítottságú egyén, minden erejét arra összpontosítja, hogy az ország belső rendjét, erejét gyengítve, az állam törvényes rendjét felforgatva a termelés folytonosságát veszélyeztesse és így a szovjet-orosz győzelmet segítse elő."

Murgai rendőr-főtanácsos internáltatott, s ezt a következőképp indokolta:

„. . . itteni tartózkodásával a közrend és közbiztonság szempontjából veszélyes, fontos állami érdekből aggályos, gazdasági okokból káros üzelmeket folytató egyénnek internálását kellett megelőző óvintézkedésként elrendelni . . .

BM. int. rendeleten alapuló internálást azért tartom szükségesnek, mert a jelen véghatározatomban foglalt indokok alapján magatartását az állam és a társadalmi rend és béke szempontjából a közrendre és közbiztonságra továbbra is aggályosnak, tevékenységét közviszonyaink között gazdasági életünkre továbbra is károsnak látom. Véghatározatom azonnali végrehajtását közérdekből rendeltem el."*

* PI Arch. 614. f. 1/1932–7448.

Nagy csoport kommunista és szociáldemokrata internálttal együtt Nagykanizsára szállítottak. Itt voltam hát ismét az internáló táborban, amelynek minden zugát olyannyira ismertem. A táborban megnehezült az élet. A kommunista kollektíva már nem létezett. Tagjai kiszabadultak vagy más táborba szállították őket. A zsidó internáltakat elvitték a németek.

Oláh Gyula táborparancsnok spicces fejjel rótta az udvart. Már volt segítsége, egy fiatal, kegyetlen rendőrtisztecske személyében, aki állandóan verte az internáltakat, ahol érte. De a kommunista kollektíva régebbi munkájának még voltak látható nyomai. A táborirodában maradtak megbízható embereink, néhány megvásárolt őrt is találtam. Felújítottam velük korábbi kapcsolatunkat, s akadt olyan őr is, aki önzetlenül segített nekünk.

Sok szakszervezeti vezetőt Pápáról, Vácról pedig szinte az összes szakszervezeti tagot internálták. Így – noha nem fogtuk össze kollektívába a politikai internáltakat – a tábor belső hangadói most is a kommunisták voltak.

Egy kisebb helyiségbe kerültem, zömében szakszervezeti vezetőkkel és erdélyi kommunistákkal együtt. Formálisan beosztattam magam a cipészműhelybe, nehogy más munkahelyre vigyenek el. De a műhelyben nem dolgoztam semmit, inkább igyekeztem lelket önteni az emberekbe. A politikai internáltak közül sokan elkeseredtek, összeroppantak, nem voltak edzve az ilyen megpróbáltatásokhoz. Elvesztették hitüket egy jobb jövő reményében – éppen akkor, amikor már meg voltak számlálva a fasiszta fenevad hónapjai.

Az internáló tábor főszakácsa Marosán György lett. Korábban a tábor konyháját, fürdőjét a betörővilág hírhedt alakjai uralták, akik ellopták az élelem értékesebb részét, hiába ült Halvai főtörzsőrmester egész nap a konyhában, s hiába kísérte el reggelenként a főszakácsot a raktárba a napi zsír és paprika vételezéséhez. Ezerötszáz internált részére fél csajka – valamivel több mint fél kilogramm – zsírt adtak. Ebbe belekevertek két evőkanál pirospaprikát. Délelőtt a tábor helyiségeiben a főszakács vagány barátai árusították a paprikás zsírt. Az amúgy is kevés zsíradékból édeskevés került az internáltak ételébe.

Marosán főszakácskodása idején megváltozott a helyzet. Ezt még a szótlan Halvai főtörzs is észrevette:

– Hallja, Marosán, hetek óta figyelem, maga nem lopja el a zsírt.

Tehát Halvai főtörzs nagyon jól tudta, hogy korábban ellopták az internáltak ételéből a zsírt, mégsem akadályozta meg a lopást. Talán nem mert a vagányokkal ujjat húzni.

Nagykanizsai barátaim bejuttatták a táborba az angol és a Kossuth rádió híreit. Végigjártam a műhelyeket, hogy elújságoljam a nagy eseményt: 1944. június 6-án, a reggeli szürkületben, az angol–amerikai csapatok megrohamozták a normandiai partokat. Megnyílt az új front. A hír felrázta az internáltakat, megnőtt a szabadulásban reménykedők száma. S most már gyakrabban kaptam jó híreket. A német tábornokok 1944. július 20-i Hitler elleni puccskísérlete meghiúsult ugyan, mégis a háború közeli végét jelezte. A Vörös Hadsereg csapatai közeledtek a magyar határhoz, Románia augusztusban fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, mindez segített a letargiába esett internáltakat talpra állítani.

Sok társam feleségét és családját Németországba hurcolták; nem tudták, melyik táborba kerültek, élnek-e vagy már megsemmisítették őket. A bizonytalanság érzése ólomsúlyként nehezedett rájuk. Hiába főzött a lehetőséghez képest jóízűen Marosán György az internáló tábor nagy üstjében, az idő. politikai internáltak egy része nem akart enni.

A szobatársak ebédjét én osztottam ki. Egy fél csajka babbal odamentem Széll Mihályhoz, a kőművesek szakszervezetének idős titkárához, aki el sem kérte az ételt.

– Mihály! – szóltam hozzá, eléje helyezve a gőzölgő babot. – Tudod-e, hogy egész Dél-Amerikában ez a szegény nép fő tápláléka? Aranyat-ezüstöt bányásznak főtt babon élve, te pedig nem akarod megenni.

Mindenki mosolygott, mire a fáradt, sok harcot megélt szakszervezeti vezető is elnevette magát, és bekanalazta az ételt.

Ismertem jól ezt az állapotot korábbról. A hosszú börtönévek alatt hányszor fogott el a keserűség a magánzárka négy csupasz fala között ülve, hányszor buggyantak ki a könnyeim.

Nehéz, nagyon nehéz évek voltak ezek.

1944 derekán már biztos voltam benne, hogy a háború és a fasizmus uralma nem tarthat sokáig. Ám ezekben a napokban gyorsan járt a halál angyala, nem tudhattuk, életben maradunk-e mi, inter-

náltak. A fasizmus veresége azonban – még a táborból is – bizonyosnak látszott.

Végre hírt kaptam Budapestről. Ilonának is menekülnie kellett, bőrös kommunisták szereztek neki illegális lakást. Új munkahelyet keresett, ahol hamis papírokkal dolgozik.

Az internáló tábor udvarán párhuzamosan árkokat ástak, ezekbe terelték az embereket légiriadó esetén. Most már naponta, rendszerint reggel riadóztak, és csak déltájban fújták le. Marosán György közben nyugodtan főzte az ebédet. Én sem bújtam az árokba, számláltam a napfényben csillogó gépmadarakat. Monoton zúgással a jugoszláv határ felől közeledtek. Visszafelé végigsöpörték gépfegyverükkel a nagykanizsai pályaudvart. Ide azonban nem lőttek, noha az internáló tábor a pályaudvar közelében volt, csak az üres hüvelyek potyogtak a tábor udvarára.

1944. augusztus 29-én Lakatos Géza alakított kormányt. Recsegett-ropogott már a Horthy-fasizmus egész épülete. A nemzetközi események is a gyors kifejlődés felé mutattak. Szeptember 4-én Finnország fegyverszünetet kötött a Szovjetunióval, néhány nap múlva pedig Bulgária szakított a fasiszta blokkal, és hadat üzent Németországnak. A Vörös Hadsereg elérte Magyarország határát, partizáncsoportok jelentek meg a határmenti területeken, sőt már bent az országban is. Sárisáp környékén megkezdte tevékenységét a Zgyerka János vezette bányász-partizáncsoport.

A Lakatos-kormány idegesen kapkodva próbálta összefogni a szétföredező államgépezetet. A kegyetlen intézkedések mellett itt-ott engedékenység is tapasztalható volt. Ez utóbbi jegyében megjelent az internáló táborban a Belügyminisztérium háromtagú bizottsága, hogy felülvizsgálja az internáltak ügyét. Ugyanis számos gyárból fordultak panasszal a Belügyminisztériumhoz, hogy olyan szakmunkásokat is internáltak, akik nem vettek részt államellenes cselekményekben. S valóban voltak itt Alagról, Vácról kitűnő mozdonyjavító vagongyári munkások, akiket a nyilas befolyásnak engedő vidéki hatóságok pusztán szakszervezeti tevékenységük miatt zártak ide.

A bizottság már napok óta a táborban tartózkodott, de a felülvizsgálat alig mozdult előre. Délelőtt rendszerint légiriadó volt, délután meg ittak annak örömére, hogy a délelőtti veszélyt élve megúszták. Nagy üvegekben hordták részükre a bort. B. Gy., a politi-

kai internált orosházi cukrászmester, különleges süteményeket sütött az urak részére. Késő délután azután kissé kótyagos fejjel láttak hozzá a munkához. Pár nap kellett, míg a táborirodában dolgozó fogoly barátaink tanulmányozták, hogyan is megy ez a felülvizsgálat. A bizottságot főleg a büntetlen internáltak ügyei érdekelték. Ezek iratait külön kellett válogatniuk, majd egy őrmester a bizottság elé terjesztette. Az általános fejetlenség, zűrzavar láttán arra gondoltunk, hogy megpróbálunk szabályosan kiszabadulni. Egy éjszaka megtárgyaltuk az internált írnokokkal a tennivalókat. Egy-két őrmester, akinek éppen elég volt a rovásán, úgy gondolta, még nem késő jóvátenni valamit, és behunyta a szemét. Volt olyan rendőrünk is, akivel már régen szót értettünk, s tervünk végrehajtásában segítségére volt írnokainknak. Így aztán irataink egy részét megsemmisítették, s helyette újat hamisítottak.

Azon a napon délelőtt a légiriadó alkalmával nyolcvan átrepülő gépet számoltam meg a tábor felett. Izgalmas órák teltek el, hosszúra nyúlt utána az urak ebédje. Estig iszogatták a jó kanizsai borokat, azután kerültünk mi néhányan, kommunisták és szakszervezeti vezetők felülvizsgálatra.

– Miért internálták? – kérdezte tőlem a bizottság egyik tagja.

– Nem tudom, kérem, talán mert tagja lettem a szakszervezetnek.

Nézegette irataimat, majd odatolta a bizottság vezetőjének. – Nem látom, miért internálták.

De az alig nézett a papírokra, ehelyett hozzám fordult: – Jó magyar arcú ember, hogyan léphetett be a zsidók kezében volt szakszervezetbe?

Jobbnak láttam nem felelni a kérdésre.

– Holnap hazaengedjük – közölte. – Budapestre érkezve azonnal jelentkezzen a Mosonyi utcai rendőrségen.

1944. szeptember 16-án dörrenve csapódott be mögöttünk az internáló tábor vaskapuja. Fél év után másodszor szabadultam a táborból. Tizedmagammal, két rendőr kíséretében indultam a nagykanizsai pályaudvarra.

– Szinte hihetetlen, de kint vagyunk – súgta mellettem az öreg Széll Mihály, a kőműves-szakszervezet titkára.

– Csak eljussunk Budapestre – jegyezte meg Somogyi Miklós, az építőmunkások ácsszakosztályának vezetője.

S a kis csoport, a budapesti és vidéki munkásmozgalom részvevői, halkan beszélgetve lépkedtek az állomás felé.

Jobbnak láttuk, ha a vonaton szétszóródunk. A rendőr kezembe nyomta az elbocsátólevelet és a vasúti jegyet, s még egyszer figyelmeztetett, hogy Budapesten jelentkezzem a rendőrségen.

Utam nyomasztó volt, tele szorongással. A zsúfolt kocsiban egy nyilaskeresztes mételytől fertőzött ember a német csodafegyverek közeli megjelenését jósolta. A falusiak nagyokat hallgattak a sötétben, s minden állomásnál megtapogatták csomagjaikat, hogy nem emelték-e el a vasúti tolvajok.

Kétszer volt légitámadás útközben. Égtek az állomások körüli házak és a német szerelvények a sötét éjszakában. Magasra csapódó lángjaik mögött riadt falvak lapultak.

Budapestre érkezve elégettem az internáló tábori elbocsátólevelemet. Eszem ágában sem volt, hogy a rendőrségen jelentkezzem. Első utam Németh Jánoshoz, a bőrös ellenzék korábbi vezetőjéhez vezetett. Tőle tudtam meg Ilona címét. Két nap múlva megtaláltam a kapcsolatot a Kommunista Párttal – szeptember 12-e óta ismét ezen a néven folytatta tevékenységét.

Örömmel vettem kézbe a Kommunista Párt kiáltványát a magyar néphez.

„... A Kommunista Párt a munkásosztály élén az egyetlen, mely gerincet adhat a magyar nép egyetemes küzdelmének és biztos kezű vezetéssel kivezetheti népünket a végső pusztulás és összeomlás előtt e szörnyű világégésből!

Ezért alakult meg újra éppen most a Kommunista Párt, immár a széles magyar tömegek bizalmát bírva! Azért, mert ez a tizenkettedik óra! Ma már nem elég pusztán az erőgyűjtés! Most, a tizenkettedik órában támadásba kell lendülni a magyar társadalom minden egyes pontján a nemzetgyilkos, reakciós klikk megdöntésére, a háború azonnali befejezésére, a békéért, a független, szabad és demokratikus Magyarországért!

A Kommunista Párt – szoros szövetségben a Magyar Fronttal – magasra emeli a zászlót, és felszólítja és utasítja összes párttagjait

s mindazokat, akik a párt és a Magyar Front politikáját magukévá teszik:

Előre! Veszélyben népünk és hazánk!

Támadunk és győzünk, mert mellettünk a nép a békéért, a független, szabad és demokratikus Magyarországért . . ."*

Meghajszoltan, sok sebből vérezve, de élt és harcolt a Kommunista Párt. Elvtársaink nagy része börtönben, internáló táborban vagy munkaszolgálatos egységekben sínylődött. De bármekkora volt is a veszteség, mindig jöttek új harcosok, mindig sikerült néhánynak megszöknie, s az ellenállás szervezése tovább folytatódott.

A német fasiszta megszállók elleni fegyveres harcra szólította fel a munkásokat a moszkvai Kossuth rádió is. Titokban hallgatták és híreit szájról szájra adták.

Ságvári Endre revolverlövése, amivel a rátörő rendőröket fogadta, jeladás lett: fegyvert kell szerezni, fegyveres ellenállást kell szervezni.

* Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945. 540. old.

Az újjáalakult Kommunista Párt szervezte a nemzeti ellenállási mozgalmat. Létrejött a párt Katonai Bizottsága, amely megkezdte a partizáncsoportok szervezését a fővárosban és környékén. A harci csoportok október folyamán fokozták tevékenységüket, és egy-egy fegyveres akciójukkal felrázták, erősítették az ellenállás szellemét.

1944. október 6-án a Marót-csoport felrobbantotta Gömbös Gyula szobrát. A sikeres ellenállási akcióval a lapok is foglalkoztak. A fasiszta *Függetlenség* október 8-án „Az élő szobor" címen így kommentálta az eseményt: „Elmúlt este – pontosan Gömbös Gyula halála napján – elvetemült tettesek pokolgéppel felrobbantották Gömbös Gyula Döbrentei téren álló fehér márványszobrát. Ha semmi más, úgy ez a gaztett világosan mutatja, hogy a legélesebb világnézeti harc folyik ma minden vonalon . . . Miféle megbódult elme és megromlott szív gyűlölheti azt a Gömbös Gyulát, aki előfutára volt a szociális Magyarországnak. A merénylők és a mögöttük álló földalatti erők életében is azt a Gömbös Gyulát gyűlölték, aki a nacionális világnézetet, a fajvédő eszmét adta nemzetének, külpolitikai vonalon pedig a magyar–német barátságot."

1944. október 15-én Ilonával együtt a budai hegyekben illegális találkozón voltunk. Kora délután jöttünk vissza a városba, mit sem tudva még arról, hogy a rádióban elhangzott Horthy proklamációja, melyben bejelentette, hogy Magyarország leteszi a fegyvert és kilép a háborúból.

Furcsa, ideges képet mutattak a pesti utcák. Itt-ott csoportok tárgyalták a történteket. Igen sok ház kapuját már délután bezárták.

Az emberekben meglepetés, öröm és a bizonytalanságtól való félelem váltakozott.

Azonnal az építőmunkások szakszervezetébe siettem. Egy szomszédos házból néhányan fegyvert hoztak, s a kis csoport munkás készenlétben várakozott, reménykedve a fegyveres felkelésben. Horthyék azonban elutasították a demokratikus erők közreműködését, a munkásság felfegyverzését. Budapest lakossága passzív maradt, noha köztudott volt, amit Horthy felhívásában így fogalmazott: „Ma minden józan eszű ember előtt nyilvánvaló, hogy Németország elvesztette a háborút. Minden kormánynak, amely felelős az ország sorsáért, le kell vonni a konzekvenciákat ebből a tényből . . ."

Egyedül távoztam a MÉMOSZ (Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége) épületéből, ahol a pincehelyiségben egy fiatal katonatiszt néhány munkást a fegyverhasználatra oktatott.

A csaknem kihalt pesti utcák csendjét a budai oldalról, a Vár irányából fegyverropogás zaja verte fel. A hitlerista szuronyok hegyén Szálasi bandája került hatalomra.

Horthy másnap visszavonta elkésett proklamációját, s aláírta azt a nyilatkozatot, amellyel minden hatalmat Szálasinak adott át.

Ezek után a mi életünk, a Kommunista Párt harca sokkal nehezebb lett, s még több áldozatot követelt. A front a fővároshoz közeledett. Bent dühöngött a Gestapo, az SS- és a nem kevésbé kegyetlen nyilasterror. Sok jó elvtársam elveszett, nyomtalanul eltűnt feladata végrehajtása közben.

Rajk Lászlóval együtt – aki ugyancsak az internálótáborból szabadult – bevontak a Központi Bizottságba, melynek addig tagja volt: Apró Antal, Bartha Bertalan, Horváth Márton, Kádár János és Kovács István.

A pártvezetőség két-három naponként jött össze megbeszélésre. Minden alkalommal máshol: lakásokban, üzlethelyiségekben vagy műhelyekben tárgyaltunk. Elosztottuk a feladatokat. Két ülés között a legkülönbözőbb helyeken hagyott jelek és üzenetek útján értesítettük egymást az elvégzett munkáról, a közben felmerült problémákról.

Novemberben szükségesnek láttuk, hogy valaki menjen át a fronton és keresse meg a felszabadított területeken dolgozó kommunista vezetőket. A választás Apró Antalra esett. Őt bízta meg a Központi

Bizottság, hogy menjen át a frontvonalon, jusson el Szegedre, és vegye fel a kapcsolatot az MKP Központi Bizottságának hazaérkező tagjaival. Apró Antal ezt a megbízatást teljesítette.

Most a fegyveres ellenállás szervezése volt a legfontosabb.

Munkába már nem helyezkedtem el. Hamis igazolványokkal a zsebemben, egész nap a várost jártam, hogy a párttól kapott feladataimat ellássam. Hasonló volt a helyzete a velem kapcsolatban álló többi elvtársnak is.

Nonn György, akit munkásmozgalmi tevékenységéért nyolcévi börtönre ítélt a katonai bíróság, megszökött a börtönből, s azonnal jelentkezett az illegális szervezetnél. Amikor közöltem vele, hogy milyen feladattal bízza meg a pártvezetőség, megkérdezte: – Ez a pártmunkám, de hol fogok dolgozni?

Megmagyaráztam, hogy most az ellenállás szervezése és az abban való aktív részvétel egész napunkat kitöltő feladat.

A harcunkkal szimpatizálók mind nagyobb tábora pénzzel és élelemmel támogatta a mozgalmat. A nyilasuralomtól és a német fasiszták kegyetlenkedéseitől megundorodott jómódú polgárok is nemegyszer meglepően nagy összegeket küldtek az illegális Kommunista Pártnak.

Októberben az egész fővárosban tömeges letartóztatások folytak. Szakszervezeti vezetőket, szociáldemokrata pártfunkcionáriusokat nyilas karszalagos fegyveresek kísértek a gyűjtőhelyekre. Volt, akit egyenesen német lágerba szállítottak. A munkásmozgalomból ismert személyeknek tanácsos volt illegalitásba vonulniuk.

Véletlenül tanúja voltam egy elvtárs elhurcolásának. Szabó Mártont, a bőripari szakszervezet egyik vezetőjét, a Nefelejcs utcában két nyilaskarszalagos kísérte. Csak szemem pillantásával inthettem búcsút, bátorításfélét. Utolsó találkozásom volt a harcos főbizalmival, aki mellettem állt, amikor 1941-ben letartóztattak. Szabó Mártont megsemmisítő táborba vitték a németek.

A Központi Bizottságnak az volt az álláspontja, hogy minél több ipari munkást vonjunk be az ellenállási mozgalomba. Ebben az ügyben kerestem fel Kőbányán régi ismerősömet, Horváth Istvánt, aki éppen most szökött meg a katonaságtól. Mádi utcai lakásában tárgyaltunk. Asztalán egy kis Frommer-pisztoly feküdt. Gyenge kis fegyver, de kezdetnek ez is jó.

Horváth István kevés szóból is megértette, mit kíván tőle a párt, s haladéktalanul hozzálátott a kőbányai partizáncsoport szervezéséhez.

Csatlakozott hozzá Horváth János, a kispesti ifjúmunkások vezetője, továbbá Hullai Lajos, Györffy Károly, Surányi Pál, és létrehoztak egy kis partizántanyát. Eleinte csak kézigránátjaik voltak, de a véletlen folytán hozzájutottak komolyabb fegyverekhez is.

Egy napon újabb helyiséget kerestem a Központi Bizottság részére, és az Ajtósi Dürer soron levő cipőüzem főnökével, Jung mesterrel tárgyaltam. Nála találkoztam Sági Gyula bőripari munkással, aki visszavonuló egységének vagonba rakott felszerelését kísérte. Ságinak az volt a gondja, hogyan szabaduljon meg a szállítmányt kísérő társától és magától a szállítmánytól. Gyorsan kellett intézkednem. Elhatároztam, hogy Ságit összehozom Horváthék csoportjával, amely már katonaruhás egységként működött.

A partizáncsoport egyik tagját, Hetési Ferencet beöltöztettük főhadnagynak. A tiszti egyenruhát Brezina István cipésztől kaptam, ő meg egy szökésben levő főhadnagytól szerezte, aki a műhelyében öltözött át civil ruhába. Hetési egész jól festett az egyenruhában. Még egy monoklit is vettünk, hogy úriasabb legyen a megjelenése. A „főhadnagy" az elöljáróságon kiutaltatott egy fűszerüzletet lőszerraktárnak.

Hajdók Béla, aki mint pártösszekötő közvetítette az egységnek utasításainkat, Domonkos Ernő tüzér zászlóst és három szökésben levő tüzért vitt a kőbányai partizánok közé. Domonkos Ernő Hetésivel, a monoklis „főhadnaggyal", kiment a Ferencvárosi pályaudvarra. Miután Sági nem egészen megbízható katonatársát hamis szabadságos levéllel útnak eresztették, az állomásfőnökségnél elintézték, hogy a vagonokat tolják ki a mellékvágányra. Innen két lovas kocsival elszállították az értékes rakományt. Az Újhegyi úton levő fűszerüzlet raktárába került nyolcvanöt darab fegyver, három láda robbanóanyag, harmincnégy öltöny katonaruha és több láda egyéb felszerelés.

1944. november közepére a kőbányai partizáncsoport negyven főre emelkedett. Mint szabályos katonai egység, elhelyezkedett Kőbányán a Szent László (ma Pataki István) téri iskola tornatermében. Az iskola bejárata fölé táblát szegeztek: „II/3. híradó századtörzs"

felirattal. Hajdók Béla és Nonn György sokat segített a partizáncsoport megszerzésében. Most már tervszerű akciókat bonyolítottak le. Rákoskeresztúron felrobbantották a nyilasházat. Éjjel felszedték a németek kábeljeit, elvágták telefonhuzaljaikat, elkötötték lovaikat. Még személyautót is szereztek. Domonkos Ernő, Bartók Lajos és Joó János a Garay téren álló 102. számú élelmiszer-ellátó oszlop személyautóját birtokba vették, Nonn György pedig, aki a Megyeri- és Turcsányi-partizáncsoportoknál is tevékenykedett, jelentős mennyiségű élelmet szerzett a kőbányai egységnek.

Sok mindennel foglalkoztam ezekben a hetekben. El kellett látni embereinket hamis igazolványokkal, fegyvert és lőszert kellett szerezni, főleg sok kézigránátot. Papírt az illegális nyomdának, mert nemcsak az illegális *Szabad Nép* jelent meg, hanem rengeteg röpirat is. Élelem kellett a partizáncsoportoknak, s elvtársainknak újra meg újra lakásokat, búvóhelyeket kellett teremteni, ha élni akartunk, és nem akartunk elpusztulni.

A Rökk Szilárd (ma Somogyi Béla) utca egyik házában szökött munkaszolgálatosok egy grafikusművész segítségével a legbonyolultabb igazolványokat is hamisítani tudták. A bélyegzőket a grafikus hamisította nagy precizitással. Rendelésre dolgoztak, elég drágán, de a Kommunista Párt részére ingyen és soron kívül végezték el a munkát.

Háy Mihály, akivel sok vagont megraktam Nagykanizsán, most Csomasz néven egy cecgyáros irodájában dolgozott. A gyárban katonai élelmiszerraktár is volt, Háy Mihály megfigyelte, milyen papírokra adják ki a katonaságnak a nyersanyagot. Ennek alapján hamisított papírokkal egy teherautó-rakomány babot, lencsét, préselt zsírt szerzett a párt fegyveres csoportjainak. Az egészet lerakták az Aréna út és Abonyi utca sarkán levő Abonyi kávéház helyiségében, innen szállították tovább kisebb tételekben. Az élelem egy részét a kőbányai partizánok kapták. Amikor katonaruhás partizánjaink lovas kocsijukkal megérkeztek az Abonyi kávéházhoz, tele volt a helyiség borostás arcú, fáradt német katonákkal. Vecsésnél állt a front, onnan tértek be pihenni. Míg én a németekkel beszélgettem, Horváthék felrakodtak, s nyugodtan távoztak.

Rendszerint kétféle hamis igazolvánnyal felszerelve jártam a várost. Legtöbbször csak gyalog mentem, mert így jobban ki tudtam

kerülni a sok razziát és igazoltatást. Találkozók, megbeszélések váltogatták egymást. Az állandó szervező munka, a felhívások és az illegális újságok csomagjainak eljuttatása az üzemekbe és a katonai egységeknél levő kapcsolatainkhoz egész napomat igénybe vette. Két különböző néven, két helyen voltam bejelentve, mégis gyakran egy harmadik helyen éjszakáztam.

A front mind közelebb került a fővároshoz. November 16-án a nyilasok elrendelték Soroksár és környéke kiürítését, a nép azonban nem mozdult. A nyilas számonkérő különítmények fegyveresei időnként megrohantak egy-egy házat, s elhurcolták a férfiakat, ha volt igazolványuk, ha nem.

Egyre több fegyver és lőszer kellett. Halas Lajos építőmunkás légelhárító tüzéralakulata ütegállásából egy rakomány kézigránátot juttatott egységeinknek.

1944. december 4. Ismét plakátokkal árasztották el Budapestet. Az egyikben elrendelték Csepel kiürítését, a másikon hozták a lakosság tudomására, hogy a bevonultak családtagjait Dunántúlra telepítik. Az emberek nézik, olvassák, és némán továbbmennek. Nincs hatása, nincs foganatja a rendeletnek. A nyilasok idegesek és kegyetlenek. Reggelenként mind több halott fekszik az utcákon. Az őrjáratok, ha éjjel összeakadnak gettóból menekültekkel, szökött katonákkal, bujkálókkal, rendszerint agyonlövik. Olcsó az emberélet! A halottakról sokszor még a ruhát is lehúzzák. Szomorú, megrázó a reggeli kép a főváros utcáin.

Orlai Fürst Károlyt kerestem fel egy Liszt Ferenc téri ház pincéjében. Kézigránátokat és egy csomó röplapot adtam át, a párt üzenetét, feleletet a kiürítést elrendelő nyilas plakátra.

„... A hitleristák Budapestet ki akarják üríteni, hogy szabaddá tegyék hadműveleteiknek a város belterületét. Budapest népét a téli országutakon akarják a biztos pusztulásba meneteltetni, s elhagyott hajlékaink, városaink kifosztását tervezik.

Ne engedelmeskedjetek a kiürítési rendeletnek!

Ne hagyjátok el hazátokat, ne távozzatok Budapestről..."*

Az Ajtósi Dürer soron, a Jung-féle cipőüzem jéghideg helyiségé-

* Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945. 606. old.

ben ülésezik a Kommunista Párt vezetősége. Hatan vagyunk jelen, és senki sincs közöttünk, aki valódi nevén élhetne. Rövid az ülés. Tárgyilagos, rövid beszámolók: mi a helyzet, ki halt meg, hová kell sürgős segítség. Szinte minden megbeszélésen szóba kerül, hogy milyen igazolványok nem használhatók már. Rajk László felolvas egy írást. Megbeszéljük, hogy a havonta megjelenő *Szabad Nép*ben vagy röplap formájában jelenjen meg. Döntés után egyenként távozunk. Sápadt, fáradt arcok, búcsúzásnál egy pillanattal tovább szorítjuk egymás kezét, senki sem tudja, életben marad-e a következő ülésig.

Kovács István hírt kapott arról, hogy a front túlsó oldaláról küldöttek érkeztek a fővárosba, s kapcsolatot keresnek a párttal. Ilyen esetben a legnagyobb óvatosság szükséges. Csak amikor egy teljesen megbízható Beszkárt-munkás jelentette, hogy a Fővárosi Villamosvasút volt dolgozója, Kossa István keresi velünk a kapcsolatot, szerveztük meg a találkozót egy Hajós utcai cipészműhelyben.

A dermesztő hideg helyiségben a Központi Bizottság több tagjával együtt feszülten várakoztunk. Végre Kovács István kíséretében megérkezett Kossa István és Sárközi Sándor, a Magyar Kommunista Párt Szovjetunióból hazaérkezett tagjaiból Szegeden alakult Központi Bizottság küldöttei. Nehéz feladatot teljesítettek, mert amikor sok veszéllyel járó útjukon eljutottak Budapestre, még két hétig tartott, amíg az illegális Központi Bizottságot megtalálták.

A szegedi Központi Bizottság megüzente, hogy minél szélesebb egységfront alapján szervezzük a fegyveres ellenállást. De a felszabadulás utáni időre is gondoltak már, s azt tanácsolták, hogy a Tisza Kálmán téren foglaljuk le a Volksbund központi épületét a pártközpont részére, mihelyt a front túlhalad a területen. Kossa István még átadott egy üzenetet, és közölt velünk egy jelszót. Ez pedig abból állt, hogy amennyiben a front eléri tartózkodási helyünket, keressük a Vörös Hadsereg hetedik, speciális osztályát, ahol a „Balatonlelle" jelszóról tudni fogják, hogy az illegális kommunista szervezethez tartozunk. Mint később kiderült, senki nem vette használt a „Balatonlelle" jelszónak.

Nemsokára időt szakítottam, s elmentem a Tisza Kálmán térre, hogy megszemléljem eljövendő pártközpontunk épületét. A már egy napja égő Rákóczi úti Filléres Áruház mellett elhaladva, heves ágyútűz közepette értem a Tisza Kálmán térre, ahol a városba húzódó

katonaság lovas kocsijainak hosszú sora állomásozott. Ahogy a csatazaj elcsendesedett, a környező házak lakói nagy késekkel felfegyverkezve megrohanták a téren vérükben fetrengő vagy már kimúlt lovakat, és igyekeztek minél nagyobb darabokat kimetszeni a tetemekből.

Szemügyre vettem a Volksbund-központot. Jókora lyuk tátongott az épület homlokzatán, s minden ablaka törött volt. Lakatlanul állt, a fasiszták már elmenekültek belőle.

Utolsó illegális lapunk a *Szabad Nép* decemberi száma. Az első oldalon „Új vértanúk" címmel elbúcsúztatja a katonai ellenállási mozgalom kivégzett három bátor vezetőjét: Kiss János altábornagyot, Nagy Jenő ezredest és Tartsay Vilmos vezérkari századost.

„Csepel ismét az élen" című cikkében közli:

„... Szerdán, 6-án délben, döntő fordulat állt be. A németek és nyilasok látták a nép állhatatos harcát, közben hírül vették, hogy a honvédek a Királyerdőn fegyvert osztogatnak a munkások között, látták a dolgozók és a katonaság együttérzését, látták a rendőrök néppárti hangulatát; takarodót fújtak. Kihirdették, hogy a kiürítést visszavonják, minden marad úgy, ahogy volt.

Így védték meg a hős csepeli asszonyok tűzhelyüket, a férfiak önmagukat és családjukat, a csepeli honvédek és rendőrök pedig a népet és a nép előtt becsületüket.

Ez a győzelem a német és a nyilas erőszak felett történelmi jelentőségű. Példa, amely követésre vár. Bebizonyosodott, hogy csak a harcoló és egységes nemzet elől hátrál meg a fasiszta erőszak. Csak így menthetjük meg otthonunkat, családunkat, népünket. Csak így menthetjük meg Budapestet és ezer sebből vérző hazánkat."*

Egy este gyalog mentem a Liget felé. A sötétben fiatal nyilas suhancok kísértek egy csoport sárgacsillagos asszonyt a Duna-partra. Senki nem ellenkezett, senki sem próbált elfutni. Némán, hangtalanul mentek meghalni. Tompa bénultság nehezedett tagjaikra.

Vér, szenny, mocsok, árulás és rablás, amerre csak néztem.

Az emberek egy része tompa közönybe burkolózott, mások hősi tetteket vittek véghez.

* Ugyanott, 616. old.

Horváth Jánost megbíztuk, nyújtson segítséget a Klotild (ma Stollár Béla) utca 22. számú házban rejtőző ellenállási csoportnak. Az egységnek alig volt fegyvere, embereik egy része nem is értett a fegyverhasználathoz. Vezetőjük Szakasits György és Stollár Béla újságíró volt. Ők is álcázták egységüket; a kapun tábla: „I/5. sz. századtörzs". Nem ok nélkül szállásolták be magukat a Klotild utca 22-be. Meg akarták menteni a szemben levő Légrády Nyomdát (a mai Zrínyi Nyomda) a felrobbantástól, hogy megóvják a felszabadulás utáni időre. Az idős házmester falazott az egységnek, ismerte a céljukat.

Horváth János néhányszor megfordult biciklijével Kőbánya és a Klotild utca között; hátizsákban szállította a kézigránátokat. Hullai Lajost küldték erősítésül a Klotild utcába, hogy segítsen kiképezni a csoportot. Nem szívesen hagyta ott a megszokott kőbányai környezetet. Vele tartott öccse, Hullai Jenő is. December 25-én a nyilasok megrohamozták a Klotild utcai partizáncsoportot. A túlerővel szemben a csoport nagy része, huszonhárom ember életét vesztette, köztük a Kőbányáról kölcsönadott Hullai Jenő is.

Ezek után a kőbányai fegyveres csoport is szálláshelyet változtatott, egy pénzügyőr-laktanyába települt. 1945. január 1-re virradóra megtámadták a kispesti nyilasházat, megakadályozták a Gyömrői úton az átjáróhíd felrobbantását, majd hátbatámadták a németeket, míg 1945. január 2-án elérte őket a Vörös Hadsereg előnyomuló harcosainak első hulláma, s boldogan ölelkeztek össze a régen várt felszabadítókkal.

Már napok óta felmegyek a Gellérthegyre, ahogy besötétedik. Fáradt és kimerült vagyok az egész napi feszültségtől, a sok gyaloglástól és éhségtől. A hegy tetején német légelhárító tüzérség. Gondosan elkerülöm őket. Hideg nyirkosság száll alá, mégis jólesik egy padon megpihenni. Ez most a legnyugodtabb hely, ahonnan messzire ellátni. Félkörben Soroksár és Csepel felől lángol az ég alja, a Vörös Hadsereg ágyúinak torkolattüzétől. Ilyenkor egyedül átgondolom a nap eseményeit, elsiratom aznapi halottaimat. Sokáig ültem és néztem ezt a fel-fellobbanó tűztengert. Csak a rövid géppuskasorozatok törték meg időnként a csendet. Alattam, lent a városban, kétszázezer bekerített német katona járta haláltáncát.

Így érkeztünk el 1944 karácsony napjához. Az illegális Kommunista Párt vezetői e napon Budán, a Városmajor melletti Nyúl utcában akartak ülést tartani. Az ülés azonban elmaradt, mert a front éjszaka előrecsúszott a János Kórház környékére. Azért mégis eljutottam a megbeszélt helyre, s ott várt az üzenet, hogy gyorsan térjek vissza Pestre. Vadul száguldó német teherautók vitték az erősítést, köztük a magyar nyilasokat, akiknek még annyi idejük sem volt, hogy katonaruhába öltözzenek. A fronton támadt réseket akkor még úgy-ahogy betömték.

Fütyültek a golyók a Széna tér körül, amikor a villamosmegállónál a kalauz rám kiáltott:

– Ember, ugorjon fel, indul az utolsó villamos Pest felé!

Karácsony napja volt, az ostromgyűrű bezárult Budapest körül.

Még azon a napon, 1944. december 25-én, kinyomtattuk röpiratunkat. Ez volt az utolsó, amit a felszabadulás előtti napokban még terjesztettem.

„Honvédek! Budapest népe! . . .

Segítsük a Vörös Hadsereget városunk, életünk megmentésében!"* . . . Az élethalálharc lélegzetvételnyi szünetében a párt megjelölte, mi az utolsó pillanatokban a tennivaló.

A hajnali szürkületben egy romba döntött ház faanyagából hordom a deszkát tüzelőnek Elemér utcai lakásomra. Az Aréna úti házak ablakaiból nyilas fegyveresek figyelik a Városligetet, melynek túlsó szélén már a front van. Golyózápor és repülő téglatörmelék veszélyezteti az utcán járást. Mégis útnak indulok, el kell jutnom egy Soroksári úti pékmesterhez. Üzenetet viszek Marosán Györgynek, aki az internáló táborból való szabadulása óta ebben a pékségben dolgozik. Amikor nagy nehezen odaérek, Marosán a kemence előtti mélyedés szélén ül, csupasz lábán papucsát lóbálva. Éppen kiszedett a kemencéből egy sor kenyeret, engem is megkínál a meleg cipóval. Megbeszéljük, ha túlhalad rajtunk a front, a Tisza Kálmán téri Volksbund-házban keresse a párt vezetőit.

Alig tudok visszamenni a VII. kerületbe. Útközben még benézek

* Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. V. kót. Szikra 1955. 248. old.

a Köztemető utcai pincehelyiségbe, Kamarás szitakötő mester műhelyébe. Ez volt a kőbányai partizánok pesti támaszpontja. Itt szálltak meg, ha éjszakai portya után nem tértek vissza Kőbányára, s itt hagytunk részükre élelem-utánpótlást, híreket, üzeneteket. De ők már frontvonalba kerültek, megszakadt velük a kapcsolatom.

Még egy illegális találkozóm van a Rózsa utcában. Útközben több helyütt nyilas fegyveresek irányításával barikádokat építenek az utcák kövezetéből.

Az Andrássy úton (ma Népköztársaság útja) az egyik ház előtt árpádsávos karszalaggal nyilas őr áll, térdig érő, vadonatúj sárga bilgeri csizmában. Közömbösen haladok a járókelők között. A nyilas arca ismerősnek látszik. Ahogy tovább akarok lépni, széles mosollyal odaszól:

– Halló, Kiss!

Szinte megdermedek egy pillanatra. Olyan régen hallottam ezt a nevet, még elvtársaimmal is csak fedőnéven szólítjuk egymást. Ki ez a vigyorgó alak? De már felismerem: Linger, a kasszafúró. Internálttársam a nagykanizsai Szittya-fatelepről. Zsebre vágott kezem elengedi a hirtelen megmarkolt revolver agyát. Nincs semmi baj, csak meg kell állnom egy pillanatra.

– Linger, maga itt?

Mosolyogva bólint, ügyetlenül igazgatja vállán a puskát. – A testvérek közé álltam – mondja. – A kaja kitűnő, és a szajré óriási.

Elismerőleg bólintok: – Hát isten áldja!

– A viszontlátásra – hallom már mögöttem. Még mondott valamit, de hangja beleveszett egy heves gépfegyversorozat tüzének zajába.

A találkozóhelyen Kovács István várt rám, s megadta annak a Hungária körúti lakásnak a címét, ahol Központi Bizottságunk tagjainak kell találkozniuk, ha túljut rajtunk a front.

Az Elemér utca 38-as számú háromemeletes bérkaszárnya minden lakója az óvóhelyen szorong. Heves harc dúl a Városligetben. Az éjszaka rövid harci szünetében az udvarra menők hallják a hangszórón közvetített magyar nyelvű felhívást:

„Magyar katonák! Ne harcoljatok a magyar nép ősi ellensége, a németek mellett! Tegyétek le a fegyvert! Senkinek nem lesz bántódása! Debrecenben megalakult a független, szabad, demokratikus

Magyarország kormánya. Magyarok! Támogassátok a független, demokratikus Magyarország új kormányát."

1945. január 11. Lakóházunkon túljutott a front. A lövöldözés már nem a Városligeti felől, hanem a Nefelejcs utca irányából hallatszik. Reggel az Aréna út tele van kis méretű ágyúkkal, amiket az éjszaka folyamán vontattak oda. A pincéből előjött civilekkel együtt én is segítek egy ágyút az Elemér és Nefelejcs utca sarkára tolni. Vöröskatonák telefonhuzalokat feszítenek ki, s a tatárképű tüzérek máris hevesen lövik a Keleti pályaudvar épületét a Nefelejcs utcából. E napon a front elérte a Rottenbiller utcát.

Délután négy vöröskatona jött a házba. Nagyjából átkutatták a pincét, benéztek a földszinti lakások ajtaján. A férfiakat az udvarra hívták és sorba állították. Lehettünk vagy tizenöten. Ekkor kiléptem a sorból, és a kis egység vezetőjének oroszul azt mondtam, hogy valamennyien munkások vagyunk.

– Hol tanult oroszul? – kérdezte a katona.

– Moszkvában! 1932-ben, a Profinternnél.

A katona szólt a társainak, és máris indultak. Távozóban egyikük még betekintett egy tárt ajtajú konyhába, ahol a kredencen megpillantott egy üveg uborkát.

Kért belőle, mire a meglepetéstől hápogó asszony az egész üveget odaadta. A katona, jobb kezében a dobtáras fegyverrel, hóna alatt az uborkásüveggel, zavartan lépkedett a kapu felé, majd kivett egy nagy uborkát, a többit üvegestől a földre tette, és társai után sietett.

Másnap reggel elindultam Zugló felé, hogy a Kossa István hozta jelszó segítségével megkeressem azt a bizonyos különleges osztályt. Az Ajtósi Dürer sor elején, a Jung-féle cipőüzem helyiségében – ahol nemrég még a Központi Bizottság ülésezett – kisebb katonai egység rendezkedett be. Oroszul szólítottam meg egy fiatal hadnagyot, s megkérdeztem, hol találom a hetedik speciális adgyelt (osztályt). Kissé meglepetten nézett rám, majd így felelt.

– Menjen csak egyenesen előre, grazsdanyin, tíz-tizenöt kilométernyire talál mindenféle adgyelt.

A Thököly úti gyalogjáró mellett vöröskatonák halottaikat temették. Nevüket csak hevenyészett deszkalapokra írták a sírokra.

A Róna utca és a Thököly út sarkán egy kertben állítottak fel három ágyút, amely szakadatlanul tüzelt Buda irányába. A Róna utca sarkán levő vendéglő törött üvegű bejárati ajtajában kis csoportra tévedt tekintetem. Gyűrött, tépett a ruhájuk, megviselt, borostás az arcuk. Először Szeri Lénárdot ismertem fel, majd a többieket a zuglói kommunisták közül.

Összeölelkeztünk. – A legjobbkor érkeztél, most alakítottuk meg a Kommunista Párt XIV. kerületi pártszervezetét – közölte Szeri.

– Ő a kerületi elöljáróság ideiglenes vezetője – kapcsolódott a beszélgetésbe Tóth István cipész, az illegális mozgalom régi támogatója. Ez aztán a meglepetés! Még nem jutottam szóhoz, amikor az összetört bútorzatú vendéglőbe vezettek. Lehettek vagy tízen a fagyos teremben, középütt állt s nagy hévvel magyarázott Vas Zoltán.

Húsz éve, hogy együtt ültünk a Szemák-tanács előtt a vádlottak padján. Vas Zoltán mit sem változott. Örömmel szorongattuk egymás kezét.

– Hogy kerülsz ide? Kossa István azt a hírt hozta, hogy Szegeden vagy.

– Mi mindig ott vagyunk, ahol a legfontosabb.

Nem mentem tovább, nem kellett a „Balatonlelle" jelszót használnom. Megtaláltam közvetlenül a front mögött megindult új életet, munkát, pártszervező mozgalmat.

Vas Zoltánnal egyenesen a Hungária körúti találkozóhelyre mentünk. Úgy emlékszem, Péter Gábor volt a lakás gazdája. Itt még a nap folyamán többen összejöttek az illegális szervezet budapesti vezetői közül: Kovács István, Bartha Bertalan, Kádár János és még mások. Eljött a *Pravda* haditudósítója, s egész délután az itthoni mozgalmi problémákról kérdezgetett bennünket. Valamennyien együtt maradtunk éjszakára is a lakásban, s reggel korán indultunk a Tisza Kálmán térre, hogy megkezdjük a pártközponttá nyilvánított Volksbund-házban a munkát.

A pincében talált üveggel néhány szobát lakhatóvá tettünk, s máris özönlött a nép tanácsot, segítséget és útmutatást kérni. Az első időben valamennyien szervezési munkával voltunk elfoglalva. Még folytak az utcai harcok Budapesten, de a már felszabadult kerületekben sorra alakultak a pártszervezetek. Többedmagammal a kerü-

leti és Pest környéki pártszervezeteket jártuk végig, hogy igazoljuk az első ideiglenes vezetőséget. Azután ők is felvehettek új párttagokat. Emellett az új pártközpont vezetőségének haladéktalanul foglalkoznia kellett a főváros közigazgatási, ellátási és egészségügyi problémáival.

Hajnaltól késő éjszakáig dolgoztunk, s rendszerint a munkahelyül szolgáló szobánk padlóján éjszakáztunk. Így teltek az első hetek a Tisza Kálmán téren. Az utcai járás-kelést még sok minden akadályozta. Budáról ágyúztak, gépfegyvereztek a németek. Az utcán halottak feküdtek, és mindenfelé pusztulás, romok. Polgári ruhába öltözött német katonák és bújkáló nyilas gyilkosok veszélyeztették a járókelők életét.

Január 18-án Pest területe teljesen felszabadult. Budán még február 13-ig folytak a harcok. De január 19-én már megjelent a *Szabadság* című napilap első száma a felszabadult Budapesten. Megilletődve olvastam a szabad sajtó egy lapból álló első számának felhívását:

„Hálával és szeretettel köszöntjük fővárosunkban a felszabadító Vörös Hadsereget, mely a náci horda leverésével megszabadított bennünket az elnyomatás és rabság minden borzalmától és lehetővé tette számunkra, hogy végre szabadon kezünkbe vehessük sorsunk intézését.

Soha nem felejtjük el, hogy a Vörös Hadsereg vérét áldozta a mi népünk szabadságáért . . .

A magyar nép élni akar ezzel a joggal és szabadsággal. Vissza akarja szerezni helyét a szabadságszerető népek családjában. Azt kívánja, arra törekszik, hogy ismét úgy beszéljenek róla, mint 48-ban, amikor a szabadságért hullatta a vérét és nem a zsarnokságért. Most is, mint akkor, harcba száll a magyar nép, szent németellenes harcba, és vére hullásával bizonyítja be, hogy méltó a szabadságszerető népek testvéri bizalmára.

Magyar Nemzeti Függetlenségi Front"

Zamercev vezérőrnagy, Budapest városparancsnoka, igazolványűrlapokat adott, amelyeket azután én állítottam ki a pártközpontban. Az igazolványok szabad mozgást biztosítottak a még harctéri

képet mutató utcákon. Hamarosan magam is hasznát láttam. A VII. kerületi pártszervezet alakuló ülésére mentem az Aréna úti MÉMOSZ-házba, s amikor odaértem, a hallgatóságot „kicsi robot" biztatással már sorba állították a Vörös Hadsereg katonái. Igazolványom felmutatásával gyorsan szót értettem a katonákkal, belátták, hogy most a kommunista kerületi pártszervezet megalakítása fontosabb a „kicsi robot"-nál. Így mindenki ott maradt, és lelkesen támogatta a VII. kerületi legális pártélet megindítását.

A Tisza Kálmán téri központ udvarára időnként betereltek egy sebesült lovat, agyonlőtték, és a rögtönzött konyhában megfőzték. Egy ideig főként ebből állt az élelmezésünk.

Az élet megindítására ösztönző röplapokat adtunk ki:

„Ha élni akarsz, költözz fel a pincéből!" „Mosakodj, takaríts, dolgozz!"

Minden este összeült a vezetőség megbeszélésre. Petróleumlámpa vagy gyertya fénye mellett – a villanyszolgáltatás még nem működött – összegeztük az elvégzett munkát. Megtárgyaltuk a következő napi feladatokat és a híreket, melyeket a Vörös Hadsereg telefonvonalain keresztül kaptunk Debrecenből. A kormány, az Ideiglenes Nemzetgyűlés csak később jött a fővárosba. Egy ilyen gyertyafénynél folytatott esti ülésünk alkalmával Budáról gránát csapódott az épületbe, de nagyobb baj nem történt, csak az összes ablak tört ki, most már utoljára.

1945. február elején megérkezett Debrecenből Gerő Ernő. A budapesti pártközpont munkája ez időtől kezdve szervezettebb, tervszerűbb lett. A szakszervezeti élet megindítását már korábban Kossa István vette kézbe, a budapesti rendőrség megszervezését pedig Kádár Jánosra bízták. Vas Zoltánt a városházára küldte a vezetőség, hogy az ezer sebből vérző főváros gyors segítséget váró ügyeit intézze. A pártközpont munkája is osztályokra tagozódott. Kovács István vezette a szervezési osztályt, a káderosztály megszervezése az én feladatom lett.

Hírt kaptunk arról, hogy az illegális mozgalom több tagja a gödöllői fogolytáborba került, közöttük olyanok, akik részt vettek a fegyveres ellenállásban. Zamercev városparancsnok autót és engedélyt adott a fogolytábor meglátogatására és a budapesti utcai harcok során indokolatlanul odakerült kommunisták kiszabadítására.

A táborparancsnok jóakaratúlag fogadta a budapesti pártvezetőség küldötteit. Végigvezettek a táboron. Az első ismerős elvtárs, akivel a hadifogolytáborban találkoztam, Hazai Jenő volt, majd az ő segítségével megkerestük az illegális mozgalom régi harcosait.

Kiderült, hogy a kommunisták ott sem várták tétlenül szabadulásukat. Egyrészt mint a forradalmi munkásmozgalom tapasztalt katonái, lelepleztek néhány tömeggyilkost, akik most, a változott körülmények között, csendőrruha helyett egyszerű katonaruhába bújtak, hogy ezzel gyilkos tevékenységüket leplezzék. Másrészt népszerűsítették a Debrecenből szervezett új magyar hadosztályok felállítását, ismertették a német fasiszták elleni harc célját. Egy csoport önként jelentkező magyar katona éppen indulóban volt Debrecenbe, hogy a szerveződő magyar hadosztály keretébe lépjen.

Sokszor késő éjszakáig dolgoztunk a Tisza Kálmán téri párthelyiségben. Egyik alkalommal, amikor már lefeküdni készültem, hogy a padlón ruhástól elnyúlva – ahogy ez itt január óta szokás volt – kissé pihenjek, fegyveres őr nyitott a szobámba. Kérte, hogy itt tölthesse az éjszakát egy őrizetessel, mert a földszinti helyiség jéghideg. Azokban a napokban semmin sem lepődtünk meg, így nem sokat kérdezősködtem, mit keres a fogollyal éjnek idején a pártközpont épületében. Így töltöttem együtt egy éjszakát Rotyis Péterrel, a 401-es különleges büntetőszázad keretlegényével. A jelentéktelen külsejű ember a szék támlájára borulva aludt, semmi sem mutatta, hogy ötven meggyilkolt munkaszolgálatos vére tapadt a kezéhez.

Másnap, február 3-án, a Zeneakadémián megtartott tárgyaláson Rotyis és Szivós tömeggyilkosokat a Népbíróság kötél általi halálra ítélte. Ez volt a felszabadult Budapest igazságszolgáltatásának első megnyilvánulása. Kivégzésük még aznap, vasárnap déli 12 órakor, nagy nyilvánosság előtt az Oktogonon (November 7. tér) történt.

„Tízezer főnyi tömeg a nyilvános kivégzésen" – írta a *Szabadság* február 6-i száma.

1945. február 11. Vasárnap. Buda felől egész éjjel aknavetők és gépfegyverek harci zaját hozza a fagyos szél. A körülzárásból kitörést megkísérlő utolsó német egységeket számolják fel.

Reggel a VII. kerületi elöljáróságra igyekszem . . . Ilonával találkozom. Ő a VII. kerületi pártszervezetben dolgozik, a Royal-szálló

romjai között. Neki sincs otthona, még mindketten álnevünkön vagyunk bejelentve. Itt az ideje, hogy legalizáljuk életünket.

Vicai, a kőművesmunkásból lett új VII. kerületi elöljáró megígérte, hogy ma délelőtt az elöljáróságon már fogadják a házasulandó párokat és tanúikat. Mi is törvényesítjük házasságunkat Ilonával.

Igen, kezd megindulni a normális élet Pest felszabadult területén. De a Tisza Kálmán térről a Csengery utcába jutni még nem olyan egyszerű. Nem is egészen veszélytelen. Hóbuckák, ledőlt falak romjai, itt-ott még halottak, fagyott lótetemek és hatalmas szemétdombok fedik az utcákat. Buda felől erősödik a csatazaj. A Vörös Hadsereg háromtagú őrjáratai cirkálnak mindenfelé. Egy hónapja ilyen az utca képe, már nem is látom megdöbbentőnek. Kevés emberrel találkozom, a lakosság jó része még a pincékben tartózkodik.

Kis kerülővel megyek. Megnézem a felszabadított budapesti gettó egy részét. A Vörös Hadsereg tankjai ledöntötték a gettót körülzáró téglafalat. Aki az itt összezsúfolt emberek közül élve maradt, már szétszéledt a város felszabadított területein.

A Klauzál téren egy teherautóról katonák ugranak le, s „kicsi robot" felszólítással néhány embert terelnek össze, köztük engem is. Már nyúlok a zsebembe az igazolványért, de olyan kedves fiatal harcos szólít meg barátságosan a sarki házra mutatva, hogy ennek nem lehet ellenállni. A Dob utca és a Klauzál tér sarki patikához megyünk. Az összezúzott kirakat ablaka mögött magasan felrakva csonttá fagyott hullák fekszenek, ezeket segítünk a teherautóra feldobálni.

Mindjárt az ajtóban négy német katona hullája, a többi a gettóban éhenhalt, megfagyott vagy tarkón lőtt zsidó. A csont és bőr testeknek alig van súlyuk. Cafattá rongyolt ruháikon még ott a sárga csillag. A „kicsi robot" egy órát sem tart. A katonák megköszönik a segítséget és elrobognak.

Kissé késve érkezem a Csengery utcai elöljáróságra, mindenki rám vár: Vicai, az elöljáró, a tanúk és Ilona. – „Kicsi robot" volt útközben – mentegetőzöm, de ezen csak nevetnek, mert ilyesmi megszokott volt a februári pesti utcákon.

Február 13-án a budai területen is befejeződtek a harcok. A *Szabadság* 1945. február 14-i száma hírül adja: „Budán megtört a né-

met ellenállás, több mint harmincezer fogoly, nagy hadizsákmány került a szovjet csapatok kezére. Egész Budapest felszabadult."

Február 21-én megérkezett Debrecenből Rákosi Mátyás. A budapesti vezetőség tagjai a kerületekben voltak, csak én tartózkodtam a központban. 1926-ban találkoztunk utoljára, amikor a Gyűjtőfogházból Rákosi Mátyást a váci fegyházba szállították.

Este részletesen beszámoltunk a budapesti vezetőség munkájáról, majd a pártvezetőség budapesti ülésén egyesült a debreceni és a budapesti Központi Vezetőség.

Azonnal két gyűlés szervezéséhez fogtunk.

1945. február 24-én, szombat délután Csepelen a Weiss Manfréd-gyár sportcsarnokában tizenkétezer munkás jött össze. Sokan kívül rekedtek a termen. Ez volt a Kommunista Párt első gyűlése a felszabadult Csepelen és egyben Rákosi Mátyás bemutatkozója is a csepeli munkások előtt.

Rákosit Budapestre érkezése első napjaiban nagyon zavarta idegen öltözéke. Különösen a nagy, bozontos prémsapkája volt feltűnő a februári napokban igen szegényesen öltözött pesti embereknek. Amikor a csepeli gyűlésre kísértük, már az autóban többször levette, majd ismét fejére tette ezt a régi képek gazdag kereskedőire emlékeztető prémsapkát.

Csepelen azonban a gyűlésterembe lépés pillanatában, amikor meglátta az olajos, kopott ruhás munkásokat, dühösen lekapta fejéről a bozontos prémföveget, kezembe nyomta, fülembe sziszegve: – Kiss, tüntesse el valahová ezt a marhaságot!

Feszült figyelem közepette Drahos Lajos nyitotta meg a gyűlést, majd az üzemi bizottság titkára, Schubert Antal üdvözölte a megjelent pártvezetőket. A csepeli pártszervezet nevében Kalamár József beszélt, a pesterzsébeti kommunistákat pedig Prieszol József képviselte. Utánuk Rákosi Mátyás emelkedett szólásra:

„Nem véletlenül jöttem Csepel dolgozóihoz budapesti beszédem előtt – mondotta Rákosi. – Így akartam leróni a Magyar Kommunista Párt és az egész magyar munkásság háláját Csepel dolgozóival szemben. A magyar munkásmozgalom történetébe fényes betűkkel lesznek beírva azok a decemberi napok, amikor Csepel munkássága fegyveres kézzel védte meg gyárait és otthonát a német rablókkal szemben. Csepel dolgozói biztosítékot adtak arra, hogy a jövőben

is a magyar nép harcának élén fognak járni. A »Föld, kenyér, szabadság!« jelszavainak megvalósításáért harcolunk, ehhez a harchoz kérjük elsősorban Csepel dolgozóinak segítségét és bizalmát.

Feszítsétek meg minden erőtöket, és segítsetek felépíteni mindnyájunk célját, az erős, szabad, független és demokratikus Magyarországot!"

Másnap, február 25-én már a nagy-budapesti Sportcsarnokban nyolcvanezer ember előtt ismertette Rákosi Mátyás a Magyar Kommunista Párt programját.

Tagja lettem az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek. Sokféle teendőm között ezekben a napokban állandóan foglalkoztatott, mi lehet a felszabadult Budán. A fasiszták a Duna minden hídját felrobbantották, de a folyó jegén átgyalogolt munkások hírül hozták, hogy a budai kerületek kommunistái sem tétlenek, egymás után alakítják meg a pártszervezeteket. Megindítják a kerületi elöljáróságok munkáját, szervezik az új életet.

Meg akartunk győződni a valóságról. Rövidesen lehetővé vált, hogy a Vörös Hadsereg szükséghídján átkelve Budára menjünk. A budapesti pártvezetőség Kovács Istvánt és engem bízott meg, hogy elsőként átmenjünk Budára. Amelyik kerületben megalakult a pártszervezet, igazoljuk az ideiglenes vezetőket, lássuk el őket tanácscsal, útmutatással.

A budai utcák viszontlátása döbbenetes élmény volt, mélyen bevésődött emlékezetembe. Az egykor barátságos helyek megrázó, vigasztalan képet mutattak. Igen nagy nehézséggel vergődtünk el az egyes jobb parti kerületekbe. Az utcákat mindenfelé romok borították. Az Alagút zsúfolva volt német fegyverekkel és lőszerrel.

A budai II., III., XI. és XII. kerületben már megindult a pártszervezés. A II. kerületben Fodor Gyula és számos régi elvtárs, a XII. kerületben Vigyázó Piri tevékenykedett.

A Margit körúti katonai fogház bevert ablakaival, mint vak óriás nézett a havas romokra. Az ajtók leszakítva. Bementünk a fogház irodai részébe, lábbal kotortunk a földre hányt iratok között. Kovács talált egy könyvet, amibe bele volt írva a neve, de a cenzúra nem engedélyezte elolvasását. Hóna alá vette régi tulajdonát, s csendben távoztunk a munkásmozgalom annyi hős vértanújának kivégzési helyéről. A fogház épülete előtt egy jegesre dermedt lótetemből két

asszony próbált még ehető darabot kimetszeni. Hiába erőlködtek, nem sikerült a csontkemény lótetemet megbontaniuk. Fejük felett hangos károgással köröztek a varjak.

1945 márciusában már a földreform gyors végrehajtásának megszervezése volt a budapesti központ munkatársainak fő feladata. Beosztották és előadások keretében felkészítették a budapesti pártszervezetekből mozgósított csoportokat. Én a csoportok elindítását szerveztem. Sokan jelentkeztek erre a munkára. A tennivalók ismeretében, kezükben a március 18-án sajtóban is megjelent: „A nagybirtok megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról" szóló 600/1945. számú rendelettel indultak százával a vidékre.

A Vörös Hadsereg egységei jelentős segítséget, szállítóeszközöket adtak, hogy az önkéntes földosztók eljussanak vidéki rendeltetési helyükre.

A Balaton és a Velencei-tó között még véres harcok folytak a német páncélos erőkkel, de a Tisza Kálmán téri pártközpont beszámoló ülésein most már minden este egy újabb város felszabadulásának örömhíre fogadott. Március 28-án a Vörös Hadsereg felszabadította Komáromot és Győr városát. Március 29-én Szombathelyt és Zalaegerszeget. Néhány nappal később, egy este, holtfáradtan tértem vissza a pártközpontba. Azonnal megbeszélésre hívtak. Már együtt volt az egész vezetőség. Gerő Ernő kis papírlapot, valami táviratfélét tartott a kezében. Feszült izgalom vibrált a jelenlevők között. A csendet Gerő hangja törte meg:

– Elvtársak! Magyarország területén megszűntek a harcok!

1945. április 4-ét írtunk. Magyarország felszabadult! Ezzel új fejezet kezdődött a magyar történelemben.

Emlékezésemet e ponton szakítom félbe. Ezután már vidámabb, derűsebb élet következett, amellyel egy másik írásban foglalkozom majd.

Fokozatosan eltűntek a háború okozta romok és vele együtt a régi világ romjai. Az új világ gyorsan elfoglalta helyét az emberek tudatában.

TARTALOM

Bécsi küldetés [5]
Elsõ letartóztatásom [22]
Négy csupasz fal között [41]
A forradalmi munkásmozgalom sûrûjében [63]
Ki a besúgó a tíz közül? [80]
A nagy éhségsztrájk [100]
A KMP konspirációs válsága [122]
Moszkvában [148]
Egy tragikus tévedés [168]
Négy nehéz nap [184]
Hosszú rabság elõtt [195]
Nehéz választás elõtt [210]
Moszkvából keresnek [224]
Újra a gyárakban [239]
Egy majdnem végzetes találkozás [257]
A kistarcsai internáló táborban [279]
Az Andrássy-laktanyában [303]
Megjött a szabadulólevelem [332]
Kõbányai partizánok között [351]

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Török Piroska
A borító és a kötésterv Lózsy János munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Székffy Gyula
Képszerkesztő Fábri Magda
A szedést 1973. X. 23-án kezdték meg
Megjelent 1974. IV. 30-án, 9500 példányban
Terjedelme $23^1/_4$ (A/5) ív+0,5 ív képmelléklet

73.3812 Athenaeum Nyomda, Budapest – Íves magas- és mélynyomás
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató

31,— Ft

1944 decemberében még a nyilas terror tombolt Budapest utcáin, amikor Kiss Károly, a fronton át Szegedről érkezett pártutasítást teljesítve, ágyúdörgés és lovedékek robbanása közben megszemlélte a Tisza Kálmán (ma Köztársaság) téri Volksbund-házat: valóban alkalmas lesz-e kommunista pártközpontnak. Élete még mindig veszélyben forgott, de az ugy közeli győzelmében már nem kételkedett. Az 1920-as évek elején lett az illegális mozgalom harcosa, ettől kezdve szakadatlan uldoztetés kozepette élt, optimizmusa azonban a legnehezebb helyzetben sem hagyta cserben – Hogyan foghatja fel olyan derűsen az életet, amikor még éveket kell magánzárkában eltoltenie? – kerdezte tóle a Gyujtófogházban a szokatlan helyzete miatt kétségbeesett Szélpál Árpád újságíró. Kiss Károly mar nem először volt a Gyújtőfogház rabja, kínvallatásokon, éhségsztrájkon ment keresztül Azt azonban ó sem sejthette, hogy kiszabadulása után hét évig kell bujkálva, álnéven élnie, majd hosszu évekig tartó internálás lesz az osztályrésze.

Kiss Károly minderről kozvetlen egyszerűséggel számol be könyvében, lépten-nyomon humoros epizódokkal tarkítva valójában súlyos mondanivalóját. Kulonos értéke emlékiratának, hogy a tények sokaságával érzékelteti: a szimpatizánsok óriási gyűruje vette korul az illegális pártot, segítve, támogatva a harcosokat. Szakmájában, ahol sok embert ismert, szinte családias szolidaritás, összetartás nyilvánult meg, ha saját vagy elvtársai részére keresett menedéket, a pártirodalomnak lerakóhelyet vagy titkos megbeszélésekhez megbízható lakást Így volt ez még a legnehezebb időkben is, amikor 1944 szeptemberében, mint az illegális KMP vezetőségi tagja, részt vett a fegyveres ellenállási csoportok szervezésében.